

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

46.

Országos Kriminológiai Intézet

KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK

46.

BUDAPEST, 2009

Közléteszi
az Országos Kriminológiai Intézet
A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
dr. Virág György
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Dr. Virág György, 2009

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

BORBÍRÓ ANDREA

Prevenció és büntető igazságszolgáltatás

13

VIG DÁVID

Izoláció a társadalomvédelem bűvöletében:
határozatlan ideig tartó szabadságmegvonás Európában

38

ANTAL SZILVIA – NAGY LÁSZLÓ TIBOR – SOLT ÁGNES

Az életfogytig tartó szabadságvesztés
empirikus vizsgálata

54

BÁRD PETRA

Európai Unió: a szabadság, a biztonság
vagy a jog érvényesülésének a térsége?

95

KISS ANNA

Eurojustból Európai Ügyész?

115

BARABÁS A. TÜNDE – WINDT SZANDRA

Az ügyész szerepe a mediációban – az első év tapasztalatai

132

MÉSZÁROS ÁDÁM

Adalékok a jogellenesség tanához

169

PARTI KATALIN

Az ész és a magyar fiatalok latens devianciái
a családhoz és a kortársakhoz kötődés tükrében

190

KEREZSI KLÁRA – KÓ JÓZSEF

15 éves a DADA:

a rendőrségi megelőzési program értékelése

216

GYURKÓ SZILVIA – VIRÁG GYÖRGY

A bűn és a gyermekek ábrázolása a médiában

250

TILKI KATALIN – DUNAVÖLGYI SZILVESZTER

A vám- és pénzügyőrség szerepe
a környezetvédelemben

277

SUMMARY

309

ELŐSZÓ

Az 1962 óta megjelenő kiadványsorozat legújabb, 46. kötete, a hagyományokat követve, az Országos Kriminológiai Intézet kutatóinak elmúlt évi kutatási eredményeiből nyújt szemelvényeket a kriminológia, a büntetőpolitika és jogelmélet aktuális kérdései iránt érdeklődő olvasók számára.

Noha a társadalmi változások összetettek és folyamatjellegűek, az értékelő mégis kénytelen a jelenségeket elemzési kategóriákba gyömöszölni, és – többnyire önkényesen – feldarabolni, részekre szabdalni a múltó időt.

A 2008-as esztendő tényeiről sokféle vélemény formálható. Ami a kriminalitást illeti, ha csupán az adatokat, a bűnözés megismerhető mutatóit nézzük, nem látunk drámai változásokat. Az össz-bűnözés terjedelme (mind az abszolút számokat, mind a százezer lakosra jutó mutatót tekintve) néhány százalékkal csökkent – a 2008-as ismertté vált bűncselekményszám az elmúlt másfél évtized legalacsonyabb értéke. A regisztrált bűnözés csökkenését nyilvánvalóan a legjelentősebb és az össz-bűnözés terjedelmét döntően meghatározó – az utolsó évtizedben hullámzó csökkenést mutató – vagyon elleni bűncselekmények hasonló arányú fogyása idézte elő. Növekedés tapasztalható azonban a regisztrált gazdasági, személy elleni, valamint az erőszakos és garázdajellegű bűncselekmények számában. Ami a személy elleni fizikai agressziót illeti a szándékos testi sértések száma növekedett az előző évhez képest, örvendetes viszont, hogy a befejezett emberölések száma tovább csökkent, erősítve az elmúlt évek hasonló irányú tendenciáját. Az ismertté vált bűnelkövetők száma nem változott, ezen belül viszont a fiatalkorú elkövetők száma enyhén nőtt. Elgondolkodtató másfelől, hogy miközben az ismertté vált természetes személy sértettek százezer lakosra jutó száma nyolc százalékkal, ezen belül a fiatalkorú sértettek száma mintegy tíz százalékkal csökkent, addig a regisztrált gyer-

mekkorú sértettek száma majd harminc százalékkal nőtt az előző évhez képest.

Ha a bűnözés helyzetéről a közvélekedés, a médiatudósítások, a bűnözéstől való félelem mértéke vagy a politika jogalkotási felvételei alapján próbálunk képet alkotni, az így formálódó látvány, vélemény sokkal ijesztőbb. Brutális élet elleni cselekmények, napi rendszerességűnek tűnő pénzügyi támadások, etnikai jellegű erőszakcselekmények uralják a kriminális narratívákat. A magyar társadalom jelentős része úgy érzi, az ország bűnözési helyzete rossz, közbiztonsága romlik. Egyre többen gondolják azt is, hogy a bűnözés meghatározó eleme a „cigánybűnözés”. A tömegtájékoztatásban rendre súlyos bűnesetekről hallani, és súlyos állításokat tartalmazó nyilatkozatok jelennek meg. Az emberek félnek, növekszik a bizonytalanság. A súlyos erőszakcselekmények – elsősorban néhány, a sajtó által kiemelten kezelt, szokatlanul brutális gyilkossági eset – heves indulatokat és fokozódó szorongást váltanak ki. A fokozódó feszültség és félelem légkörében mérhetően növekszik az etnikai indulat és az az illúzió, hogy a probléma kezelését a büntetések szigorítása és a rendvédelmi szervek jogosítványainak szélesítése jelenti.

Az idei kötet tanulmányai az európai folyamatokra és az aktuális kriminológiai, büntetőpolitikai nehézségekre rezonálva a szabadság, a biztonság és jog témái köré szerveződnek, és az empirikus vizsgálatokat bemutató írások mellett elméleti kérdésekre fókuszáló dolgozatokat is találhat az olvasó.

A kötet intézetünk új kollégáinak tanulmányaival kezdődik, akik a társadalomvédelem, bűnmegelőzés témájában született munkáikkal mutatkoznak be az olvasóknak. *Borbíró Andrea* írása a prevenció és a büntető igazságszolgáltatás közötti kapcsolatokat elemzi, és az „öt hagyományos büntetési elmélet – a jogkövető magatartás erősítése, az általános elrettentés, a semlegesítés, a speciális elrettentés és a reintegráció – szerint ad áttekintést a különböző megelőzési elképzelések kriminálpolitikai intézményesüléséről, néhány gyakorlati megvalósulási formájáról, illetve az ezek hatékonyságára vonatkozó ismeretekről”.

A bűnmegelőzési politika szoros kapcsolatban áll azokkal a törekvésekkel és eszközökkel, amelyek elsődlegesen a büntetőpolitika területére tartoznak. *Víg Dávid* *Iszoláció a társadalomvédelem bűvöletében: határozatlan ideig tartó szabadságmegevonás Európában* című tanulmánya a kontinentális gyakorlatot vizsgálva keresi a választ a bűnözéstől való félelem által generált jogkövetkezmények indokoltságának, megengedhetőségének kérdésére.

A téma magyarországi jellemzőit fejt ki részletesen az OKRI 2008-as intézeti kutatásai közül a legkiterjedtebb empirikus vizsgálat eredményeit bemutató, az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának jellemzőit ismertető dolgozat. *Antal Szilvia*, *Nagy László Tibor* és *Solt Ágnes* „*a kutatás folyamán az ország különböző büntetés-végrehajtási intézeteiben fogva tartott 231 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt kétharmadával, 149 emberrel – köztük kilenc tényleges életfogytiglanra ítélttel – készített kérdőíves interjú*”.

A következő tanulmányok – ismét Európára koncentrálva – a biztonság és a jogállamiság összeférhetőségének kérdésével és az uniós alapelvek relativizálhatóságának problémakörével foglalkoznak. *Bárd Petra* írása a szabadság, biztonság és jog látszólag együttesen érvényesíthető, valójában azonban versengő értékei közül egyértelműen a szabadság mellett teszi le a garast. *Kiss Anna* pedig az európai ügyész intézményén keresztül a gazdasági érdekek és az európai mechanizmusok elemzésével a jog és a biztonság érvényesítésének szükségszerűsége mellett érvel.

Az ügyész mint jogalkalmazó szerepével és helyével foglalkozik *Barabás A. Tünde* és *Windt Szandra* dolgozata is – egyrészt Magyarországra fókuszálva, másrészt egy speciális aspektusból, a resztoratív, helyreállító igazságszolgáltatási technikák alkalmazásában betöltött szerepén keresztül közelítve meg a kérdést. A szerzőpáros célja, „*hogyan megvizsgálják, vajon milyen változásokat hozott az új jogintézmény az ügyészi munkába, mennyire tekinthető eredményesnek az első év, és melyek azok a körülmények, amelyek a nagy megyei különbségeket okozhatják, és amelyek változtatást*

igényelnek azért, hogy még eredményesebbé és kiegyensúlyozottabbá válhasson a mediáció alkalmazása a gyakorlatban”.

A közvetlenül a szabadság, biztonság és jog kérdésével foglalkozó dolgozatok sorát *Mészáros Ádám* értekezése zárja a jogellenesség tanáról – segítséget adva az új büntető törvénykönyv-koncepció kodifikálása folyamán felmerülő jogelméleti viták értelmezéséhez.

A következő írások indirekt módon érintik a szabadság, biztonság és jog témáját – talán a legérzékenyebb jogalanyok –, a gyerekek kriminalitásának, a gyermekkori bűnözés megelőzésének és a kriminális devianciák (különös tekintettel a gyermekkori elkövetések) médiabeli ábrázolásának vizsgálatával. *Parti Katalin* írása a korábbi KT-kötetekben már bemutatott fiatalkori latensdeviancia-vizsgálat nemzetközi tapasztalatait mutatja be az észti és a magyar fiatalok kortárs csoporthoz és családhöz való kötődése szerinti összehasonlító elemzésével. *Kerecsi Klára* és *Kó József* tanulmánya a speciálisan a gyerekeket célcsoportként megközelítő rendőrségi bűnmegelőzési program, a DADA 15 éves tapasztalatainak feldolgozásával egy empirikus kutatás eredményeit teszi közzé. *Gyurkó Szilvia* és *Virág György* dolgozata pedig a kriminális devianciát, azon belül is a 0 és 18 év közötti büntetendő cselekményt elkövető kiskorúak médiamegjelenítését vizsgáló kutatás alapvető megállapításait foglalja össze a biztonságérzetet befolyásoló bűncselekmény reprezentációjától a büntetendő cselekmények bemutatására használt narratívákon át a gyerekek esetében kimutatható jelentős kriminális felülreprezentáltságig.

A Kriminológiai Tanulmányok 46. kötetét egy olyan írás zárja – *Tilki Katalin* és *Dunavölgyi Szilveszter* társszerzőségében –, amely a jogalkalmazás oldaláról foglalkozik a mindennapi szabadságérzetünket és bolygónk hosszú távú biztonságát alapvetően meghatározó kérdéssel, a környezetvédelemmel.

Ez évi tanulmánykötetünket is abban bízva ajánlom a szakma eredményeire kíváncsi olvasók figyelmébe, hogy az említett kínálat által felkeltett érdeklődésükre a kötet tanulmányai színvonalas válaszokat kínálnak, vagy éppen további kérdések megfogalmazását segítik elő. Jelen állapotunkra Paul Watzlawick szavai – *a helyzet re-*

ménytelen, de nem súlyos – derűsen optimista jellemzésnek tűnnek. Az 1929–33-as túltermelési világválság óta nem volt a jelenlegihez hasonló mélységű globális gazdasági válság. A depresszió vége, kimenetele nem látható, az ezzel társuló társadalmi krízis lenyomata és a társadalmi tudat kritikus szinthez közelítő állapotának nyomasztó jelei viszont annál inkább érzékelhetők. Amikor ez a bevezető íródik, a miniszterelnökkel szembeni konstruktív bizalmatlansági indítvány következményeként jelölt új miniszterelnök éppen arról beszél, hogy *„ilyen helyzetben még nem volt a szabad Magyarország. Mint ahogy ilyen helyzetben a húszas évek óta nem volt Európa és a világ sem. A világválság olyan rendkívüli helyzet, amely rendkívüli megoldásokat kényszerít ki a politikától, az államtól és az emberektől egyaránt.”* A súlyosan anómiás társadalmi helyzet könnyen vezet a deviancia szaporodásához. Ilyen helyzetekben különösen megnő az írástudók felelőssége. Reményeink szerint a valós helyzet feltárására irányuló kutatásaink és ezek eredményeinek elemzése hozzájárulhat a társadalmi károkat enyhíteni, csökkenteni képes felelős büntetőpolitika alakításához.

Budapest, 2009. április

Virág György

Prevenció és büntető igazságszolgáltatás

A bűnmegelőzési politika szoros kapcsolatban áll azokkal a törekvésekkel és eszközökkel, amelyek elsődlegesen a büntetőpolitika területére tartoznak. Míg a generális prevenció a bűnmegelőzés elsődleges és másodlagos szintjéhez, a speciális prevenció a harmadlagos szinthez köti szervesen a büntető igazságszolgáltatáson keresztül érvényesülő megelőzési lehetőségeket. Az öt hagyományos büntetési elmélet (a jogkövető magatartás erősítése, az általános elrettentés, a semlegesítés, a speciális elrettentés és a reintegráció) szerint adunk áttekintést a különböző megelőzési elképzelések kriminálpolitikai intézményesüléséről, néhány gyakorlati megvalósulási formájáról, illetve az ezek hatékonyságára vonatkozó ismeretéről.

A kriminálpolitika egyik legfontosabb – bár kétségtelenül nem egyetlen – célkitűzése a bűnözés minőségi és mennyiségi csökkentése, illetve a bűnözéssel okozott társadalmi és egyéni károk mérséklése. Ez az összefoglalóan *bűnmegelőzésnek* nevezett törekvés egy sajátos, elsősorban a kriminológia eredményeire építkező ismeretanyag meghatározott célok szerinti alkalmazását feltételezi, aminek elsődleges hordozója a kriminálpolitika egy elkülönült alrendszere, a *bűnmegelőzési politika*.¹ A bűnmegelőzési célkitűzés azonban igen sokféle eszközzel valósítható meg. Tonry és Farrington például a bűnmegelőzés négy irányát különbözteti meg: a kockázatközpontú, a közösségi, a szituációs/áldozatközpontú, illetve a büntető

¹ Ligeti Katalin a kriminálpolitika négy alrendszerét különbözteti meg: a bűnüldözési politikát, az áldozatpolitikát, a büntetőpolitikát, illetve a bűnmegelőzési politikát. Ligeti Katalin: Kriminálpolitika. Megjelenés alatt.

igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló megelőzést.² Az első három megközelítés – amelyet a továbbiakban *büntető igazságszolgáltatáson kívüli* megelőzésnek hívunk – a bűnmegelőzési politikát a kriminálpolitikán kívüli területekhez is, így elsősorban a *társadalompolitikához* köti. A preventív beavatkozások jelentős része ugyanis a társadalompolitika intézményein, elsősorban az ágazati szakpolitikák (szociálpolitika, foglalkoztatáspolitiká, oktatáspolitiká, ifjúsáspolitiká, esélyegyenlőségi politika stb.) révén valósul meg. A különböző szférák együttműködése, illetve a bűnmegelőzési szempontok ágazatokon belüli érvényesítése a bűnmegelőzés hosszú távú célkitűzéseit szolgálja, hiszen a bűnözés reprodukcióját alakító strukturális viszonyokra hat.

A *büntető igazságszolgáltatáson belüli* megelőzés ezzel szemben a büntetőjogi szankciók, illetve a büntető igazságszolgáltatási rendszer által kifejtett megelőzési hatásra utal.³ Ez tehát a bűnmegelőzési politikát a kriminálpolitika egy másik elkülönült alrendszeréhez, a *büntetőpolitikához* kapcsolja. A bűnmegelőzés és a büntetőpolitika viszonya az elmúlt évtizedekben meglehetősen ellentmondásosan alakult. Az 1970-es évekig a bűnmegelőzést csaknem kizárólagosan a büntető igazságszolgáltatás preventív kapacitásaként – elsősorban a bűnisméltés megelőzéseként – értelmezték. Ez után éppen azok a szakirodalmi irányzatok váltak uralkodóvá, amelyek bűnmegelőzésen csak a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzést értették.⁴

2 Michael Tonry – David P. Farrington: *Strategic Approaches to Crime Prevention*. In: Michael Tonry – David P. Farrington (eds.): *Building a Safer Society: Strategic Approaches to Crime Prevention*. University of Chicago Press, Chicago, 1995

3 Uo. Tonry és Farrington egyébként a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló megelőzéshez sorolja a bűnüldözés preventív funkcióit is, míg Ligeti Katalin a bűnüldözési politikát a kriminálpolitika elkülönült alrendszerének tekinti. Noha mindkét álláspont mellett hozhatók fel érvek, ebben a tanulmányban a büntető igazságszolgáltatáson belüli megelőzés vizsgálatakor nem térünk ki a bűnüldözéssel összefüggő megelőzési lehetőségekre.

4 „Crime prevention is defined as: the total of all private initiatives and state policies, other than the enforcement of criminal law, aimed at the reduction of damage caused by acts defined as criminal by the state.” Jan J. M. van

Az ezredfordulóra azonban jellemzővé vált az a megközelítés (a magyar bűnmegelőzési stratégia is ezt az elvet követi), amely szerint a bűnmegelőzés rendszerébe a büntetőpolitika területén érvényesülő preventív eszközök és hatások is beletartoznak, a bűnmegelőzési politikának tehát ezekkel is számolnia kell. A két nagy alrendszer ugyanis erősen hat egymásra, a büntető igazságszolgáltatáson belüli és az azon kívüli megelőzési törekvések, a mögöttük meghúzódó koncepciók diszharmonijája pedig alááshatja a bűnmegelőzés egészének eredményességét.⁵

A büntető igazságszolgáltatáson kívüli és azon belüli megelőzésnek eltérő eszközei és beavatkozási lehetőségei vannak. A büntető igazságszolgáltatás elsődleges feladata nem a bűnmegelőzés. A bűncselekmény elkövetése esetén élhet a büntetőjogi kényszer lehetőségével, de a bűnözés mélyen húzódó okait és összefüggéseit nem éri el. Erre csak a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzés alkalmas. Az ilyen megelőzés ugyanis meg tudja közelíteni a beágyazott társadalmi folyamatokat, egymással összefüggésben tudja kezelni a deviáns magatartásokat, egyúttal tartózkodik a kényszereszközök alkalmazásától. E különbségek megfogalmazása és érvényesítése garanciális jelentőségű, hiszen jogállami keretek között csak így garantálható, hogy a közbiztonsági érdek ne írja felül a jogbiztonsági és emberi jogi követelményeket.⁶

Napjainkban a büntetés tehát elsősorban joghátrány, amelynek feladata a társadalmi értékek és normák védelme, így a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás pusztán létevel tölti be funkcióját.⁷ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás – a jogállami büntetés garanciális korlátai között – ne hor-

Dijk – Jaap de Waard: A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects, with Bibliography. Criminal Justice Abstracts, September 1991

5 Ez történt például az 1980-as években a francia Bonnemaison-modell esetében, ahol a társadalmi bűnmegelőzés befektetéseit nem követte a büntető igazságszolgáltatás bűnmegelőzési feladatainak újragondolása, jelentősen hátráltatva a célkitűzések megvalósítását.

6 Borbíró Andrea: Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények. Acta Humana, 2004/4.

7 Farkas Ákos: A falra akasztott nádpálca. Osiris Kiadó, Budapest, 2004

dozna prevenciós célokat.⁸ A büntetőpolitika és a bűnmegelőzés kapcsolódási pontjainak megvilágítását segítheti a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló megelőzés elhelyezése a bűnmegelőzés hagyományos *háromszintű modelljében*. Ebben a modellben az elsődleges megelőzés az egész társadalomra kiterjedő beavatkozási formákra utal, amelyek célja a társadalom kiegyensúlyozott működését garantáló intézmények megerősítése, s így a bűnözést alakító társadalmi, jogi, gazdasági és kulturális körülmények, illetve a bűnözés reprodukciójának befolyásolása. A másodlagos megelőzés a már deviáns vagy kriminális szempontból veszélyeztetett csoportokra, illetve a bűnözési szempontból magas kockázatú helyzetekre, körülményekre reagál. A harmadlagos megelőzés pedig a bűnisméltés megelőzésének feleltethető meg: a már elkövetővé vagy áldozattá váltak újbóli kriminális érintettségének megakadályozását szolgálja.

A büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló prevenció jellegénél fogva döntően a harmadlagos megelőzés szintjére esik. Sőt, mivel a bűnisméltés megelőzésének – azaz a *speciális prevenciónak* – sikere elsősorban a jól megválasztott büntetőpolitikai céloktól és a büntető igazságszolgáltatás hatékony működésétől függ, a harmadlagos szinten a büntető igazságszolgáltatás a bűnmegelőzés főszereplőjévé válik, amelyhez a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzés intézményei csak kiegészítő jelleggel kapcsolódnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a büntető igazságszolgáltatás preventív hatásainak ne lenne fontos szerepük az elsődleges és másodlagos megelőzésben is. Ezekhez a szintekhez köti ugyanis a *generális prevenció* lehetősége: az a megelőző hatás tehát, amelyet a büntető igazságszolgáltatás működése a társadalom tagjaira gyakorol. A büntető igazságszolgáltatás hatékonyságát, gyorsaságát javító, vagy a rendőrség iránti bizalmat erősítő beavatkozások például az önkéntes jogkövető kultúra terjesztését szolgálják, míg a bűncselekménnyel járó jogkövetkezmények tudatosítása

⁸ Mészáros Ádám: A büntetés céljának alapkérdései. Kézirat; megjelenés alatt.

az általános elrettentés esélyét növelheti. Ezek olyan hatások, amelyek a büntetőpolitika oldaláról támogatják meg azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az elsődleges és másodlagos megelőzés folyamán a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzés intézményei végeznek.

Mind a generális, mind pedig a speciális prevenció célkitűzései több módon valósíthatók meg, amelyek között a *büntetési elméletek* segítenek eligazodni. Ezek ugyanis – a megtorló elméletek kivételével – mindig tulajdonítanak valamilyen preventív funkciót a büntetésnek, illetve tágabban a büntető igazságszolgáltatásnak. A büntetési elméletek funkciója ezért kettős: egyrészt a büntetőjog területén a büntetés legitimációs alapját fogalmazzák meg, és megteremtik a dogmatikai koherenciát, másrészt a kriminálpolitika számára rendszerezik a büntető igazságszolgáltatással megvalósított megelőzés elméleti lehetőségeit. Az e lehetőségek közötti választás függ attól, hogy a kriminálpolitika mit tekint feladatának, és attól is, hogy hogyan értelmezi a bűnözést. Valamely büntetési cél túlsúlyba kerülése ezért alapvetően meghatározhatja a kriminálpolitika arculatát, és rávilágíthat a bűnözés elleni küzdelemben érvényesített eltérő hangsúlyokra.

A következőkben az egyes büntetési célgondolatok szerint adunk áttekintést arról, hogy a büntetőpolitika a büntetések megválasztása és a büntető igazságszolgáltatás működtetése során milyen utakon kapcsolódhat be a bűnmegelőzési törekvések érvényesítésébe. E tanulmány célja tehát nem a büntetés legitimációjával foglalkozó büntetési elméletek ismertetése vagy továbbgondolása, hanem azoknak a kapcsolódási pontoknak a megjelölése és értékelése, amelyekeken át a büntető igazságszolgáltatásban megvalósuló prevenció hozzájárul az átfogó kriminálpolitikai célkitűzés, a bűnmegelőzés megvalósításához.

Generális prevenció

*A jogkövető magatartás erősítése:
bizalom a büntető igazságszolgáltatás iránt*

Az állam büntetőhatalma gyakorlásakor értéket közvetít. Ideális esetben deklarálja a jogállamiság, az igazságosság, a méltányosság, a humanitás eszméit, a jogsérelmek gyors és hatékony üldözésének vállalásával pedig elkötelezi magát az állampolgárok jogainak védelme mellett. Ezeknek az értékeknek a prevenciós jelentőségét először *Beccaria* ismerte fel, szerinte a bűnök megelőzéséhez mindenekelőtt igazságos és egyértelmű törvényekre, a törvények uralmára, illetve kiszámítható és gyors igazságszolgáltatásra van szükség. A kutatók azóta is rendre igazolják *Beccaria* elméleti tételeit: az állam és az állampolgárok jogkövetéssel kapcsolatos attitűdjei, illetve a büntetőhatalom intézményei iránti *közbizalom* kölcsönösen alakítják egymást. „A jogszabályok társadalmi érvényesítése szempontjából fontos (kedvezőtlen) attitűdök nem csak a jogkövetési hatások miatt fontosak. Kihatnak a társadalmi bizalomra és ezen belül az állam iránti bizalomra, mivel a normák kijátszhatósága és ennek állami eltérése a bizalomhoz nélkülözhetetlen hitelességet ássa alá.”⁹ Márpedig a büntető igazságszolgáltatásba vetett bizalom igencsak törekeny, és a kutatási eredmények szerint erősen függ az állampolgárok bűnözésre, bűnüldözésre és igazságszolgáltatásra vonatkozó ismereteitől csakúgy, mint a hozzáférhetőségtől és az igazságszolgáltatás hatékonyságával kapcsolatos nézetektől.¹⁰ A magyarországi latenciaviz-

9 Sajó András: Az állam működési zavarainak újratermelődése. *Közgazdasági Szemle*, 2008. február, 704. o.

10 Lásd például Nagy-Britanniában: Becca Chapman – Catriona Mirrlees-Black – Claire Brawn: *Improving public attitudes to the Criminal Justice System: The impact of information*. HORS 245. HMSO, London, 2002; Kanadában: Julian V. Roberts: *Public confidence in criminal justice: A review of recent trends*. Public Safety Canada, Ottawa, 2005; Magyarországon: Kerezsi Klára: *A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról*. In: Tamási Erzsébet (szerk.): *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006

gálatok tanúsága szerint a feljelentések elmaradásának leggyakoribb oka a felderítésbe és felelősségre vonásba vetett hit hiánya.¹¹

Az állami büntetőhatalom intézményei iránti bizalom bűnmegelőzési kapacitásának javítása általános törekvés a nyugati társadalmak prevencióspolitikáiban. Ennek az elsődleges és másodlagos szinten érvényesülő megelőzésnek központi eleme a jól funkcionáló büntető igazságszolgáltatás, amely szilárd kereteket adhat a normakövető magatartás általánossá válásához. Ezekre az eszközökre a magyar bűnmegelőzési stratégia is épít, így a megvalósítandó feladatok között nevesíti például a bűnüldöző szervek reakcióképességének fokozását, a büntető igazságszolgáltatás időszerezésének javítását vagy a büntetés elkerülhetetlenségének garantálását. De ebbe a körbe tartoznak azok a reformok is, amelyek az áldozatok irányában érzékenyítik a büntető igazságszolgáltatást. A bűnüldözés és a büntető igazságszolgáltatás mindennapi működése során, s az áldozatok számára közvetlenül is érzékelhetően közvetíti saját üzeneteit a családon belüli vagy nemi bűncselekményekhez való viszonyáról, az etnikai ellentétek elfogadhatóságának határaitól, a hatalmi visszaélések megítéléséről vagy a kisebb súlyú (és így nehezen felderíthető) bűncselekmények áldozataival kapcsolatos attitűdjeiről. Ezeknek az üzeneteknek a szisztematikus ismétlése döntő szerepet játszhat abban, hogy az adott viselkedésforma a társadalom számára a tiltott, vagy ellenkezőleg, a túrt, sőt hallgatólagosan elfogadott mezőben rögzül-e. A sértetti pozíció erősödése, az áldozati – jogi, anyagi és pszichológiai – igények fokozottabb figyelembevételre, és a büntető igazságszolgáltatás szereplői erre vonatkozó attitűdjeinek alakítása tehát informális, de közvetlen módon járulhat hozzá a követendő magatartások és értékek stabilizálásához.

A lakosság és a büntető igazságszolgáltatás „közelítésére” lehet példa a francia és belga úgynevezett *maison de justice*-ek rendsze-

¹¹ Összefoglalóan lásd például Barabás A. Tünde: Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe. Megjelenés alatt.

re. Ezek az intézmények kifejezetten azzal a céllal jöttek létre, hogy az állampolgárok számára megkönnyítsék az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést. Az első intézmények 1990-ben kezdték meg működésüket Párizs szegregált körzeteiben¹², és mára az áldozatsegítés, a jogi segítségnyújtás, a büntető mediáció, illetve a reintegrációs jellegű büntetések végrehajtásának fontos fórumaivá váltak. A *maison de justice*-ek szoros kapcsolatban állnak azzal a közösséggel, amelyben működnek: figyelemmel kísérik a helyben felmerülő igényeket, miközben tevékenységükkel a büntető igazságszolgáltatás különböző szereplőinek együttműködését kínálják a lakosok számára.

Általános elrettentés

A büntető igazságszolgáltatás általános megelőző hatásának másik oldala nem a példamutatás és meggyőzés, hanem a félelem eszközével hat. Elrettentésen a büntetéssel, illetve tágabban a bűncselekmény következményeivel való fenyegetést értjük. Az elrettentési elméletek a *racionalis ember* koncepciójára épülnek, azaz azt feltételezik, hogy az egyén szabadon mérlegel magatartásának számára előnyös és hátrányos következményei között, és döntését e mérlegelés nyomán hozza meg. Mivel a bűnelkövetői magatartás esetében a bűncselekménnyel elérhető hasznok (fizikai haszon, élvezet, izgalom stb.) az elkövető számára meghaladják a lehetséges költségeket (büntetés, stigmatizáció stb.), a prevenciónak e költség-haszon mérleg átalakítására kell törekednie. A jelentős elmélet-történeti előzmények (így különösen *Beccaria* és *Bentham* munkássága) után az elrettentés mint a bűnözés csökkentésére törekvő kriminálpolitika egyik fontos eszköze az 1980-as években értékelődött fel újra, elsősorban *James Q. Wilson* javaslatai alapján.¹³

12 Irvin Waller (szerk.): 100 bűnmegelőzési program, amely szerte a világon további cselekvésre ösztönöz. Országos Bűnmegelőzési Tanács, Budapest, 2000

13 James Q. Wilson: *Thinking About Crime*. Basic Books, New York, 1975

A büntetési célok között az általános elrettentés sok tekintetben nagyon hasonlóan működik, mint a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzésben a szituációs megelőzés: ugyanúgy a szabadon mérlegelő ember képére épít, közömbös a bűnözés irracionális reprodukciós folyamatai iránt, és a megelőző hatást elsősorban a költségoldal megnövelésétől várja. Nem véletlen ezért, hogy az elrettentő – és ahogy arról még lesz szó, a szituációs megelőzéssel ugyancsak sok rokon feltevést osztó *semlegesítési* – törekvések előtérbe kerülése időben egybeesett a szituációs megelőzés rohamos terjedésével, és mindkét (pontosabban mindhárom) preventív elképzelés leghathatósabb támogatása abból a neokonzervatív társadalomelméleti közegből érkezett, amelynek Wilson maga is meghatározó képviselője. Wilson érvelése szerint ugyanis a bűnözés növekedésének egyszerű oka van: a bűnelkövetőknek – racionális lények lévén – *megéri* bűncselekményeket elkövetni. Éppen ezért tartja elhibázottnak – noha nem teljesen szükségtelennek – azokat a bűnmegelőzési törekvéseket, amelyek a bűnözés mélyen húzódnak, így az állam által a lehető legnehezebben megközelíthető reprodukciós folyamataira irányulnak.¹⁴ Ehelyett a költség–haszon mérleg könnyebben elérhető oldalának alakítását javasolja: a bűnelkövetés kockázatának növelését és a következmények szigorítását. A bűnmegelőzés fókuszusa Wilson érvelésében tehát az ítélkezésre és a szankciórendszerre, mégpedig egy jelentősen megszigorított szankciórendszerre kerül.

Wilson elmélete azon kevés kriminológiai elmélet sorába tartozik, amelyik közvetlen hatással volt a kriminálpolitika alakulására. Érvelése az elrettentés (és ahogy arról még lesz szó, az izoláció) mellett döntő lökést adott a jelenlegi börtönközpontú amerikai kriminálpolitika kialakulásához, és szerte a világon színvonalas érveket szolgáltatott azokhoz a törekvésekhez, amelyek fokozott büntetőjogi represszióval kívánják elérni a bűnözés csökkentését. A büntetés szigorának általános elrettentő hatásáról mindazonáltal

14 Nagyon hasonló érvelést ad a szituációs megelőzéssel kapcsolatban Derek B. Cornish – Ronald V. Clarke: *The Reasoning Criminal*. Springer-Verlag, New York, 1986

kevés és ellentmondásos empirikus bizonyíték áll rendelkezésre. Ezek arra utalnak, hogy míg a felelősségre vonás bizonyosságának visszatartó ereje empirikusan alátámasztható, a büntetés súlyosságának elrettentő ereje kétségesebb.¹⁵

A büntetőjogi felelősségre vonás általános visszatartó hatásához képest egyértelműbb hatékonysági eredmények állnak rendelkezésre az általános elrettentésre épülő konkrét, jól definiálható bűnmegelőzési programokról. Ezek közé tartozik az Egyesült Államokban és más országokban is sokáig népszerű, fiatalok számára szervezett *bűnmegelőzési célú börtönlátogatás (Scared Straight)*. Ez a program azon a feltételezésen alapul, hogy a még nem bűnelkövető fiatalok szembesítése a bűncselekmények drasztikus következményeivel és a fogvatartottakkal kialakítja a visszatartáshoz szükséges félelmet, és így erősíti a bűnkerülő attitűdöket. Érdekes módon az ilyen programok szisztematikus hatékonysági áttekintése¹⁶ nemhogy bűnmegelőzési hatást nem tárt fel, de egyenesen kriminogén veszélyeket jelzett.¹⁷ Ez a következmény arra figyelmeztet,

15 Lásd például Harold G. Grasmick – George J. Bryjak: *The Deterrent Effect of Perceived Severity of Punishment, Social Forces*, vol. 59., no. 2., 1986, pp. 471–491.; Steven Klepper – Daniel Nagin: *The Deterrent Effect of Perceived Certainty and Severity of Punishment Revisited. Criminology*, vol. 27., no. 4., 1989, pp. 721–746.; Greg Pogarsky: *Identifying “Deterrable” Offenders: Implications for Research on Deterrence. Justice Quarterly*, vol. 19., no. 3., 2002, pp. 431–452.; Bradley R. Wright – Avshalom Caspi – Terrie E. Moffitt – Raymond Paternoster: *Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime. Journal of Research on Crime and Delinquency*, vol. 41., no. 2., 2004, pp. 180–213.

16 A szisztematikus áttekintés és annak egyik eszköze, az úgynevezett metaanalízis a hatékonyság értékelésének jelenleg elfogadott legbiztosabb módszere, nemcsak a bűnmegelőzésben, hanem például az orvostudományban is. A módszer lényege, hogy több egyedi, ám önmagában is nagyon szigorú módszerrel (jellemzően úgynevezett randomizált kontrollált próbával) vizsgált program együttes elemzésével von le következtetéseket arra nézve, hogy az adott programtípus – helytől és időtől függetlenül – van-e tényleges hatással a bűnelkövetővé válásra.

17 Anthony Petrosino – Carolyn Turpin-Petrosino – John Buehler: *“Scared Straight” and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquency. Cochrane Database of Systematic Reviews*, Iss. 2., 2002

tet, hogy a büntetés súlyának szubjektív érzékelése a valóságban jelentősen eltérhet attól, mint amit az elrettentés hívei feltételeznek.

A bűnisméltés megelőzése

A speciális (vagy individuális) prevenció a *bűnisméltés* megelőzését jelenti, azaz az adott elkövető visszatartását az újabb bűncselekmény elkövetésétől. Mivel már megtörtént bűncselekményre reagál, döntően a harmadlagos megelőzés területére tartozik. Megelőzési hatását alapvetően három irányban fejtheti ki: törekedhet arra, hogy az elkövető *ne tudjon, ne merjen, vagy ne akarjon* újabb bűncselekményt elkövetni.

Ártalmatlanná tétel

A büntetésben megnyilvánuló társadalomvédelmi törekvéseket legmarkánsabban az ártalmatlanná tétel fejezi ki: a preventív szempontok érvényesítése itt azáltal valósul meg, hogy az elkövető *képtelenné válik* újabb bűncselekmény elkövetésére. A semlegesítés logikája – az általános elrettentéshez hasonlóan – az 1980-as évektől a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzésben is fontos szerepet kap a szituációs megelőzés azon eszközeinek formájában, amelyek a bűnelkövetés fizikai akadályozását célozzák. A büntető igazságszolgáltatáson belül az ártalmatlanná tétel legkézenfekvőbb módja az izoláció, de ebbe a körbe tartozik például a szexuális bűnelkövetők semlegesítése, vagy akár a különböző (és nem is feltétlenül büntetés formájában megjelenő) eltiltások alkalmazása – olyan eszközök tehát, amelyek az adott kockázati körben az elkövető fizikai lehetetlenségével vagy a bűnelkövetés körülményeinek nehezítésével akadályozzák meg az újbóli elkövetést.

Az izoláció mint prevenció kriminálpolitikai jelentősége az elrettentéshez hasonlóan az 1980-as években értékelődött fel. Történelmi gyökereit tekintve az izoláció a veszélyesség kategóriájához igazodik, és elsősorban a súlyos vagy többszörös bűnelkövetők újbóli bűnelkövetésének megelőzésére szolgál. XX. század végi népsze-

rűsége ugyancsak a neokonzervatív kriminológiának tulajdonítható, amelynek képviselői a bűncselekmények nagyobb hányadáért felelős többszörös elkövetők hosszú távú semlegesítésében látták a preventív kriminálpolitika egyik leghatékonyabb eszközét.¹⁸ Ez az érvelés az elmúlt évtizedekben a hosszú tartamú, kifejezetten társadalomvédelmi céllal alkalmazott szabadságvesztés legkülönbözőbb formáit hívta életre az amerikai úgynevezett *three strikes* törvényektől a magyar tényleges életfogytiglani szabadságvesztésig.¹⁹ Ami az izolációs politika hatékonyságát illeti, ennek mérése igen problematikus, de a rendelkezésre álló kutatási eredmények nem túl meggyőzőek. A német biztonsági őrizettel kapcsolatban például *Kinzig* szakirodalmi áttekintése szerint nincs bizonyíték arra, hogy a biztonsági őrizet kedvező hatással lenne a szabadulás utáni visszaesési arányokra. Saját kutatásában egy 318 fős biztonsági őrizetre ítélt vizsgálati csoportot, illetve egy 183 fős olyan kontrollcsoportot vizsgálta, amelynek adatait hasonlította össze, amelynek esetében a biztonsági őrizet törvényi feltételei fennálltak ugyan, de a bíróság csupán rendes szabadságvesztést rendelt el. A kilencéves távlatban végzett vizsgálat szerint míg a vizsgálati csoport 48%-a volt újra büntetve, a kontrollcsoportban ez az arány csupán 36% volt.²⁰ Az eredményeket természetesen számos tényező – például az enyhébb ítélethez vezető szubjektív körülmények – torzíthatja, de az adatok semmiképp sem arra utalnak, hogy a biztonsági őrizet beváltotta a hozzá fűzött prevenciós reményeket.

A semlegesítési törekvések kiemelt célcsoportját jelentik a *szexuális bűnelkövetők*. Az ő esetükben a megelőzés egyik fő iránya

18 James Q. Wilson: i. m. Wilson számításait, amelyek szerint a többszörös bűnelkövetők „kivonása a forgalomból” a bűnözés látványos statisztikai csökkenését hozza, egyebek között Andrew von Hirsch kritizálta: Andrew von Hirsch: *Doing Justice: The Choice of Punishment*. Northeastern University Press, 1976

19 Az Európában alkalmazott társadalomvédelmi célzatú izolációs szabadságelvonási formák áttekintéséről lásd Vig Dávid írását e kötet 38. oldalán.

20 Jörg Kinzig: *Die Legalbewährung gefährlicher Rückfalltäter*. Duncker & Humblot, Berlin, 2008, S. 307–308.

az – egyébként sokszor igen hatékonyak bizonyuló²¹ – terápiák alkalmazása, a másik pedig az ártalmatlanná tétel, amelyre az izoláció mellett több megelőzési módszer is kialakult. Ezek közül a legdrasztikusabb kétségtelenül a fizikai vagy kémiai kasztráció, amelyet az Egyesült Államok több tagállama is lehetővé tesz például úgy, hogy a feltételes szabadítás feltételeként szabja.²² A semlegesítés eszköze lehet a szexuális bűnelkövetők intenzív kontroll alatt tartása, ami jelentősen megnehezítheti az újabb bűncselekmény elkövetését. Ilyen például az Egyesült Államokban bevezetett szexuális bűnelkövetők nyilvános regisztere, amely több európai országban is egyre nagyobb népszerűségnek örvend. Így például Nagy-Britanniában is, ahol a formális kontroll egész hálózatát hozták létre a szexuális bűnelkövetők bűnisméltésének megelőzése érdekében.²³ A személyes kockázatbecslés alapján magas kockázatúnak minősített – nem csak szexuális – elkövetők egy speciális kockázatmenedzselő együttműködés, az úgynevezett „*multi-agency public protection panel*” (MAPPP) igen szoros felügyelete alá kerülnek, ami egyszerre jelent rendőrségi és pártfogó felügyeletet, az otthoni látogatások lehetőségét, bejelentési és kapcsolattartási kötelezettséget, s ennek során dől el az is, hogy a lakókörnyezet tudomására hozzák-e a szexuális bűnelkövető közelségét. Lehetőség van emellett az úgynevezett *Sex Offender Order* kiszabására is, amely rendkívül széles körben a határozatot hozó bíró mérlegelésére bízta különböző kötelezések vagy eltiltások előírását a köz védelme érdekében, s amelynek kiszabása bár nem büntetőeljárásban történik, megszegése öt évig terjedő szabadságvesztéssel is sújtható.

21 Martin Schmucker – Friedrich Lösel: Does sexual offender treatment work? A systematic review of outcome evaluations. *Psicothema*, vol. 20., no. 1., 2008, pp. 10–19.

22 Charles L. Scott – Trent Holmberg: Castration of Sex Offenders: Prisoners' Rights Versus Public Safety. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 31/2003., pp. 502–509.

23 Michael Levi – Mike Maguire – Fiona Brookman: Violent Crime. In: Mike Maguire – Rodney Morgan – Robert Reiner (eds.): *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 720.

Utóbbi lehetőség – az *eltiltás* – egyébként nemcsak a szexuális bűnelkövetők, hanem bármely egyéb deviáns, akár bűncselekményt meg sem valósító személlyel szemben alkalmazható. Az Angliában ismert úgynevezett antiszociális magatartási rendelkezés (anti-social behaviour order; ASBO) és a kapcsolódó különféle jogintézmények (noha nem ez az elsődleges funkciójuk) annyiban az ártalmatlanná tétel eszközei is lehetnek, hogy rugalmas keretet adnak a magisztrátusi bírónak az elkövető életviteléhez kapcsolódó kockázati elemek alakítására. Az ASBO ugyanis, hogyha azt a döntéshozó a közbiztonság érdekében indokoltnak tartja, gyakorlatilag bármilyen tiltást és kötelezést tartalmazhat, így olyanokat is, amelyek lehetetlenné teszik az elkövető deviáns viselkedését vagy a bűnelkövető magatartást: futballmérkőzések látogatásának megtiltását, gyermekekkel foglalkozó intézmények kerülésének kötelezettségét, a deviáns társaságtól való eltiltást stb. – olyan elemeket tehát, amelyek meghatározott kockázati kör semlegesítésére irányulnak.

Speciális elrettentés

A speciális elrettentésen alapuló megelőzési törekvések egyik legmarkánsabb iránya az úgynevezett „*short, sharp shock*” gyakorlata. A gyors, de fájdalmas szankció ötlete a testi büntetésektől a szabadságvesztés-központú szankciórendszerbe a XX. század közepén került át²⁴, és elsősorban a kisebb súlyú cselekményt elkövető fiatalokra irányult. Az elképzelés szerint a deviáns fiatalkorú hirtelen, rövid ideig tartó, ám sokkoló ízelítőt kap a büntető igazságszolgáltatás szigorából, ez a későbbi súlyosabb következményekre figyelmeztetve éri el elrettentő hatását. A *short, sharp shock* elsőként Nagy-Britanniában terjedt el, ahol az 1948-as büntető igazságszolgáltatási törvény a 14-21 éves fiatalok számára hozta létre azt a sajátos fogva tartó intézményt – az úgynevezett *detention centre*-t –, amely ennek az új típusú, rövid tartamú, fegyelmezésen alapuló büntetésnek a

24 John Muncie: Failure Never Matters: Detention Centres and the Politics of Deterrence. *Critical Social Policy*, 28/1990., pp. 53–66.

végrehajtására szolgált.²⁵ A gyors elrettentés politikája azonban igazi népszerűségét a hetvenes években, a neokonzervatív kriminálpolitikai elképzelésekbe ágyazva érte el. A fiatalkori bűnözés új jelenségei (futballhuliganizmus, bandabűnözés stb.) által kiváltott pánikban megfogalmazódó thatcherianus elképzelések egyik sarokpontja ugyanis éppen a fiatalkori bűnözés „langyos”, szociáldemokrata-jóléti alapokon nyugvó kezelésének kritikája lett. A Borstal-rendszerre²⁶ építő, a nevelés gondolatát előtérbe helyező büntetőpolitika ellenében a Konzervatív Párt az egyéni felelősségtudat helyreállítását, a tekintélytisztelet kialakítását és a szigorú, a „mentségek kultúrájától” megfosztott szankcionálást szorgalmazta.²⁷ Ennek jegyében alakítottak ki két olyan *short, sharp shock* intézményt (a 14-17 évesek számára *Sendben*, illetve a 17-21 évesek számára *New Hallban*), amely katonai módszerekkel, kemény fizikai megterheléssel és munkavégzéssel, illetve drákói fegyelmezési eszközökkel vállalta a fiatal elkövetők gyors megleckéztetését. A *short, sharp shock* büntetése, illetve az azt végrehajtó *detention centre*-ek rendszere 1988-ig működött Nagy-Britanniában, s hamar népszerű lett más országokban, így az Egyesült Államokban, Kanadában és Ausztráliában is.

Ami a módszer hatékonyságát illeti, ezzel kapcsolatban már a kezdetekkor igen súlyos kétségek merültek fel. A sendi és a New Hall-i intézmények egyik sajátosságát éppen az adta, hogy kísérleti jelleggel hozták őket létre, hatékonyságukat a Home Office vizsgálta. Az eredmények lesújtók voltak: a 14-17 évesek körében a visszaesési arányok változatlanok maradtak, a 17-21 évesek között pedig enyhén emelkedtek is. A jelentés készítői szerint a kudarc egyik oka éppen a fizikai

25 Mary Langan: *Welfare: Needs, Rights, and Risks*. Routledge, London, 1998, p. 204.

26 A Borstal-rendszert a Crime Prevention Act 1908 hozta létre a fiatalok nevelése és társadalmi beillesztése céljából, a börtön alternatívájaként. A progresszivitás elvére épülő rendszer bevezetése után nagy sikereket könyvelhetett el, a második világháború után azonban egyre több nehézséggel küszködött. Végül a Thatcher-kormányzat szüntette meg 1988-ban.

27 *Conservative Manifesto*, 1979

<http://www.psr.keele.ac.uk/area/uk/man/con79.htm#law>

gyakorlatok túlhangsúlyozása volt a munka- és nevelő jellegű tevékenységekkel szemben, ezek ugyanis a fiatal fiúk számára jóval vonzóbbak és könnyebben teljesíthetők voltak.²⁸ Ezeket az eredményeket egyébként a témában végzett későbbi kutatások is alátámasztják. Doob és Cesaroni például több hasonló, rövid tartamú és kifejezetten az elrettentést célzó szabadságelvonással járó szankciófajta vizsgált meg. Következtetések szerint az eredmények ellentmondásossága mellett is valószínű, hogy első bűntényesek esetén a „sokkoló büntetés” növeli a visszaesés valószínűségét.²⁹ Nagyon hasonlók a hatékonyságvizsgálati eredmények a *short, sharp shock* büntetések speciális „továbbélése”, a jelenleg is sok helyen népszerű úgynevezett *boot camps* (csizmatábor) esetében is. Az intenzív rezsimeknek ez a válfaja, amely a katonai kiképzőtáborok mintájára a személyiség megtörésén és a tekintélytisztelet kialakításán keresztül a félelemre építve törekszik a bűnismétlés elkerülésére, a jogállami és jogbiztonsági kifogások³⁰ mellett hatástalannak is bizonyul.³¹ Farrington és munkatársai két angliai intenzív rezsím hatékonyságát hasonlították össze, amelyek közül az egyik erőteljes kognitív-behaviorista terápiás eszközöket, illetve álláskereső és szociális kompetenciák fejlesztését szolgáló tréningeket is tartalmazott, míg a másik egy katonai tábor keretein belül kizárólag kiképzés jellegű fizikai terheléssel sújtotta a fiatalokat. Az eredmények szerint, noha a fiatalok önértékelése mindkét programban javult, a kognitív-behaviorista elemeket tartalmazó program mind

28 David Thornton – Len Curran – David Grayson – Vernon Holloway: *Tougher Regimes In Detention Centres: Report on an Evaluation by the Young Offenders Psychology Unit*. HMSO, London, 1984, p. 203.

29 Anthony N. Doob – Carla Cesaroni: *Responding to Youth Crime in Canada*. University of Toronto Press, 2004, p. 44.

30 Lásd például US Government Accountability Office: *Residential Treatment Programs – Concerns Regarding Abuse and Death in Certain Programs for Troubled Youth*, 2007
<http://www.gao.gov/new.items/d08146t.pdf>

31 David B. Wilson – Doris Layton MacKenzie – Fawn Ngo Mitchell: *Effects of Correctional Boot Camps on Offending*. A Campbell Collaboration Systematic Reviews, 2005, p. 17.
<http://www.aic.gov.au/campbellcj/reviews/titles.html>

a visszaesés, mind pedig a költséghatékonyság szempontjából kedvező eredményeket mutatott a kontrollcsoporthoz képest, míg a katonai jellegű nem volt hatással a bűnisméltés valószínűségére, költség-hatékonysági mérlege pedig negatívnak bizonyult.³²

Összességében úgy tűnik tehát, hogy a tisztán vagy elsősorban a speciális elrettentésre alapozó szankcióformák nem váltják be a bűnisméltés megelőzésében hozzájuk fűzött reményeket, s a fegyelmelés és megfélemlítés eszközei nem elegendők a jogkövető magatartás kialakításához. A kutatási eredmények szerint ehhez – különösen a fiatalok esetében – elengedhetetlen az önkéntes-ségen (is) alapuló magatartásformáló technikák alkalmazása és a bűnelkövetők reintegrációjára való törekvés.

Reintegráció

A bűnelkövetők társadalomba visszaillesztése és az ehhez szükséges proszociális készségek kialakítása kétségkívül a legszínesebb történelmi és a leghevesebb szakmai diskurzust kiváltó preventív büntetési célok közé tartozik. Erőteljes társadalompolitikai felhangja miatt azonban ez a megközelítés áll legközelebb a társadalmi bűnmegelőzés cél- és eszközrendszeréhez. A magyar stratégia a bűnisméltés megelőzése elsősége címén például csaknem kizárólag a reintegrációt támogató feladatokat fogalmaz meg; az ártalmatlanná tétel és a speciális elrettentés eszközei nem számottevők.

Az 1970-es évekig a visszaillesztési törekvések – rehabilitáció, reszocializáció, kezelés vagy nevelés néven – többé-kevésbé lefedték a bűnmegelőzés fogalmát. A jóléti társadalom és ezzel összefüggésben a treatment-modell válsága azonban új fejezetet indított a bűnözéskontroll történetében. A formálódó neokonzervatív kritika³³ több tematikával is heves támadást indított a társadalomjobbí-

32 David P. Farrington – John Ditchfield – Gareth Hancock – Philip Howard – Darrick Jolliffe – Mark S. Livingston – Kate A. Painter: Evaluation of Two Intensive Regimes for Young Offenders. HORS 239. HMSO, London, 2002

33 A szociáldemokrata társadalmi program legszínvonalasabb társadalomelméleti kritikája a neokonzervatív gondolkodás egyik bölcsőjének szá-

tási törekvések ellen: kifogásolták a felelősségvállalást gyengítő mechanizmusait, atyáskodó – és emberi jogi aggályokat is felvető – intervencionizmusát, költséghatékonysági deficitjét, és nem utolsósorban a látható eredmények hiányát. A jóléti koncepció általános megroppanásába illeszkedett az elkövetők megjavítását hirdető büntetési teóriák támogatottságának rohamos csökkenése is, és a reszocializáció elve egy évszázados uralkodás után hirtelen védekező pozícióba kényszerült. A szakmai közvélemény „szakítása” a kezelési modellel végül *Robert Martinson* híres tanulmányával történt meg. Martinson és munkatársai mintegy 230 rehabilitációs program vizsgálata alapján arra a következtetésre jutottak ugyanis, hogy „néhány és elszigetelt kivételtől eltekintve az eddigi rehabilitációs erőfeszítések nem gyakoroltak értékelhető hatást a bűnisméltásra”.³⁴ A „semmi nem működik” korszakhatároló jelmondata, úgy tűnt, hogy a kriminálpolitikai célkitűzések közül jó időre számúzi a reszocializációs megfontolásokat, teret nyitva az általános és speciális elrettentés, illetve a semlegesítés politikáinak.

Martinson kategorikus következtetése mindazonáltal már a saját korában is elhamarkodottnak tűnt. 1979-ben a szerző újabb cikket jelentetett meg, amelyben felülvizsgálta korábbi álláspontját, és elismerte, hogy bizonyos programok mégis hatékonynak bizonyultak.³⁵ Érdekes módon azonban Martinson önkorrekciója sokkal kevésbé bizonyult megtermékenyítőnek a reszocializációs programok további hatékonyságvizsgálatai számára, mint eredeti pesszimista állítása. A Martinson-cikk után ugyanis egyrészt a bűnelkövetők kezeléséről szóló diskurzusban megkerülhetetlenné vált a hatékonyság mérésének kérdése, másrészt a Martinsonék által használt

mító amerikai *Public Interest* című folyóirat hasábjain bontakozott ki. Lásd erről Kerezi Klára: *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Complex Kiadó, Budapest, 2006

34 Robert Martinson: *What Works? Questions and Answers About Prison Reform*. *Public Interest*, 35/1974., p. 25.

35 Robert Martinson: *New Findings, New Reviews: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform*. *Hofstra Law Review*, 7/1979., pp. 243–258. Idézi: David Farabee: *Reexamining Martinson's Critique: A Cautionary Note for Evaluators*. *Crime & Delinquency*, vol. 48., no. 1., 2002, p. 191.

módszertan heves kritikája a következő évtizedekben mind megbízhatóbb értékelési módszerek bevezetését hozta. Ez a két folyamat hosszú távon nagyon jót tett a reintegrációs törekvések repulációjának – kiderült ugyanis, hogy igenis vannak olyan programok (nem is kevés), amelyek működnek a bűnisméltés megelőzésében.

A bűnelkövetők társadalmi reintegrációjának lehetőségeire vonatkozó jelenlegi ismereteink legmegbízhatóbb forrásai az 1990-es évektől végzett szisztematikus áttekintések és metaanalízisek. Ezek egyik nagy előnye, hogy mivel egymáshoz nagyon hasonló egyedi programok átfogó hatékonyságvizsgálatát végzik el, meglehetősen pontossággal tudják beazonosítani azokat a feltételeket, amelyek elősegítik az eredményességet. Ezekből a kutatásokból tudjuk például azt, hogy azok a reintegrációs programok, amelyek úgynevezett *kognitív-behaviorista megközelítést* alkalmaznak, sokkal sikereesebbek, mint az egyébként általánosan elterjedt egyéni vagy csoportterápiák. A kognitív-behaviorista programok segítenek az elkövetőnek megérteni saját motívumait a bűncselekmény elkövetésében, szembesülni tette következményeivel, és erősen számítanak az elkövető aktív közreműködésére jövőbeli magatartása kontrolleszközeinek kidolgozásában. Utóbbi elem – az önkéntes, aktív problémamegoldó részvétel – az, amely az új típusú reintegrációs programokat leginkább megkülönbözteti a treatment-éra medikális ízű beavatkozásaitól, s amely, úgy tűnik, a siker záloga. *Lipsey és munkatársai* 14 kontrollált próbával vizsgált kognitív magatartásfejlesztő program (CBT) metaanalízise során arra a következtetésre jutottak, hogy az ilyen programokba bevont elítélteket akár 40%-kal kedvezőbb visszaesési ráta jellemzi, mint a kontrollcsoport tagjait, és a legkedvezőbb eredmények közösségi, nem pedig intézményes környezetben érhetők el.³⁶ A *Campbell Collaboration* ugyancsak Lipsey és munkatársai által végzett szisztematikus áttekintése megerősítette, hogy a modell általános hatékonysága igen megbízható, és hogy az egyes programelemek (agressziótréning,

36 Mark W. Lipsey – Gabrielle L. Chapman – Nana A. Landenberger: *Cognitive-Behavioral Programs for Offenders*. The Annals of the American Academy of Political and Social Science, vol. 578., no. 1., 2001, pp. 144–157.

konfliktusfeloldó technikák stb.) eredményessége igazolható fiatalok és felnőtt elkövetők esetében egyaránt.³⁷ *Garrido és Morales* elemzése fiatalok súlyos bűncselekményt elkövetőkre nézve vizsgálta a zárt intézeti kognitív-behaviorista programokat, és eredményeik szerint e programok sikeresnek bizonyultak az általános, de még inkább a súlyos visszaesés vonatkozásában.³⁸ A kognitív-behaviorista technikák hatékonyságát támaszthatja alá egyébként az is, hogy a sok szempontból hasonló pszichológiai folyamatokra építő helyreállító igazságszolgáltatásra vonatkozó – egyelőre igen gyér – hatékonysági eredmények ugyancsak kedvezők. *Coester* hollandiai vizsgálata szerint például a garázdasággal vádolt fiatalok számára szervezett resztoratív projektben részt vevő fiatalok 60%-a maradt az utánkövetési időszakban bűnmentes, ellentétben a hagyományos igazságszolgáltatásra utalt fiatalokból álló kontrollcsoporttal, ahol ez az arány csupán 25% volt.³⁹

A vizsgálatok kitérnek arra is, hogy az egyes programok hatékonysága több feltételtől is függ. Nem működnek például a túl általános, nem kellően megtervezett és monitorozott, konkrét célkitűzéseket és szigorú metodológiát nélkülöző programok. Ennél is fontosabb azonban, hogy a programok eltérő eredményekkel járnak az elkövetők különböző csoportjaiban is. Így például a kognitív-behaviorista programok általában sikeresebbek az úgynevezett magas kockázatú elkövetők esetében.

37 Mark W. Lipsey – Nana A. Landenberger – Sandra J. Wilson: Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Criminal Offenders. The Campbell Collaboration. Campbell Systematic Reviews, 9 August 2007
http://db.c2admin.org/doc-pdf/lipsey_CBT_finalreview.pdf

38 Vincente Garrido – Luz Anyela Morales: Serious (Violent or Chronic) Juvenile Offenders: A Systematic Review of Treatment Effectiveness in Secure Corrections. The Campbell Collaboration. Campbell Systematic Reviews, 21 Sept 2007
http://db.c2admin.org/doc-pdf/Garrido_seriousjuv_review.pdf

39 A kutatást idézi: Jennifer Rubin – Lila Rabinovich – Michael Hallsworth – Edward Nason: Interventions to Reduce Anti-Social Behavior: A Review of Effectiveness and Cost. The Rand Corporation, 2006
http://www.rand.org/pubs/technical_reports/2006/RAND_TR448.pdf

A beavatkozásnak az elítélt igényeihez és lehetőségeihez igazítása nem ismeretlen a treatment-korszak óta, a századvég hatékonysági és kockázatmenedzselési kultusza azonban az individualizáció egészen új eszközeit termelte ki. Az úgynevezett *kockázatbecslés* technikáinak objektívnak tekintett statisztikai alapokra helyezése jól tükrözi azt a bizalmatlanságot, amely a treatment csődje után az embertudományokat övezi: a szubjektív, kvalitatív jellegű szakértői értékelést az elmúlt évtizedekben a standardizált, mérhető és kalkulálható kvantitatív kockázatfelmérések váltják fel. Ezek eredetileg csak a statikus, nem változtatható kockázati tényezőket tartalmazták, a reintegráció szempontjából azonban új lehetőségeket nyitott azoknak a dinamikus elemeknek a beépítése, amelyekre a preventív beavatkozás irányulhat (kockázat-/szükségletértékelések). Az erre épülő úgynevezett *risk-need-responsivity modell* az esetkezelés olyan modellje, amely egyszerre érvényesíti a kockázatok, a szükségletek és a lehetőségek szempontjait. „A kockázat elve azt jelenti, hogy a szolgáltatások szintjét a bűnisméltés kockázatához kell igazítani, tehát különböző intenzitással kell foglalkozni a magas, illetve alacsony kockázatúnak minősített elkövetőkkel. A szükséglet elve a bűnelkövetői viselkedéssel összefüggő dinamikus faktorok mint kriminogén szükségletek számbavételének, illetve az ezek befolyásolására irányuló beavatkozásoknak a követelményét fejezi ki. A kezelést úgy kell megtervezni, hogy abból az elkövető a lehető legtöbbet tanuljon, tehát figyelembe kell venni az elkövető motivációját, képességeit, tanulási stílusát és körülményeit (responsivity).”⁴⁰

Osszegzés

A generális és speciális prevenció megvalósítására a büntető igazságszolgáltatás több eszközt is igénybe vehet. A történelmi és nemzetközi tapasztalatok arra utalnak, hogy valamely elem túl-

40 A kockázatbecslés eszközeinek fejlődését lásd Bogschütz Zoltán – Kóta Tünde – Velez Edit: A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés. Megjelenés alatt.

hangsúlyozása erős torzulásokat okozhat nem csupán a bűnözés-kontroll, hanem a kriminálpolitikán kívül eső területeken is. Erre lehet példa az Egyesült Államok jelenlegi elrettentő és izolációs politikája, amelynek nyomán a börtöntapasztalat a fiatal fekete férfínépesség szocializációjának rendes eleme lett.⁴¹

E rövid áttekintésből is kiderült, hogy a büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló megelőzés egyes irányiról eltérő mennyiségű és minőségű empirikus bizonyíték áll rendelkezésre. Szisztematikus áttekintések és metaanalízisek csupán néhány programtípusról készültek, míg a legnehezebben mérhető területekről – például az általános elrettentésről – csak módszertanilag bizonytalanul megszerzett ismereteink vannak. A jelenleg rendelkezésre álló adatok azonban arra utalnak, hogy – különösen a bűnisméltés megelőzésében – nagyobb sikerre számíthatnak azok a törekvések, amelyek nem csupán a kényszer és félelem eszközeivel hatnak, hanem a részvétel elvét is érvényesítik. Ez a feltételezés egyébként egybecseng a büntető igazságszolgáltatáson kívüli megelőzés általános hatékonysági tapasztalataival, amelyek szerint az érintettek bevonása a döntéshozatali folyamatba kulcsfontosságú elem lehet a hatékonysághoz.⁴² A büntető igazságszolgáltatáson keresztül megvalósuló megelőzés eredményessége, illetve a hatékonyság feltételeinek beazonosítása azonban javarészt még megoldásra váró kutatási feladat.

IRODALOM

Barabás A. Tünde: Áldozattá válás Magyarországon: a statisztika és az empirikus vizsgálatok valóságképe. Megjelenés alatt.

Bogschütz Zoltán – Kóta Tünde – Velez Edit: A pártfogó felügyelet mint közösségi büntetés. Megjelenés alatt.

41 David Garland: Introduction: The Meaning of Mass Imprisonment. *Punishment & Society*, vol. 3., no. 1., 2001, pp. 5–7.

42 Borbíró Andrea: Bűnmegelőzési hatékonyságvizsgálatok. Megjelenés alatt.

- Borbíró Andrea:** Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények. *Acta Humana*, 2004/4.
- Borbíró Andrea:** Bűnmegelőzési hatékonyságvizsgálatok. Megjelenés alatt.
- Chapman, Becca – Mirrlees-Black, Catriona – Brawn, Claire:** Improving public attitudes to the Criminal Justice System: The impact of information. HORS 245. HMSO, London, 2002
- Comish, Derek B. – Clarke, Ronald V.:** *The Reasoning Criminal*. Springer-Verlag, New York, 1986
- Doob, Anthony N. – Cesaroni, Carla:** *Responding to Youth Crime in Canada*. University of Toronto Press, 2004
- Farabee, David:** Reexamining Martinson's Critique: A Cautionary Note for Evaluators. *Crime & Delinquency*, vol. 48., no. 1., 2002
- Farkas Ákos:** *A falra akasztott nádipálca*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004
- Farrington, David P. – Ditchfield, John – Hancock, Gareth – Howard, Philip – Jolliffe, Darrick – Livingston, Mark S. – Painter, Kate A.:** Evaluation of Two Intensive Regimes for Young Offenders. HORS 239. HMSO, London, 2002
- Garland, David:** Introduction: The Meaning of Mass Imprisonment. *Punishment & Society*, vol. 3., no. 1., 2001
- Garrido, Vicente – Morales, Luz Anyela:** Serious (Violent or Chronic) Juvenile Offenders: A Systematic Review of Treatment Effectiveness in Secure Corrections. The Campbell Collaboration. *Campbell Systematic Reviews*, 21 Sept 2007
http://db.c2admin.org/doc-pdf/Garrido_seriousjuv_review.pdf
- Grasmick, Harold G. – Bryjak, George J.:** The Deterrent Effect of Perceived Severity of Punishment. *Social Forces*, vol. 59., no. 2., 1986
- Hirsch, Andrew von:** *Doing Justice: The Choice of Punishment*. Northeastern University Press, 1976
- Kerezi Klára:** A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: **Tamási Erzsébet (szerk.):** *A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében*. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006
- Kerezi Klára:** *Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*. Complex Kiadó, Budapest, 2006

- Kinzig, Jörg:** Die Legalbewährung gefährlicher Rückfalltäter. Duncker & Humblot, Berlin, 2008
- Klepper, Steven – Nagin, Daniel:** The Deterrent Effect of Perceived Certainty and Severity of Punishment Revisited. *Criminology*, vol. 27., no. 4., 1989
- Langan, Mary:** Welfare: Needs, Rights, and Risks. Routledge, London, 1998
- Levi, Michael – Maguire, Mike – Brookman Fiona:** Violent Crime. In: **Maguire, Mike – Morgan, Rodney – Reiner, Robert (eds.):** The Oxford Handbook of Criminology. Oxford University Press, Oxford, 2007
- Ligeti Katalin:** Kriminálpolitika. Megjelenés alatt.
- Lipsey, Mark W. – Chapman, Gabrielle L. – Landenberger, Nana A.:** Cognitive-Behavioral Programs for Offenders. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 578., no. 1., 2001
- Lipsey, Mark W. – Landenberger, Nana A. – Wilson, Sandra J.:** Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Criminal Offenders. The Campbell Collaboration. *Campbell Systematic Reviews*, 9 August 2007
http://db.c2admin.org/doc-pdf/lipsey_CBT_finalreview.pdf
- Martinson, Robert:** New Findings, New Reviews: A Note of Caution Regarding Sentencing Reform. *Hofstra Law Review*, 7/1979.
- Martinson, Robert:** What Works? Questions and Answers About Prison Reform. *Public Interest*, 35/1974.
- Mészáros Ádám:** A büntetés céljának alapkérdései. Kézirat; megjelenés alatt.
- Muncie, John:** Failure Never Matters: Detention Centres and the Politics of Deterrence. *Critical Social Policy*, 28/1990.
- Petrosino, Anthony – Turpin-Petrosino, Carolyn – Buehler, John:** “Scared Straight” and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquency. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Iss. 2., 2002
- Pogarsky, Greg:** Identifying “Deterrable” Offenders: Implications for Research on Deterrence. *Justice Quarterly*, vol. 19., no. 3., 2002
- Roberts, Julian V.:** Public confidence in criminal justice: A review of recent trends. Public Safety Canada, Ottawa, 2005
- Rubin, Jennifer – Rabinovich, Lila – Hallsworth, Michael – Nason, Edward:** Interventions to Reduce Anti-Social Behavior: A Review of Effectiveness and Cost. The Rand Corporation, 2006
http://www.rand.org/pubs/technical_reports/2006/RAND_TR448.pdf

Sajó András: Az állam működési zavarainak újratermelődése. *Közgazdasági Szemle*, 2008. február

Schmucker, Martin – Lösel, Friedrich: Does sexual offender treatment work? A systematic review of outcome evaluations. *Psicothema*, vol. 20., no. 1., 2008

Scott, Charles L. – Holmberg, Trent: Castration of Sex Offenders: Prisoners' Rights Versus Public Safety. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 31/2003.

Thornton, David – Curran, Len – Grayson, David – Holloway, Vernon: Tougher Regimes In Detention Centres: Report on an Evaluation by the Young Offenders Psychology Unit. HMSO, London, 1984

Tonry, Michael – Farrington, David P.: Strategic Approaches to Crime Prevention. In: **Tonry, Michael – Farrington, David P. (eds.):** Building a Safer Society: Strategic Approaches to Crime Prevention. University of Chicago Press, Chicago, 1995

Van Dijk, Jan J. M. – Waard, Jaap de: A Two-Dimensional Typology of Crime Prevention Projects, with Bibliography. *Criminal Justice Abstracts*, September 1991

Waller, Irvin (szerk.): 100 bűnmegelőzési program, amely szerte a világon további cselekvésre ösztönöz. Országos Bűnmegelőzési Tanács Budapest, 2000

Wilson, David B. – MacKenzie, Doris Layton – Mitchell, Fawn Ngo: Effects of Correctional Boot Camps on Offending. A Campbell Collaboration Systematic Reviews, 2005
<http://www.aic.gov.au/campbellcj/reviews/titles.html>

Wilson, James Q.: Thinking About Crime. Basic Books, New York, 1975

Wright, Bradley R. – Caspi, Avshalom – Moffitt, Terrie E. – Paternoster, Raymond: Does the Perceived Risk of Punishment Deter Criminally Prone Individuals? Rational Choice, Self-Control, and Crime. *Journal of Research on Crime and Delinquency*, vol. 41., no. 2., 2004

Izoláció a társadalomvédelem bűvöletében: határozatlan ideig tartó szabadságmegvonás Európában

Az európai országok a határozatlan ideig tartó szabadságmegvonás számtalan formáját alkalmazzák. Hol büntetésnek, hol intézkedésnek nevezik azt a – rendszerint a bűnözéstől való félelem által generált – jogkövetkezményt, amely a többszörös visszaesők elszigetelését, ártalmatlanná tételét célozza. Az izoláció eszközei a határozatlan ideig tartó szabadságvesztés, a biztonsági őrizet, a hosszú, de határozott tartamú szabadságvesztés, valamint a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés (tész). A tanulmány a nemzetközi összehasonlító jog módszereivel bizonyítja, hogy hazánk Európában egyedülálló szigorúságot mutat a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazásával. Ezzel a gyakorlattal csupán egy – a tész-t ritkábban alkalmazó – ország mérhető össze. Az európai államok döntő többsége nem alkalmazza a feltételes szabadságra bocsátás kizárását, meghagyva ezzel a jogtartott „reményhez való jogát”, amellyel a szerző álláspontja szerint jobban megfelel az alapjogi követelményeknek.

Az életfogytig tartó szabadságvesztésről való gondolkodás egyrészt büntetésstani, másrészt kriminálpolitikai kérdés. Melyik büntetési nem áll a büntetési rendszer hierarchiájának csúcsán? Melyik legyen a súlyosabb büntetés a halálbüntetés eltörlése után? Büntetést vagy intézkedést alkalmazzon-e a büntetőjog? Milyen esetben lehet a szankció határozatlan tartamú? Ezek a kérdések összefüggnek a téma másik aspektusával, azzal, hogy mit tegyünk a javíthatatlan és megrögzött bűnelkövetőkkel. Ezt a kérdést tette fel *Franz von Liszt* Marburgi Programjában 1882-ben, az angol jogalkotó 1908-ban a *Prevention of Crime Act* ttel és a magyar kriminálpolitika az 1928. évi X. törvénnyel.

A probléma – tehát a határozatlan tartamú szabadságmegvonás alkalmazása a veszélyes elkövetőkkel szemben – Magyarországon sem új keletű. A *szigorított dologház* 1928-as létrehozását – természetesen a maitól eltérő kriminálpolitikai klímában – hosszan tartó vita előzte meg az Országgyűlésben. Hasonlóan, a *szigorított őrizet* 1974-es bevezetéséhez is számos támogató érv hangzott el a hatvanas évektől kezdve. Mégis, a magyar jogfejlődés végül mindkét intézményt kivetette magából. A szigorított dologház eltörlésére a „szocialista törvényesség érdekében” került sor, az őrizet – a gyakorlati problémák mellett – alapjogi szempontból vált támadhatóvá. A jelenlegi magyar kriminálpolitika a halálbüntetés eltörlése után azzal, a magyar közvéleményben jól érzékelhető félelemmel néz szembe, hogy – „lefejezett szankciórendszere lévén” – eszköztelen maradt az erőszakos, megrögzött és többszörös visszaeső elkövetőkkel szemben. A probléma kezelésére létrehozott jogintézmény megalkotása óta viták keresztüzében áll: a *tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés* a határozatlan tartamú szabadságmegvonás kétségkívül legextrémebb formája. A Btk. általános részének jelenleg zajló reformja során is felvetődött a *tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés* megszüntetésének a lehetősége, és az alkotmányellenesség megállapítására beadvány van az Alkotmánybíróság előtt.

Mi a közös akár az európai országok vitáiban, akár a hazai diskurzusban? A legtöbb országban jelen van az erőszakos bűnözéstől való félelem és a visszaeső bűnelkövetőkkel szembeni társadalomvédelem szempontjainak abszolutizálása. E félelemtől vezérelve mind több ország mutatkozik hajlandónak az alapjogi garanciák átértékelésére és relativizálására az izoláció érdekében. Ettől pedig az emberi jogok védelmére érzékenyebb európaiakban támadhat félelem.

A kérdésről folyó hazai vitában számtalan pönológiai, kriminálpolitikai, illetve alkotmányjogi érv hangzott már el, nemzetközi összehasonlító jogi aspektusból azonban a jogintézmény kevesebb figyelmet kapott. A kutatás fő kérdése tehát, hogyan viszonyulnak az európai országok a visszaesők, illetve a súlyos bűncselekményt el-

követők ártalmatlanná tételéhez. Milyen – akár határozott, akár határozatlan ideig tartó – szabadságmegvonást alkalmaznak velük szemben? A következőkben az egyes országok megoldásain keresztül mutatom be az európai országok válaszait az említett kérdésekre, majd kísérletet teszek a tipizálásra. Részletesebben térek ki azokra a szabályozási pontokra, illetve konstrukciókra, amelyek vagy egy sajátos alapjogi, illetve pönológiai problémát vetnek fel, vagy különösen érdekes tapasztalatot jelenthetnek a hazai büntetőjog-alkotás számára.

Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetés Európában

Angliában és Walesben az életfogytig tartó szabadságvesztés öszszefoglaló kategória. Minden esetben valamelyik formáját kell alkalmazni a tíz évnél idősebb elkövetőre például emberölés esetében, de számos más bűncselekmény elkövetésekor is. Idetartozik 1. a „*mandatory life sentence*” 21 évnél idősebb elkövető esetén. Ha az emberölés elkövetője 18 éven aluli (de tízévesnél idősebb), a vele szemben alkalmazott büntetés neve 2. „*detention during Her Majesty’s pleasure*”. 18 éven aluli, emberölésen kívüli, életfogytig tartó szabadságvesztéssel járó büntetéssel fenyegetett cselekmény elkövetőjét 3. „*detention for life*”-fal büntetik. A 18 évesnél idősebb, de 21 évet be nem töltő elkövető büntetése 4. „*custody for life*”.¹ Emellett a közelmúltig létezett a 5. második súlyos cselekményt elkövetőknek járó határozatlan idejű büntetés, melyet 2005-ben váltott fel az „*imprisonment for public protection (IPP)*”, amelynek minimum időtartama ugyan kisebb, mint az életfogytig tartó szabadságvesztése, de a szabadságmegvonás abszolút határozatlan.² 21 éven felüli elkövetővel szemben szabható ki ítélezési kötöttségen belül 6. „*whole life tariff order*”, amely tényleges életfogytig tartó szabadságvesztéssel jár.

Utóbbi egyedülálló megoldás Európában, mert a vizsgált országok közül ez az egyetlen olyan, amely a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségének elítélés kori kizárásával tényleges életfogytig

tartó szabadságvesztésre ítéli az elkövetőt. Angliában 2002-ig a belügyminiszter joga volt a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi idejének meghatározása, a Lordok Háza azonban ebben az évben kimondta, hogy emberi jogi aggályokat, illetve az Európai emberi jogi egyezménybe ütközés lehetőségét veti fel, hogy politikai döntést hozhat egy fogvatartott büntetési idejét illetően.³ Más ítéletében ugyanakkor megállapította: önmagában az, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésnek nincsen sem minimum, sem maximum ideje, így az akár az elítélt haláláig is tarthat, egyes esetekben nem sérti az arányosság követelményét⁴: ha szükséges, a büntetés ténylegesen életfogytig tarthat.⁵

A 2003-as Criminal Justice Act tehát a bíróság kötelezettségévé teszi, hogy meghatározza a határozatlan idejű büntetésből szabadulás legkorábbi idejét. Ha erre nincs lehetőség – mert az elkövető a bíróság álláspontja szerint olyan súlyú bűncselekmény(ek)e)t követett el, hogy a szabadulási időre vonatkozó határozat nem hozható –, a bíróságnak arról kell rendelkeznie, hogy a korábbi szabadulásra vonatkozó szabályok nem alkalmazhatók az elítéltre, és a feltételes szabadságra bocsátást kizárja („whole life tariff order” alkalmazása). Utóbbi határozat csak 21 évesnél idősebb elkövetővel szemben hozható.⁶ A legkorábbi szabadulási idő meghatározásánál a cselekmény veszélyességét, illetve azokat a joghatásokat kell figyelembe venni, amelyek akkor érték volna az elítéltet, ha a bíróság egyébként határozott idejű büntetésre ítélte volna őt. A veszélyesség vizsgálatánál a bíróságnak tekintettel kell lennie a törvényben meghatározott⁷ büntetés kiszabási elvekre, és (másodsorban) a szintén a 2003-as törvénnyel felállított, egységes ítélkezésként felelős tanács⁸ döntéseire.

A büntetés kiszabási szempontok szerint a tett nagyfokú veszélyességét jelenti különösen *a)* legalább két emberen elkövetett emberölés, ha az előre kitervelt volt, ha emberrablást is megvalósított, vagy szexuális, illetve szadista viselkedéssel párosult; *b)* gyermekölés, ha szexuális vagy szadista volt a motívum, vagy a gyermek elrablása útján történt; *c)* vallási, politikai vagy ideológiai kérdés előmozdítása érdekében történt emberölés; illetve *d)* a különös visszaesőként elkövetett emberölés.

A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést töltők számát tekintve eltérő adatokat találunk. 1988 és 2000 között harminc esetben alkalmazott a bíróság whole life tariff ordert, 2000-ben huszonhárman töltötték ilyesfajta büntetésüket.⁹ 2007–2008-ban 28 és 35 közötti az ilyen büntetést töltők száma.¹⁰ A határozatlan idejű szabadságvesztés-büntetést töltők száma 2008. október 28-án 11 773 volt, ez 17%-os növekedés 2007-hez képest.¹¹ Míg 1997-ben 367 személyt ítélt életfogytig tartó szabadságvesztésre a bíróság, addig ez a szám 2005-re 625-re emelkedett, 2007-re 492-re csökkent. Emellett 2005-ös bevezetésekor 426 esetben, 2007-ben már 1707 esetben alkalmazott imprisonment for public protectiont (IPP).¹²

Hollandiában az életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazása esetén a törvény nem ad a fogvatartottnak lehetőséget arra, hogy meghatározott idő után kérje feltételes szabadságra bocsátását, ami azonban nem feltétlenül kizárt. Erre királyi kegyelem adása révén van lehetőség.¹³

Határozatlan ideig tartó szabadságvesztés-büntetés hosszú kötelező minimumidő kitöltésével

Az életfogytig tartó szabadságvesztés a kontinens országainak többségében határozatlan ideig tartó szabadságvesztés-büntetést jelent, ahol a tényleges életfogytig tartó fogva tartás elvi lehetőség. Ezen országok a veszélyesnek ítélt bűnelkövetői kör ártalmatlanná tételét a feltételes szabadságra bocsátás idejének „kitolásával” oldják meg. A feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi ideje jellemzően 25 év körül alakul. Ez után sem kötelező a fogvatartott feltételes szabadságra bocsátása, hiszen több országban nincs a büntetésnek generális maximuma. Ezt a megoldást alkalmazza Bulgária¹⁴, Csehország¹⁵, Észtország¹⁶, Franciaország¹⁷, Lengyelország¹⁸, Lettország¹⁹, Olaszország²⁰, Oroszország²¹, Románia²², Szlovénia, Ukrajna²³.

*Szlovénia*²⁴ 2008 novemberéig csak határozott idejű szabadságvesztést alkalmazott, november 1. óta azonban lehetőség van életfogytig tartó szabadságvesztés alkalmazására népirtás, emberies-

ség elleni bűncselekmény és háborús bűncselekmények esetében. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre vonatkozó szabályokat lehet alkalmazni az emberölés súlyosabbnak minősülő eseteiben is, ha az elkövetés brutalitása és az elkövető személyes körülményei ezt indokoltá teszik.²⁵

Határozatlan ideig tartó szabadságvesztés-büntetés rövid kötelező minimumidő kitérésével

Ausztria²⁶, Belgium, Dánia²⁷, Finnország²⁸, Görögország²⁹, Írország³⁰, Németország³¹, Svájc³² és Svédország³³ szabja meg viszonylag alacsonyan a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi idejét: ez jellemzően 10 és 15 év közötti időtartamot jelent, Írország esetében 7 évet, Svédországban 18 évet. Ezen államok egy része a szabadságvesztés időtartama után biztonsági őrizetet is alkalmazhat az elítéltekkel szemben.

Svédország – a korábbi korlátozásokkal ellentétben – 2006. november 1. óta lehetővé teszi az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték számára, hogy tíz év kitérés után az Örebrói Kerületi Bíróságtól kérjék büntetésük határozott időtartamúvá változtatását. Ebben az esetben a legrövidebb büntetési időtartam 18 év lehet.³⁴

Az életfogytig tartó szabadságvesztéssel kapcsolatos korábbi szabályok alkotmányosságát a német alkotmánybíróság több alkalommal vizsgálta, és az alkalmazásához számos vezérelvet dolgozott ki.³⁵ 1977. június 21-i ítéletében kimondta, hogy *a)* életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabása emberölés esetében nem alkotmányellenes; *b)* nem ismertek olyan körülmények, amelyek alapján megállapítható volna, hogy az életfogytiglan végrehajtása során feltétlenül olyan visszafordíthatatlan pszichikai vagy fizikai károsodások érnek a fogvatartottat, amelyek emberi méltóságát sértik. Az életfogytiglan akkor nem sérti továbbá az emberi méltósághoz való jogot, ha *c)* a fogvatartottnak legalább a joga megvan ahhoz a reményhez, hogy valaha szabadlábra kerül. Önmagában a kegyelem megadásának lehetősége nem meríti ki ezt a követelményt, sőt *d)* a jogállamiság követelménye szükségessé teszi, hogy a feltételes sza-

badságra bocsátásra vonatkozó, valamint az eljárási szabályokat törvény határozza meg.

Döntésében megállapította, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés beavatkozás az ember személyi szabadságába.³⁶ Ez az alapjog azonban nem korlátozhatatlan: törvénnyel, a szükségesség és arányosság követelményének megfelelően korlátozható. Az egyik alapkérdés tehát a szükségesség és az arányosság vizsgálata. Ennél is érdekesebb az emberi méltósághoz való jog sérelmének kérdése. Az állam életvédelmi kötelezettségéből következően a legsúlyosabb büntetést kell alkalmaznia az emberölést elkövetővel szemben, de vajon ez hogyan egyeztethető össze az elítélt emberi méltósághoz való – korlátozhatatlan – jogával? Az alkotmánybíróság arra a következtetésre jutott, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés nem sérti az emberi méltóságot, ha – a reszocializációs követelményeknek megfelelően – az elkövetőnek megmarad a szabadulás reményéhez való joga.³⁷

Ebből a szempontból lényegtelen, hogy a jogalkotó büntetésnek vagy szabadságelvonó intézkedésnek³⁸ nevezi-e a szabadságmegvonást, ezért indokolt a biztonsági őrizetre vonatkozó szabályok vizsgálata is.³⁹

Biztonsági őrizet

A határozatlan időtartamú fogva tartás egyik formája a biztonsági őrizet, amelynél megszűnik az elkövetett tett tárgyi súlyához, vagy az elkövetés körülményeihez, vagy a tettes felelősségéhez való viszonyítás. Az alkalmazás alapja az elkövetőben rejlő „veszélyesség”, az, hogy a szabadon bocsátás után lehet-e tartani újabb bűncselekmény elkövetésétől. Az őrizet legtöbb formáját Németország és Svájc alkalmazza, de használja a jogintézményt Ausztria, Nagy-Britannia, és nem ismeretlen Norvégiában és Dániában sem. A Portugália által alkalmazott őrizet relatíve határozatlan, az őrizet maximális ideje Ausztriában tíz év lehet. Legújabbban – 2008 telén – Csehország vezette be az őrizetet.⁴⁰

Az őrizetből való szabadulás általában meghatározott időnként lefolytatott kötelező felülvizsgálati eljárás következménye lehet, ebből a szempontból sajátos az elvileg életfogytig tartó őrizet svájci bevezetése. Németországban az őrizetnek három formája lehetséges: az alapeset, azaz 1. az elítélés kori elrendelés; 2. az őrizet alkalmazásának előzetes kikötése; illetve 3. az utólagos őrizet.

A biztonsági őrizet elrendelésének Németországban objektív és szubjektív feltételei vannak. Az elrendelés csak különös visszaesők esetén kerülhet szóba (erre speciális és részletes szabályok vonatkoznak). Esetükben a bíróság akkor rendeli el a biztonsági őrizetet, ha az elkövető személyisége, méltósága (Würdigung), illetve az általa elkövetett cselekmények révén hajlamos súlyos, jelentős bűncselekmények elkövetésére⁴¹, tehát veszélyes a társadalomra. Ezt különböző pszichiátriai módszerekkel, valamint veszélyességi prognózis készítésével állapítják meg.

Kétséges, hogy a veszélyesség előrejelzése és a bűnelkövetési hajlam vizsgálata mint igen súlyos következmények elrendelésére okot adó két körülmény, összefér-e a jogbiztonság követelményével. Ha a fogva tartás ideje alatt olyan „tények” derülnek ki, amelyek bizonyítják, hogy az elkövető jelentősen veszélyes a társadalomra, akkor a bíróság utólagosan is alkalmazhatja a biztonsági őrizetet – de csak abban az esetben, ha a fogvatartott személyisége, az elkövetett cselekményei, valamint a fogva tartás alatt tanúsított fejlődése, magatartása átfogó értékelésekor megállapítható, hogy a későbbiekben nagy valószínűséggel súlyos bűncselekményeket fog elkövetni, amelyek által jelentős lelki, illetve fizikai sérelem éri a sértettet, áldozatot.⁴²

A feltételes szabadságra bocsátás feltételrendszerét érdemes megvizsgáljunk a *Svájcban*⁴³ 2008 augusztusában bevezetett életfogytig tartó őrizet esetében. Ehhez a bíróság előtt egy szakértőkből álló bizottság részvételével azt kell bizonyítani, hogy van olyan új tudományos felfedezés, amelynek alapján feltehető, hogy lehetőség van az őrizetes olyan kezelésére, hogy később ne jelentsen veszélyt a társadalomra.⁴⁴ Ha a bíróság igenlő választ ad a kérdésre, a bizottság zárt intézeti kezelést ajánl fel az őrizetben lévőnek. Ha a

kezelés nyomán az elkövető veszélyessége olyan mértékben csökkent, hogy a későbbiekben nem jelent veszélyt a társadalomra, a bíróság megszünteti az életfogytig tartó őrizetet, helyette az állandó zárt intézeti terápiában részesítést rendel el.

Csak határozott ideig tartó szabadságvesztés-büntetést alkalmazó államok

Portugáliában a szabadságvesztés leghosszabb tartama húsz év, a törvényben meghatározott egyes esetekben huszonöt év.⁴⁵ A visszaeső, illetve alkohol- és kábítószerfüggő elkövetőknek találták ki a relatíve határozatlan időtartamú őrizetet (*Pena relativamente indeterminada*), amelynek minimális időtartama az elítélt büntetésének kétharmada, maximális időtartama az ítéletidő hat évvel megnövelt ideje, de maximálisan 25 év.⁴⁶ Ez alatt a szabadulásról a bíróság dönt. *Spanyolországban*⁴⁷ a szabadságvesztés leghosszabb időtartama húsz év, de a törvényben meghatározott egyes esetekben ennél hosszabb is lehet: például halmazati és összbüntetésbe foglalás esetén 25, illetve harminc év a felső határ. Elképzelhető negyvenéves felső határ is, ha az összbüntetésbe foglalt cselekmények húsz évnél magasabb büntetéssel is fenyegetettek, illetve terrorizmussal kapcsolatos egyes bűncselekményeknél akkor is, ha az egyik cselekmény húsz évnél magasabb börtönnel büntethető.⁴⁸

*Norvégiában*⁴⁹ a szabadságvesztés maximális időtartama 15 év, összbüntetés kiszabása esetén húsz, egyes esetekben 21 év. Norvégia 1981-ben eltörölte az életfogytig tartó (határozatlan) szabadságvesztést.⁵⁰ Ha az elkövető veszélyt jelent a társadalomra, és a társadalom védelme érdekében büntetés kiszabása nem lenne elegendő, akkor „őrizetre” (*forvaring*, 2002 előtt *sikring*) ítélik bizonyos súlyos bűncselekmények esetén első bűntényesként, vagy kevésbé súlyos esetekben visszaesőként is.⁵¹ A *forvaring* azonban nem büntetés, hanem relatíve határozatlan idejű biztonsági intézkedés. *Izlandon*⁵² a szabadságvesztés leghosszabb időtartama 16 év. A 19/1940-es számú törvény szerint a szabadságvesztés-büntetés életfogytig is tarthat, biztonsági őrizet nincsen. A gyakorlatban azon-

ban senkit sem tartanak fogva határozatlan ideig, illetve Kristoffersen és a NordicStat adatai szerint Izlandon nem is létezik életfogytiglan.⁵³ *Bosznia-Hercegovina*⁵⁴, *Horvátország*⁵⁵ és *Szerbia*⁵⁶ nem ismeri a határozatlan ideig tartó szabadságvesztés-büntetést, a szabadságmegvonás maximális ideje negyven év lehet.

Konklúzió

A melléklet összefoglalóan tartalmazza a vizsgált európai országokat a szabadságvesztés-büntetés generális minimuma, illetve maximuma szempontjából. Tartalmazza, hogy az adott ország alkalmaz-e határozatlan ideig tartó szabadságvesztést vagy intézkedést, illetve az elítéltet hány év után lehet legkorábban feltételesen szabadságra bocsátani. A táblázat utolsó oszlopa mutatja be a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést alkalmazó országokat.

A határozatlan időtartamú szabadságvesztést nem alkalmazó országok (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Szerbia, Spanyolország) maximálisan 40 évben határozzák meg a büntetés időtartamát vagy relatíve határozatlan (tehát időtartamában maximált) őrizetet alkalmaznak a rövidebb időtartamban maximált szabadságvesztés után (Portugália, Norvégia).

A határozatlan időtartamú szabadságvesztést alkalmazó országok (Albánia, Bulgária, Csehország, Észtország, Franciaország, Lengyelország, Lettország, Olaszország, Oroszország, Románia, Szlovénia, Ukrajna) vagy a feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontját kötik hosszabb idő (jellemzően 25 év) kitöltéséhez, vagy ennél rövidebb idő kitöltése után lehetővé teszik a feltételes szabadságra bocsátást, de biztonsági őrizetet alkalmaznak (Ausztria, Dánia, Németország, Svájc).

A skandináv államok egyedülállók abból a szempontból, hogy vagy a határozott ideig tartó szabadságvesztés maximuma tarthat viszonylag rövid ideig, vagy a rövid időtartam kitöltése után lehetőség van feltételes szabadságra bocsátásra, akár biztonsági őrizet nélkül is.

Nagy-Britannia tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésével csak egy másik ország mérhető össze: Magyarország. A vizsgált államok közül ugyanis kizárólag ebben a kettőben képzelhető el, hogy az elkövetőt elítélése pillanatában kizárják a feltételes szabadság elvi lehetőségéből is. Ha az ilyen büntetésre ítélték számát vizsgáljuk, figyelemre méltó eredményre juthatunk: a Magyarországhoz képest öt és félszeres lakosságszámú Angliában és Walesben két és félszer annyi fogvatartott tölti tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetését.

LÁBJEGYZETEK

- 1 Children and Young Persons Act 1933 53. (1) szakasz.
- 2 Criminal Justice Act 2003 (c.44) 225. szakasz: a „sentence of imprisonment for public protection”-t akkor lehet alkalmazni, ha az életfogytiglani börtönbüntetés feltételei nem állnak fenn, de a társadalom védelme megkívánja a határozatlan büntetés alkalmazását. A Criminal Justice and Immigration Act 2008 (c.4) kibővítette alkalmazásának lehetőségeit. Ez váltotta fel a 2000-ben bevezetett „második büntettért alkalmazott életfogytiglan” intézményét. Lásd erről: Powers of Criminal Courts (Sentencing) Act 2000, 109. szakasz life for second serious offence.
http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2008/ukpga_20080004_en_1
- 3 Regina v Secretary of State for the Home Department (Respondent) Ex Parte Anderson (Fc) (Appellant) (2002)
<http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200203/ldjudgmt/jd021125/ander-1.htm>
- 4 Hindley-ügyben: „There is nothing logically inconsistent with the concept of a *(whole life – a szerző megjegyzése)* tariff by saying that there are cases where the crimes are so wicked that even if a prisoner is detained until he or she dies it will not exhaust the requirements of retribution and deterrence”.
- 5 Regina v. Secretary of State For The Home Department, Ex Parte Hindley (1998)
<http://www.parliament.the-stationery-office.co.uk/pa/ld199900/ldjudgmt/jd000330/hind.htm> (
- 6 Criminal Justice Act 2003 269. szakasz (2) és (4), valamint Schedule (végrehajtási rendelkezések) 21, 1.
- 7 Schedule 21.
- 8 167. szakasz: Sentencing Guidelines Council
- 9 Nigel Stone: In Court. Probation Journal, 47/2000., p. 298.
- 10 House of Commons, 2007. október, 35 fő.

- <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200607/cmhansrd/cm071024/text/71024w0013.htm>; Home Office-anyag, 2006. október, 30 fő.
- <http://www.homeoffice.gov.uk/about-us/freedom-of-information/released-information/foi-archive-offender-management/4595-life-sentence-prisoners?view=Html>; BBC-cikk, 2006: 30 fő.
- http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/magazine/5086978.stm; Blogbejegyzés: 28 fő Britain's whole lifers, Friday, February 22, 2008. <http://bustill.blogspot.com/2008/02/britains-whole-lifers.html>
- 11 Ministry of Justice: Population in Custody: <http://www.justice.gov.uk/publications/populationincustody.htm>
- 12 Sentencing Statistics, England and Wales, 2007, Ministry of Justice (2008). <http://www.justice.gov.uk/docs/sentencing-statistics-2007.pdf>
- 13 Wetboek van Strafrecht 9. § skk. (hatály: 2008. november 15.).
- 14 SG 26/1968 38. §.
- 15 Trestni Zakon No. 140/1961 Coll. (hatály: 2004. január 1.).
- 16 Karistusseadustik 2001. június 6. RT1 I 2001, 61, 364 (hatály: 2007. január 1., 45. és 77. §.
- 17 Code Pénal 131-1., 132-8., 132-23. szakaszok (hatály: 2008. november 15.).
- 18 Kodeks Karny, 1997. 06. 06., 32. §, 54. § (2), 78. § (3) és 80. §.
- 19 Kriminallikums, 1998. 06. 17., 38. § és 50. §, 61. § (3), 65. §.
- 20 Codice Penale 1398. (1930. október 19.) 22. és 176. § (hatály: 2008. augusztus 22.).
- 21 Sobranie zakonodatel' stva Rossijkoj Federacii 1996, Nr. 25, Art 2954. (hatály: 2007. január 1.), 43. § skk.
- 22 Román btk. 58., 63., 72. § (hatály: 2005. július 1.).
- 23 Ukrán btk. 64. § (hatály: 2001. szeptember 1.).
- 24 Kazenski zakonik, Nos. 63/94, 70/94, 37. § (hatály: 2005. június 15.).
- 25 Lásd a szlovén igazságügyi minisztérium sajtóközleményét: <http://www.ukom.gov.si/eng/slovenia/publications/slovenia-news/5524/5544/>
- 26 Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (StGB) BGBl. Nr. 60/1974 (hatály: 2008. november 24.) 18., 36., 53. § (1)–(3).
- 27 Straffeloven 1930. április 15. Malene Frese Jensen – Vagn Greve – Gitte Hoyer – Martin Spencer: The Principal Danish Criminal Acts, DJOF Publishing, Kopenhagen, 2006
- 28 Karin Cornils – Dan Frande – Jussi Matikkala: Das finnische Strafgesetz: Deutsche Übersetzung und Einführung. Duncker & Humblot, Berlin, 2006, pp. 44–45.
- 29 Poinikos Kodikas 1492/1950 52. § skk.
- 30 <http://www.citizensinformation.ie/categories/justice/criminal-law/criminal-trial/types-of-sentences>
- 31 Strafgesetzbuch (1871. 05. 05) 38. és 57a. § (hatály: 2008. november 29.).

- 32 32 SR 311.0 Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937. 86. § (hatály: 2008. október 1.).
- 33 Brottssblakken: 1962. december 21., valamint az életfogytig tartó szabadságvesztés átalakításáról szóló 2006. évi 45-ös törvény és végrehajtási rendelete: 2006/1119. szám (hatály: 2008. november 15.).
- 34 Lásd a svéd büntetés-végrehajtás honlapját, valamint az SFS 2006:45. és SFS 2006:1119. számú jogszabályokat (hatály: 2008. november 15.) http://www.kriminalvarden.se/templates/KVV_InfopageGeneral_____4212.aspx
- 35 Ítéletek: BVerfGE 45, 187; 62, 471; 64, 270 [A német alkotmánybíróság határozatait tartalmazó kiadvány kötet- és oldalszáma].
- 36 Epping Völker: Grundrechte. Springer, Berlin, 2005, S. 268.
- 37 Lásd például Nagy Ferenc: A büntetőjogi szankciórendszer továbbfejlesztésének egyes elvi és gyakorlati kérdéseiről. Magyar Jog, 1999/1. 9. o.: „A bíróság álláspontja szerint a legsúlyosabb büntetés emberi méltóságának megfelelő végrehajtása csak akkor biztosított, ha az elítélt elvi, de konkrét és alapjaiban is realizálható reménnyel rendelkezhet a szabadságának egy későbbi időpontban történő visszanyerésére.”; Juhász Zoltán: Jog a reményhez. Fundamentum, 2005/2., 88. o.
- 38 A német szakirodalomban többen vitatják, hogy az őrizet inkább intézkedés, mint büntetés. Erről lásd Hanack, Leipziger Kommentar; Hellmuth Mayer: Strafrecht–Allgemeiner Teil. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1953
- 39 StGB 66. § Az alkotmánybíróság vizsgálata: Urteil des Zweiten Senats vom 5.2.2004 – 2 BvR 2029/01. Neue Juristische Wochenzeitschrift, 2004, S. 739.
- 40 A cseh állami rádió híradásai: <http://www.radio.cz/en/article/98895>, illetve <http://www.radio.cz/en/article/73274>
- 41 A súlyos bűncselekmények közé tartoznak azok, amelyek révén az áldozat vagy a sértett lelkileg, illetve fizikailag jelentős mértékben sérül, vagy amelynek révén az elkövető jelentős gazdasági károkat okoz.
- 42 StGB § 66b.
- 43 SR 311.0 Schweizerisches Strafgesetzbuch vom 21. Dezember 1937. 64. § (1) bis, 64c § (hatály: 2008. október 1.).
- 44 Ez a döntés egy állami szakbizottság jelentésén alapul, amely a veszélyes őrizetesekek kezeléséről szól.
- 45 Lei 24/82 de 23 de Augusto, Código Penal, 41. § (hatály: 2008. november 21.).
- 46 Gyakorlatban például egy tízéves szabadságvesztés-büntetést, ha a feltételek teljesülnek, egy legalább 6,66 éves, legfeljebb 16 éves relatíve határozatlan őrizet követ.
- 47 Ley Orgánica 10/1995, de 25 de noviembre, del Código Penal, 36.§ (1).
- 48 76. § (1) d pont, valamint 83–85. §.
- 49 Straffeloven 1902. május 22. (Nr. 10) hatály: 2005. december 21. <http://www.ub.uio.no/ujur/ulovdata/lov-19020522-010-eng.pdf>

- 50 Hanns von Hofer: Crime and punishment in Denmark, Finland, Norway and Sweden – A summary. 2003
http://www.istat.it/istat/eventi/2003/perunasocieta/relazioni/Hofer_rel.pdf;
Ulla V. Bondeson: Crime and criminals in Nordic countries. *Society*, vol. 42., no. 2., 2005, pp. 62–70.
- 51 Straffeloven 39c szakasz.
- 52 19/1940. (február 12.) V. fejezet 34. § hatály: 2004. március 1.
- 53 Ragnar Kristoffersen (ed.): Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2002–2006. Correctional Service of Norway Staff Academy, Oslo, 2008, p. 9., 31., 41.
- 54 Nr 03/2003-as törvény 42. §, 44. § (hatály: 2005. december).
- 55 Kazneni zakon NN No. 110/1997 53. és 55. § (hatály: 2004. december 13.).
- 56 Nr. 85/2005-as törvény 45., 46. § (hatály: 2006. február).

IRODALOM

- Bondeson, Ulla V.:** Crime and criminals in Nordic countries. *Society*, vol. 42., no. 2., 2005
- Comils, Karin – Frande, Dan – Matikkala, Jussi:** Das finnische Strafgesetz: Deutsche Übersetzung und Einführung. Duncker & Humblot, Berlin, 2006
- Juhász Zoltán:** Jog a reményhez. *Fundamentum*, 2005/2.
- Kristoffersen, Ragnar (ed.):** Correctional Statistics of Denmark, Finland, Iceland, Norway and Sweden 2002–2006. Correctional Service of Norway Staff Academy, Oslo, 2008
- Mayer, Hellmuth:** Strafrecht–Allgemeiner Teil. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1953
- Nagy Ferenc:** A büntetőjogi szankciórendszer továbbfejlesztésének egyes elvi és gyakorlati kérdéseiről. *Magyar Jog*, 1999/1.
- Stone, Nigel:** In Court. *Probation Journal*, 47/2000.
- Volker, Epping:** Grundrechte. Springer, Berlin, 2005
- Von Hofer, Hanns:** Crime and punishment in Denmark, Finland, Norway and Sweden – A summary. 2003 http://www.istat.it/istat/eventi/2003/perunasocieta/relazioni/Hofer_rel.pdf;

MELLÉKLET

**A vizsgált országokban alkalmazott szabadságvesztés-büntetés
generális minimuma és maximuma**

	Generális minimum	Határozott időtartamú szabadságvesztés generális maximuma	Határozatlan időtartamú szabadságvesztés
Albánia	5 nap	25 év	van
Anglia és Wales			van
Ausztria	1 nap	20 év	van
Belgium		30 év	van
Bosznia-Hercegovina	30 nap	40 év	nincs
Bulgária		20 év	van
Csehország		25/30 év	van
Dánia	1 hónap	16 év	van
Észtország	30 nap	20 év	van
Finnország	14 nap	12/20 év	van
Franciaország	6 hónap	30 év	van
Görögország	10 nap	20 év	van
Hollandia	1 nap	30 év	van
Horvátország	30 nap	40 év	nincs
Írország			van
Izland	30 nap	15 év	nincs
Lengyelország	1 hónap	25 év	van
Lettország	6 hónap	25 év	van
Litvánia		25 év	van
Németország	1 hónap	15 év	van
Norvégia	nincs	15 év	nincs
Olaszország	15 nap	24 év	van
Oroszország	2 hónap	30 év	van
Portugália	1 hónap	20 év	nincs
Románia	15 nap	30 év	van
Spanyolország	3 hónap	40 év	nincs
Svájc	6 hónap	20 év	van
Svédország	14 nap	14/18 év	van
Szerbia	30 nap	40 év	nincs
Szlovénia	15 nap	30 év	van
Törökország			van
Ukrajna	1 év	15 év	van

	Feltételes szabadságra bocsátás legkorábbi időpontja	Biztonsági őrizet – határozatlan ideig tartó intézkedés	Tétsz
Albánia	25 év	nincs	nincs
Anglia és Wales		n/é.	van
Ausztria	15 év	max. 10 év	nincs
Belgium	10/14 év	nincs	nincs
Bosznia-Hercegovina	n/é.	nincs	nincs
Bulgária	30 év	nincs	nincs
Csehország		van	nincs
Dánia	kegyelem: 12 év	van	nincs
Észtország	30 év	nincs	nincs
Finnország	12 év	nincs	nincs
Franciaország	18-22-30 év	nincs	nincs
Görögország		nincs	nincs
Hollandia		nincs	nincs
Horvátország	n/é.	nincs	nincs
Írország	7 év	nincs	nincs
Izland	n/é.	nincs	nincs
Lengyelország	25 év	nincs	nincs
Lettország	25 év	nincs	nincs
Litvánia		nincs	nincs
Németország	15 év	van	nincs
Norvégia	n/é.	van	nincs
Olaszország	26 év	nincs	nincs
Oroszország	25 év	nincs	nincs
Portugália	n/é.	van (relatív határozatlan)	nincs
Románia	20 év	nincs	nincs
Spanyolország	n/é.	nincs	nincs
Svájc	15 év	van	nincs
Svédország	18 év	nincs	nincs
Szerbia	n/é.	nincs	nincs
Szlovénia		nincs	nincs
Törökország		nincs	nincs
Ukrajna	kegyelem 25 év után	nincs	nincs

Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata

A kutatás folyamán az ország különböző büntetés-vegrehajtási intézeteiben fogva tartott 231 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt kétharmadával, 149 emberrel – köztük kilenc tényleges életfogytiglanra ítélttel – készítettünk kérdőíves interjút. Emellett feltérképeztük elhelyezési körülményeiket, valamint informálódtunk a parancsnoki állomány és a szakszemélyzet körében is. A fogvatartottak mentálhigiénés állapota a körülmények hatására folyamatosan romlik. A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés jelenlegi törvényi szabályozását kérdésesnek tartjuk, mivel ez szembefordul az alkotmányos elvekkel és a modern európai civilizált kriminálpolitika szemléletével. Fontos lenne azonban a feltételes szabadságra bocsátás engedélyezési rendszerének átforgalmazása is, amely – megfelelő jogpropaganda kíséretében – hozzájárulhatna a humanusabb büntetési rendszer társadalmi elfogadtatásához.

A KUTATÁS INDOKAI, CÉLJA ÉS MÓDSZERE

A kutatás indokai és célja

Az ókorban és a középkorban a halál, a minősített halál, a testcsontkító, a testi és a megszégyenítő büntetések voltak tipikusak. A polgári fejlődés általánossá tette a szabadságvesztés-büntetést. Ennek egyik legfontosabb jellemzője a tartama, amely bizonyos esetekben akár az elítélt élete végéig is tarthat. Hazánkban a Csemegikódex ismerte az *életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést*, az 1961. évi Btk. eredetileg mellőzte, majd az 1971. évi 28. tvr. ismét bevezette. 1990-ben, a rendszerváltozás után új helyzet állt elő. A ha-

lálbüntetés megszüntetésével az életfogytig tartó szabadságvesztés lett a legsúlyosabb szankció, így funkciója is szükségszerűen módosult. Az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén az ítélet meghozatalakor a bíróság rögzíti azt az időt, amelynek letöltése előtt az elítélt nem bocsátható feltételesen szabadságra. Az 1993. évi XVII. törvény felhatalmazta az eljáró bíróságot arra, hogy ítéletében kizárja a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét, és ezzel meghonosította az úgynevezett *tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést*. Ennek alkalmazására eleinte csak szűk körben, ismételen életfogytig tartó szabadságvesztésre ítétek esetében volt lehetőség, 1999 óta azonban jóval tágabb keretek között, meghatározott bűncselekmények esetén akár első elkövetéskor is kiszabhatóvá vált.

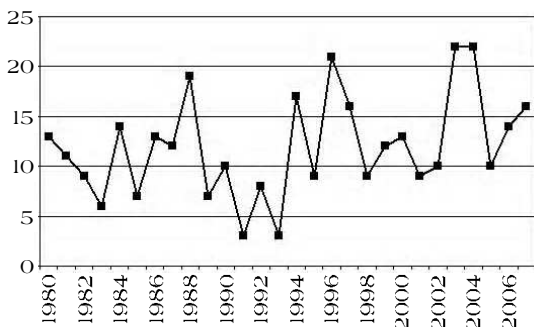
Ezek a körülmények a szakmai és a közvélemény érdeklődésének középpontjába állították az életfogytig tartó szabadságvesztést. Számos publikáció jelent meg a kérdéskörrel¹, a jogintézményt mint entitást vizsgáló, széles körű tényadatokon alapuló kutatásra azonban mind ez idáig nem került sor.

E szankció alkalmazásának gyakorisága az elmúlt három évtizedben hektikusan változott, amint azt az 1. számú ábra és az 1. számú táblázat szemlélteti. Nagyságrendje azonban rendkívül alacsony, a végrehajtandó szabadságvesztéseknek csupán egy-két ezrelékét reprezentálja. Sajátos módon kiszabásának gyakorisága nem a halálbüntetés eltörlése utáni években emelkedett, hanem az új évezredben, amikor pedig a végrehajtandó szabadságvesztések száma csökkenni kezdett. Míg 1980 és 1989 között évi átlagban 11,1 életfogytiglani elítélésre került sor, addig 1990 és 1999 között 10,8-re, 2000 és 2007 között pedig már 14,5-re.

¹ Huszár László: Az életfogytiglani szabadságvesztés helyzete és perspektívái hazánkban és egyes más országokban. In: A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. BVOP Módszertani Igazgatóság, Budapest, 1997; Kóhalmi László: Az életfogytig tartó szabadságvesztés a magyar büntetőjogban. Börtönügyi Szemle, 2006/3., 35–43. o.; Juhász Zoltán: Jog a reményhez. Fundamentum, 2005/2., 88–91. o.; Sereg András: Elhúzódozó kivégzés. De Jure, 2007/9., 32–35. o.

1. számú ábra

Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték számának alakulása (1980–2007)

Az Országos Kriminológiai Intézet a Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére 2007-ben indította el az életfogytig tartó szabadságvesztés komplex kutatását. A kutatás első szakaszában a *jog-összehasonlító* vizsgálat lefolytatására került sor, amely a jogintézmény nemzetközi szabályozási környezetét elemezte, bemutatta a főbb trendeket, és értékelte a magyar szabályozást.²

A kutatás második szakaszában került sor az *empirikus* vizsgálat lefolytatására. A felmérés céljai közt fogalmaztuk meg annak feltárását, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetés milyen hatást gyakorol a fogvatartottakra, azok miként alkalmazkodnak a börtönkörnyezethez, milyen mentalitás- és magatartásbeli tünetek észlelhetők, miként alakul igazságérzetük és perspektívájuk a jövőre nézve. Külön figyelmet szenteltünk a tényleges életfogytiglanra ítéltéknek (tész), valamint az elhelyezési körülményeknek.

A kutatás módszere

Az empirikus vizsgálatot az elítéltekkel készített interjúkra alapoztuk, amelyek 84 kérdés és néhány alkérdés lekérdezése mellett – az interjú után – módot adtak az interjúalany kérdező által minősített viselkedésének jellemzésére, valamint a beszélgetés eredmé-

² A téma egy feldolgozására lásd Vig Dávid tanulmányát e kötet 38. oldalán.

1. számú táblázat

A jogerősen elítéltek, a végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték és az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték számának alakulása (1980–2007)

	összes jogerősen elítélt	Végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték		Életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték száma
		száma	%	
1980	51 721	13 491	26	13
1981	54 130	14 795	27	11
1982	54 889	14 575	27	9
1983	56 889	14 949	26	6
1984	54 424	14 957	27	14
1985	52 246	14 670	28	7
1986	56 871	15 171	27	13
1987	59 682	14 478	24	12
1988	59 806	12 968	22	19
1989	56 472	11 547	20	7
1990	41 399	10 103	24	10
1991	58 165	11 721	20	3
1992	69 314	12 136	18	8
1993	66 760	10 121	15	3
1994	69 781	9 348	13	17
1995	76 071	9 286	12	9
1996	74 653	9 497	13	21
1997	79 813	10 252	13	16
1998	88 524	11 171	13	9
1999	87 693	11 538	13	12
2000	86 962	11 740	14	13
2001	87 539	12 124	14	9
2002	91 573	11 760	13	10
2003	86 722	11 295	13	22
2004	90 927	10 227	11	22
2005	90 347	9 495	11	10
2006	89 333	9 470	11	14
2007	80 529	8 762	11	16

nyességének értékelésére is. Emellett a témakört érintő információkat gyűjtöttünk a parancsnokokkal és a büntetés-végrehajtási személyzet egyes tagjaival (nevelők, pszichológusok, lelkész) történő beszélgetések alkalmával, valamint megismerkedtünk az elítéltek elhelyezési körleteivel, körülményeivel.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságától és az egyes büntetés-végrehajtási intézetektől megfelelő segítséget kaptunk a vizsgálat elvégzéséhez. Hangsúlyozzuk, hogy minden esetben mind a kutatók, mind a bv. személyzet tagjai felhívták az elítéltek figyelmét arra, hogy a felmérésben való részvétel teljesen önkéntes, annak vállalásáért semmilyen jutalomban, ajándékban, vagy elutasításáért büntetésben nem részesülnek. Az elítélteket pedig biztosítottuk arról, hogy a vizsgálat anonim, a birtokunkba jutott adataikat csak generalizált formában hozzuk nyilvánosságra. Tudomásunk szerint az interjút nem vállalók többsége munkavégzés miatt nem nyilatkozott, illetve néhányan betegség és szállítás miatt nem vettek részt a felmérésben.

Végül a 231 életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélt 65%-ával, 149 emberrel – köztük kilenc tényleges életfogytiglanra ítélttel – sikerült interjút készítenünk kilenc büntetés-végrehajtási intézetben (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

A vizsgálatba bevont büntetés-végrehajtási intézetek és a megkérdezettek száma

büntetés-végrehajtási intézet neve	megkérdezettek száma
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	3
Budapesti Fegyház és Börtön	11
Kalocsai Fegyház és Börtön	6
Márianosztrai Fegyház és Börtön	2
Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön	2
Sopronkőhidai Fegyház és Börtön	7
Szegedi Fegyház és Börtön	104
Tiszalóki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet	2
Váci Fegyház és Börtön	12
Összesen	149

A kérdőívek felvétele átlagosan személyenként negyven-ötven percet vett igénybe. A fogvatartottakat a megbízható, őszinte válaszadásra kértük, és felhívtuk a figyelmüket arra, hogy bármely kérdésnél megtagadhatják a válaszadást. Az interjúk során megfelelő munkakörülményeket teremtettek nekünk, és – esetenként kérésünkre – beszédhang-, illetve hallótávolságon kívül helyezkedtek el a felügyelők is.

Ezeket a feltételeket még a fokozottan veszélyes körletekben is sikerült megteremteni.

Az empirikus adatfelvétel 2008. május és szeptember között történt, majd következett a kitöltött kérdőívek adatainak számítógépes rögzítése, valamint SPSS program segítségével feldolgozása és elemzése.

A MAGYAR FEGYHÁZAK A GYAKORLAT TÜKRÉBEN

Az empirikus vizsgálat lefolytatásakor 231 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartott töltötte büntetését 15 fegyház fokozatú büntetés-végrehajtási intézetben Magyarországon. Az egyes letöltőházakban azonban nem arányosan helyezik el az elítélteket, így a rájuk vonatkozó szabályok, az elhelyezésük körülményei sem lehetnek teljesen azonosak. Az empirikus kutatás lefolytatásakor a 15 intézet közül kilencet látogattunk meg. Ezek közül néhányról a továbbiakban részletesebben szólunk.

Szegedi Fegyház és Börtön

A speciálisan az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakra vonatkozó szabályok vagy azok hiánya leginkább a Szegedi Fegyház és Börtön esetében bír jelentőséggel, mivel e speciális fogvatartotti csoport több mint hetven százalékát ebben az intézetben helyezik el. Büntetése húsz-harminc éve vagy még hosszabb ideje alatt valamennyi életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt megfordul a szegedi letöltőházban. Emellett a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak legnagyobb hányada is ide kerül.

2008. március 17-i adatok szerint az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték közül 162-en töltötték büntetésüket a Szegedi Fegyház és Börtönben. Közülük nyolc olyan fogvatartott volt, akik tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltötték. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottak alapvetően hármás és négyes biztonsági csoportba vannak osztva az intézet-

ben. Szegeden – az általános besorolás mellett – két különleges biztonságú rezsimet is kialakítottak.

A bsr néven ismert *biztonsági speciális rezsim*be főként olyan négyes fokozatba sorolt elítélteket helyeznek, akiknél valamilyen magatartási, fegyelmezési probléma merült fel; akik az intézet rendjére veszélyt jelenthetnek, ezért szükséges speciális őrzésük. A bsr-körlet fizikailag is elkülönített helyen van, ahol a fogvatartottakat egy- és kétszemélyes zárkákban helyezik el.

A másik, a hsr, azaz a *hosszú időes speciális rezsim* elsősorban a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt elhelyezésére szolgál. A hsr-részleget 2005 októberében hozták létre, már az európai követelményeknek megfelelően egy- és kétszemélyes zárkákkal, és a különleges biztonsági követelmények szem előtt tartásával. Ez a rezsim is egy az intézet többi részlegétől fizikailag teljesen elkülönített helyen található, ahová még a személyzet tagjai közül is csak ugyanaz a kilenc állandó dolgozó léphet be. Bár a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól rendelkező 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 47/A szakasza tartalmazza a hosszú időre ítélt körletére helyezés szabályait, az itt fogva tartottak kezelése semmi mással össze nem hasonlítható terhet jelent a fogva tartóknak. A tész-es fogvatartottaknál a teljes perspektíva hiánya olyan probléma ugyanis, amellyel a személyzetnek nap mint nap meg kell küzdenie a hsr-en elhelyezett többség kezelése során. A jogszabályok pedig e probléma orvoslására semmilyen kötelező érvényű rendelkezést nem nyújtanak, és még anyagilag sem emelik ki a speciális kezelésű fogvatartotti populációt. Így az intézet a maga eszközeivel, pszichológus és pedagógus végzettségű személyzet bevonásával, a tész-es fogvatartottak folyamatos fizikai és mentális figyelemmel kísérésével kezeli ezt az elítélts csoportot.

Sopronkőhidai Fegyház és Börtön

Az empirikus kutatás lefolytatásakor egy tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartott volt a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben, és 13 életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt sze-

mély is itt töltötte a büntetését. A sopronkőhidai intézetben az összes fogvatartott több mint hatvan százaléka fegyház fokozatban tölti büntetését, a több mint négyszáz fős csoporton belül azonban csupán 12 körüli azoknak a száma, akik életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltik. Éppen ezért nincs szükség olyan speciális, akár kettős nyomtávon kialakított rezsimrendszer felállítására, mint Szegeden (ahol bsr- és hsr-körlet is van). Az úgynevezett különleges biztonságú körlet (kbk) azonban megtalálható Sopronkőhidán. Itt azokat a fogvatartottakat helyezik el, akiknél valamilyen magatartási probléma merül fel; veszélyt jelentenek az intézetre, másokra vagy saját magukra; illetve őket kell megvédeni fogvatartott-társaiktól. A kbk-n elhelyezettek köre tehát nem csak életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakból áll, mivel a kiemelés alapja az intézetben – azaz a végrehajtás alatt – tanúsított magatartás, nem pedig az elkövetés alapján kiszabott büntetés mértéke. A jogszabályi előírásoknak megfelelően a kbk fizikailag is teljesen elkülönített részlege a fegyháznak, ahova a fogva tartók közül is csak meghatározott személyek léphetnek be (ebben a tekintetben hasonlít a szegedi hsr-hez).

Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön

A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtön is azok közé az intézetek közé tartozik, ahol tényleges életfogytig tartó szabadságvesztést hajtanak végre. A tész-esekkel való foglalkozás azért rendkívül sajátos, mert ezeknél az embereknél nincs olyan felhajtó erő, nincs cél, amely motiválná őket a jó magaviseletre, ami segítené kezelésüket, növelné együttműködési hajlandóságukat a végrehajtás folyamán. Azért is nehéz a fogva tartó személyzetnek kezelnie a tész-eseket, mert nekik nincs vesztenivalójuk, bármit megtehetnek a letöltőházban, nem kerülhetnek rosszabb vagy a végrehajtást tekintve súlyosabb körülmények közé. A nemzetközi normákban említett biztonság és biztonságosság nehezen hangolható össze. Egyik intézet sem vállalja, hogy ne a legspártaibb körülmények között, a legszigorúbb ellenőrzés mellett kezelje a tész-eseket. Így viszont a fog-

vatartottak egy „negyedik végrehajtási rezsimbe” kerülnek büntetésük megkezdésének pillanatától halálukig.

Sátoraljaújhelyen is létezik különleges biztonságu körlet (kbc), itt állították fel az országban az első ilyen speciális rezsimet. Ha tész-es fogvatartott érkezik, ezen a fizikailag is teljesen zárt részlegen helyezik el. Egyéb fogvatartotti populáció esetében a jogszabályi rendelkezéseknek megfelelően, magatartási problémák miatt ideiglenesen helyezik itt el a fogvatartottakat.

Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

A Tiszalöki Fegyház és Börtön 2007-ben PPP-beruházás keretében épült, és hétszáz felnőtt férfi fogvatartott befogadására alkalmas. Az épületet a legújabb technikai megoldások mellett a fogvatartottak elhelyezése tekintetében is az európai követelményeknek megfelelően alakították ki. Mindannak ellenére, hogy az új végrehajtási intézetet a túlszűfoltóság problémájának csökkentésére hozták létre, a tiszalöki intézetben 2008 novemberében a hétszáz helyen 739 fogvatartott töltötte büntetését. Azaz még ebben a letöltőházban sem teremthetők meg minden tekintetben az európai norma szerinti végrehajtási szabályok, illetve a magyar törvények előírásainak megfelelő egy főre jutó szükséges mértékű négyzet- és köbméter légtérre vonatkozó előírások betartása. Tiszalökon is létrehozta különleges biztonságu körletet, de ide még senkit sem helyeztek a ház feltöltése óta. Vizsgálatunk lefolytatásakor az intézetben három életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélt fogvatartott volt.

Kalocsai Fegyház és Börtön

Az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélt nők büntetésének végrehajtására kizárólag a Kalocsai Fegyház és Börtönben kerülhet sor. 2008 tavaszán a kalocsai bv. intézetben kilenc életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélt fogvatartott töltötte büntetését. Ez azt jelenti, hogy az életfogytig – ideértve a tényleges életfogytig – tartó szabadságvesztésre ítélték csupán kevesebb mint

négy százaléka nő (3,89%). A tézsz-esek között jelenleg egyetlen női elítélt sincs, és nem is volt a jogintézmény 1993-as bevezetése óta.

Kalocsán a sajátos populáció sajátos végrehajtást is kíván. Így például ebben az intézetben sem különleges biztonságú körlet, sem különleges biztonságú zárka nem található. A nők fegyelmezését, kezelését ezeken kívüli, enyhébb eszközökkel is meg tudja oldani a végrehajtó testület, annak ellenére is, hogy ide az elkövetett bűncselekményeik alapján a legsúlyosabb bűncselekmények tetteseit helyezik. A ház 287 fogvatartottja közül 112 fegyház fokozatú (2008. november 27-i adatok szerint), azaz a fogvatartottak több mint harmada (39%) tartozik ide.

AZ ELÍTÉLTEK EMPIRIKUS VIZSGÁLATA

A hosszú időtartamú börtönbüntetés hatásával kapcsolatban sokféle elképzelés létezik, például az elmagányosodás, az érzelmi élet kiüresedése, az agresszív késztetések növekedése, a depresszió és az institucionalizálódás negatív hatásai a fogvatartottak körében. Számos eddigi hazai és nemzetközi kutatás³ tanulmányozása után vizsgáltuk meg a magyarországi életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélteteket, hogy válaszokat kapjunk a börtönévek hatásaira és következményeire.

A korábbi hazai és külföldi hosszú időtartamú szabadságvesztésre ítélteteket vizsgáló kutatási eredményekkel összehasonlítva a következő eredményeket kaptuk:

Az elítéltek az évek folyamán introvertáltabbakká, bizalmatlanabbakká válnak. Az önértékelésük alacsonyabb szintű lesz. Szociális

3 Az itt említett kutatások eredményei a következő tanulmánykötetekben és szakcikkekben találhatóak: Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000; Boros János: Visszaeső bűnelkövetők utánkövetéses vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés. 2005; Huszár László: ...és bűnhődés. Fogvatartottak szociológiai vizsgálata. Kandidátusi értekezés. 1998; Sárkány István: Életfogytig. Börtönügyi Szemle, 1993/2.; Gresham M. Sykes: The Society of Captives. A study of a Maximum Security Prison. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1958

aktivitásuk csökken, és egyre inkább jellemző, hogy mindennapi tevékenységeiket rutinszerűen végzik. Külső kapcsolataik folyamatosan elsorvadnak és megszűnnek, és ez okozza a legnagyobb nehézséget és a legtöbb kint számukra. A hosszú börtönévek pozitív hatása, hogy növekszik a viselkedés kontrollja, és ez hozzájárul az elítéltek alkalmazkodásához, visszaszorulnak körükben az impulzív, meggondolatlan és agresszív tettek.

Az elítéltek demográfiai adatai

Életkor, családi állapot, iskolai végzettség, bekerülés előtti lakóhely

Az életfogytig szabadságvesztésre ítélték több mint fele 30 és 40 év közötti. Több mint felük nős vagy élettársi viszonyban élt bekerülése előtt, 31%-uk pedig egyedülálló. A többi elítélt bekerülése előtt szüleivel, más rokonokkal vagy ismerősökkel élt egy háztartásban. A legmagasabb iskolai végzettségük jellemzően a nyolc osztály (34%), illetve a szakmunkásképző (csaknem 40%), de csaknem ötödüknek (18%) van legalábbb érettségije. Az iskolai végzettség a vizsgált populáció körében magasabb, mint a teljes fogvatartotti populáció esetében. Ennek magyarázata, hogy az élet elleni bűncselekményt elkövetők kisebb része való a tipikusan bűnözői karriert befutott elítéltek köréből, jó részük az emberölés előtt nem követett el bűncselekményt, és nem áll mögötte deviáns pályafutás. Majdnem egyharmaduk Budapesten élt, községből alig több mint egyötödük származik.

Etnikai hovatartozás

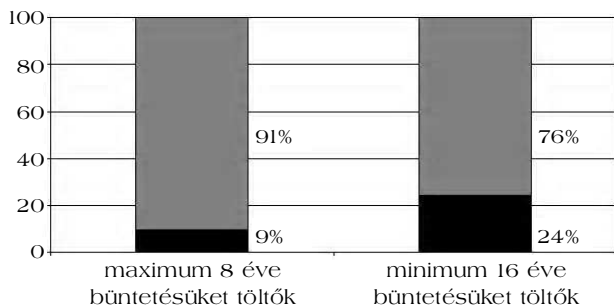
A teljes elítélti kör 17%-a vallja magát cigány származásúnak, 73%-uk magyarnak (2. számú ábra).

Nagyon érdekes, hogy a minimum 16 évet, de sok esetben több évtizedet börtönben töltő életfogytosok 24%-a vallotta magát roma származásúnak, míg a maximum nyolc évet eltöltők mindössze 9%-a mondta magáról ugyanezt. Felvetődik a kérdés, hogy az ember-

2. számú ábra

A roma származásúak aránya a börtönben eltöltött évek függvényében, önbevallás alapján (%)

ölést elkövetők körében valóban csökkent-e a roma származásúak aránya, vagy inkább arról van-e szó, hogy a börtönben uralkodó mentalitás és sikeresen alkalmazható megküzdési stratégiák következtében az emberek egyre inkább vállalják roma származásukat. A roma származású elítéltek az idősebb korban, 36 év felett beke­rülők között felülreprezentáltak (24%), míg a harminc év alattiak között alulreprezentáltak (11%). Bár a különbség szignifikáns és nagyon markáns, a jelenségre nem találtunk egyéb magyarázatot, mint hogy a romák körében gyakoribb, hogy a deviáns, bűnözői karrier vége az emberölés (azaz hosszabb kriminális előéletűek).

Életkor a bekerülés időpontjában

Megvizsgáltuk az elítéltek bekerülési időpontjában jellemző életkort, vagyis hogy az ítélet kiszabásakor hány évesek voltak. Érdekes életkori változást tapasztaltunk, amelynek hátterében összetett társadalmi folyamatok állnak. A vizsgált időszakot három időszávrá bontottuk, hogy az elítéltek kb. azonos méretű csoportjait hasonlíthassuk össze. Így az 1978–1991; 1992–1999; 2000–2008-ig tartó időszakok közötti különbségeket vizsgáltuk.

A rendszerváltozás előtt és a kilencvenes évek legelejéig az akkor élet elleni bűncselekményért elítéltek csaknem 40%-a 36 éves-

nél idősebb volt. A kilencvenes években 20%-ra apadt, majd 2000 után 6,6%-ra csökkent a 36 év fölöttiek aránya az életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltők körében. Ennek a megdöbbenő és lineáris folyamatnak a másik oldala a fiatalabb elkövetők arányának rohamos gyarapodása. Míg a rendszerváltozás előtt az elítéltek 43%-át a harminc év alattiak tették ki, arányuk a kilencvenes években 71%-ra nőtt, majd a 2000-es év után 74%-ra emelkedett. Azaz az ítélet meghozatalának időpontjában – és nyilván a bűncselekmény elkövetésének pillanatában is – az élet elleni bűncselekményt elkövetők egyre nagyobb arányban harminc év alatti fiatalok. A megdöbbenő változás a rendszerváltozás idejére tehető. Itt számolnunk kell a halálbüntetés eltörlésével (1990), amely feltehetően befolyásolja az említett tendenciát. A halálra ítélték a kilencvenes évek előtt minden bizonnyal főként nyereségvágyból, aljas indokkal elkövetett emberölésért kapták büntetésüket, és ha ennek a motivációnak nézünk utána a vizsgált populáció körében, azt láthatjuk, hogy a harminc év alatti, fiatalabb fogvatartottak jóval nagyobb arányban követtek el ilyen és hasonló indokból emberölést. Valószínű tehát, hogy a jelen statisztikában jó pár harminc év alatti elítélt is szerepel, akik korábban halálbüntetést kaptak volna. Ez a tény azonban önmagában kevés ahhoz, hogy megmagyarázhassuk a fiatalabbak témyerését az élet elleni bűncselekmények elkövetésében. Minden bizonnyal a határok megnyílása, a hirtelen értékvesztés, anómia, a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények – és így a bűnözés szerkezetének átalakulása – azok a makrohatások, amelyek elsősorban említendők a magyarázó tényezők sorában, hogy az emberölés büntetettéért elítéltek körében ugrásszerűen megnőtt a fiatalabb korosztály aránya. A korosztály megváltozása önmagán túlmutató változásokra utal: a motiváció, a bűntény elkövetéséhez vezető tényezők, az indítékok megváltozását is jelenti. Az adatokat vizsgálva kiderül, hogy a fiatalabb korban elkövetett emberölés sokkal gyakrabban történik nyereségvágyból, és jellemző az is, hogy az elkövető más, vagyon elleni bűncselekményekért is tölti büntetését.

Áldozat és elkövető közötti kapcsolat

A 26 év kor alattiak mindössze 11%-a esetében mondhatjuk, hogy a tettes és az áldozat között rokoni kapcsolat volt. Ez az arány a 27-35 éves korcsoportban 22%-ra nő, a 36 év fölöttiek esetében pedig 30%-ra. Vagyis minél fiatalabb az elítélt a bekerülésekor, annál valószínűbb, hogy nem rokon vagy családtag, hanem idegen sérelmére követte el az élet elleni bűncselekményt.

Hasonló tendencia rajzolódik ki akkor is, ha az áldozat és elkövető közötti rossz viszony arányát nézzük a korcsoportok között. Ezek a családon belüli vagy a rossz viszony miatti emberölési esetek jellemzően olyan mély elkeseredésből – és az elkeseredésig fajuló helyzetekből – erednek, amelyek fiatalabbak esetében az életkoruknál és a családi állapotuknál fogva sem lehetnek jellemzők.

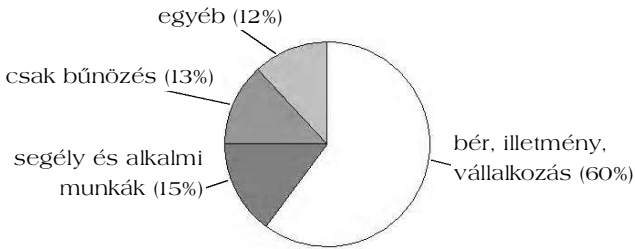
Előélet

*Bekerülés előtti jövedelemforrások,
anyagi helyzetük és megítélése*

Az elítéltek 15%-a bekerülése előtti anyagi helyzetét átlag alattinak, majdnem 40%-uk pedig átlag felettinek értékelte (3. számú ábra). Visszatekintve és a bent töltött évek számával párhuzamosan egyre többen ítélik rossznak saját anyagi helyzetüket: míg az első nyolc éven belül az elítéltek mindössze 12%-a ítélte rossznak a bekerülése előtti anyagi helyzetét, addig a jóval hosszabb ideje bent tartózkodók 42%-a vélekedett így. A rendszerváltozás előtti és utáni társadalmi helyzetet összehasonlítva valóban találhatunk olyan tényezőket, amelyek legalább részben igazolhatják az anyagi helyzet átalakulását, de mindenképpen említenünk kell a magyarázatok sorában a mentalitásváltozást is. A valós helyzet megváltozására utal, hogy a rendszerváltozás előtt az emberölést elkövetők motivációja gyakrabban volt konfliktusos, mint utána. Emellett a határok megnyílásával, a drog- és fegyverkereskedelem felélélnkülésével és a szervezett bűnözés felbukkanásával valóban elképzelhető, hogy a vizsgált populáció alapvető anyagi helyzete javult.

3. számú ábra

Bekerülés előtti fő jövedelemforrása

Bűncselekmények

- *Elkövetett bűncselekmények és összefüggések*
- *Lehetséges megelőzés és az elkövetés okai – elítéltek gondolatai*
- *Bűnelkövetések csökkenéséhez vezető körülmények – elítéltek gondolatai*

Az elítéltek csaknem 40%-a kizárólag emberölésért, és megközelítőleg 60%-uk más vagyon és személy elleni bűncselekményért is büntetve volt: harmaduk lopásért is, negyedük rablásért is kapta a halmazati büntetést. Több mint harmaduk ült az emberölésen kívül egyéb erőszakos bűncselekményért is. Körülbelül egyharmaduk több ember ellen követett el gyilkosságot.

A romák körében jóval gyakoribb, hogy az emberölésen kívül más bűncselekményeket is elkövettek (72%), mint a nem romák esetében (58%), és jellemzőbb az is, hogy idősebb korukban ítélik őket életfogytig tartó szabadságvesztésre, mint a nem roma elítélteket. Úgy véljük, hogy ezekben az esetekben a bűnözői karrier utolsó állomása az emberölés. Ezt a feltételezést támaszthatja alá az is, hogy a romák szignifikánsan nagyobb arányban követnek el ismeretlen személy ellen élet elleni bűncselekményt, ami a nyereségvágyas motivációra is utalhat.

Az elítéltek 60%-a a bűncselekmény előtt már ismerte a sértettet, 33%-ban a sértett ismerőse (munkatárs, szomszéd stb.) volt az elkövetőnek, az áldozatok 20%-a családtag, illetve élettárs volt, 7%-ban pedig barát. A családtag vagy rokon sérelmére elkövetett ember-

öléseket mindössze 10%-ban követték el roma származású elítéltek, míg azoknál a bűncselekményeknél, ahol az áldozat nem rokon volt, a roma származásúak aránya ennek majdnem duplája. Ez az eredmény arra utal, hogy a nem roma származásúak nagyobb arányban követnek el emberölést a családon belül. Ennek részben magyarázata lehet, hogy a nukleáris család, ahol apa, anya és gyermek él egy háztartásban, a magyar családokra jellemzőbb. Ha egy ilyen családban a családfő rátámad egy családtagjára, nincs potenciális visszatartó erő, amely megfékezhetné. Ellenben a roma családokra jellemző a nagycsalád, ahol több generáció is együtt él, többen vannak, és így a gyilkosság megelőzésére nagyobb az esély, hiszen az elkövető felett nagyobb a kontroll. Ugyanekkora aránybeli eltérést tapasztalunk roma és nem roma származásúak között, ha a szerint vizsgáljuk az emberöléseket, hogy az áldozat és elkövető között kifejezetten rossz viszony volt-e a gyilkosság bekövetkezése előtt. Az adatok alapján az rajzolódik ki, hogy a roma származású elkövetők a nem romáknál kisebb arányban ölték meg áldozatukat azért, mert korábban konfliktus állt fenn közöttük. Így megkérdőjelezhető az a tézis, hogy a romák impulzivitása, érzelmi alulkontrolláltsága miatt elkövetett emberölések gyakoribbak lennének, mint a nem romák körében hasonló okból elkövetettek.

A börtönben eltöltött évek

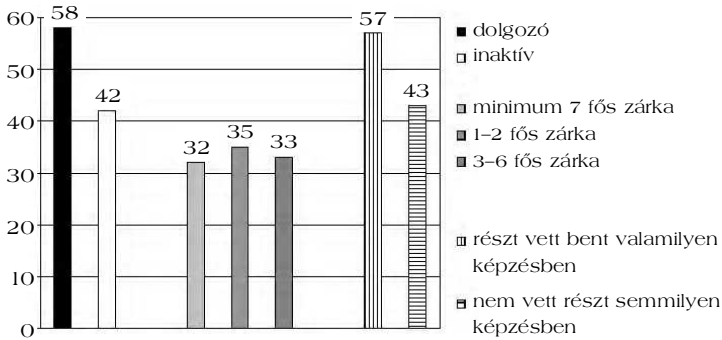
Elhelyezés és tevékenységek

A megkérdezettek több mint egyharmada 15 évnél többet ült börtönben életében. Több mint egyharmaduk 6-10 éve folyamatosan szabadságvesztés-büntetést tölt, és 35%-uknak több mint húsz éve van hátra a feltételes szabadon bocsátás lehetőségéig.

Az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt kérdezetek kb. egyharmada egy- vagy kétszemélyes zárkában van elhelyezve, 43,5%-uk viszont minimum hétfős zárkában lakik (4. számú ábra).

58%-uk dolgozott a kérdés idején, 57%-uk vett már részt valamiféle képzésben vagy szakképzésben bentléte alatt. A felmérés

4. számú ábra

Elhelyezés és tevékenységek a börtönben (%)

idején alig kevesebb mint negyedük vett részt képzésben, és a továbbképzési lehetőségek száma messze elmarad az igényektől.

Majdnem ötödük kísérelt meg legalább egyszer öngyilkosságot a fogva tartási ideje alatt, legnagyobb részben a kilátástalanság miatt. Több mint 40%-ban akasztással próbálkoztak, egyharmaduk falcolt⁴, egyötödük pedig valamilyen gyógyszer-túladagolás módszerével próbálta megölni magát. Az öngyilkosság megkísérlése sokszor egészen csekély – jellemzően a fegyőrrel, illetve a hatalommal bíró személlyel kapcsolatos – konfliktus miatt is bekövetkezhetett.

Az elítéltek több mint fele 4-es biztonsági csoportba van sorolva. A teljes fogvatartotti körhöz képest az életfogytosok több dicséretet és kevesebb elmarasztalást kapnak, vagyis a rendszernek kevésbé problémás csoportját alkotják.

Több mint egyötödük négyezer forint alatt, kb. egyharmaduk 7 és 13 ezer forint közötti értékben vásárol magának havonta. Egyharmaduk maximum két csomagot kapott az elmúlt évben, egynegyedük viszont – saját bevallása szerint – minden hónapban kapott. Elmondható, hogy minél rosszabb anyagi helyzetben van valaki (minél ke-

4 Ereit vagy valamely testrészét éles eszközzel felvágja (börtönsleng). Az öngyilkossági kísérlet célja gyakran csak az, hogy elkövetője kórházba kerüljön, de közben ügyel rá, hogy nehalálós sérülést okozzon magának.

vesebb pénzért tud vásárolni), annál valószínűbb, hogy nem éri magát biztonságban a börtönben. Vélhetően sokkal jobban ki van szolgáltatva az uzsorának, és sokkal inkább kényszerül olyan szolgáltatásokat nyújtani, amelyekért valamiféle anyagi előnyt kaphat, ily módon jóval inkább rászorul fogvatartott-társaira. Mindemellett a kapcsolattartással járó költségek (telefon, utazás, csomag) nagyon magasak, így a pénztelen elítéltek kapcsolattartása is ellehetetlenül, amelynek következményeként még inkább érvényesül a kiszolgáltatottságuk, magányosságuk.

Hitélet

A megkérdezettek fele hívőnek vallja magát, és csaknem háromnegyedük valamennyire fontosnak tartja az egyházak jelenlétét a börtönben, de lelkigyakorlatra kevesebb mint negyedük jár. Többen tartják tehát fontosnak a hitet erősítő szervezetek jelenlétét, mint ahányan aktívan igénybe veszik az efféle szolgáltatást. A nem hívő fogvatartottak is elismerik a vallásosság, a hitélet pozitív hatását.

Körülbelül egyharmaduk válaszolta, hogy a bv.-hez fordulna, ha valamilyen problémája volna, több mint egyharmaduk viszont mindenképpen elutasította a segítségkérés lehetőségét is, vagy a zsi-ványbecsület miatt, vagy azért, mert nem bízik a segítségben.

Elítélt-nevelő kapcsolata

Az elítéltek és a nevelők kapcsolata az évek, évtizedek múlásával romlik. Míg a tíz évnél rövidebb időt börtönben töltő elítéltek 28%-a vélekedett úgy, hogy inkább rossz a kapcsolata a nevelőjével, addig a másfél évtizednél is több időt börtönben töltő elítéltek csaknem 40%-a mondta ugyanezt. Az elítéltek tehát az évek alatt nagyrészt csalódnak a nevelőben, csökken abbéli hitük, hogy a nevelők segíteni tudnak ügyeik intézésében.

Az elítéltek kb. egyharmada nem tiszteli egyetlen fogvatartott-társát sem, és mindössze 4,5%-uk említi, hogy a személyi állomány tagjai közül tisztel valakit. Az, hogy az elítéltek ilyen magas arány-

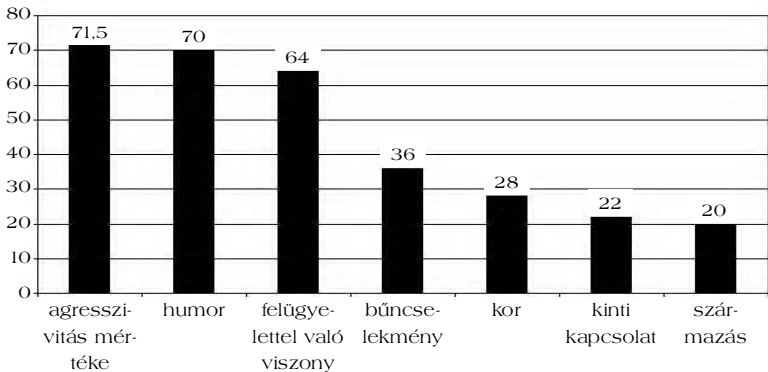
ban nem tisztelnek senkit, a börtönbeli sztereotípa hatásán túl az emberekből való kiábrándultság mutatója.

Zárkatárs megítélésekor fontosnak tartott szempontok

Az életfogytiglani szabadságvesztés-büntetésre ítélték 42%-a úgy látja, hogy fogvatartott-társaik nem tesznek különbséget ítéletük hossza miatt, 10%-uk vélekedik úgy, hogy fölnéznek rájuk emiatt, 10%-uk szerint pedig lenézik őket. Akik úgy érzik, fölnéznek rájuk, azok büszkéek arra, hogy ők ezt a börtönt – amit egy kiképzésnek igyekeznek felfogni – kibírják, hogy képesek arra, hogy végigcsinálják. Azoknak, akik így látják, minden bizonnyal könnyebb elviselniük a börtönbeli életet, mint társaiknak. Akik úgy gondolják, lenézik őket, azok a bűncselekményük súlyosságát és az elrontott életüket érzékelik, vagyis alig képesek megbékélni jelenlegi sorsukkal. Számukra jóval elviselhetlenebb ez a közeg.

Változik annak megítélése, hogy mi alapján választanának zárkatársat, melyek a fontos tulajdonságok és melyek a kevésbé fontosak, a bent töltött idő függvényében. A bűncselekmény szerepe az évekkel egyre nő, összességében az elítéltek 36%-a gondolja azt, hogy egy ember megítéléséhez fontos tudni, mit követett el.

5. számú ábra
Fontos szempontok a zárkatárs megítélésében (%)

Míg a pár éve bekerültek alig több mint egynegyede gondolja fontosnak, hogy zárkatársa miért ül, addig a több tíz éve bent ülők csaknem fele vélekedik úgy, hogy nem mindegy, milyen bűncselekmény elkövetőjével kell egy zárkában élnie. Valójában annak van jelentősége, hogy a fogvatartott-társ elkövette-e a tabunak számító bűncselekmények egyikét: a gyermek elleni erőszak bármely formáját, illetve a nők elleni erőszakot.

A zárkatárs származás szerinti megítélése az évek múlásával egyre inkább jelentőségét veszti, bár összességében az elítéltek 20%-a tartja fontosnak a származást. Míg az első néhány börtönév alatt az elítéltek háromnegyede gondolja a származásról, hogy nem azon múlik, milyen az ember, addig a hosszú ítéletük második felében járók több mint négyötöde vélekedik hasonlóan mindennapi tapasztalatai alapján (5. számú ábra).

A börtönévek alatt egyre markánsabban rajzolódik ki az a vélemény, hogy a fogvatartott-társ felügyelethez való viszonya is meghatározza azt, szeretnék-e őt zárkatársnak. 57-ről 75%-ra növekszik azok aránya, akik fontosnak tartják ezt. Az összes elítélt 64%-a tartja fontosnak ezt a dimenziót. Szintén a bent eltöltött évek tapasztalata, hogy ha egy rendbontó, szabályszegő vagy tiszteletlen ember van a zárkában, az kivívja a felügyelet haragját, akik viszont a zárkában lévő összes fogvatartottat büntetik. Még ennél is nagyobb arányban (71%) gondolják a fogvatartottak, hogy az agresszív magatartás fontos értékelési szempont volna a zárkatársválasztáskor. Érdekes módon azonban az évek alatt nem nagy arányban, de folyamatosan csökken ez a többségi vélemény. Ennek minden bizonnyal az életkori változás az oka. Minél idősebb valaki, annál kevésbé valószínű, hogy célpontjául szolgál valakinek, aki verekedni akar.

Kapcsolattartás

A kinti élet felidézésének gyakorisága

A börtönülethez való alkalmazkodás egyik mutatója lehet, hogy az elítélt mennyit gondol a bekerülés előtti életére. Ha sokat jár az eszében a korábbi élete, minden bizonnyal nehezebben viseli a

benti lét megpróbáltatásait, nagyobb a kontraszt (relatív depriváció), több az átélt frusztráció.

A kérdezett elítéltek fele vallotta, hogy naponta többször gondol a bekerülése előtti életére, és az emlékezés megnehezíti a börtönlét elviselését. Míg a megkérdezettek 13%-a állította, hogy az első nyolc évben alig vagy egyáltalán nem gondolt a kinti életére, addig az évtizedeket bent töltők egyharmada mondta ugyanezt. Érdekes, hogy azok az elítéltek, akik rossznak, problémásnak ítélték a családdal való kapcsolatukat, többet gondolnak a kinti életre, mint azok, akik azt mondták, hogy bekerülésük előtt kifejezetten jó kapcsolatban voltak a közeli hozzátartozóikkal. Lehetséges magyarázat, hogy a konfliktusos viszony, a megoldatlan problémák és nehézségek jobban és hosszabb távon foglalkoztatják az embereket, nehezebben tudnak megszabadulni az újra és újra előtörő gondolataiktól, mint egy konfliktusok nélküli, rendezett családi kapcsolat esetén.

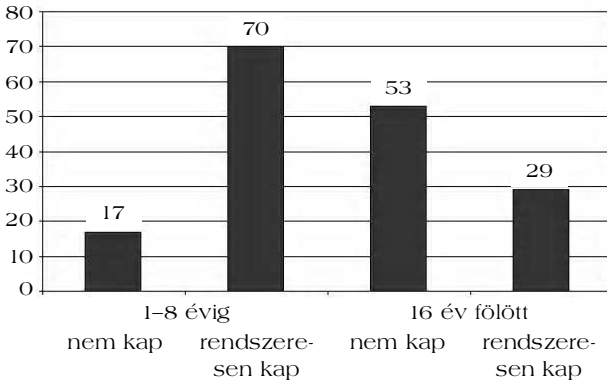
Kapcsolattartás gyakorisága és intenzitása

Az elítéltek háromnegyedének volt olyan kapcsolata, amely megszakadt. Jellemző, hogy az elszakadás oka barátok, ismerősök és távolabbi rokonok esetében a távolság és az idő múlása. A kapcsolat a közvetlen családtagokkal viszont veszekedés, összeveszés, válás miatt szakad meg, illetve haláleset következtében. A kapcsolatok megszakadásának okait vizsgálva azt látjuk, hogy jellegzetesen elkülönültek a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, akik esetében a kapcsolatok a közvetlen családtagokkal is az értelmetlenség miatt szakadtak meg. A nők esetében nem szakadt meg kapcsolat a közeli családtagokkal. Úgy tűnik, a nők családtagjaikkal való kapcsolata szorosabb, mint a férfiaké.

A csomagküldés és a látogatás változása

A bekerülés utáni évekkal arányosan fokozatosan és nagymértékben csökken a kapott csomagok száma (6. számú ábra). Az első tíz évben még a fogvatartottak mindössze 17%-ának kell szembenéznie

6. számú ábra

Beküldött csomagok számának alakulása a bent töltött évek alatt (%)

azzal, hogy szinte egyáltalán nem kap csomagot, addig a több évtizede raboskodók több mint fele kényszerül elmondani ezt magáról. Az első években az elítéltek 70%-a rendszeresen kap csomagot, 15 év után azonban mindössze 29%-uk.

A rendszeres látogatások száma is folyamatosan apad az évek alatt, a látogatások teljes elmaradása pedig egyre nő az évek múlásával. Az első nyolc év alatt az elítéltek ötödét nem látogatják szinte egyáltalán, egy-két évtized után azonban a nem látogatott fogvatartottak aránya csaknem 50%-ra nő, a rendszeres látogatások aránya pedig 42%-ról 24%-ra csökken. A barátok elmaradnak, a párok kapcsolatuk megszakadnak, a szülők megöregszenek, és nem vállalják az utazást. Azokban az esetekben, ha az elítéltnak gyereke van, és különös módon sikerült fenntartania a jó kapcsolatot vele, akkor a legvalószínűbb, hogy hosszú évtizedek múlva is látogatják. Ezzel párhuzamosan a bent töltött évek alatt egyre kevesebbet gondolnak az elítéltek a kinti életükre.

Mentalitás

- *Kielégítetlen szükségletek hiányának mértéke*
- *Énkép és szociabilitás változása a börtönévek alatt*
- *A mentálhigiénés állapot alakulása*
- *Énkép a bűncselekmény vonatkozásában*
- *Felelősség és hibáztatás*
- *Az elítéltek által vallott értékek és moralitás*

A börtön rendszere olyan zárt szocializációs közeg, amelyben a fogvatartottak a munkájukat végzik, alszanak és a szabadidejüket töltik ugyanazon formális szabályok szerint, és a totális struktúra sajátos szocializációs hatást gyakorol rájuk. A fogvatartottak a bent töltött idő alatt egyfajta tanulási folyamaton mennek keresztül, és többé-kevésbé adaptálódnak a rendszerhez. Sykes⁵ öt különösen fontos deprivációt írt le, amelyek a börtönben jelentkeznek: a szabadság, az önállóság, a biztonság, a kényelem és a szexuális élet megélésétől való megfosztottság. A deprivációk a fizikai nehézségeken kívül negatívan hatnak a fogvatartott önértékelésére, énképére. Ezeknek az értékeknek, szükségleteknek a hiánya nem azonos mértékben jelentkezik az elítéltek körében. Jelen kutatásban a következő eredményre jutottunk:

Az elítéltek négyötödének a szabadság hiányzik a legjobban, hiszen ez nem interpretáció kérdése, a szabadság jogától mindenki meg van fosztva, így az nem utal gyengeségre, és nem szégyenletes, ha valaki beismeri, hogy hiányzik neki a szabad élet.

Az elítéltek háromnegyedének megítélése szerint az önállóság a második vagy harmadik helyen szerepel a fontossági sorrendben. Hogy mit tesznek, és amit tesznek, mikor teszik, valamivel szubjektívabb kérdés ugyan, tágabban értelmezhető a határai, mint a szabadságnak, de a börtön szabályok adottak, és azok betartása szükséges, így az elítéltek számára az önállóság hiánya is vállalható, beismerhető.

⁵ Gresham M. Sykes: i. m.

A negyedik vagy ötödik helyen szerepel a kényelem az elítéltek csaknem négyötöde szerint, vagyis a sorban nem áll előkelő helyen. A börtönbeli köznyelv szerint ugyanis az ember megteremtheti magának a kényelmet, na persze csak akkor, ha elég rátermett és beleváló. A kényelem nagyfokú hiányának beismerése tehát csak az önkép csorbításával vallható be.

A szexuális élet az elítéltek harmada szerint nagyon fontos, harmaduk szerint alig-alig. A biztonság és a szexuális élet hiányának észlelése nagyon változó, szabályosan oszlik el a második és az ötödik hely között, nincs egységes megítélés. Az első helyen viszont jellemzően egyik sem szerepel.

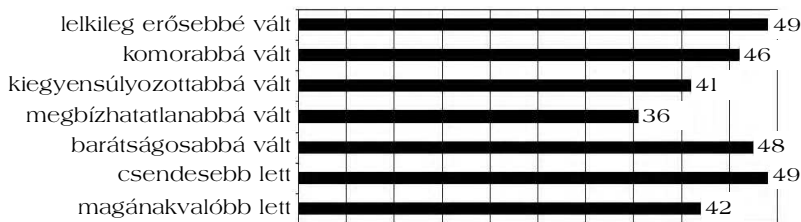
A börtönévek alatt a szabadság hiánya vagy legalábbis ennek hangsúlyozása csökken. A maximum nyolc éve bekerültek 91%-a említi a szabadság hiányát mint legfontosabb tényezőt, és ez a bent töltött idő függvényében 79%-ra apad. A szabadság fogalma minden bizonnyal egyre távolabb kerül, és így a szabadság mint reális hiány kisebb mértékben jelenik meg. A kényelem igénye is csökken. A fogvatartottak a bent töltött évek, évtizedek alatt egyre kevésbé viszonyítják helyzetüket a kinti életben megszokotthoz, csökkennek az igényeik.

Az elítéltek elmondása szerint a szex hiánya a börtönévek alatt folyamatosan növekszik. Míg a nyolc évet vagy annál kevesebb időt börtönben töltők 19%-ának nagyon hiányzik a szex, addig a minimum 16 évet, de akár több évtizedet ülők 55%-a állította ugyanezt. Utóbbi adat magyarázata lehet, hogy míg a fiatalabb fogvatartottaknak a szexuális aktivitás kiemelkedően fontos saját férfiasságuk megélésében, és férfiasságukban súlyosan sértve érzik magukat a megvonás hatására, addig az évtizedeket börtönben töltők férfiképe olyanformán változik, hogy a szexuális deprivációt nem feltétlenül a férfiasságukon esett csorbaként élik meg, így sokkal inkább bevallják a szexuális élet hiányát. A biztonság és önállóság igénye nem változik jelentősen.

A büntetés-végrehajtás zárt rendszerében eltöltött évek alatt az önrendelkezési jogok megvonásával, illetve a börtönkörnyezet és a társas közeg hatására a fogvatartott társas szokásai és személyisége

is átalakul. Arra kerestük a választ, vajon a prizonizációval hogyan alakulnak át a viselkedési szokások és az énkép (7. számú ábra).

7. számú ábra

Hogyan változott meg a bőrtőnben, ha megváltozott? (%)

A bőrtőnben eltöltött évek alatt nagy részük (42%-uk) inkább magának való, befelé forduló lett, kevésbé társasági. Kiábrándultak az emberi kapcsolatokból, bizalmuk megrendült másokban. A megkérdezettek csaknem fele csendesebbé, visszafogottabbá, 45%-uk komorabbá vált, nyilván a lelki és testi sérelmekre válaszul. Majdnem ugyanennyien váltak saját megítélésük szerint barátságosabbá. Ennek oka az együttműködési hajlandóság kényszerű fejlődése, amely egyrészt az összezártsággal kapcsolatos, másrészt a fogvatartotti szerepből fakad.

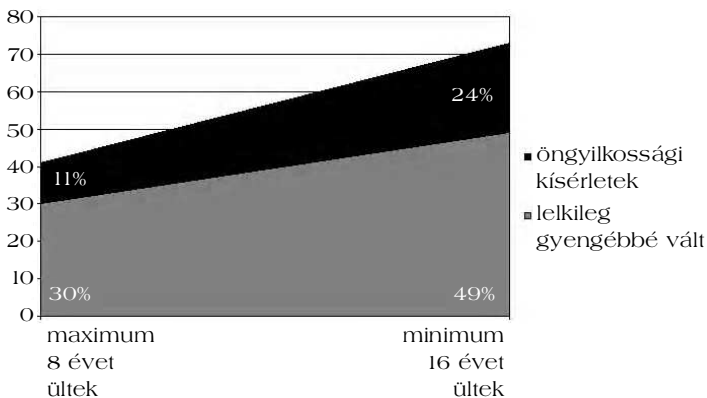
Csaknem 50%-uk úgy gondolta, lelkileg megerősödött, míg egyharmaduk azt állította, lelkileg gyengébbé vált. Mielőtt azonban messzemenő következtetéseket vonnánk le a bőrtőn jótékony hatásairól, gondoljunk arra, hogy a bőrtőnhierarchia alapja egy olyan erőcultusz, amelynek élesen ellentmond a fogvatartott olyan kijelentése önmagáról, amely arról árulkodik, hogy gyenge vagy könnyen megsérthető volna.

A fogvatartottak elmondásuk szerint a labilitás–kiegyensúlyozottság dimenzióban inkább kiegyensúlyozottabbá válnak. Vajon mi annak az oka, hogy amíg a másfél évtizednél kevesebb időt bőrtőnben töltők alig több mint fele vélekedik úgy, hogy kiegyensúlyozottabbá vált, és a fennmaradók labilisabbá váltak saját elmondásuk szerint, addig az évtizedeket bőrtőnben eltöltő elítéltek 65%-a vált kiegyensúlyozottabbá? A magyarázat nem más, mint hogy a ki-

egyensúlyozottság sokkal inkább valamiféle megfáradt beletörődést takar, apátiát és rezignáltságot, semmint harmóniát és nyugalmat. Az emberek a börtönkörülmények között elmagányosodnak, magukba zárkoznak, a külvilággal kapcsolatos igényeik egyre apadnak, és mindennek következtében megtörtén és kiábrándultan egyfajta tompaságba, közönybe zuhannak (8. számú ábra).

8. számú ábra

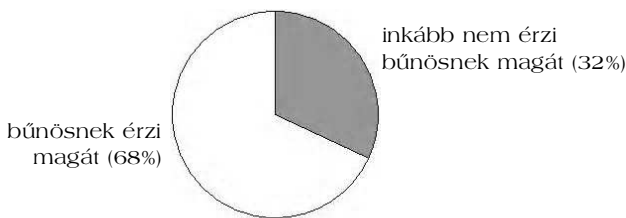
A mentálhigiénés állapot változása a börtönben eltöltött évek függvényében (%)

Ha a bevallott öngyilkossági kísérletek alakulását a börtönben eltöltött évek függvényében nézzük, láthatjuk, hogy folyamatosan növekszik az öngyilkosságot megkísérlők aránya. Míg az első nyolc évben az elítéltek alig több mint tizede kísérelt meg bevallottan öngyilkosságot, addig a több évtizedet ülő elítéltek csaknem negyedéről mondható el ugyanez. Az öngyilkosság elkövetésének valószínűsége összefügg a kapcsolattartással, illetve a rendszeres látogatásokkal. Azoknak, akik nem kíséreltek meg öngyilkosságot, csaknem a 40%-át, azoknak viszont, akik megkísérelték már, mindössze a negyedét látogatják rendszeresen. Jellemző tehát, hogy kevésbé rendszeresen látogatják azokat, akik öngyilkosságot kíséreltek meg.

A körülmények hatására folyamatosan romlik a fogvatartottak mentálhigiénés állapota. Az évtizedek folyamán egyre inkább elő-

9. számú ábra

Bűnösnek érzi-e magát?

térbe kerül kiábrándultságuk, reményvesztettségük vagy elkeseredésük.

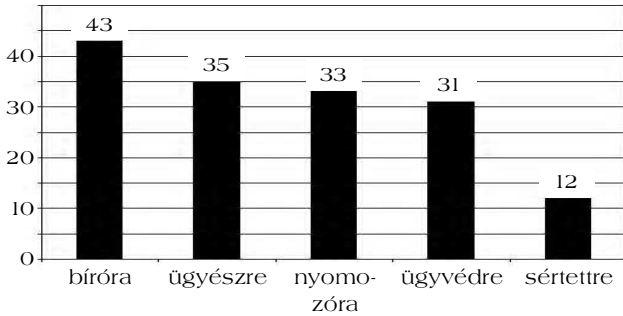
Azt feltételezhetnénk, hogy az élet elleni bűncselekményt elkövetők körében az elkövetők bűnössége önmaguk előtt is megkérdőjelezhetetlen, mégis az önmagukat inkább ártatlannak vélők aránya ehhez képest igen magas: egyharmaduk inkább nem érzi bűnösnek magát. A fegyintézetbe kerülve olyan elítélttársakkal találkoznak, akiknek bűncselekménye és a rájuk kirótt büntetés mértéke összevethető az övékkel. Egymás tettét és a kiszabott büntetést mérlegelve azonban sok aránytalansággal találkoznak, és egyre inkább válik meggyőződésükké, hogy maga a cselekmény nem is olyan súlyos a bűnhődésükhöz képest. Hozzá kell tenni, hogy általában nem gondolják, hogy az emberölés megbocsátható, sőt. A saját történetben azonban mindig vannak felmentő tényezők és enyhítő körülmények. Saját bűnösségük el nem ismerése mögött gyakran csak annyi a kognitív tartalom, hogy a kapott büntetést olyan mértékben sérelmezik, hogy ezért nem vallják magukat bűnösnek. Az ítéletük pillanatától áldozatokká válnak, annak érzik magukat, és a börtönben töltött évek alatt fennáll ez az áldozati szerep.

Az elítéltek éppen ezért is nagyon nagy arányban neheztelnek az igazságszolgáltatás szereplőire. Meglátásuk szerint elsősorban a döntéshozó a hibás: a bíró, hiszen helytelen, felszínes, felületes döntést hozott, nem mérlegelte kellőképpen a körülményeket stb. Másodsorban az ügyész az, aki kifejezetten rosszindulatú és önkényes. A nyomozó nem végzi jól a munkáját, az ügyvéd nem tesz semmit a védelem érdekében, csak anyagi haszonra kíván szert

10. számú ábra

Kire neheztel, amiért börtönbe került? (%)

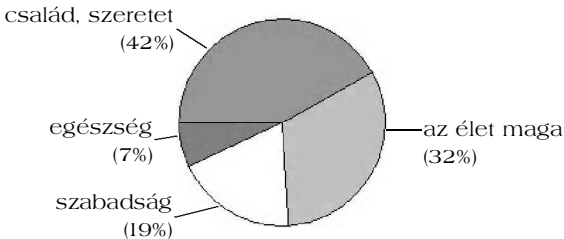
tenni. Börtönbe kerüléséért a kérdezettek 43%-a a bírót okolja, több mint egyharmaduk az ügyészt, egyharmaduk a nyomozót, valamivel kevesebb mint harmaduk az ügyvédjét, és 12%-uk valamilyen mértékben hibáztatja a sértettet (10. számú ábra).

A hosszú évek alatt jelentősen változik, hogy mennyire okolja magát az ember azért, amiért így alakult az élete. Az egy évtizednél kevesebbet ülők 83%-a gondolja úgy, hogy alapvetően mások tehetnek arról, hogy így alakult a sorsuk, a hosszabb időt börtönben töltőknek azonban csak kb. 70%-a vélekedik hasonlóan.

A kutatás három kérdése irányult arra, hogy megtudjuk, mi az, amiben hisznek, amit remélnek az elítéltek. Arra a kérdésre, hogy mi a legfőbb érték az életben, több mint 40%-uk említette valamilyen összefüggésben a családot, illetve a szeretetet és az emberi kap-

11. számú ábra

Mi a legfőbb érték?

csolatokat. A család, a szeretet és az emberi kapcsolatok hiánya az egyik legerősebb büntetőeleme a fegyintézeteknek. Az élet mint érték ilyen nagyarányú említése az emberölés elkövetésének tanulságaként fogalmazódik meg. Részben a lelkiismeret szavaként értelmezhető, de talán még hangsúlyosabban az élet elleni cselekményt elkövetőktől elvárt választ hívta elő a kérdés. Akik a szabadságot említették értéként, azokra valószínűleg a fogságban eltöltött évek erősebb hatással voltak, mint az emberölés elkövetésének aktusa.

Ahhoz viszont, hogy boldogok legyenek, az elítéltek csaknem fele a szabadságot említette, majdnem negyed részük a családot, három százalékuk pedig azt válaszolta, hogy már sosem tud boldog lenni. A család említése kapcsán az feltételezhető, hogy a fogva tartás körülményeiben nem maguk az életkörülmények okozzák a legnagyobb frusztrációt, hanem az emberi kapcsolatok, a családdal való érintkezés hiánya. A nőknél a leggyakrabban elhangzó válasz a család volt, csak ezt követte a szabadság. A tényleges életfogytosok esetében gyakori válasz volt, hogy már nem lehet boldog, hiszen a szabadságról már nem is ábrándozhat.⁶

Az, hogy egy személy élet elleni bűncselekményt követett el, természetesen nem jelenti azt, hogy nincsen valamiféle morális gát és erkölcsi szabály, amelyet követni szándékozik és elismer. Arra a kérdésre, hogy mi az, amit soha semmilyen körülmények között nem tennének meg, paradox módon éppen azt a cselekményt említették, amelyet már elkövettek. Az emberölés egyes típusai különösen hangsúlyosak voltak. Ezek azok a bűncselekmények, amelyek miatt egymást is elítélik, és keményen büntetik. Legjellemzőbb a gyermekkorú ellen elkövetett erőszak, de ilyen a nők és idősek ellen elkövetett erőszak is. A borzalmas tetteket említve a környezetükben időnként előforduló eseteket említették, amelyekhez képest saját tettük szinte bagatellnek számít. A válasz tehát leginkább arra

6 Egy tényleges életfogytos válasza: „Boldog lennék akkor, ha visszakapnám az ember státusom. Ha látnám, hogy valaki emberként tekint rám. Ha azt érezném, hogy az attitűd, a viselkedés befogadó velem szemben. Néha úgy látom, kint élnek az emberek, itt meg a szörnyetegek.” Más: „Ahhoz, hogy boldog legyek? Újra kellene születni.”

utal, hogy a környezetükben melyek a legsúlyosabbnak számító bűncselekmények. Így elválnak egymástól az életfogytos és tényleges életfogytos közeg. A tényleges életfogytig elítélt fogvatartottak említették az emberkínzást, mint olyan cselekményt, amelyet soha nem követnének el, és az ő körükben vannak olyan elítéltek, akik nagyon durván kínozták áldozataikat. Ez csak erre a körre jellemző. Érdekes viszont a kérdés vonatkozásában, hogy mennyire elválnak a börtönbeli és a kint elkövetett bűncselekmény megítélése. Az ugyanis nem jellemző, hogy az életfogytosok között volna emberkínzásért elítélt fogvatartott. Az viszont annál inkább jelen van, ahogyan egymást folyamatosan sanyargatják, kínozzák. Mégis, valami miatt ez, megítélésük szerint, nem sorolandó az emberkínzáshoz. Egészen mást jelent számukra, valószínűleg pusztán azért, mert azt, hogy valamely cselekmény mennyire számít szörnyű tettek, legnagyobb részben az áldozat ártatlansága befolyásolja. Ha az áldozat valamennyire is hibáztatható, akkor a megkínzása nem értékelődik elfogadhatatlannak.

Vélemények az igazságszolgáltatásról

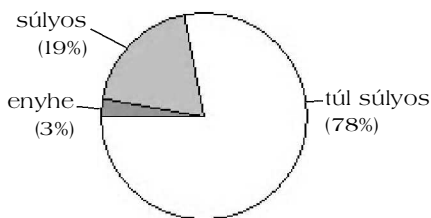
A jogerős ítélet értékelése

Fontosnak tartottuk annak megkérdezését, hogy az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték miként viszonyulnak jogerős ítéletükhöz, mennyire tekintik arányosnak, túl súlyosnak vagy esetleg enyhének az elkövetett bűncselekményhez képest. A válaszadók mintegy négyötöde az ügyében hozott verdiktet túl súlyosnak vélte, 19%-uk arányosnak találta, 3%-uk pedig enyhének (12. számú ábra).

A kilenc tényleges életfogytiglanra ítélt személy közül nyolcan túl súlyosnak tartották a döntést, egy elítélt azonban a tettehez képest arányosnak.

Megfigyelhető, hogy a hosszabb idejű börtönkarrierrel bíró elítéltek kevésbé tekintik aránytalanul súlyosnak az ítéletet, mint azok, akik kevesebb időt töltöttek a rácsok mögött. Így akik eddigi életük során öt évnél kevesebbet töltöttek bezárva, 96%-os arányban vélték az ítéletet túl súlyosnak, míg akik már húsz évnél többet, azok

12. számú ábra

Mi a véleménye a jogerős ítéletről?

csak 76%-ban. A büntetlen előéletűek is kevésbé érzik arányosnak ítéletüket, mint azok, akik már voltak büntetve (17, illetve 21%).

A szabadulásig hátralévő idő is jelentős hatást gyakorol az elítéltek értékelésére, azok ugyanis, akiknek kevesebb idejük van hátra, sokkal toleránsabbak a döntés vonatkozásában. Az egy éven belül szabadulók 40%-a tekinti büntetését arányosnak, míg, akiknek húsz évnél többet kell még letölteniük, azoknak csupán 5%-a.

A bírói és az ügyvédi tevékenység megítélése

A bírói tevékenység megítélése kapcsán a megkérdezettek pozitívabban nyilatkoztak, mint a jogerős ítéletek esetén, mivel azt 15%-uk jónak, 14%-uk viszonylag jónak, 16%-uk elég gyengének és 55%-uk rossznak értékelte. Ez azt mutatja, hogy több esetben az elítéltek a saját magukra nézve sérelmesnek tartott ítéletek ellenére is képesek voltak attól elvonatoztatni, és a bíró működését kedvezőbben minősíteni. Még a téz-esek közül is négyen viszonylag jónak tartották a bíró tevékenységét (egyvalaki elég gyengének, négy pedig rossznak). Az életük folyamán már hosszabb időt fegyházban töltők e vonatkozásban is pozitívabban nyilatkoztak az öt évnél kevesebbet bent lévőknél, a különbség azonban csekélyebb, mint az ítéletek értékelésénél. Így például míg az öt évnél rövidebb időt letöltők 73%-a rossznak, 12%-a pedig elég gyengének értékelte a bíró munkáját, addig a húsz évnél többet raboskodóknál ez az arány 68, illetve 14%.

Általában az *ügyvédek* tevékenységének megítélése sem sokkal kedvezőbb: 44% rossz, 22% elég gyenge, 14% viszonylag jó és

20% jó minősítést kapott. (A tézseknel négyen rossznak, egyvalaki elég gyengének, ketten viszonylag jónak és ketten jónak értékelték ügyvédjük munkáját.)

Nem lényegtelen azonban annak vizsgálata, hogy a terhelteknek milyen arányban volt *meghatalmazott*, illetve *kirendelt* védőjük, hiszen jó néhány korábbi vizsgálat bizonyította, hogy a kirendelt védők – számos ok következtében – sokszor nem nyújtanak hatékony védelmet.⁷ Kutatásunk szerint a büntetőeljárás során az elítéltek 45%-ának kirendelt, 43%-ának meghatalmazott, 12%-ának pedig kirendelt és meghatalmazott védője is volt. A kétfajta védő tevékenységének megítélése közötti különbség egyértelműen kimutatható: a meghatalmazott védők tevékenységét kétszer olyan jónak minősítették, mint a kirendeltét. A meghatalmazott védők munkáját az elítéltek 27%-a jónak, 32%-a rossznak találta, míg ez a mutató a kirendelt védők esetén 12, illetve 64% volt. Egyébiránt a büntetlen előéletűek 29%-ának, a büntetett előéletűek 55%-ának kizárólag kirendelt védője volt, ami egyfelől utóbbiak szűkösebb anyagi lehetőségeire, másfelől a büntetőeljárás iránti közönyösebb attitűdjére is utalhat.

Természetesen hangsúlyozni kell, hogy mivel a legsúlyosabb szankcióval illetett személyekről van szó, nem tekinthető különös reakciónak, hogy az elítéltek nemcsak a bírók, de védők tevékenységéről sincsenek túl jó véleménnyel.

Remény a szabadulásra

Rendkívüli jogorvoslatok, kegyelmi kérelmek

Az elítéltek nagyobb része (56%) nyújtott már be *felülvizsgálati eljárás* vagy *perújítás* kezdeményezése iránti kérelmet. E kérelmek

⁷ A kirendelt védővel nem rendelkező fogva tartott személyek védelemhez való jogának érvényesülése a büntetőeljárás nyomozási szakaszában. Az állampolgári jogok országgyűlési biztosának jelentése. Budapest, 1996; Kövér Ágnes – Balogh István: Előrehozott büntetés. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet–Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 1997, 85–89. o.; Kádár András Kristóf: A vétkesség vételeme. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004, 28–29. o.

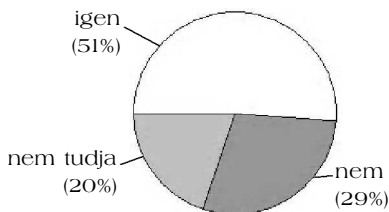
55%-a sikertelen volt, 42%-a még folyamatban van, két esetben pedig részben sikeresnek bizonyult, és ez a büntetés csökkentéséhez vezetett. A téz-esek közül négy kérelem közül kettő sikertelen volt, kettő pedig még folyamatban van. A büntetlen és a büntetett előéletűek között e téren nem mutatkozik különbség, gyakorlatilag ugyanolyan arányban nyújtottak be kérelmeket. Egyébiránt mindkét sikeres kérelmet korábban már büntetettek terjesztették elő. Jóval kevesebben, 22%-os arányban kértek a köztársasági elnöktől végrehajtási kegyelmet. E kérelmek 82%-a sikertelen volt, 18%-a pedig még elbírálás alatt áll. E vonatkozásban már eltérés tapasztalható a korábban büntetettek és büntetlenek között: utóbbiak bátrabban (27%-os arányban) mernek kísérletezni ezzel az eszközzel, míg előbbieknél csak 18%-a kísérelte meg.

Feltételes szabadságra bocsátás

Az életfogytig tartó szabadságvesztés mint határozatlan tartamú szankció sarkalatos pontja a feltételes szabadságra bocsátás várható időpontja (természetesen a téz kivételével). Arra a kérdésre, hogy az ítéletben meghatározott legkorábbi időpontban szabadon fogják-e bocsátani, az elítéltek 29%-a nemleges, 51%-a igenlő választ adott, míg 20%-uk nem tudott egyértelműen felelni (13. számú ábra). Az első bűntényesek e tekintetben sokkal bizakodóbbak, 64%-uk erősen hisz abban, hogy a szabadulás elvi lehetősége számukra a gyakorlatban is első alkalommal valóra válik, míg a bűnözői múltúaknak csak 43%-a véli ezt. Érdekes módon azonban a magukat hívőnek tartók kisebb arányban (44%) bíznak ebben egyértelműen, mint az ateisták (56%). A hívők között viszont többen (24%) nem tudnak állást foglalni e kérdésben, mint a nem hívők körében (19%). Szignifikánsnak tűnik a nevelővel való kapcsolat minősége, az elítéltek érzik, hogy a nevelői vélemények sokat nyomnak a latban a bv. bíró döntésének meghozatalakor. Nem véletlen, hogy akik rossznak tekintik kapcsolatukat a nevelőjükkel, azok az átlagos elítélti populációhoz képest fordított arányban, csak 27%-ban bíznak a feltételes szabadságra bocsátásban, míg 46%-ban azt nem tartják

13. számú ábra

Véleménye szerint az ítéletben meghatározott legkorábbi időpontban szabadon bocsátják-e?

valószínűnek. Némiképp jobban bíznak a korábbi szabadulásban azok is, akik dolgoznak (55%), mint akik nem (47%).

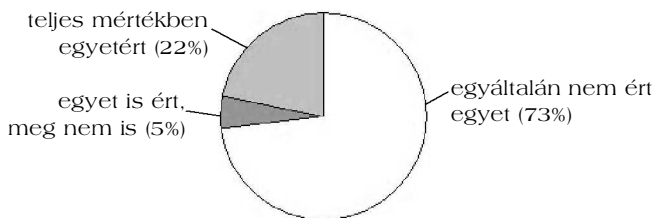
Halálbüntetés és életfogytiglan

Értéktételek a halálbüntetésről

A válaszadók háromnegyede egyáltalán nem ért egyet azzal az állítással, hogy a halálbüntetés elrettentőbb a tényleges életfogytiglaninál. A téziseknél is hasonló arány figyelhető meg: 63%-uk volt ezen a véleményen. Közülük ketten azonban nem értettek ezzel egyet, és a halálbüntetésnek elrettentőbb szerepet tulajdonítottak, mint annak a kilátástalan büntetésnek, amelyet éppen töltenek. Ebből is kitűnik, hogy teljesen egyforma válaszok, uniformizált kizárólagos megítélés még az azonos szituációban lévőktől sem érkezett. Az emberi személyiség még az ilyen végletes helyzetekben is másként és másként dolgozza fel a történéseket, a szubjektumot ért hatásokat, és más reakciókat fogalmaz meg. Sokan teljesen elcsüggednek, és kilátástalannak, a halálos ítéletnél is rosszabbnak látják helyzetüket, amit időnként öngyilkossággal oldanak meg, míg másokban rendkívül erősen dolgozik az életösztön. Természetesen kérdéses, hogy ez meddig tart, és mikor következik be náluk is a teljes mentális összeomlás.

A halálbüntetés elrettentő erejével a fiatalabbak (30 év alattiak) kevésbé értenek egyet, mint az idősebb korosztályok. Ehhez feltehetően az is hozzájárul, hogy életük nagyobb része már a halálbünte-

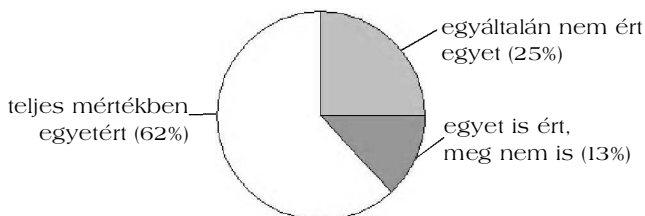
14. számú ábra

A halálbüntetés elrettentőbb, mint a tényleges életfogytiglan

tés eltörlése utáni időszakra esik. Szignifikáns különbség mutatkozik a halálbüntetés hatékonyságában való hit és az iskolai végzettség között. Míg a legiskolázatlanabbak, a hat általánost vagy annál kevesebbet végzetek 46%-a fogadja el a halálbüntetés tényleges életfogytiglannál is erőteljesebb elrettentő erejét, addig a nyolc általánost végzetek vagy annál magasabb képzettségűeknek csak 21%-a.

A halálbüntetés elrettentő szerepét megkérdőjelezők 73%-os arányával szemben az elítélteknek már csak 62%-a gondolta úgy, hogy az sérti az élethez és emberi méltósághoz való jogot, 43%-uk pedig azt tartotta, hogy vannak olyan bűncselekmények, amelyek miatt meg kell fosztani valakit az életétől. Tehát konkrét esetben sokan egyetértenének a halálos ítélettel anélkül, hogy annak határozott elrettentő hatást tulajdonítanának. Inkább elképzelhetőnek tartják az élettől való megfosztást bizonyos esetekben a kevésbé iskolázottak, az idősebbek, a nem hívők, valamint a büntetett előéletűek.

15. számú ábra

Vannak olyan cselekmények, amelyek miatt meg kell fosztani valakit az életétől

A tényleges életfogytiglan szükségessége

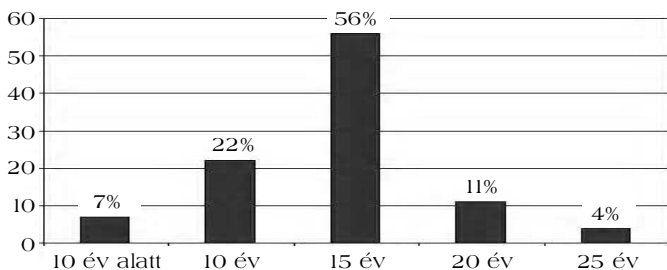
Az elítéltek egyötöde gondolja, hogy szükség van a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésre. Nagy részük azzal magyarázza ezt, hogy igenis vannak olyanok, akiket ki kell rekeszteni a társadalomból. A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésüket töltők között is hasonló arányban fogalmazódott meg ez az álláspont, viszont a nők egyike sem vélte ezt.

Az életfogytiglan időtartama

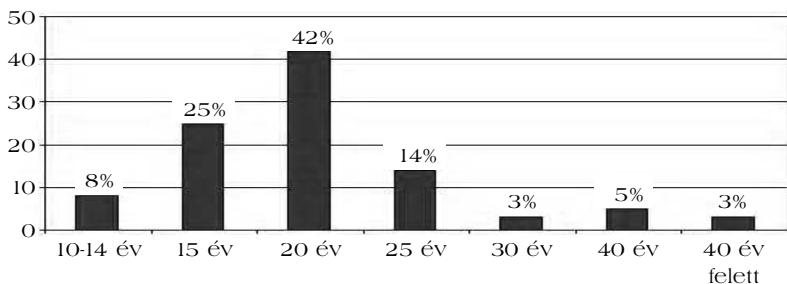
Kíváncsiak voltunk, hogy a „gyakorló” életfogytiglani elítéltek miképpen szabályoznák a feltételes szabadlábra helyezés legkorábbi, és ha módjuk lenne rá, legkésőbbi időpontját. A minimálisan letöltendő időt 5 és 25 év között állapítanák meg, a túlnyomó többség (56%) 15 évben határozná meg, 25 év feletti időpontot pedig senki sem jelölt meg. A szabadságvesztés maximumának elképzelése 10 és 40 év között már nagyobb szórást mutat. Legtöbbször (42%) 20 évben szabnák meg ezt az időtartamot (16., 17. számú ábra). E két kérdés egyébként a tesz-esek számára valószínűleg annyira indifferens volt, hogy túlnyomó többségük (nyolc, illetve hat fő) nem válaszolt rá.

16. számú ábra

Az életfogytiglant hány évben minimalizálná?

17. számú ábra

Az életfogytiglant hány évben maximalizálná?*A szemet szemért elv*

Arra a kérdésre, hogy alkalmazná-e a szemet szemért elvet a bűnelkövetőkkel szemben, az elítéltek 71%-a (a téz-s-esek kétharmada) adott nemleges választ.

Bűnbocsánat és jóvátétel*Bocsánatkérés*

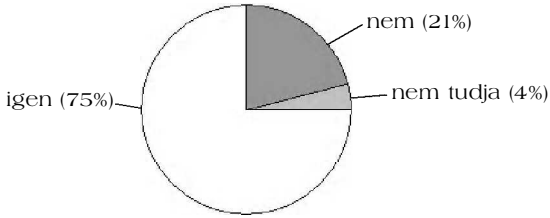
A megkérdezettek 39%-a mondta azt, hogy valamilyen formában sajnálatát fejezte ki tette miatt a sértettnek, illetve halála esetén a családjának. Ez leggyakrabban a tárgyaláson történt (54%), de előfordult levélben, üzenet formájában, pénzküldemény által, és két esetben tévényilatkozat során is. A téz-s-esek közül három személy-nél került sor bocsánatkérésre, mindannyiszor a tárgyaláson.

A jóvátétel gondolata

Mivel az életfogytig fogvatartottak legnagyobb része befejezett élet elleni cselekmények miatt tölti büntetését, nem túl egyszerű annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy jóvátenné-e a cselekménye által okozott sérelmet, ha erre lehetősége nyílna. Az elítéltek háromnegyede ezt elvileg elképzelhetőnek tartja, ötödük azonban teljesen elzárkózik ettől. Nagyobb hajlandóságot mutatnának erre a fiatalabbak, a hívők, a misszióra járók, valamint azok, akik nevelő-

18. számú ábra

Jóvátenné-e a cselekménye által okozott sérelmet?

jükkal jobb kapcsolatban vannak. A téz-esek közül ezt ötven vállalnák, ketten viszont egyértelműen nem (18. számú ábra).

Ismételt elkövetés

Az elítéltek 10%-a közölte, hogy tettét újra elkövetné, a téz-esek közül pedig egyvalaki. Átlag feletti arányban nyilatkoztak így az idősebbek (az 50-59 évesek 15, 60-69 évesek 33%-a), akik bár ritkábban válnak bűnelkövetőkkel, de akkor, úgy tűnik, előre kiterveltebben, megfontoltabban, ugyanígy az érettségizettek vagy magasabb iskolai végzettségűek is (18%), valamint azok, akik húsz évnél többet töltöttek börtönben (14%). Az e kategóriákba tartozók között többen vannak, akik szinte büszkék cselekedetükre, vállalják, és inkább azt szégyellnék, ha meggondolatlansággal, felelőtlenséggel illelnék őket.

Az elítéltek a kérdezőbiztosok meglátása szerint

A fogvatartott kérdező általi megítélése

A kérdezők megítélése szerint az elítéltek alig kevesebb mint háromnegyede volt kommunikatív a beszélgetéskor, és körülbelül ugyanennyien voltak őszinték és voltak bizalommal. Valamivel kevesebb mint kétharmad részüket látták nyugodtnak, higgadtnak a kérdés közben, és ugyanennyi emberről állították, hogy megnyílt a beszélgetések ideje alatt. Kb. 40%-ukat tartották extrovertálnak, egyharmadukat introvertálnak.

A kérdezőknek az alanyok fele volt inkább szimpatikus, s körülbelül ötödük kifejezetten antipatikus. Az évtizedeket börtönben töltők megítélése jóval elmaradt az átlagtól. Szintén minden második megkérdezettet találtak olyannak, aki külsőre inkább jó benyomást kelt, s negyed részükről vélekedtek úgy, hogy kifejezetten rossz benyomást kelt a megjelenése. Minél hosszabb időt töltött börtönben az elítélt, annál rosszabbnak ítélték a kérdezőbiztosok a megjelenését.

A megszerzett információ minőségének megítélése

A kérdező a kérdések 70%-ánál érezte úgy, hogy a válaszok kifejezetten informatívak, érvényesek és megbízhatók.

Összegzés

A magyar szabályozás adóssága a hosszú időre ítétekre vonatkozó speciális szabályok kidolgozása. A nemzetközi ajánlások figyelembevételével, a magyar végrehajtás gyakorlati tapasztalatainak beemelésével elengedhetetlenül nagy szükség lenne egy egységes végrehajtási rend meghatározására. Ez egyrészt a végrehajtás feladatát könnyítené meg, másrészt a fogvatartottaknak is nagyobb jogbiztonságot adna, ha ismernék azokat a körülményeket, amelyek a büntetés letöltésének húsz-harminc éve alatt várnak rájuk.

Az élet elleni bűncselekményt elkövetők kisebb része a tipikusan bűnözői karriert befutott elítéltek köréből való, jó részük az emberölés előtt nem követett el bűncselekményt, és nem áll deviáns pályafutás mögötte. Az ítélet meghozatalának időpontjában – és nyilván a bűncselekmény elkövetésének pillanatában is – az élet elleni bűncselekményt elkövetők egyre nagyobb arányban fiatalok, harminc év alattiak. A fiatalabb korban elkövetett emberölés sokkal gyakrabban történik nyereségvágyból, és jellemző az is, hogy az elkövető más, vagyon elleni bűncselekményekért is tölti a büntetését. Egyértelműen megcáfolható az a feltételezés, miszerint a roma származásúak impulzivitása, érzelmi alulkontrolláltsága miatt elkö-

vetett emberölések gyakoribbak volnának, mint a magyarok körében hasonló okból elkövetettek.

A hosszú ítéletesek esetében leginkább a szülő a biztos pont, akire évtizedeken keresztül számíthat az elítélt. Először a távolabbi rokonok és barátok, majd a testvérek, a házas- vagy élettárs az, akivel megszakad a kapcsolat az évek folyamán. A fogvatartottak mentálhigiénés állapota a körülmények hatására folyamatosan romlik. Kiábrándultságuk, reményvesztettségük vagy elkeseredésük az évtizedek folyamán egyre inkább előtérbe kerül.

Az elítéltek egyharmada inkább nem gondolja magát bűnösnek. Saját bűnösségük el nem ismerése mögött gyakran csak annyi a kognitív tartalom, hogy a kapott büntetést olyan mértékben sérelmezik, hogy ezért nem vallják magukat bűnösnek. Az ítéletük pillanatától áldozatokká válnak, annak érzik magukat, és a börtönben töltött évek alatt ez az áldozati szerep megmarad.

A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés jelenlegi törvényi szabályozását nem tartjuk elfogadhatónak, az valójában a halálbüntetés farizeus módozatának tekinthető, amely szembefordul az alkotmányos elvekkel és a modern európai civilizált kriminálpolitika szemléletével. Soha, egyetlen elkövető esetében sem állítható bizonyossággal az ítélet kiszabásakor, hogy a jövőben újabb büntetést követne el. Erősen vitatható, hogy a bíróság milyen alapon képes véglegesen predesztinálni egy emberi sorsot, amely által egyszer s mindenkorra visszavonhatatlanul kizárja a személyiségváltozás esélyét. Ennek elősegítése érdekében viszont a jelenleginél több pszichológus segítségére lenne szükség. Fontos lenne a feltételes szabadságra bocsátás jelenlegi engedélyezési szisztémájának átformálása is, amely – megfelelő jogpropaganda kíséretében – hozzájárulhatna a humánusabb büntetési rendszer társadalmi elfogadtatásához. Egyszemélyi döntés helyett megalapozott szakértői véleményekre támaszkodó egyéni kockázatelemzést kellene elvégezni, amelynek középpontjában nem az elítélt fegyházbeli, a benti rendhez adaptálódott, hanem a kinti világban prognosztizálható önálló magatartásának kellene állnia. Szükséges lenne a közvéleménnyel is megéretetni, hogy a tényleges életfogytiglan eltörlése

nem egyenértékű azzal, hogy gyilkológépek jelennének meg az utcákon, hiszen azok, akiknek évtizedek múltán is szükséges a társadalomtól történő izolációja, továbbra is a rácsok mögött maradnának. Indokolt lenne a hosszú időtartamú szabadságvesztésből szabadultak utánkövetéses vizsgálatának megszervezése és lefolytatása is.

IRODALOM

Boros János – Csetneky László: Börtönpszichológia. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2000

Boros János: Visszaeső bűnelkövetők utánkövetéses vizsgálata. Doktori (PhD) értekezés. 2005

Huszár László: ...és bűnhődés. Fogvatartottak szociológiai vizsgálata. Kandidátusi értekezés. 1998

Huszár László: Az életfogytiglani szabadságvesztés helyzete és perspektívái hazánkban és egyes más országokban. In: A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében. BVOP Módszertani Igazgatóság, Budapest, 1997

Juhász Zoltán: Jog a reményhez. *Fundamentum*, 2005/2.

Kádár András Kristóf: A vétkeesség vélelme. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2004

Kóhalmi László: Az életfogytig tartó szabadságvesztés a magyar büntetőjogban. *Börtönügyi Szemle*, 2006/3.

Kövér Ágnes – Balogh István: Előrehozott büntetés. Alkotmány- és Jogpolitikai Intézet–Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 1997

Sárkány István: Életfogytig. *Börtönügyi Szemle*, 1993/2.

Sereg András: Elhúzódnó kivégzés. *De Jure*, 2007/9.

Sykes, Gresham M.: The Society of Captives. A study of a Maximum Security Prison. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1958

Európai Unió: a szabadság, a biztonság vagy a jog érvényesülésének a térsége?

A terrorizmusról és a vélt vagy valós terrorveszélyre adott nemzeti vagy nemzetközi válaszokról szóló, az utóbbi évtizedben folytatott viták elsősorban a demokratikus világ egészét mélyen megrázó 2001. szeptember 11-i, az Amerikai Egyesült Államok elleni terrorcselekményekre vezethetők vissza. Noha a XXI. században e témában lehetetlen nem hivatkozni az amerikai törvényhozásra, a jelen tanulmány célja az Európai Unió terrorizmus elleni küzdelmének és a jogállamiság összeférhetőségének összehasonlító vizsgálata.

„Az állam a jog nevében és a jogérvényesülésért küzd.
A terroristák a jog ellen küzdenek, a jogot megsértve.
A terrorizmus elleni harc a jog harca is azok ellen,
akik a jog ellen kelnek fel.”¹

A terrorizmusról és a vélt vagy valós terrorveszélyre adott nemzeti vagy nemzetközi válaszokról szóló, az utóbbi évtizedben folytatott viták elsősorban a demokratikus világ egészét mélyen megrázó 2001. szeptember 11-i, az Amerikai Egyesült Államok elleni terrorcselekményekre vezethetők vissza. Noha a XXI. században e témában lehetetlen nem hivatkozni az amerikai törvényhozásra, a jelen

¹ Izraeli legfelső bíróság, HCJ 769/02 (2006). Public Committee Against Torture in Israel v. The Government of Israel, 61–62. bekezdés, amelyet Poiares Maduro főtanácsnok 2008. január 23-i véleményében idéz, a C-415/05 P Al Barakaat International Foundation v Council of the European Union and Commission of the European Communities-ügyben.

tanulmány célja az Európai Unió terrorizmus elleni küzdelmének és a jogállamiság összeférhetőségének összehasonlító vizsgálata.

A szabadság és biztonság viszonyát gyakran antagonisztikusnak mondják. Állítólag a biztonság elleni globális támadás új egyenlőségi helyzetet teremt a kettő között. A fenyegetettség szükségállapotot hoz létre, ahol másként értelmezendő a szabadság, mint normálállapotban. A szükséghelyzet, megelőzés és a biztonság az egyik serpenyőben, a jogok a másikban.

A biztonság oldalának hangsúlyozása súlyos következményekkel járhat a jogállamiság szempontjából. Először is, a biztonság és a jogkorlátozás melletti érvek elfogadása esetén tényleges, valós, már meglévő jogokat kell feláldoznunk egy meghatározhatatlan valószínűséggel bekövetkező veszély oltárán. Másodsor, ezen érvek hívei gyakran azt a látszatot kívánják kelteni, hogy a jogkövető többségnek, a szabálytisztelő állampolgároknak nincs mitől tartaniuk – vagy legalábbis jobban kellene tartaniuk a terrorizmustól, mint az állami jogkorlátozástól. Ez, véleményem szerint, meglehetősen megtévesztő látszat. Illúzió ugyanis azt gondolni, hogy a szigorú szabályok csak a súlyos bűnelkövetők jogait csorbítják. Még ha az első terrorizmusellenes jogszabályok elfogadásának időpontjában igaz is ez az érvelés, idővel beszivároghatnak – és ahogy a gyakorlat mutatja be is szivárognak – a hagyományos büntetőjogba. A szükségállapot, illetve – akárki legyen is az ellenség: egy láthatatlan terrorista hálózat, egy ország, vagy maga a gonosz tengelye – a csaknem háborús rendkívüli állapot során elfogadott jogszabályok jellemzője, hogy a háborún, a támadáson vagy a veszélyeztetett időszakon túlra nyúlnak, annak ellenére, hogy léteznek taktikák ennek elkerülésére (például úgynevezett „naplemente-záradék” alkalmazása).

A szabadság és biztonság közötti egyensúly reménytelen keresése helyett célszerű inkább a két értéket egymás kiegészítéseként felfogni. Egyetértek Aharon Barakkal, az izraeli legfelső bíróság volt elnökeivel, aki egy híres, a kínzás tilalmáról szóló határozatában a következőket írta: „a demokrácia sorsa, hogy nem fogadhat el mindenfajta eszközt, és nem alkalmazhatja valamennyi módszert, amely ellenségei előtt nyitva áll. Noha a demokrácia egyik keze

meg van kötve, még mindig ott a másik kéz. A jogállamiság fenntartása, az egyéni szabadságjogok elismerése fontos eleme a demokrácia biztonságfelfogásának. Végző soron megerősíti a szellemiségét, és lehetővé teszi, hogy leküzdje a nehézségeit.”

A továbbiakban a biztonsági paradigmát, a terrorizmusra adott válaszokat, majd az adatbázisok és az adatgyűjtés mint a terrorizmus elleni küzdelem szűkebb területét vizsgálom. Ezután a kiterjedt adatgyűjtést és adatfeldolgozást az uniós adatvédelmi szabályokkal állítom szembe, amelyek ellensúlyozhatták volna a kiterjedt adatfeldolgozást. Arra a következtetésre jutva, hogy az ezredforduló után bekövetkezett terrorcselekmények utáni sokkhatás alatt elfogadott szabályok jelentősen csorbítják emberi jogainkat, és ezt egy európai adatvédelmi rendszer sem tudja ellensúlyozni, a következő részben azt vizsgálom, hogy a lisszaboni szerződés vajon kitöltheti-e a harmadik pilléres adatvédelem területén tátongó űrt. Végül pedig a következtetéseimet foglalom össze.

Biztonság

A liberális demokráciák már jóval 2001. szeptember 11. előtt alkalmaztak olyan technikákat a terrorizmus elleni fellépés nevében, amelyek nem feltétlenül egyeztethetők össze a demokratikus elvekkel. Nem kérdőjelezhető meg, hogy a biztonságpolitika, legalábbis részben, kívül esik a demokratikus játékszabályokon. A kérdés inkább az, hogy az új módszerek, az áldozatok, amelyeket a biztonság nevében hozunk, a kontroll új formái és a technikai megoldások, amelyek lehetővé teszik a tökéletesebb és folyamatos megfigyelést, vajon hoznak-e az életünkbe minőségi változást, és ha igen, milyen jellegű változással járnak, azaz újradefiniálják-e az európai polgárok, valamint az EU területén tartózkodók szabadságjogait.

Az EU tökéletes példája egy olyan jogterületnek, ahol a terrorizmusellenes jogszabályok beszivárogtak a rendes jogba, azaz az *acquis communautaire*-be. Másként fogalmazva, az Egyesült Államok elleni terrortámadás keltette bizonytalansági helyzetet kihasz-

nálva az unió jogalkotó el tudott fogadtatni egy sor olyan jogszabályt is, amelyek korábban nem kaptak egyhangú támogatottságot – amely pedig a kormányköziség elve alapján működő harmadik pillérben elengedhetetlen feltétele a jogalkotásnak. Itt nemcsak a terrorizmus elleni küzdelemről szóló 2002/475/IB tanácsi kerethatározatra gondolok, hanem arra a kerethatározatra is, amely lehetővé teszi a vagyon zárolásának vagy a bizonyítékok lefoglalásának végrehajtását, vagy éppen az európai elfogatóparancsra.²

A terrorizmusra adott válaszok

Kiindulópontunk, hogy a demokrácia nagymértékű kockázatvállalást feltételez.³ Az egyének persze jelentősen eltérnek e tekintetben: egyesek könnyebben vállalják, mások inkább kerülnek a kockázatot. Valamennyien osztjuk az olyan értékeket, mint az emberi élet szentsége, a ne ölj imperatívusza. Azokkal, akik nem osztoznak ezekben az értékekben, nem tudunk mit kezdeni, illetve olyan mértékben megrökönyödünk rajtuk, hogy hajlamosak vagyunk kizárni őket az emberképünkéből.⁴ Innen már könnyű levonni a következtetést, hogy a terroristákra egyáltalán nem vagy nem ugyanazok a jogok és eljárási garanciák vonatkoznak.

A modern terrorizmus természeténél fogva eltér az erőszak korábbi formáitól. Egyrészt a korábbi terroristákkal ellentétben egyes terrorista csoportok ma már nem a kormányt vagy a társadalmat fenyegetik vagy támadják meg, hogy elérjék céljukat, hanem magát az ellenséget veszik célba. A másik újdonság a technológiai lehe-

2 A tanács 2003/577/IB kerethatározata a vagyonnal vagy bizonyítékkal kapcsolatos biztosítási intézkedést elrendelő határozatoknak az Európai Unióban történő végrehajtásáról (2003. július 22.); a tanács 2002/584/IB kerethatározata az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról (2002. június 13.)

3 Andras Sajo (ed.): *Militant Democracy*. Eleven International Publishing, Utrecht, 2004, p. 214.

4 *Mi és ők* – ahogy Martin Buber írja hasonló című művében, Martin Buber: *Ich und Du*. L. Schneider, Gerlingen, 1994

többségek kiaknázásával kapcsolatos, és a szakirodalomban az „erőszak miniatürizációja” néven ismert jelenség.⁵ Egyre inkább igaz, hogy emberek kis csoportja hatalmas károkat tud okozni a ma már nano szinten mozgó technológiai újításokat kihasználva. Az állam számára ezért a terrorizmus elleni küzdelem jelenleg a miniatűr tömegpusztító eszközök nyomozását is jelenti. Mivel csaknem lehetetlen felderíteni valamennyi veszélyforrást, mindenki gyanússá vált, és a megfigyelési technikák egyre inkább befelé irányulnak, nem csak az esetleges külső támadásokat igyekeznek megelőzni. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a megfigyelési technikák alkalmazása legalább annyira jellemző a belső terek, a határokon belüli terület vonatkozásában, mint nemzetközi viszonylatban. Ez a tömeges adatgyűjtés, -feldolgozás és -megosztás formáját ölti; az ártatlanság vélelmének torz értelmezésében, a szűkre szabott bírói felülvizsgálati lehetőségben materializálódik; és bizonyos embercsoportokkal szembeni fokozott félelemhez vezet, különösen, ha azok egy bizonyos nemhez, korcsoportozhoz tartoznak, ha egyes államok polgárai, vagy bizonyos bőrszínük van, és általában felerősödnek a külföldiekkel vagy egyes vallási kisebbségekkel kapcsolatos ellenérzések. A félelem államában a megelőzés a varázsszó, amelynek érdekében alapvető emberi jogokat, eljárási garanciákat adunk fel. A technológiát nemcsak a bűnelkövetők használják, de a bűnüldözésben, az erőszak és radikalizmus megelőzésében is fontos szerepet kap. A bűnüldözésben azonban veszélyes lehet az a defenzív álláspont, miszerint annál biztonságosabb a környezet, minél több adat áll a hatóságok, azaz az állam rendelkezésére. Ez a hozzáállás több dimenziót is érint: az adatellenőrzés egyre kiterjedtebb, mind térben, mind időben, mind pedig formájában. Több és több teret figyelnek térfelügyelő kamerákkal⁶, életünk egyre nagyobb

5 Didier Bigo – Sergio Carrera – Elspeth Guild – Robert B. J. Walker: *The Changing Landscape of European Liberty and Security: Mid-Term Report on the Results of the Challenge Project*. Challenge Liberty and Security Research Paper, no. 4., February 2007, p. 4.

6 Lásd például Földes Ádám: *Árgus szemek – kamerás térfelügyelés Magyarországon*. *Fundamentum*, 2004/2.

szegmense kerül ellenőrzés alá, és egyre több pillanatunkat digitalizálják. Az adatgyűjtés és -kezelés is egyre több formát ölt, a repülőtéri biztonsági ellenőrzéstől a chipek alkalmazásáig. Új jelenség a köz- és magánszféra fokozott együttműködése is, az egyre elterjedtebb adatmegosztás a biztonság garantálása nevében.⁷ Mindezek a jelenségek egy „megfigyelési csomagot” („surveillance assemblage”)⁸ alkotnak, amely végső esetben egy totális kontrollba torkollhat, amely sokakat a foucault-i panoptikumra emlékeztet.⁹

Adatbázisok

A legújabb technológiai fejlesztések nemcsak a terroristák számára teszik lehetővé a fegyverek miniatürizációját vagy a hatékonyabb

7 Lásd például az EK és az Egyesült Államok közötti, a transzkontinentális járatokon utazók adatainak átadásáról szóló egyezményvel kapcsolatos európai bírósági határozatot. Joined Cases C-317/04 and C-318/04 European Parliament v. Council and Commission. PNR-{passenger name records} ügy: a bíróság itt visszaverte ugyan a magáncégek által létrehozott és fenntartott adatbázisok bűnmegelőzési célú felhasználását, de a bizottság már újabb kísérletet tett egy hasonló tartalmú egyezmény elfogadására. Javaslat: a tanács kerethatározata az utasnyilvántartási adatok (PNR) bűnüldözési célú felhasználásáról, 2007. november 6.

8 Didier Bigo – Sergio Carrera – Elspeth Guild – Robert B. J. Walker: i. m. 10. o.

9 Foucault a megfigyelést integrált rendszerként írja le. Azt állítja, hogy ha az úgynevezett „kiszámított pillantások” által egy elítélt életének minden egyes pillanatát kontroll alatt tartjuk, akkor azzal egyben a testét és lelkét is kontrolláljuk. Elméletét Jeremy Betham börtönmodelljére építi, amely lényegesen eltér a kontroll korábbi formáitól: az egyének nem tudják, hogy épp figyelik-e őket, így az ellenőrzés és a befolyásolás sokkal hatékonyabb, és erősebben befolyásolja az emberi kapcsolatokat. Foucault szerint ez a rendszer minden, a fegyvelmen alapuló intézetben működhet, például iskolában, kórházban vagy a hadseregben. Ezt normalizáló rendszernek nevezi, amely a kérdéses személyt a csoport további résztvevőivel hasonlítja össze, megkülönbözteti a csoport valamennyi tagját, hierarchiát állít fel, és homogenizál egyben bináris értékpárok szerint, és ki is rekeszt azáltal, hogy meghatározza, mi, illetve ki az abnormális. Más szóval: normalizálja a csoport tagjait – legyenek azok fogvatartottak, diákok vagy állampolgárok – főként a homogenizáció és a formális egyenlőség alkalmazásával. Egy ilyen disztópia

és gyorsabb információcserét, hanem a nyomozati technikák is sokat fejlődtek. Az elektronikus adatfeldolgozás segíti, illetve megkönnyíti hatalmas adathalmazok gyűjtését, tárolását, feldolgozását, továbbítását és cseréjét – időbeli és térbeli távolságtól függetlenül gyorsan és hatékonyan.

Az Európai Unión belüli megelőzési célú tagállami együttműködés egyre szorosabbá vált az elmúlt néhány évben, néha súrolva az emberi jogi szempontból megengedhető és megengedhetetlen határát. 2008 több szempontból is fontos év az Európai Unión belüli biztonság megeremtése szempontjából. Egyrészt Franco Frattini bel- és igazságügyi biztos ismertette úgynevezett „határcsomagját”, azt javasolva, hogy biometrikus azonosítókkal regisztráltassák magukat azon harmadik országbeli személyek, akik az Európai Unió területére kívánnak beutazni.¹⁰ Másrészt azonban a tagállamok képviselői *A biztonság erősítése* cím alatt megállapodtak a hozzáférhetőség elvének fokozottabb érvényesítéséről, azaz a bűnüldöző szervek és igazságügyi hatóságok közötti hatékonyabb információcseréről.¹¹ A migráció és határvédelem területén az Európai Tanács nagyban támaszkodik biometrikus azonosítókra, például a Schengeni Információs Rendszer második generációjának (SIS-II), a Vízuminformációs Rendszer vagy az Eurodac adatbázisaira.

Az adatok összekapcsolása azonban számos rizikóval jár, egyebek között a szándékos visszaélés kockázatával. A különböző adatbázisokban részt vevő államoknak különböző adatvédelmi standardjaik vannak. Néhány országban a történelmi múlt okán jóval érzékenyebbek a polgárok, és kiterjedt adatvédelmi rendszer jött

számos következménnyel jár: az egyik, hogy az egyének elkezdnek úgy viselkedni, mintha folyamatosan figyelnék őket, függetlenül attól, hogy valóban figyelik-e őket, vagy sem, és ez alapvetően változtatja meg az emberi kapcsolatokat. Michel Foucault: *Discipline and punish: The birth of the prison*. Penguin Books, London, 1991, pp. 176–184.

10 „Border package” 13 February 2008.

11 A bizottság közleménye a tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Jelentés a hágai program 2007. évi végrehajtásáról (SEC(2008) 2048); [SEC(2008) 2049] 1.3. pont.

létre; máshol kevésbé gyanakvók az adatalanyok, és ennek megfelelően a jogszabályok is kevésbé szigorúak.

Ahogy Florian Geyer meggyőzően bemutatta, jelentős nehézségekbe ütközik annak megállapítása is, hogy voltaképpen mely hatóságok férhetnek hozzá az adatainkhoz.¹² Az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai közötti, információ- és bűnüldözési operatív információ-cseréjének leegyszerűsítéséről szóló 2006/960/IB (2006. december 18.) tanácsi kerethatározat 2. cikk a) pontjában meglehetősen tágan határozza meg az „illetékes bűnüldöző hatóság” fogalmát, ezért a tagállamoknak 2007. december 18-ig a tanács főtítkárságán letétbe helyezett nyilatkozatban kellett közölniük, hogy mely hatóságukat tekintik „illetékes bűnüldöző hatóságnak”. A tanács főtítkárságára eljuttatott válaszok jelentős eltéréseket mutatnak uniószerre. A spektrum egyik felén Spanyolország áll: a spanyolok egyetlen, a nemzetközi rendőri együttműködésben részt vevő kontaktpontot hatalmaztak fel az adatcserére, míg a másik véglet Lettország, ahol is a tagállami zászló alatt haladó hajók kapitányai is jogot kaptak az adatok megismerésére és cseréjére. Ami az ügyészség helyzetét illeti, a csehek és a lettek tekintik az ügyészségüket illetékes bűnüldöző hatóságnak az uniós jog értelmében. A különböző tagállamok a kapcsolódó jogokat jelentős eltérésekkel fogalmazzák meg. Az időkorlátok is nagyban eltérnek az egyes tagállamokban. Nagyon kevés nemzeti jogszabály hivatkozik az adatvédelem megvalósításához szükséges technikai standardokra. A harmonizáció hiánya azonban alapvetően arra vezethető vissza, hogy nincs erre vonatkozó európai uniós imperatívusz, hiszen az adatvédelmi irányelv hatálya csak az első pillérre terjed ki. Továbbá az európai adatvédelmi biztos hatásköre is korlátozott, és nem feladata valamennyi EU-s adatbázis ellenőrzése.¹³

12 Florian Geyer: Taking stock: databases and systems of information exchange in the Area of Freedom, Security and Justice. Challenge Liberty and Security Research Paper, no. 9., May 2008

13 Például SIS-II, VIS vagy az Eurodac.

Adatbázisok és a prűmi szerződés esete

Az adatvédelmi eltérések ellenére néhány tagállam a bűnüldözési célú adatok cseréjét, illetve az együttműködés elmélyítését szorgalmazta. A prűmi szerződés célja a tagállamok közötti adatcsere, különösen a terrorizmus elleni harc érdekében folytatott határokon átnyúló együttműködés. Ennek érdekében az aláíró tagállamok lehetővé teszik a kölcsönös hozzáférést a DNS-bankokhoz, ujjlenyomatokhoz és a lopott járműveket tartalmazó adatbázishoz. A kezdetben hét tagállam által kötött nemzetközi szerződés legfontosabb elemei időközben bekerültek az uniós jogba, és ma az *acquis* részét alkotják.¹⁴

Véleményem szerint azonban kérdéses, hogy közös harmadik pilléres adatvédelmi standardok hiányában a tagállamok hajlandók lesznek-e az adataik kicserélésére, illetve, egyáltalán kívánatos-e, hogy feltétel nélkül megosszák egymással az adatokat.

Az Európai Emberi Jogi Bíróság döntésére váró *S. és Marper* esete az Egyesült Királyság ellen¹⁵ jól illusztrálja ezt a problémát. Az ügyben felvetődő alapprobléma, hogy vajon összeegyeztethető-e az egyezményvel az Egyesült Királyság azon szabálya, amely megengedi, hogy azon korábbi terheltek DNS-mintáit és -profiljait is megőrizze az ország bűnügyi adatbázisában, akiknek ártatlansága bírói eljárásban bebizonyosodott, vagy akik ellen ejtették a vádat. A Lordok Háza mint fellebbviteli bíróság megállapította, hogy a minták és profilok őrzése a büntetőjogi felelősség megállapításának hiányában is arányos és indokolt. Az ügy más szenzitív kérdéseket is érint, tekintettel arra, hogy *S.* a vádemelés időpontjában 11 éves volt.

14 A tanács 2008/615/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről; a tanács 2008/616/IB határozata (2008. június 23.) a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről szóló 2008/615/IB határozat végrehajtásáról.

15 *S. and Michael Marper v. the United Kingdom* of January 6, 2007, Application nos. 30562/04 and 30566/04.

Az Európai Unió azon tagállamai számára, ahol – ellentétben az Egyesült Királysággal – a büntethetőség korhatára tíz év fölött van, az a kérdés, hogy az általuk nem vétőképes korúnak számító gyermekek adatait, így például S. profilját felhasználhatják-e egy büntetőügyben. Hasonlóan kérdéses, hogy felhasználhatják-e azon személyek adatait, akiknek a DNS-ét és a DNS- vagy más profilját nem az adott tagállam adatvédelmi szabályaival összhangban gyűjtötték vagy tárolták. Az Európai Unió számára azonban az a konkrét kérdés, hogy mikor jön létre egy a bűnügyi együttműködés területét is lefedő átfogó adatvédelmi rendszer.

Adatvédelem az EU-ban

Az egyre nagyobb mértékű adatgyűjtés és -feldolgozás, az egyre átfogóbb kontroll és az egyre mélyebb állami beavatkozás felveti a kérdést, hogy az esetleges visszaélések ellen véd-e egy megfelelő, hatékony európai uniós emberi jogi rendszer.

Amikor az uniós emberi jogi védelmi rendszert vizsgáljuk, egyben át kell tekintenünk az Európai Bíróság esetjoga által irányadónak tekintett, valamennyi tagállam által ratifikált Európai emberi jogi egyezményt és a kapcsolódó strasbourgi joggyakorlatot. Ha európai polgárok adatai kerülnek veszélybe, felhívható az emberi jogi egyezmény 8. cikke a magán- és családi élet, a lakás és levelezés tiszteletben tartásáról, illetve az ehhez kapcsolódó esetjog. Továbbra is az Európa Tanács keretei között maradva, az egyének védelméről szóló, az automatikus személyes adatfeldolgozásra vonatkozó egyezmény (ETS 108) is relevanciával bír.

Az Európa Tanács eszközei azonban nem garantáltak megfelelő adatvédelmet a belső piac kiépülése után, ezért az EU jogalkotói elfogadták a parlament és a tanács 95/46/EK (1995. október 24.) irányelvét a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról. A 3. cikk (2) bekezdése szerint azonban az irányelv nem alkalmazandó az Európai Unióról szóló szerződés V. és VI. címeiben megállapítottakra (a közös kül- és biztonságpolitikára, valamint a büntetőügyekben folyó

tatott rendőrségi és igazságügyi együttműködésre vonatkozó rendelkezések), valamint a tagállami közbiztonsággal, a védelemmel, a nemzetbiztonsággal, továbbá a nemzeti büntetőjoggal kapcsolatos tevékenységekre. Az Európai Parlament és a tanács 45/2001/EK rendelete (2000. december 18.) a személyes adatok közösségi intézmények és szervek által történő feldolgozása tekintetében az egyének védelméről, valamint az ilyen adatok szabad áramlásáról szintén az unió adatvédelmi rendszerének fontos pillére – a vizsgált jogterület vonatkozásában azonban ismét felvetődik a probléma, hogy a kivételek és korlátozások alkalmatlanná teszik a bűnmegelőzés és biztonságpolitika területén való alkalmazásra.

Az adatvédelmi szabályok hiánya a büntető együttműködés területén különösen fájó a hágai program által meghirdetett „hozzáférhetőség elvének” fényében, amelynek célja, hogy az „unió területén, az egyik tagállam végrehajtásért felelős hivatalnoka, akinek feladata ellátása érdekében szüksége van személyes adatokat is tartalmazó információra, megszerezhesse ezeket egy másik tagállam hivatalától, amely hivatal a kért információt az adott tagállamban zajló nyomozás követelményeit tekintetbe véve, meghatározott céllal, hozzáférhetővé teszi”.¹⁶ Az adatmegosztás a bűnmegelőzés, különösen a határokon átívelő bűnelkövetés megelőzésének, a terrorizmus elhárításának alapja. Ezért a bizottság a készülő harmadik pilléres adatvédelmi kerethatározat kapcsán úgy fogalmazott, hogy e „jogelv bevezetése érinteni fogja az adatvédelemhez való jogot, és ezért megfelelő jogi rendelkezéseknek kell kísérniük, illetve ellen-súlyozniuk”.¹⁷ 2006-ban az EU elfogadta a sokat vitatott adatvisszatartási irányelvet, amely arra kötelezi a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtóit és a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatóit, hogy a hírközlési szolgáltatások nyújtása során előállított vagy feldolgozott adatokat megőrizték meghatáro-

16 Annex to the: Proposal for a Council Framework Decision on the protection of personal data processed in the framework of police and judicial co-operation in criminal matters – Impact assessment (COM(2005) 475 final).

17 Uo.

zott súlyos bűncselekmények kivizsgálása, felderítése és üldözése céljából.¹⁸ Az európai adatvédelmi biztos aggályát fejezte ki a jogszabállyal kapcsolatban, amely álláspontja szerint nem nyújt szükséges és megfelelő védelmet az adatalanyok számára, ami a harmadik pilléres adatvédelmi kerethatározat elfogadásának szükségességét elodázhatatlaná teszi.¹⁹

Megoldási javaslatok

Lisszaboni szerződés

A lisszaboni szerződés több rendelkezése is gyógyírt jelenthetne a biztonság érdekében feladott emberi jogok és alapvető szabadságok érvényesítésére. Először is megszünteti a pillérrendszert és ezzel kiterjeszti az Európai Bíróság hatáskörét, másodsor hatályba lépteti az alapjogi chartát, harmadszor lehetővé teszi, hogy az alapjogi ügynökség a charta alapján vizsgálja az alapjogok bűnügyi együttműködés területén való érvényesülését, negyedrészt kötelezi az Európai Uniót az Európai emberi jogi egyezményhez való csatlakozásra. Ha azonban közelebbről megvizsgáljuk az előbbi lehetőségeket, a felsoroltak mindegyikével kapcsolatban számos olyan probléma merül fel, amely alkalmatlanná teszi a lisszaboni szerződést a harmadik pilléres alapjogi védelem megteremtésére – és nem csupán a dokumentum ratifikációjának bizonytalan volta teszi kétségessé a szerződés sikerét.

18 Az Európai Parlament és a tanács 2006/24/EK irányelve (2006. március 15.) a nyilvánosan elérhető elektronikus hírközlési szolgáltatások nyújtása, illetve a nyilvános hírközlő hálózatok szolgáltatása keretében előállított vagy feldolgozott adatok megőrzéséről és a 2002/58/EK irányelv módosításáról.

19 Opinion of the European Data Protection Supervisor on the Proposal for a Council Framework Decision on the protection of personal data processed in the framework of police and judicial co-operation in criminal matters. COM(2005) 475 final.

Az Európai Bíróság korlátozott hatásköre

A jelenlegi alapszerződések szerint az Európai Bíróságnak korlátozott hatásköre van a harmadik pillér felett, hiszen a tagállamok elfogadhatják, de nem kötelesek elfogadni a bíróság hatáskörét a harmadik pillér területén született kerethatározatokkal és határozatokkal kapcsolatos előzetes döntések meghozatalára. A bíróságnak azonban semmiképpen nincs hatásköre a tagállami rendőrség vagy más bűnüldözési szolgálat által végrehajtott intézkedésekkel, illetve a közrend fenntartásával és a belső biztonság megőrzésével kapcsolatos tagállami kötelezettségek teljesítésének felülvizsgálata vonatkozásában.²⁰ A jövőre nézve az a kérdés, hogy a lisszaboni szerződés hatálybalépésével és a három pillér megszüntetésével vajon megszűnik-e a hatásköri korlátozás. A jelenlegi megoldáshoz hasonlóan a lisszaboni szerződés megállapítja a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség vonatkozásában, hogy az alapszerződésben foglaltak „nem érinti(k) a közrend fenntartásával, illetve a belső biztonság megőrzésével kapcsolatos tagállami hatáskörök gyakorlását”.²¹ Vitatható azonban, hogy a globalizált bűnelkövetés és terrorizmus korában érdemes-e mesterségesen szétválasztani a belső és a külső biztonságra vonatkozó rendelkezéseket.²²

A lisszaboni szerződés azonban szolgál egy újítással a jelenlegi rendszerhez, de még az alkotmányos szerződéshez képest is: módosítja az EK-szerződés 234. cikkét, amennyiben kimondja, hogy az Európai Unió Bírósága a lehető legrövidebb időn belül határoz, ha egy tagállami bíróság előtt folyamatban lévő ügyben olyan kérdés merül fel, amely valamely fogva tartott személyt érint. Ez lényeges garancia, de az új alapszerződés továbbra sem pótolja az adatvédelmi szabályok kikényszerítésének hiányát.

20 Az Európai Unióról szóló szerződés konszolidált változatának 35. cikke.

21 A lisszaboni szerződés 61e. cikke.

22 Erről lásd még Ester Herlin-Karnell: *The Lisbon Treaty and the Area of Criminal Law and Justice*, 3. *European Policy Analysis*, 2008, p. 8.

Az alapjogi charta gyenge ereje

Az uniós intézmények nem állíthatták, hogy az alapjogok kellő mértékben nyernek védelmet – és ez a hiány az uniós jog elsőbbségét is veszélyeztette –, ameddig nem létezett uniós alapjogi katalógus, és az emberi jogokat esetről esetre ismerte el – még ha aktivista módon is – az Európai Bíróság. Ezért 1999-ben a kölni Európai Tanács megbízta a Roman Herzog vezette konventet, hogy állítson össze egy az alapjogokat tartalmazó chartát. A konvent 2000. október 2-án elfogadta a tervezetet, a biarritzi csúcsértekezlet (2000. október 13–14.) pedig egyhangúlag megszavazta és továbbította az Európai Parlamenthez és bizottsághoz. Mindkét testület egyetértését adta a chartára, amelyet 2000. december 7-én írt alá a parlament, a tanács és a bizottság elnöke.²³

Bár mind az alkotmányos szerződés, mind pedig a lisszaboni szerződés arról rendelkezik, hogy az unió csatlakozik az Európai emberi jogi egyezményhez, az alapjogi charta is garantálja valamennyi, az Európai emberi jogi egyezményben lefektetett jogot, és túl is megy ezen a listán, egyéb a tagállamok által elfogadott egyezmények és a strasbourgi, valamint a luxembourgi bíróság esetjoga által kidolgozott további emberi jogokat is deklarál.

Érdekes azonban közelebbről megvizsgálni az EU alapjogi katalógusát, hogy kiderüljön, sikeres-e az egységes alapjogvédelem, és ezen keresztül megvalósulhat-e a kölcsönös bizalom megteremtése. Véleményem szerint a charta fontos dokumentum lehetett volna e tekintetben, az uniós jogalkotó azonban elmulasztotta a közös alapjogvédelem és a kölcsönös bizalom megalapozásának lehetőségét. Maga a charta, pontosabban annak utolsó, a hatáskörre vonatkozó úgynevezett horizontális cikkelyei ugyanis jelentősen gyengítik az alapjogi katalógus erejét. Az 51. cikk (2) bekezdése szerint „a charta az uniós jog alkalmazási körét nem terjeszti ki az uniós hatáskörein túl, továbbá nem hoz létre új hatásköröket vagy feladatokat az uniós számára, és nem módosítja az alkotmány egyéb ré-

23 Az Európai Unió Alapvető Jogok Chartája. HL 2000/C 364.

szeiben meghatározott hatásköröket és feladatokat”. Kérdéses, hogy az Európai Unió intézményei és a tagállamok az uniós jog végrehajtása során hogyan tudnak az ugyanezen cikk (1) bekezdésében megfogalmazott kívánalomnak eleget tenni, azaz hogyan tudják elősegíteni a jogok érvényesülését anélkül, hogy hatáskörük megváltozna.

A charta annak ellenére, hogy a horizontális cikkelyek miatt csekély kompromisszumnak tekinthető, igencsak zaklatott sorsú és sokat vitatott dokumentum. Az alkotmányos szerződés része volt, időközben azonban az alkotmány „szimbólumtalanításának” áldozatává vált. Az alkotmányra adott francia és holland nemek után megkezdődött a gondolkodás. Az európai politikusok úgy vélték, a polgárok tartanak a már-már konföderalista Európa irányába mutató alapszerződéstől, ezért a szövegből kitörölték az összes nemzetállami alkotmányra emlékeztető rendelkezést, például az európai himnuszra, az uniós zászlóra való hivatkozást, illetve az európai uniós jogszabályok neve sem lesz a jövőben „törvény” vagy „keret-törvény”, hiszen törvényei megint csak az államoknak vannak.

Az alapjogi charta alkotmányos szerződésbe való inkorporációja hasonlóan szimbolikus jellegű volt. Egy alkotmány, erősen egyszerűsítve, legalább két kérdést érint: tartalmaz egy a hatalommegosztásra vonatkozó részt, és lefekteti az adott állam emberi jogi katalógusát. Az alkotmányos szerződés I. és II. része megfelelt ennek a követelménynek. Az I. rész rendezte a horizontális és vertikális hatalommegosztás kérdését, míg a II. részbe került maga az alapjogi charta. Ez a szimbólum is kikerült a jelenlegi szövegből: elődjével ellentétben a lisszaboni szerződés nem tartalmazza a chartát, csak egy hivatkozást találunk a 6. cikk (1) bekezdésében, amely szerint „e charta ugyanolyan jogi kötőerővel bír, mint a szerződések”. Jogi szempontból érdektelen, hogy melyik jogtechnikai megoldást választjuk, csakis szimbolikus jelentőséggel bír, hogy végül a Hivatalos Lapban önálló dokumentumként hirdették ki az alapjogi katalógust.

Bár a charta kötőereje nem függ a formalitásoktól, és attól, hogy az alapidokumentum része-e, vagy sem, néhány a lisszaboni szer-

ződéshez csatolt jegyzőkönyv érdemi jelentőségű. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának Lengyelországra és az Egyesült Királyságra történő alkalmazásáról szóló jegyzőkönyv szerint a charta nem teszi ki sem az Európai Unió Bíróságának, sem e két ország rendes bíróságainak hatáskörét a belső nemzeti jogszabályaik charta alapján történő felülvizsgálatára. Ahogy a jegyzőkönyvből kiderül, Lengyelország és az Egyesült Királyság elsősorban a charta IV. fejezetében „Szolidaritás” címszó alatt deklarált jogok kikényszeríthetősége miatt aggódott, ám a két ország nem csupán a IV. fejezetben foglaltak, hanem a teljes alapjogi charta teljesítése alól kért és kapott felmentést. Egyes szakértők szerint a jegyzőkönyv nem hoz érdemi változást Lengyelország és az Egyesült Királyság esetében a többi 25 tagállamhoz képest. Alan Dashwood szerint „a jegyzőkönyv nem egy opt-out az Egyesült Királyság részére, hanem egy értelmező jegyzőkönyv”. A jegyzőkönyvet azonban eufemizmus értelmező dokumentumnak nevezni, hiszen az „értelmezés” szerint a chartában foglaltak csak a két ország jogaival összhangban értelmezhetők, azaz e tagállamok az alapjogok tekintetében nem ismerik el az EU-jog szupremációjának elvét. Egy ilyen rendelkezést viszont nehéz nem opt-outnak tekinteni. Alan Dashwood a jegyzőkönyvről szóló véleményében egy tartalmilag is meglepő metaforával él: a dokumentumot „csak arra az esetre fogalmazták meg, ha netán a papírtigris, azaz a charta, egy olyan aberrált értelmezés folytán, amely a benne foglaltakat kikényszeríthető jogoknak tekintené, fogakra tenne szert. Ebben a valószínűtlen esetben, az Egyesült Királyság felhívhatná a jegyzőkönyvet, hogy ellenálljon a saját jogával és joggyakorlatával szembeni kihívásnak.”²⁴ Azaz szerinte az Egyesült Királyság és Lengyelország nem azért kerül a többi tagállamhoz hasonló helyzetbe, mert végső soron ebben a két országban is kikényszeríthető lesz az alapjogi katalógus, hanem épp azért, mert sehol nem lesz az. Ez az álláspont összhangban áll az előbbiekben kifejtett kritikámmal, amelyben kételyeimet fogal-

24 The Sixth Report of the UK's Select Committee on the Constitution, Articles 73.

maztam meg a charta kikényszeríthetőségével kapcsolatban. Abban a kérdésben pedig, hogy mit tartunk kívánatosnak, már szögesen eltérő az álláspontunk. Míg Alan Dashwood szerint bőven elég-séges, hogy a charta újólág megerősíti az unió által már korábban elismert jogokat, szabadságokat és elveket, és csak láthatóbbá teszi ezeket, én úgy vélem, az unió fontos lehetőséget szalasztott el, amikor nem allokált hatáskört a deklarált jogok mellé.

Az alapjogi ügynökség szük hatásköre

Még az oly óvatosan fogalmazott charta is segíthette volna az alapjogok elismerését a harmadik pilléres együttműködés területén, 2006-ban azonban újabb lehetőséget mulasztottak el a tagállamok.

Az Európai Tanács 2003 decemberében határozott arról, hogy létrehozza az Európai Unió Alapjogi Ügynökségét. Az ügynökség felállítása nagy támogatottságot élvezett. Nem kormányzati szervek és a tagállamok egyaránt sürgették az ügynökség életre keltését. Kérdésként vetődött fel azonban, hogy az ügynökség feladata legyen-e az EU második (közös kül- és biztonságpolitika) és harmadik pillérének (büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés) vizsgálata. Hosszú tárgyalások után 2006. december 4–5-én a bel- és igazságügyi tanács határozott az alapjogi ügynökségről. Az ügynökség székhelye Bécsben van, a Rasszizmus és Idegengyűlölet Európai Megfigyelőközpontjának mandátumát és méretét terjesztették ki. Ami a korábbi tagállami aggályokat illeti: a kérdésre, hogy vajon a harmadik pillérrre kiterjed-e az ügynökség hatásköre, a tanács azt a dodonai választ adta, hogy az unió intézmények és a tagállamok, ha szükségesnek tartják, önkéntes alapon igénybe vehetik az ügynökség szakértelmét ezen a területen is. A tanács pedig 2009. december 31. előtt felülvizsgálja annak lehetőségét, hogy felhatalmazza az ügynökséget arra, hogy ezen a területen is fellépjen.

Az ügynökség tehát fő szabály szerint nem köteles vizsgálni a büntetőügyekben folytatott rendőrségi és igazságügyi együttműködés területét; a tagállamok dönthetnek úgy, hogy kérelemre igény-

be veszik az ügynökség szakértelmét. A legérzékenyebb pont, úgy tűnik, továbbra is a tagállami büntetőjogi szuverenitás, illetve annak részleges feladása. Az alapjogi ügynökség hatáskörének büntetőügyekben történő bírói és rendőrségi ügyekre való kiterjesztése erősíthette volna az emberi jogok harmadik pilléres érvényesülését, és ezáltal a tagállamok közötti bizalmat, de az uniós döntéshozó egyelőre ezt a lehetőséget sem aknázza ki.

Az Európai emberi jogi egyezményhez csatlakozás elmaradása

Elődjéhez hasonlóan a lisszaboni szerződés is kötelezi az EU-t a csatlakozásra az Európai emberi jogi egyezményhez.²⁵ Egyelőre ugyan csak államok voltak abban a helyzetben, hogy aláírassák az egyezményt, de annak 14. kiegészítő jegyzőkönyve megteremtette az uniós csatlakozásának lehetőségét. Ahhoz azonban, hogy a kiegészítő jegyzőkönyv hatályba léphessen, az Európa Tanács valamennyi tagjának el kell fogadnia. Oroszország kivételével valamennyi részes állam ratifikálta a jegyzőkönyvet, de mivel egyhangúság szükséges, egyetlen ország is meg tudja – azaz meg is tudta – vétózni a hatálybalépést. Ez azt jelenti, hogy ha Oroszország ragaszkodik álláspontjához a lisszaboni szerződés hatálybalépéséig, az EU a hatálybalépés napján máris jogsértésbe kerül, hiszen nem lesz módja csatlakozni az egyezményhez, annak ellenére, hogy a lisszaboni szerződés megköveteli.

Az Európai Bíróság teljes és korlátozás nélkül büntetőügyekre is kiterjedő hatáskörének hiányában, az alapjogi charta korlátozott területi hatálya mellett, az alapjogi ügynökség szűk, a büntető együttműködésre ki nem terjedő hatáskörére is tekintettel, különösen fontos volna az EU csatlakozása az Európai emberi jogi egyezményhez. Nincs sok olyan terület, ahol hiányos volna az uniós alapjogi védelmi rendszer, de a büntető szuverenitás feladásától való ódzkodás épp a büntetőügyekben való együttműködés keretén belül növekszik.

25 6. cikk (2) bekezdés.

vő és egyre agresszívabb terrorellenes jogszabályok vélt és valós érintettjeit hagyja emberi jogi védelem nélkül. Jelen helyzetben sokat segíthetett volna az unió csatlakozása az egyezményhez, ezt azonban egyelőre sajnálatos módon Oroszország megakadályozta.

Következtetések

Bár a nemzetközi bűnözés megelőzését és üldözését természetesen valamennyi tagállam elsőrendűnek tartja, az unió országai voltaképpen nem kívántak szorosabb együttműködést kialakítani egymással. Véleményem szerint ennek elsődleges indoka, hogy egyfelől nehezen adják fel a büntetőjogi szuverenitásukat, másfelől nem bíznak meg egymás büntetőjogi rendszerében, eljárási garanciáiban, illetve az emberi jogok kikényszeríthetőségében. Az 2001-es amerikai, majd később a 2004-es madridi és 2005-ös londoni terrortámadások több és több, a magánéletbe, sőt a tagállami szuverenitásba is egyre inkább beavatkozó jogszabály elfogadására ösztönözték a tagállamokat – anélkül azonban, hogy ezeket a szabályokat a megfelelő és peresíthető emberi jogi garanciákkal körülbástyázták volna.

Noha az európai integráció 2000 óta számos lehetőséget nyújtott ennek pótlására, a tagállamok elmulasztották ezeket. Továbbra is korlátozták az Európai Bíróság hatáskörét, nem aknázták ki az alapjogi chartában, majd később az alapjogi ügynökségben rejlő lehetőségeket, és bár az tagállamokon kívül eső okokból kifolyólag, de az Európai Unió az Európai emberi jogi egyezményhez sem tud csatlakozni.

Mindezek fényében úgy vélem, a hágai program által szorgalmazott „hozzáférhetőség elvét” egy olyan időpontban kívánták megvalósítani, amikor még az előző ötéves tamperei programban megfogalmazott kölcsönös bizalmon alapuló „kölcsönös elismerés” elvét sem sikerült elérni. A hágai program szimbolikájában is aggályos, de legalábbis félreérthető. A szabadságot és a biztonságot két elentétes elvként írja le, kapcsolatukat erősen sematizálva úgy tekinti, mintha az egyik csak a másik terhére lehetne erősíthető. Ezzel

szemben a hágai program elődje, a tamperei Európai Tanács, amely politikai iránymutatást adott az amszterdami szerződésben megfogalmazott szabadság, biztonság és jog térségének, még elutasította az ilyesfajta dichotómiát, és „az emberi jogokon, a demokratikus intézményeken és a jogállamiságon nyugvó szabadság iránti közös elkötelezettségről” szólt. Érdeemes volna egy lépést visszamenni, és eleget tenni az eredeti tamperei program gondolatiságának, azaz létrehozni a kölcsönös bizalmat, mielőtt újabb hatalmas ugrásra készülünk a hozzáférhetőség elvének nevében, és létrehozzuk a maximális biztonság államát.²⁶

26 Gary T. Marx: *La Société de Sécurité Maximale. Déviance et Société*, vol. 12., no. 2., 1988, pp. 147–166.

Eurojustból Európai Ügyész?

Az Európai Ügyész létrehozásának célja, hogy védje az Európai Unió gazdasági érdekeit. Az Európai Ügyész közvetlenül a tagállamokban tudna vádat emelni az EU pénzügyi érdekeit sértő ügyekben. A független Európai Ügyészt nemzeti szinten egy Helyettes Európai Ügyész segítené, s így teremtenének kapcsolatot a közösségi mechanizmusok és a nemzeti jogrendszerek között. Az Európai Ügyészt a Bizottság nevezné ki minősített többséggel, az Európai Parlament hozzájárulásával, valamint a Bizottság által előterjesztett jelöltek listája alapján, hatéves, nem megújítható időtartamra. Az Európai Ügyész alapvető jellemzője a függetlensége, feladata pedig az Európai Közösség pénzügyi érdekeinek megsértése esetén a vizsgálat és a vádemelés lenne.

Az Európai Unió Bizottsága (a továbbiakban: Bizottság) a közösség pénzügyi érdekeit érő súlyos támadások miatt – a nizzai kormányközi konferencia után – szükségesnek tartotta az Európai Ügyész intézményének fölállítást, s az erre vonatkozó elképzeléseit Zöld Könyvben¹ juttatta kifejezésre. A fő szempont az EU pénzügyi érdekeinek védelme volt, de célul tűzték ki a jogalkalmazási terület széttagoltságából eredő nehézségek leküzdését is.

Már a Zöld Könyv előtt, a Corpus Juris után sokan támadták az EU Ügyész felállításának lehetőségét is, de bíztak abban, hogy a jogi alapok hiányában ez úgysem megvalósítható. Az EU Ügyész létrejötte jogi szempontból ugyanis számos kérdést felvetett: egyrésztől mindenképpen szükségesnek tartották az alapszerződés módosítását, másrésztől pedig a másodlagos közösségi jogi szabályozás megteremtését.

¹ Green Paper on Criminal Law protection of the financial interests of the Community and the establishment of a European Prosecutor, Com(2001)715 final.

A Zöld Könyv előzményei

A csalások elleni büntetőjogi védelem gondolata a közösségnek juttatandó tagállami pénzügyi erőforrások háttérében meghúzódó vita körül bontakozott ki a hetvenes évek második felében. Először a Római Szerződés első kiegészítése tett róla említést 1976-ban. Ez után számos egyezmény érintette a kérdést. Jogszabályi háttérét az Amszterdami Szerződés teremtette meg azzal, hogy bár szűk körben, de lehetővé tette a közösség pénzügyi érdekeit sértő cselekmények elleni föllépést. Ezt követően a Mireille Delmas-Marty-féle szakértői csoport arra a kérdésre kereste a választ, hogyan lehetne megteremteni az uniót érő csalások elleni hatékonyabb védelem jogi kereteit. Munkájuk eredményeként született meg a *Corpus Juris*-nak² (a továbbiakban: CJ) nevezett javaslat első változata 1997-ben, majd a második verzió 2000-ben.³

A CJ nem egy minden területet átfogó közös büntetőjogot, illetve büntetőeljárási jogot akar létrehozni szupranacionális szinten, hanem szigorúan szektorális szemléleten alapul: a védett jogtárgy tekintetében ragaszkodik az EU pénzügyi érdekeihez.⁴ Ennek megfelelően mindössze nyolc büntetőjogi tényállást fogalmaz meg: a csalást, a versenytárgyalás manipulálását, a pénzmosást, a bünszervezetben való részvételt, a vesztegetést, a pénzügyi alapok hűtlen kezelését, a hivatali visszaélést, a hivatali titoksértést.

2 A *Corpus Juris* végleges változata elérhető: www.law.uu.nl/wiarda/corpus/indew1.htm

Lásd az erről szóló részletes tanulmányt: Mireille Delmas-Marty – John A. E. Vervaele (eds.): *The implementation of the Corpus Juris in the Member States*. Intersentia Publishers, Utrecht, 2000

3 A *Corpus Juris* a szakirodalomban többen bemutatták már: például Karsai Krisztina: *Mozaikkép a közösségi pénzügyi érdekek büntetőjogi védelméről*. *Európai Jog*, 2002/5., 17. o.; Nagy Ferenc: *Az európai büntetőjog fejlődési irányairól és jogállami alapjairól*. *Európai Jog*, 2002/4., 3. o.; Garamvölgyi Balázs: *Az Európai Ügyészség gondolata*. In: Kondorosi Ferenc – Ligeti Katalin (szerk.): *Az Európai büntetőjog kézikönyve*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 324–326. o.

4 Farkas Ákos: *Büntetőjogi együttműködés az Európai Unióban*. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 57. o.

A CJ alapelvei ismerősek, hiszen a tagállamok jogrendszerét hagyományosan ezek jellemzik: nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege, egyéni bűnfelelősség, proporcionalitás, bírói garancia és a kontradiktórius eljárás elve. Mindezekben fölül új alapelveként bevezeti a territorialitást.

A CJ-t hatalmas vita és ellenállás fogadta, mivel a tagállamok féltették föladni szuverenitásuk utolsó védőbástyáját, az állami erőszak-monopólium letéteményesét, a büntetőjogot.

A következő állomást a pénzügyi érdekek védelméről szóló iránytervezet jelentette.⁵ A tervezet meghatározza a pénzügyi érdekek védelmével kapcsolatos bűncselekményeket, a felelősség kérdéseit, a lehetséges büntetéseket, és fölhívja a tagállamok figyelmét az ezzel kapcsolatos jogalkotási feladatokra, továbbá arra, hogy teremtsék meg az együttműködés megfelelő formáit. Továbbmenve, kötelezően előírja, hogy a nemzeti hatóságok működjenek együtt a nyomozások folyamán a Bizottsággal, és tegyék lehetővé az információáramlást. A Bizottság cserébe ígéretet tesz arra, hogy operatív segítséget nyújt a tagállamoknak.

Ilyen előzmények után készült el a Bizottság Zöld Könyve, amelyben a CJ továbbgondolt rendelkezései köszönnek vissza.

Az Európai Bizottság Zöld Könyve az Európai Közösség közösség pénzügyi érdekeinek védelméről, valamint az Európai Ügyész intézményének felállításáról

Kiadásának okai

A Bizottság azzal a céllal adta ki a Zöld Könyvet, hogy egyrészt ismertesse saját elképzeléseit a közösség pénzügyi érdekeinek védelmével kapcsolatosan, másrészt pedig, hogy a vitához alapot adjon.

⁵ Proposal for a Directive of the European Parliament and the Council on the criminal-law protection of the Community's financial interests. Brussels, 23. 5. 2001. COM(2001) 272 final.

A Bizottság fölhívta a tagállamok figyelmét, hogy a csalások feltárása mellett nagyon fontosnak tartja az EU-t érő támadások megelőzését is.

A már megtörtént bűncselekmények esetén különös jelentőségű, ha a megindult eljárásokban a hatósági intézkedések hatékonyak és kellő visszatartó erejűek.

Az európai szintű csalások elleni harc eredményessége érdekében nem elég a harmadik pilléres együttműködés, hanem az EU-nak mindenképpen szüksége van egy közösségi intézményre, az Európai Ügyészre. Ennek felállítása garancia lenne arra, hogy a felderített bűncselekmények esetében megtörténik majd a vádemelés, és az elkövetők bíróság elé kerülnek. Az új szereplő megjelenése hozzájárulhat az anyagi és az eljárási jog egységesítéséhez is.

A Zöld Könyv alapkérdései

Az első fontos alapprobléma a szétagoltság kérdése. A tagállamokban működő sokféle igazságszolgáltatási rendszer nem mindig teszi lehetővé, hogy hatékonyan fellépjenek a határon átnyúló bűnözés ellen.

Többször előfordult, hogy a közösség pénzügyi érdekei az egyik tagállamon belül sérültek, az elkövető viszont egy másik tagállam állampolgára volt, a bizonyítékokat viszont egy harmadik tagállam területén találták meg. Tovább bonyolítja a kérdést, amikor az elkövetőt egy negyedik tagállam területén fogják el. Vajon melyik ország jogosult ilyenkor az eljárás lefolytatására? Ez a hatásköri szétagoltság vagy párhuzamos eljárásokhoz vezet, vagy éppen fordítva, egyik helyen sem indul meg a nyomozás, illetve történik meg a vádemelés. Az EU bővítésével pedig a kérdés tovább bonyolódik.

Az EU-t érő támadások esetében gyakran látható, hogy a családok mögött erre szakosodott bünszervezetek állnak. A szervezett bűnözés egyre növekvő méretei által támasztott kihívásnak viszont a harmadik pilléres együttműködési formák nem elegendők. Az eljárások elhúzódnak, az elkövetők pedig sok esetben büntetlenül maradnak.

A Zöld Könyv erre azt a megoldást kínálja, hogy jöjjön létre az Európai Ügyész intézménye, mert ebben az esetben ez a szervezet fogja összehangolni a nyomozást, az Európai Ügyész fog vádat emelni valamelyik nemzeti bíróság előtt, ahol a hazai szabályok alapján folyik majd az eljárás.

Az Európai Ügyész szerepe egyrésztől közvetítői szerep a közösség és a tagállamok között, másrésztől pedig eljárásával sikeresen áthidalhatja a széttagoaltságból fakadó nehézségeket, megakadályozhatja, hogy a bizonyítékok elenyésszenek, az elkövetők eltűnjenek.

A nemzeti jogszabályok sokfélesége ugyanis azzal a következménnyel járhat, hogy a különböző nemzeti hatóságok nem mindig férhetnek hozzá lényeges adatokhoz, vagy az egyik országban összegyűjtött bizonyítékokat a másik helyen nem vehetik figyelembe.

Az Európai Ügyész eljárása esetén az alapjogok tiszteletben tartása is erősödik azáltal, hogy felgyorsul az eljárás, hamarabb születik meg a döntés. A hatékonyság következtében kevesebb és rövidebb ideig tartó kényszerintézkedésre lesz szükség.

Az Európai Ügyész szervezete és eljárása

Az Európai Ügyész szervezete élén áll(na) a Bizottság javaslata alapján, az Európai Parlament egyetértésével az Európa Tanács által kinevezett főügyész, aki hosszabbítás nélkül, hat évig töltheti be ezt a tisztséget. Az egyes tagállamokban delegált ügyészek jár(ná)nak el, akik az EU érdekeit sértő pénzügyi bűncselekmények esetén a nemzeti tagállam bírósága előtt emelnének vádat.

Az Európai Ügyész olyan decentralizált szervezet, ahol az intézményi felépítés alapvetően a feladatmegosztáshoz igazodik. Az élén álló személy feladata a hatáskörébe tartozó bűncselekményekkel kapcsolatos nyomozás koordinálása és irányítása, a vádemelés a delegált ügyészekhez tartozna.

Az Európai Ügyész vezetőjével szemben támasztott követelmény, hogy meg kell felelnie a küldő ország legmagasabb bírói tisztségének betöltéséhez szükséges feltételeknek, függetlennek

kell lennie, és feladatát részrehajlás nélkül, csak a hatályos jogszabályoknak a betartásával kell elvégeznie.

Itt vetődik fel, hogy a nemzeti állami szinten eljáró ügyész továbbra is végezhet-e tagállami ügyészi feladatokat (kétkalapos ügyész), avagy csak az EU-t érő bűncselekmények esetében járhat el (egykalapos ügyész), illetve kérdés lehet, hogy vonatkozzanak-e rájuk az EU köztisztviselőire vonatkozó szabályok.

További kérdés, hogy az Európai Ügyész eljárásának szabályozására egy egységes európai büntetőeljárási kódex jöjjön-e létre, avagy a nemzeti jogszabályok egységesítése is elegendő a hatékony működéshez. Ha ugyanis az egyes tagállamokban más-más szabályozás vonatkozik az eljárásra, akkor sérül az azonos elbánásra vonatkozó alapelv.

Azzal mindenki egyetért, hogy az Európai Ügyésznek eljárása során tiszteletben kell tartania az alapvető emberi jogokat, továbbá a személyes szabadságot korlátozó kényszerintézkedéseknek bírói hatáskörben kell maradniuk.

Az Európai Ügyész és a nemzeti nyomozó hatóságok kapcsolata a Zöld Könyv három megoldást kínál:

- az Európai Ügyész közvetlen utasítási jogot kap a tagállamok nyomozó hatóságaival szemben, vagy
- a nyomozó hatóságok kötelezettsége legyen, hogy támogassák az Európai Ügyészi eljárása folyamán, vagy
- a két intézmény kapcsolatára ugyanazok a szabályok vonatkoznának, mint a hazai ügyészség és nyomozó hatóság kapcsolatára.

A Bizottság leginkább az utolsó megoldást támogatja.

A nyomozás végén az Európai Ügyész vagy vádat emel, vagy megszünteti az eljárást.

Az eljárás megszüntetésének kötelező okai:

- a bűncselekmény elévült,
- az elkövető ismeretlen maradt,
- a gyanúsított meghalt,
- a gyanúsított kegyelemben részesült.

Az eljárás megszüntetésének lehetséges okai:

- a cselekmény nem bűncselekmény,
- nem bizonyítható, hogy bűncselekmény történt,
- nem bizonyítható, hogy a bűncselekményt a gyanúsított követte el.

A vádemelés formáját illetően a tagállami Európai Ügyésznek (a delegált ügyésznek) a hazai eljárási szabályokat kell alkalmaznia.

A vádemelés helyének megválasztása azért fontos kérdés, mert sok esetben az EU pénzügyeit sértő bűncselekmények komplexek, több tagállamot is érint(het)nek. Konkurráló illetékességi összeütközés esetén az Európai Ügyész dönti el, hogy hol emel vádat. Dönthet úgy is, hogy több állam bírósága előtt emel vádat, ha a bűncselekmények egymástól elkülöníthetők.

Természetesen, amikor az Európai Ügyész saját belátásától függ, hogy hol emel vádat, akkor e döntése mögött bizonyos kritériumok szerepelnek, úgymint

- az elkövetés helye,
- a terhelt állampolgársága,
- a terhelt lakhelye,
- a jogi személy székhelye,
- a bizonyítékok fellelhetőségének helye.

E kritériumok sorrendje nem fontos, mivel az illetékességet megalapozó feltételek nincsenek hierarchikus egységben egymással.

A tagállami bíróságtól elvárják, hogy a hatályos jogszabályok alapján vizsgálja meg saját hatáskörét és illetékességét, és ennek megfelelően döntsön a tárgyalás kitűzéséről vagy az áttételről.

Az eljárás nyelve a tagállam hivatalos nyelve; ha a terhelt más anyanyelvű, akkor joga van tolmácshoz.

A Zöld Könyv nem rendelkezik az eljárást lezáró döntés jogorvoslatának kérdéséről, mivel a Bizottság álláspontja szerint az Európai Ügyész létrehozása nem vezethet konfliktusokhoz a nemzeti jogrendszerekben. Így a tagállamok és az EU közti egyensúly megtartása érdekében elveti azt a javaslatot, miszerint az Európai Bíró-

ság fellebbviteli bíróságként⁶ működhetne a nemzeti bíróságok büntetőjogi ítéletei tekintetében. A Zöld Könyv hangsúlyozza, hogy a bírósági eljárásban büntetőjogi döntések meghozatalára a nemzeti bíróságok hivatottak.

Az Európai Közösség aktív legitimációja

Mivel az EU Ügyész intézményének felállítása még csak terv, ezért az EU Bizottsága szeretné, ha az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények esetén az Európai Közösség aktív sértetti legitimációs joggal rendelkezne a tagállami büntetőeljárásokban. Vajon felléphet-e az Európai Közösség sértettként az eljárásban, megilletik-e őt az ebből fakadó jogok?

A sértett aktív legitimációjával kapcsolatban a tagállamok jogrendjei igen eltérők. Van, ahol ismerik a magánvádas eljárást. Egyes tagállamokban a sértett aktív jogokkal rendelkezik a közvádas bűncselekmények esetében is. Sok helyen lehet mellékvádló, pótmagánvádló, vannak viszont olyan országok, ahol a sértett szerepe igen csekély, és lényegében csak a véleménynyilvánítási jogára (*amicus curiae*) korlátozódik.

Németországban a sértetti mellékmagánvád⁷ lehetőségei igen széles körben megengedettek. Lehetőséget adnak a sértettnek a vádmonopóliummal szemben bizonyos korrekcióra. Ez nem azt jelenti, mint nálunk a pótmagánvád, amikor a sértett az ügyész tétlen-

6 Felmerült ugyanis egy olyan javaslat, miszerint a vádlott jogorvoslatért fordulhat az Európai Bírósághoz az EU Ügyész vádemelése és a nemzeti bíróság kiválasztása miatt. Egy másik felvetés szerint az Európai Bíróság dönthetne a hatásköri vitákban is.

7 A mellékmagánvád az ügyésszel együtt végzett sértetti vádképviselő. Két fajtája létezik: az együttes és a kisegítő magánvád. Az előbbi a főmagánváddal kapcsolódik. Azt az esetet szabályozza, amikor a magánvádas eljárásban a közvádló „belép” az eljárásba, de ez a sértett vádlói pozícióját nem érinti, mivel továbbra is megilletik őt az ügyféli jogok; az ügyész mellett gyakorolja a vádló jogait. A kisegítő magánvád esetében a közvádra üldözendő bűncselekményeknél, az ügyész mellett a sértett részt vehet a vád érvényesítésében.

sége miatt, a közvádító helyett – és nem mellette – jár el. Németországban nincs lehetőség pótmagánvádra. E helyett a vádkikényszerítés működik. (Korábban nálunk is felvetődött ennek a lehetősége, de ezt a jogszabály megfogalmazói elvetették, és helyette a pótmagánvád jogintézményét vezették be.) A mellékmagánvádúként eljáró sértett tehát ügyfél, akit a jelenléti jog mellett általános indítványozási és kérdezősi, valamint iratbetekintési jog illet meg.

A lengyelek mindkét formát (pót- és mellékmagánvád) ismerik, a franciák viszont egyiket sem engedik meg a sértetteknek, hanem szerepüket inkább csak a kártérítési igény érvényesítésére korlátozzák.⁸

A Bizottság ebben a kérdésben nem javasol egységes megoldást, de elvárja, hogy az Európai Közösséget megillessék ugyanazok a jogok, mint a nemzeti sértettet.⁹

A bizonyítékok kölcsönös elismerésének elve

Nagyon fontos kérdés a bizonyítékok kölcsönös elismerésének elve, mivel ennek hiánya nem teszi lehetővé a hatékony bűnüldözést, és az elkövetők felmentéséhez vezet.

Bár a bizonyítás szabályai minden tagállamban azonos elveken nyugszanak, a részletszabályok mégis eltérők. A Bizottság szerint ezért a megoldás csak az lehet, ha megtörténik a bizonyítási szabályok harmonizálása.

A Bizottság javaslata szerint a tagállamok bíróságainak el kell fogadniuk a más tagállamban beszerzett bizonyítékokat, ha a beszerzés helye szerinti jogszabályok értelmében azok törvényesek voltak. Így a bizonyítási tilalmak is e tagállam jogszabályai szerint alakulnak. Ez pedig azt jelenti, hogy az eljáró bíróság egy másik ál-

8 Részletesen lásd: A sértett szerepe Európa néhány államában. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 44. OKRI, Budapest, 2007, 225–248. o.

9 Ennek hazai megoldását lásd később, Az EU pénzügyi érdekei és a hazai szabályozás című részben!

lam jogszabályait alkalmazza. Nem ismeretlen ez Európában, hiszen a nemzetközi magánjogban ugyanez történik.

A közigazgatási eljárás során beszerzett bizonyítékok tekintetében a Bizottság álláspontja szerint ezeket akkor lehet a büntetőeljárásban felhasználni, ha a bűncselekményre utaló megalapozott gyanú felmerülésétől kezdve életbe léptek a büntetőeljárési garanciák.

Az Európai Ügyész kapcsolata a tagállami hatóságokkal

Az Európai Ügyész létrejötte nem alakítaná át alapvetően a tagállamok bűnüldözési rendszerét. Továbbra is nemzeti szintű szabályozás vonatkozna a nyomozó hatóságra, a tagállami ügyészségre és a bíróságra, valamint a végrehajtásra is. Szükséges lenne viszont külön szabályozni a hatáskörök elhatárolását és az Európai Ügyésznek a tagállami szervekkel való együttműködési formáit. Utóbbi a másodlagos közösségi jog szintjén lenne megvalósítható.

Az Európai Ügyész kapcsolata az Európai Unió más szerveivel

Mivel az Európai Ügyész hatáskörébe kizárólag az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények tartoznak, ezért e speciális tevékenységét a Bizottság szerint nem nehéz összeegyeztetni az Eurojust, az Europol és az Európai Igazságszolgáltatási Hálózat, valamint az OLAF eljárásával. Amikor egy bűncselekmény egyidejűleg sérti az EK-szerződést és az EU-szerződést is, akkor a Bizottság szerint az EU Ügyész hatásköre az Európai Közösség pénzügyi érdekeit sértő deliktumok esetében megelőzi a többi szervezet hatáskörét. Éppen ezért a Bizottság szükségesnek tartja az intézmények kompetenciájának világos elhatárolását, egyúttal azt is szorgalmazza, hogy az említett esetekben a szervek között jöjjön létre az együttműködés és az adatvédelmi előírások figyelembevételével végzett információcsere.

A Bizottság szerint a közösségi intézmények kötelessége, hogy tájékoztassák az Európai Ügyészt, ha az EU pénzügyi érdekeinek védelmével kapcsolatos tények vagy adatok birtokába jutnak.

A legrészletesebb szabályozásra az OLAF-fal kapcsolatban lenne szükség, hiszen bizonyos bűncselekmények esetében mindkét szervnek ugyanaz a hatásköre. A kétszeres nyomozás elkerülése érdekében az OLAF-nak meg kell osztania vizsgálati eredményeit az Európai Ügyésszel. A Bizottság úgy véli, hogy az Európai Ügyész létrejötte esetén az OLAF eddigi jogállását és feladatait újra kell gondolni.

Az EU pénzügyi érdekei és a hazai szabályozás

Az Európai Közösség részvételének lehetőségei a hazai büntetőeljárásban

Amíg az Európai Ügyész intézményének felállítása nem történik meg, az érintett bűncselekmények esetén megoldás lehet, hogy az Európai Közösség sértetti pozíciót töltsön be a hazai Be.-ben. Vajon az Európai Közösség, illetve az OLAF eljárhat-e sértettként a magyar büntetőeljárásban?

A kérdésre a válasz: nem. Miért?

A magyar büntetőeljárásban a sértett fogalma és köre a legnehezebben elhatárolható kérdések egyike.

A „sértett”-i név sajátos büntetőeljárási fogalom. A viktimológia az áldozat kifejezést alkalmazza, a büntetőjog pedig az e körhöz tartozó személyek valódi elnevezését kerülve a „valaki” és a „más” szavakat használja.

Az eljárási értelemben vett fogalom törvényi szintű megfogalmazása sokáig váratott magára. Bár a tudományos munkák már korábban is igyekeztek körülhatárolni a sértett fogalmának tartalmi jegyeit, a jogszabályok 1973-ig mégis adósok maradtak a definiálással.

Törvényi szinten először az 1973. évi I. törvény határozta meg a sértett fogalmát; ezen a későbbi jogszabályok sem változtattak. A jelenleg hatályban lévő 1998. évi XIX. törvény is a korábbi meghatározást használja, miszerint, „sértett az, akinek jogát vagy jogos érdekét a bűncselekmény sértette vagy veszélyeztette”.

Első hallásra érthetőnek és egyértelműnek tűnik ez a törvényi rendelkezés. Ha az Európai Közösség szempontjából nézzük a kér-

dést, akkor első ránézésre úgy tűnik, hogy a sértetti pozíció megáll, hiszen a Btk.-ban van olyan bűncselekmény, amely valóban az Európai Közösség jogát vagy jogos érdekét sérti, illetve veszélyezteti.

A mélyebb elemzés mégis sok bizonytalanságot mutat ki, mert ha közelebbről is megvizsgáljuk a definíciót, akkor ez a megjelölés tulajdonképpen csak a kérdés megkerülése, de nem megoldása. A jogalkalmazás mindennapi gyakorlatában ugyanis egyáltalán nem egyértelmű, hogy az egyes bűncselekmények miatt induló eljárásban valójában ki lehet a processzuális értelemben vett sértett.

A törvény erre nem ad feleletet, és adós marad a materiális legitimitáció megadásával. Így viszont számos megoldatlan helyzet elé állítja a jogalkalmazót, mert az esetek egy részében valóban kérdéses, hogy a törvényi fogalom kire alkalmazható. Sokszor a sértett és az egyéb érdekelt közötti határok is elmosódnak.

Vajon ki a sértett a büntetőeljárásban? És ezt a fogalmat meg kell-e határozni törvényben vagy más jogszabályban konkrétan?

Talán nem is a definiálás kedvéért, hanem inkább azért lenne ez hasznos, hogy világos legyen, kinek a fellépését akarja elfogadni a jogszabály sértetti pozícióban, és ennek alapján kit idézzen, illetve értesítsen a jogalkalmazó. Ezen múlhat ugyanis az úgynevezett aktív legitimitáció.

Így indokolt lehet, hogy jogszabály mondja meg, kik azok, akiknek joguk lesz a sérelmükre elkövetett bűncselekmény miatt induló büntetőeljárásban sértettként fellépni. Az eljárás folyamán segítséget jelenthet továbbá, ha a jogalkalmazó már a kezdetekkor határozatban megállapítja, hogy ki szerepelhet, vagy nem szerepelhet az ügyben sértettként. A későbbiekben mind a pozitív, mind a negatív megjelölés fontos lehet. Ez ugyanis elhárítja az eljárás más-más szakaszaiban jelentkező problémákat. Gondolok itt például arra, amikor ügyészi tétlenség esetén nem mindig egyértelmű, hogy ki léphet fel pótmagánvádlóként.

A bűncselekmény következtében sérelmet szenvedő személy sértetti minőségét a magyar büntetőeljárásban tehát jelenleg nem állapítják meg. Ez nagy hiányossága a jogszabálynak. Az orosz büntetőeljárás törvény például ismeri a sértetté nyilvánítás intéz-

ményét. Ezt a problémát a magyar Legfelsőbb Bíróság is érzi, mert időnként igyekszik a kérdést úgy rendezni, hogy jogegységi döntést hoz, és ezzel siet a jogalkalmazó segítségére. A 2/2005. számú büntető jogegységi határozatában például kimondja: a jogosulatlan vadászattal elkövetett lopás és rongálás bűncselekményének sértettje – az adott vadászterületen – a vadászatra jogosult személy. Sajnos a sértetti szempontból problémás bűncselekmények nagy részénél nincs ilyen felsőbbirásági döntés, ezért a büntetőeljárás jogtudományt kell segítségül hívnunk.

Az aktív legitimáció egyik legfontosabb kérdése a téma szempontjából, hogy jogi személy lehet-e sértett.

Az EU kerethatározata értelmében a sértett természetes személy lehet, és a magyar törvény is az „aki” kitéltet használja. Hazánkban viszont a természetes személy mellett megengedik a sértett fellépést a jogi személy esetében is. A büntetőeljárásban jogi személyen a jogképessé nyilvánított nem természetes személy jogalanyt is érteni kell. Ezért úgy tűnik, hogy még sincs akadálya az Európai Közösség sértettkénti fellépésének.

Csakhogy vitára adhat okot, ha a bűncselekmény az állam, illetve az EU esetében a közösség vonatkozásában követik el. Kérdés ugyanis, hogy e tényállásoknál ki a bűncselekmény tulajdonképpeni sértettje: az állam, illetve a közösség maga, vagy az állami szerv, illetve az EU valamelyik szerve, egysége? Az, amelyiknek feladatkörét a bűncselekmény érintette? Sértette, vagy veszélyeztette? És egyáltalán, sértettnek tekinthető-e minden esetben az, aki a bűncselekmény következtében sérelmet szenvedett?

A kérdésre adott válaszhoz segítséget jelenthet az adott tényállás büntetőjogi elemzése, illetve a bűncselekmény miatt induló eljárás gondolati áttekintése.

A 2001. évi CXXI. törvény által a magyar Btk. 2002-ben új tényállással bővült, nevezetesen az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek megsértésével (Btk. 314. §). Ennek alapja az Európai Közösség pénzügyi érdekeinek védelméről szóló 1995. évi egyezmény. Itt a csalás egyértelműen büntetőjogi kategóriaként jelenik meg.

A büntetőjogi szabályozás hátterében egy évtizedek óta tartó vita áll. Ennek lényege, hogy vajon az Európai Közösség nyúlhat-e a büntetőjog eszközeihez. Mivel a vita még napjainkban sem zárult le teljesen, ezért ezen a területen a megoldást a tagállamok belső jogszabályai adják. Az érintett államok nehezen fogadnak el egy nemzetek fölötti európai büntetőjogot. Kompromisszumos megoldásként az egyes országok (köztük Magyarország is) a hazai büntetőjogszabályok közé ékeltek az EU pénzügyi érdekeit védő tényállást; ezzel elismerve, hogy a büntetőjognak mégis lehet helye a közösségi érdekek védelmében.

A hazai tényállás jogi tárgya ennek megfelelően az Európai Közösség pénzügyi érdekeinek érvényesülése. A védelem az Európai Közösség költségvetésére irányul. Ezt nálunk kétféle módon lehet megkárosítani. Egyrészt a kiadási oldalon, a pénzalapokból származó támogatások és kedvezmények által, másrészt pedig a bevételi oldalon, a költségvetésbe történő befizetések révén.

A bűncselekmény elkövetési tárgya így az Európai Közösség által kezelt pénzalapok, illetve költségvetések.

Ezért azokban az esetekben, ahol a bűncselekmény az Európai Közösség pénzügyi érdekei ellen irányul, további kérdés lehet, hogy kié az aktív legitimáció, ezen belül is, kinek van joga vádat emelni és azt a bíróság előtt képviselni. Vagyis ki érvényesíti a közösség büntetőjogi igényét. A tagállam ügyésze?

Pillanatnyilag igen, mert az Európai Ügyész intézménye még csak terv. Ezért visszatérve a sértetti legitimációhoz, végig kell gondolnunk, hogy az EU valamelyik szerve, például az OLAF, felléphet-e a hazai büntetőeljárásban sértettként. Mint ahogy már korábban írtam, erre a válasz: nem. Akkor viszont ki képviseli a sértetti jogokat? Senki, mert az elemzett bűncselekménynek processzuális értelemben vett sértettje nincs. Miért? Mivel a törvény ezt egyértelműen nem határozza meg, ezért a jogtudomány alkotja meg a sértettként fellépők körét, a megindult büntetőeljárásokban pedig a jogalkalmazás dönti el, hogy konkrét esetben kit idéz meg sértettként.

A jogtudomány álláspontja szerint a sértettek három csoportja képzelhető el: Az egyikbe azok a bűncselekmények tartoznak, ame-

lyeknek van individuális – fizikai vagy jogi személy – sértettje, passzív alanya, de vannak olyan cselekmények is, amelyek passzív alanya (sértettje) közelebről meg nem határozható személyek csoportja (nemzeti, vallási csoport, a közlekedésben részt vevő veszélyeztetettek csoportja, a környezetszennyezés veszélyeztetettjei). A harmadik területhez pedig azok a bűncselekmények tartoznak, amelyeknél az állam, az egész társadalom vagy egy nagyobb közösség, például az Európai Közösség mint entitás a veszélyeztetett. Az utolsó csoportnál nincs olyan sértett, aki processzuális értelemben a büntetőeljárásban felléphetne, ezért ezt a szerepet az ügyész veszi át.

Nem vitatom, hogy meghatározott bűncselekmények esetében az Európai Közösség sérelmet szenved, és így a korábban említett bűncselekmény törvényi tényállásának megvalósulása esetén a sérelmet szenvedő fél maga a közösség. De processzuális értelemben sértettként nem járhat el az eljárásban. Ennek ellenére az Európai Közösség érdekei mégsem maradnak képviselő nélkül, mert a büntetőigény érvényesítésére közjogilag és perjogilag egyaránt az ügyészség jogosult. Ha a hazai ügyészség nem megfelelően képviseli az Európai Közösség érdekeit, akkor az Európai Unió a lojalitási klauzula segítségével kiharcolhatja, hogy a tagállam a közösséget érő pénzügyi sérelmek esetén se legyen tétlen.

Utószó helyett

Abban mindenki egyetért, hogy az Európai Közösség pénzügyi érdekeit védeni kell, és erre hatékony intézményrendszert kell kiépíteni az EU-ban. Az Európai Ügyész létrejötte viszont nagyon sok kérdést felvet: a szervezet melyik változata jöjjön létre, a CJ-féle, avagy a Zöld Könyvben elemzett változat. Esetleg ezektől eltérően egy harmadik megoldás is szóba jöhet.

Az Európai Ügyész létrehozásának gondolata kétségtelen, hogy a CJ kidolgozóinak agyából pattant ki. Ők az intézményt a tagállami ügyészségtől független szervként képzelték el (egykalapos ügyész).

A Zöld Könyv ajánlása szerint a CJ-féle megoldás is működőképes lehet, de emellett második változatként megjelenik az úgyne-

vezett kétkalapos ügyészi pozíció. E szerint a helyettes ügyészek nemcsak az Európai Ügyész, hanem a tagállami ügyészség alá is tartoznának, és helyi ügyekben is eljárhatnak.

A harmadikutas megoldás: az Európai Ügyész a már működő Eurojusthoz kapcsolódna: vagy úgy, hogy annak egyik szervezeti egysége lenne, vagy ebből átalakulva, független szervként működne tovább.

Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy a harmadikutas megoldás jut szerephez, mivel a Lisszaboni Szerződés kimondja, hogy az EU pénzügyi érdekeinek védelmére mégiscsak szüksége lesz az Európai Ügyészre, és ezt a szervezetet az Eurojustból akarják létrehozni. Vajon miért nem az OLAF-ból, hiszen az UCLAF-ból 1999-ben létrejött OLAF az EU olyan szerve, amelyik kifejezetten a pénzügyi sérelmek védelmével foglalkozik. Mivel az OLAF a Bizottság alá rendeltlen működik, ezért nem tekinthető függetlennek, ugyanakkor az Európai Ügyész egyik lényeges jellemzője éppen a szervezet függetlensége. Ez a feltétel az Eurojustnál megvan. Ez a magyarázat arra, hogy ezen a téren az Eurojust kapott nagyobb szerepet.

Bár az EU alkotmányának kudarca után úgy tűnt, hogy a tagállamok valóban féltik a szuverenitásuk megmaradó részét, ezért nem szívesen engedik át nemzeti büntetőjoguk egyik szeletét sem. Kétségtelen viszont, hogy a büntetőjog néhány részterülete akkora már átcsúszott az első pillérbe, a harmadik pilléres együttműködés mégis életszerűbbnek mutatkozott.

Az EU-ban az elmúlt egy-két évben a meglévő kölcsönös elismerésen alapuló büntügyi együttműködési formák¹⁰ mellé másokat is terveztek. Egyebek között elkészült a javaslat az európai bizonyítékátadási parancsra, az alternatív szankciók és feltételes büntetések kölcsönös elismerésére, valamint az európai végrehajtási okiratra vonatkozóan.

10 Az európai elfogatóparancs, a vagyonnal vagy bizonyítási eszközzel kapcsolatos biztosítási intézkedések kölcsönös elismerése, a pénzbüntetések kölcsönös elismerése, az elkobzási jogsegély.

A 2008-as év az EU Ügyész híveinek reményét adott az intézmény felállítására vonatkozóan, hiszen az említett Lisszaboni Szerződés megeremtette ennek jogi kereteit azáltal, hogy a szerződés 69e cikke kimondja: az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények üldözésére az Európai Tanács egyhangú döntésével, az Európai Parlament egyetértésével rendeleti úton az Eurojustból létrehozhatja az Európai Ügyészt.

Hatásköre később pedig nemcsak az EU pénzügyi érdekeit sértő bűncselekményekre terjedne ki, hanem a Lisszaboni Szerződés az elől sem zárkózik el, hogy a jövőben az Európai Tanács kiterjessze ezt a hatáskört a határon átnyúló, különösen súlyos deliktumok esetére is.

Az Eurojustból létrejövő Európai Ügyész viszont számos további kérdést felvet, például: lesz-e Európai Ügyvéd? Ha igen, akkor milyen különös feltételekkel kell rendelkezniük ezekben a büntetőeljárásokban fellépő ügyvédeknek? Szükséges-e külön képzés meg szervezése, különböző nyelvek ismerete? Speciális, erre szakosodott irodához kell-e tartozniuk? A feltett kérdésekre adható részletes válaszokat még nem tudjuk. Farkas Ákos szerint a Bizottság viszont már felvetette az Európai Ügyvéd fellépésének lehetőségét, amikor az uniós igazságszolgáltatási modell kidolgozásakor felmerült az Eurodefenzor intézménye. A Bizottság javaslata szerint ez az intézmény a transznacionális büntetőeljárások esetén lépne működésbe, és a tagállamok ügyvédi kamaráinak delegáltjaiból állna, akik EU köztisztviselői státusban lennének. A szervezetet természetesen az EU finanszírozná. Két funkciót töltené be. Az egyik: a joghatóság tisztázásáig a terhelt képviselése, jogi segítése. A másik: a több országban szükséges védelem, védői tevékenység összehangolása, dokumentumok fordítása, továbbítása.

Az adott országban a védői feladatokat a hazai jog szerinti ügyvéd látná el.¹¹

11 Interjú Farkas Ákossal. Miskolci Egyetem, 2009. március 22.

Az ügyész szerepe a mediációban – az első év tapasztalatai

Magyarországon a büntetőeljárás törvény 2006-os módosításával vált lehetővé a közvetítői eljárás, közismertebben: mediáció alkalmazása a hazai büntetőeljárásban. Ezt a bűncselekmény elkövetője és áldozata közötti egyezkedési, konfliktuselsimítási folyamatot elsősorban az eljárás ügyészi szakába helyezi.

A bemutatandó kutatás több részből állt. Kiindulási pontja a statisztikai adatok elemzése volt. 2007-ben 2451 ügyben folyt közvetítői eljárás, ami meggyénként nagy szórást mutatott. Az alábbi tanulmány végigkíséri a mediáció alkalmazását az ügyészi gyakorlat szempontjából. Célja, hogy megvizsgálja, milyen változásokat hozott az új jogintézmény az ügyészi munkába, mennyire tekinthető eredményesnek az első év, és melyek azok a körülmények, amelyek a nagy különbségeket okozhatják, és amelyek változtatást igényelnek azért, hogy még eredményesebbé és kiegyensúlyozottabbá válhasson a mediáció alkalmazása a gyakorlatban.

A 2007-es év a mediáció büntetőügyekben történő alkalmazásának első éve volt. Nemcsak a kutatók, hanem a jogalkotók és a jogalkalmazók is számos elvárással tekintettek a közvetítői eljárás bevezetésére. Az első év gyakorlata éppen ezért a vizsgálatok középpontjába került. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium (IRM) a Partners Hungary Alapítvány segítségével követte végig 2007 tapasztalatait. Az IRM-vizsgálat a közvetítői eljárást az érintett szervek szempontjából, elsősorban a mediációt a három leggyakrabban, illetve legkevésbé szívesen elrendelő megye gyakorlatában elemezte.¹ A következő

¹ Erről a vizsgálatról, illetve az egyéb eredményekről lásd: Iványi Klára (szerk.): A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Országos Bűnmegelőzési Bizottság, Budapest, 2008

tanulmány a mediáció alkalmazását az ügyészség szempontjából kíséri végig. Célja az volt, hogy megvizsgálja, vajon milyen változásokat hozott az új jogintézmény az ügyészi munkába, mennyire volt eredményes az első év ebből a szempontból, és melyek azok a körülmények, amelyek változtatást igényelnek azért, hogy még eredményesebbé válhasson a mediáció alkalmazása a gyakorlatban. Ez különösen fontosnak tűnik, hiszen a jogalkotó a közvetítői eljárást alapvetően a büntetőeljárás ügyészi szakaszába helyezte, így nagyon sok múlhat azon, mit gondol az eljáró ügyész és a testület, hogyan értelmezi és alkalmazza a jogszabályt, miként fogadja a nehézségeket, és hogyan próbál jó megoldásokat keresni.

A vizsgálat a statisztikai adatok elemzésén túl az összes megye képviselőinek részvételével rendezett két fókuszcsoportos beszélgetésen alapult. Ezzel remélhetően sikerült országos képet kapnunk az első év nehézségeiről, a gyakorlatban felvetődő problémákról, jó és kevésbé jó megoldásokról, valamint az ügyészek véleményéről is.

A hazai szabályozás és előzményei²

A kriminológiai irányzatok között az egyik legfrissebb a resztoratívitás gondolatából kiindulva a sértett kezébe igyekszik visszaadni a saját sérelmének orvoslása feletti döntési jogot. Az elmélet pozitív fogadtatását jól mutatja, hogy a common law alapokról induló mediáció hamar népszerűvé vált Európában is, és diverziós lehetőségként sorra jelent meg a kontinens országában.

Magyarország számára európai uniós csatlakozása után szintén kötelezővé vált az egyezségi eljárás bevezetése az Európai Unió Tanácsa által hozott, 2001. március 15-én kelt kerethatározat 10. cikkelye alapján.³ A végrehajtáshoz szükséges jogi lépések megtörténte után 2007-ben lehetővé vált a megegyezés a büntetőeljárásban.

2 Erről részletesen lásd: Barabás Tünde: Vélemények a büntetésről és a kiegyezés lehetőségéről. *Belügyi Szemle*, 2007/12., 74–89. o.

3 Az Európai Unió Tanácsának 2001/220/IB kerethatározata az áldozatok büntetőeljárásbeli helyzetéről egyebek között kiemeli az áldozatok mediációhoz való jogát a büntetőeljárás során. Ennek alapján törekedni

A mediáció büntetőügyekben történő alkalmazásáról több mint egy évtizede zajlottak viták Magyarországon. A mellette érvelő szakemberek körében is vitatott kérdés volt azonban, hogy a büntetőeljáráson belül vagy azon kívül kell-e működnie.⁴ Ezeknek a vitáknak a végére tett pontot a 2006. évi LI. törvény, amelyet 2006 februárjában, az előző kormányzati ciklus utolsó parlamenti üléseinek egyikén fogadtak el, szinte a finis előtti pillanatban, hiszen az EU Tanács határozata ennek a lehetőségnek a megteremtését 2006. március 22-i határidővel írta elő.

A közvetítői eljáráshoz szükséges változásokat a már említett 2006. évi LI. törvény szabályozta, amely több ponton módosította a Be.-t és a Btk.-t, aminek alapján azután lehetővé vált a bűncselekmény elkövetőjének és áldozatának megegyezése a büntetőeljáráson *belül*.⁵

E szerint az egyezségi eljárás (a mediáció) elsősorban a bírósági ügyszakot megelőzően, a vádemelésig lehetséges. Az eljárást az ügyész, a felek, illetve képviselőik egyaránt kezdeményezhetik, és

kell a büntetőügyekben a mediáció elősegítésére az erre alkalmas bűncselekmények esetében, valamint figyelembe kell venni a közvetítés során elért megállapodást a büntetőeljárásban (10. cikk (1), (2)).

- 4 Az ellenzők érvei között szerepelt, hogy a büntetőjog és jogalkalmazás szerepétől és céljától, a magyar lakosság, illetve a jogalkalmazók lelkületétől vagy akár a magyar jogintézmények megoldásaitól idegen a mediáció. Ha a büntetés célja a tetтарыыos megtorlás, akkor a kiegyezés kínálta „mentesülés” a további joghátrányok alól semmiképpen sem inkorporálható a büntetőjog-alkalmazásba. A tetтарыыosság szükségességének nézetét képviseli például Szabó András. Erről lásd: Szabó András párhuzamos véleménye a 23/1990. (X. 31.) AB határozatban. A kiegyezési eljárás és a büntetőeljárás különválasztásának szükségességét képviseli Király Tibor. Erről a Büntetőpolitika időszerű kérdései című konferencián elhangzott előadásában szólt, ahol a resztorativitás gondolata kapcsán kételyét fejezte ki, hogy vajon joga van-e a sértettnek, illetve az államnak lemondani a büntetőigényről a jóvátétel esetén.
- 5 A mediációt érintő eljárási kérdésekről lásd: Kiss Anna: Mediáció a büntetőeljárásban. In: Jacsó Judit (szerk.): Bizalom–társadalom–bűnmegelőzés. V. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006, 258–263. o.

hogya a törvényi feltételek fennállnak⁶, valamint a sértett és a gyanúsított beleegyeznek, az ügyész legfeljebb hat hónapra felfüggesztheti az eljárást a kiegyezés lebonyolítása céljából. Ha azonban valamilyen okból a közvetítés lefolytathatóságának kérdése csak később, a bírói szakban vetődik fel, akkor ebben az eljárási szakaszban is lehetséges a mediáció. Ez a fajta jogi megoldás viszonylag tág teret nyit a mediáció igénybevételének, *megfelelő kiindulási pontot* ad a diverziós megoldás sikeres működtetéséhez.

A mediációval kapcsolatos másik lényeges jogszabály a büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló, a mediátorok tevékenységét, feladatait és más ehhez kapcsolódó konkrét kérdéseket szabályozza (Bktv.). E szerint a felek közötti közvetítést hivatásos *mediátor* végzi, aki az ügyész mellett a közvetítés sikerének *másik kulcsfigurája*. Büntetőügyekben 2007. január 1-jétől az Igazságügyi Hivatal erre a feladatra átképzett pártfogó felügyelője járhatott el, majd 2008-tól a korábbi elképzeléseket felülírva mediátorként ügyvéd is eljárhat, a közvetítői tevékenységről szóló törvény 3. §-a alapján.⁷

A jogalkalmazók tevékenységének segítésére, illetve az egységes joggyakorlat kialakítására mind a Legfőbb Ügyészség, mind pedig a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma törekedett, tekintve a kezdeti bizonytalanságokat, amelyek elsősorban a bevezetés gyor-

6 2006. évi LI. törvény a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény módosításáról: 221/A § (1) A közvetítői eljárás a személy elleni (Btk. XII. fejezet I. és III. cím), a közlekedési (XIII. fejezet), illetőleg a vagyon elleni (XVIII. fejezet), ötévi szabadságvesztéssel nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt indult büntetőeljárás tartama alatt, a gyanúsított vagy a sértett indítványára, illetőleg önkéntes hozzájárulásukkal alkalmazható eljárás. A (7) bekezdés szerint eredményes közvetítés esetén, ha az elkövető büntetethetősége megszűnik, az ügyész az eljárást megszünteti, más esetben vádat emel. A három évet meg nem haladó büntetéssel fenyegetett cselekmény esetén a vádemelést egy évtől két évig terjedő időre elhalasztja, ha a gyanúsított a teljesítést megkezdte.

7 A 2006. december 18-án alkotott 2006. évi CXXIII. számú, a büntetőügyekben alkalmazott közvetítői tevékenységről szóló törvény 3. §-a alapján.

saságának és emiatt a jogszabályok részbeni összehangolatlanságának tulajdoníthatók. Ennek jellegzetes példája már a mediáció célját tartalmazó törvényi szövegek megfogalmazása. A Be. szerint ugyanis a közvetítői eljárás célja, „hogy a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítse” (1978. évi XIX. tv. 221/A §). Ehhez képest a 2006. évi CXXIII. törvény 2. §-a szerint a cél: „hogy a büntetőbírástól, illetőleg az ügyésztől független, harmadik személy (közvetítő) bevonásával – a sértett és a terhelt között a konfliktus rendezésének megoldását tartalmazó, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő – írásbeli megoldás jöjjön létre”. Mindenki eldöntheti, hogy a jóvátétel, vagy inkább az erről szóló megállapodás létrejötte kedvesebb-e neki. Emellett a kezdetektől hiányoztak a bírósági eljárásra vonatkozó konkrét rendelkezések, eltérő volt a Bktv. és a Be. szóhasználata, nem volt egységes a gyakorlat a többelkövetős, illetve több-bűncselekményes mediációs eljárás lefolytathatósága tekintetében stb.⁸ Az egységes gyakorlat kialakításának érdekében született meg a Legfőbb Ügyészség Emlékeztetője a Be. alkalmazásának egyes kérdéseiről 2007. január 31-én, amely 2007. június 19-én több ponton kiegészült, illetve módosult; a 3/2007. BK vélemény; a Legfelsőbb Bíróság Kollégiumvezetőjének 2007.EI.II.1./26. összefoglalója a közvetítői eljárás alkalmazásának vizsgálatáról az ítélőtáblák tájékoztatói alapján; valamint a 6/2008. BK vélemény. Ezek az iránymutatások szükségesek voltak a kezdetekkor, azonban egymásnak ellentmondóan foglaltak állást bizonyos kérdésekben, néhol értelmetlenül szűkítve vagy nehezítve a mediáció alkalmazhatóságának körét. A mediációs eljárással kapcsolatban határozatot hozott az OIT is⁹, amely a közvetítői tevékenység hatékonyságának fokozása érdekében fogalmazott meg feladatokat. Megismerve a mediáció első évének gyakorlatát, jelen tanulmány tartalmaz majd javaslatokat az ügyészi tevékenységi

8 Minderről részletesen lásd: Törzs Edit: Ki mit közvetít? Jogértelmezési kérdések a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárással kapcsolatban. In: Iványi Klára (szerk.): i. m. 229–250. o.

9 OIT 191/2008. IX. 9. Határozat az ügyészek és a bírák együttes képzéséről.

körben e korlátozások feloldására, illetve egyes bizonytalanságok értelmezésére. Ez különösen indokoltnak tűnhet annak fényében, hogy a Btk. tervezett módosításai alapján arra lehet következtetni, hogy a törvényalkotó nyilvánvaló szándéka a mediáció alkalmazási körének szélesítése, nem pedig szűkítése.

Statisztikák

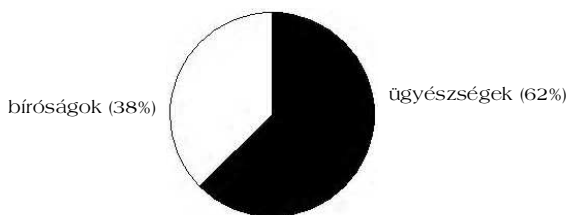
A kutatás egyik kiindulási pontja a statisztikai adatok elemzése és értékelése volt. Annak ellenére, hogy a számok önmagukban csupán jelzésértékűek, mindenképpen fontosak a tendenciák és a jellemzők bemutatásához.

A 2007. január elsején elinduló mediációs eljárásokról a hivatalos statisztikát az Igazságügyi Hivatal gyűjti.¹⁰

Az igazságügyi hivatalok 2007-ben 2451 ügyben folytattak közvetítői eljárást. 2008 első felében 1537 ügyben indítottak közvetítői eljárást, és még ebben az időszakban ebből 1488-at, azaz mintegy 97%-ot sikerült is befejezni.

Kutatásunk szempontjából lényeges, hogy az ügyek csaknem kétharmadát az ügyészségek utalták mediációra 2007-ben (1. számú ábra).

1. számú ábra
A határozatok elrendelők szerinti megoszlása (2007)

¹⁰ Ezúton szeretnénk megköszönni dr. Törzs Edit segítségét.

Megyei megoszlás

A mediációra küldött ügyek megyei megoszlása fontos kiindulási pont abban a tekintetben, hogy vizsgálni tudjuk, ki és miért alkalmazza, vagy nem alkalmazza a mediációt.

2007-ben a legtöbb elrendelés *Budapesten, Pest, Veszprém, Bács-Kiskun, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében* történt (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

A közvetítói eljárásban érintett ügyek megyei megoszlása (2007)

megye	ügyek száma
Baranya	328
Bács-Kiskun	146
Békés	84
Borsod-Abaúj-Zemplén	136
Budapest	377
Csongrád	152
Fejér	87
Győr-Moson-Sopron	49
Hajdú-Bihar	110
Heves	166
Jász-Nagykun-Szolnok	85
Komárom-Esztergom	46
Nógrád	27
Pest	167
Somogy	67
Szabolcs-Szatmár-Bereg	83
Tolna	33
Vas	40
Veszprém	241
Zala	27

Csalóka azonban csak ezeket az adatokat vizsgálni, és ebből vonni le következtetéseket. Egyebek között azért is, mert bár például *Budapesten* tizenöt-ször több esetben alkalmazták a mediációs eljárást, mint *Nógrád* megyében, összességében, más mutatókhoz viszonyítva *Budapest* mégsem áll ilyen előkelő helyen. A közvetítói eljárás alkalmazását éppen ezért érdemes szélesebb kontextusba

helyezni, és az eljáró hatóságok munkájának más adataival, illetve a bűncselekmények megyei megoszlásával is összevetni.¹¹

A statisztikai mutatók elemzésénél már utaltunk arra, hogy 2007-ben jelentős számú ügyet (62%) ügyészségi határozat alapján rendeltek el. Ha azonban a megyei megoszlást megvizsgáljuk, *Békés, Tolna* és *Budapest* esetében a bírósági elrendelések száma *magasabb*.

Gyakori érvként hangzik el a csekély számú alkalmazás esetén, hogy adott megye amúgy is kisebb, kevesebb a lakos, a bűncselekmény, illetve más oldalról nézve, a kiemelkedő lakosságszámú megyék esetében a nagy mediációs esetszám valójában nem is olyan kedvező, mint látszik. Ennek vizsgálatára elvégeztük a megyék mediációs esetalkalmazási kedvének és a vádemelések, a bűncselekmények, illetve lakosság számának összehasonlítását.

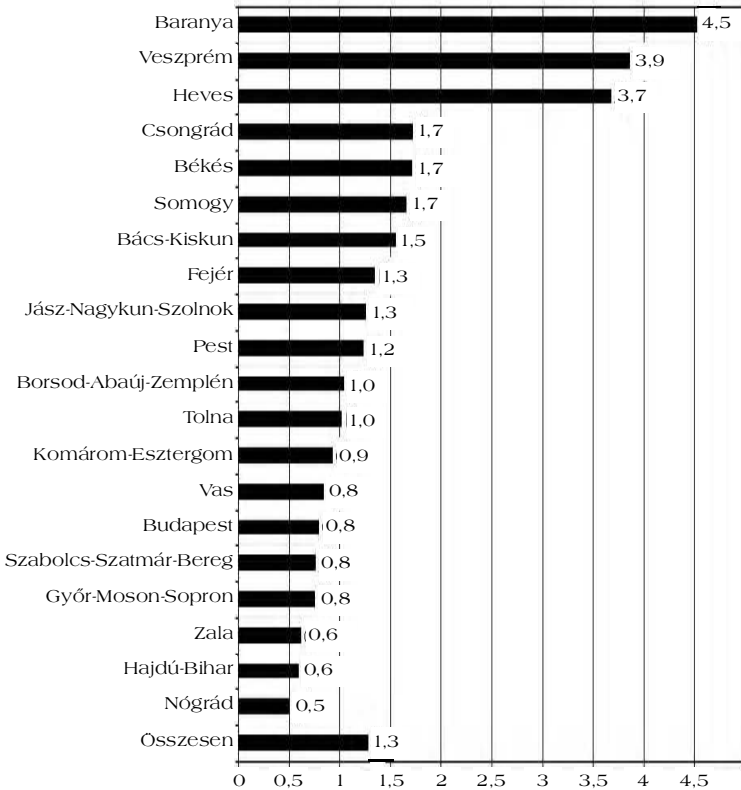
Ha a vádemelések számához viszonyítjuk a mediációs eljárásra küldött ügyek számát, jól látható: 2007-ben *Baranya, Veszprém* és *Heves* megyéből küldtek jelentős számú ügyet mediációra, míg az átlagnál jóval kevesebb esetben történt közvetítés *Zala, Hajdú-Bihar* és *Nógrád* megyében (2. számú ábra).

Ha az ismertté vált bűncselekmények számához viszonyítjuk a közvetítői eljárásra utalt ügyek számát, látható, hogy az összes bűncselekmény csaknem 0,6%-át utalták mediációra. Ennél jóval magasabb arányban rendelték el ezt a diverziós eljárást *Veszprém, Baranya, Heves, Csongrád* és *Bács-Kiskun*, míg az átlagnál jóval kevesebbszer *Zala, Nógrád, Győr-Moson-Sopron* megyében (3. számú ábra).

Az említett adatokat támasztja alá az is, ha százezer lakosra vetítjük a 2007-ben mediációra küldött ügyek számát. Ez is azt mutatja, hogy *Baranya, Veszprém, Heves, Csongrád* és *Bács-Kiskun* megyében jelentős, országos átlag feletti a közvetítésre küldött ügyek aránya. Míg sereghajtónak e szerint továbbra is *Tolna, Nógrád, Győr-Moson-Sopron* és *Zala* megye bizonyult.

¹¹ Lásd erről bővebben: Koltai Júlia: A 2007. év mediációs ügyeinek vizsgálata. In: Iványi Klára (szerk.): i. m.

2. számú ábra

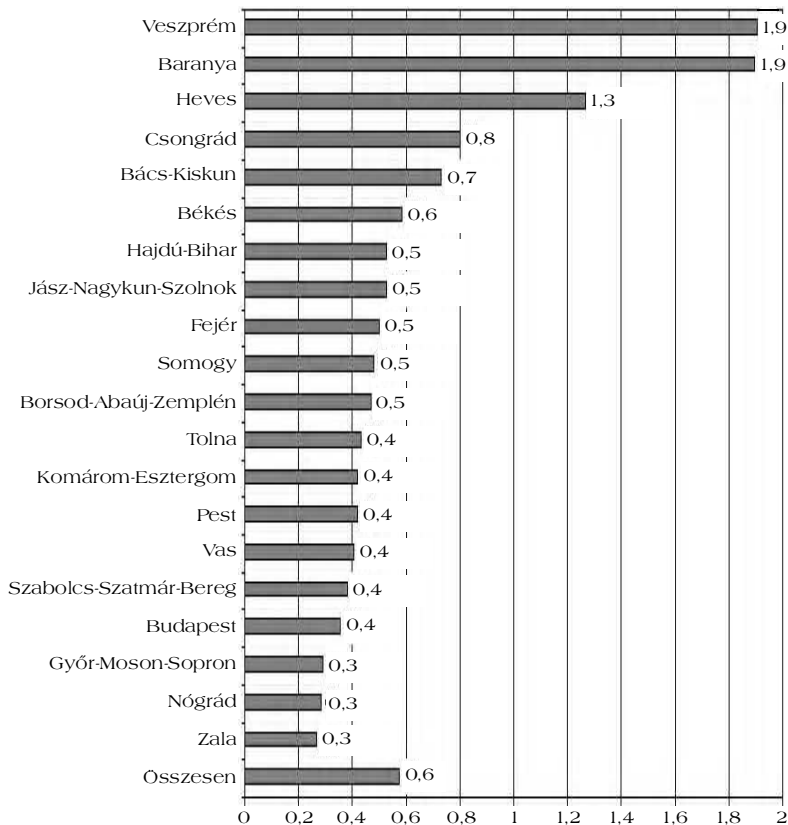
A közvetítői eljárásra utalt ügyek száma a vádemelésekhez viszonyítva (%)

A megyei megoszlás bemutatását árnyalnunk kell azzal is, hogy maguk az elrendelő szervek is nagyfokú eltéréseket mutatnak, csakúgy, mint az egyes megyék, hiszen megyéken belül is lehetnek differenciák.

Magyarországon 298 olyan igazságügyi intézmény van, amely közvetítői eljárást kezdeményezhet (ebből 214 helyről érkezett eset az első évben). Az első év tapasztalatai alapján elmondható, hogy jellemzően a mediációs esetek elsődleges forrásai a helyi szintű in-

3. számú ábra

Az ismertté vált bűncselekmények és a mediációs ügyek aránya megyei megoszlásban (2007)

tézmények, hiszen az ügyek 97%-a 2007-ben a városi bíróságokról, ügyészségekről érkezett.¹²

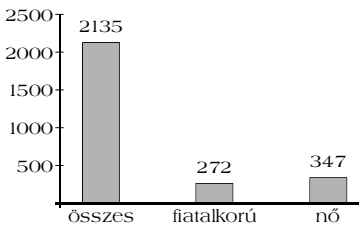
Ennek az aránytalanságnak az okait a kerekasztal-beszélgetések során igyekeztük feltárni.

¹² Uo. 69. o.

Terheltek szerinti megoszlás

A közvetítői eljárást mind a fiatalkorúak, mind a felnőttek esetében lehetővé teszi a törvény, de a statisztika szerint az elrendelők jellemzően a felnőttek esetében élnek ezzel a diverziós lehetőséggel (4. számú ábra).

4. számú ábra
A terheltek megoszlása
az ügyek száma szerint
(2007)

2007-ben 299 fiatalkorú ügyében volt mediációs eljárás: azaz 2006 összes ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetőjéhez képest (11 287) *elenyésző* számban (2,7%).

Összehasonlításként 2007-ben az összes terhelte 12%-a volt érintett mediációban. Más országok gyakorlatában a kezdetekben éppen a fiatalkorúak ügyeire helyezték a hangsúlyt. Ezzel szemben

ezek az adatok azt sugallják, hogy a magyar jogalkalmazók *nem preferálják* a fiatalkorúak esetében ezt a lehetőséget.

Kiemelendő, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén, Csongrád és Veszprém megye jelentős számban utalta a fiatalkorú terheltek ügyeit mediációra, míg például Budapest, Tolna, Bács-Kiskun, Komárom megye igen keveset, sőt Nógrád megyében 2007-ben *egyetlen* fiatalkorú ügyét sem találták alkalmasnak közvetítésre.

A sértettek szerinti megoszlás

2007 gyakorlata alapján elmondható, hogy az esetek háromnegyedének csupán egy sértettje volt. A *megyék gyakorlata ebből a szempontból egységesnek mutatkozott.*

Az összes sértett kb. 1%-a tapasztalhatta meg 2007-ben a mediációs eljárást. Ennél magasabb arányban vonták be a sértetteket a közvetítésbe Veszprém, Baranya és Heves megyében (2%-nál magasabb arányban), míg Zala, Vas, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és Budapest esetében nagyon alacsony a közvetítői folyamatban

részt vevő sértettek száma a megyében lévő összes sértetthez képest (kevesebb mint fél százalék).

A közvetítői eljárásban részt vevő sértettek tekintetében megemlítendő, hogy Győr-Moson-Sopron, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 2007-ben nem volt olyan eset, amelyben jogi személy is részt vett volna. Békés megye gyakorlatában azonban az első évben az esetek csaknem kétharmadában a sértett jogi személy (is) volt.

A sértettek nemenkénti megoszlása alapján elmondható, hogy a nők inkább a személy elleni, míg a férfiak inkább a közlekedési deliktumok során vettek részt közvetítői eljárásban.¹³

Bűncselekmény szerinti megoszlás

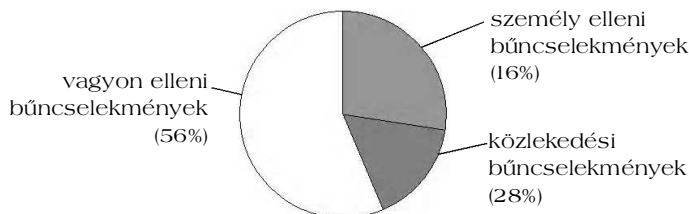
2007-ben a mediációra utalt ügyek több mint fele vagyon elleni, 28%-a közlekedési és 16%-a személy elleni deliktum volt (5. számú ábra).

Ezek között a leggyakrabban: a lopás, a közúti baleset gondatlan okozásának vétsége, a súlyos testi sértés, a rongálás, a sikkasztás, valamint a csalás eseteiben alkalmazták a közvetítői eljárást.

Az összes ismertté vált *vagyon elleni* cselekmény fél százalékában rendeltek el közvetítői eljárást. A *közlekedési bűncselekmények* körében a vagyon elleniekhez képest jóval nagyobb arányban, az összes közlekedési bűncselekmény 3, míg a *személy elleni* deliktumok 2,3%-ában történt közvetítés.

5. számú ábra

A 2007. évi határozatok bűncselekménytípusok szerinti megoszlása

¹³ Uo. 86. o.

Az első év gyakorlata alapján tehát a bűncselekményi kört tekintve igen változatos képet kapunk abból a szempontból, hogy a megyékben milyen ügyekben rendelnek el közvetítői eljárást. Van olyan megyék, amelyek az összes elrendelt mediáció deliktumokhoz viszonyított arányát tekintve az országos átlagnál ritkábban (14 átlag alatti megye van), bizonyos ügytípusok tekintetében azonban az országos átlagnál gyakrabban rendeltek el mediációt.¹⁴

Befejezettség szerinti megoszláseredményesség

2007-ben több mint 1500 ügyben született megállapodás. Ezek kétharmada anyagi jellegű volt. Megemlítendő, hogy a megállapodások 21%-ában „csak” bocsánatkérésre került sor. A teljesülést tekintve már az első évben megnyugtató adatokkal találkozunk. A közvetítői eljárás csupán az esetek 15%-ában volt eredménytelen.

A vádemelés elhalasztására 2007-ben a mediációs esetek 2,2%-ában került sor. A már idézett IRM-vizsgálatban tartomelemzést is végeztek a kutatók, amelyből ki kell emelnünk, hogy az elemzett iratok több mint felében a *jogszabályi feltételek hiánya* miatt történt elutasítás!¹⁵ Mindez arra utal, hogy a jogszabály ismeretében a jogalkalmazók körében mutatkoznak hiányosságok.

Az ügyészségi esetekre vonatkozó statisztikák

A továbbiakban az ügyészségről közvetítői eljárásra utalt ügyek jellemzőivel foglalkozunk.¹⁶

A 2. számú táblázat mutatja a mediációra utalt ügyek száma mellett azok eredményességét is: azaz a megegyezés utáni vádemelések, a vádemelés-elhalasztások, illetve a megszüntetések számát.

14 Erről bővebben lásd: Uo. 78–80. o.

15 Erről bővebben lásd: Iványi Klára: i. m. 133. o.

16 Az adatokat a Legfőbb Ügyészség 2007. évi büntügyi ügyforgalmi statisztikája szerint mutatjuk be. Megjegyzendő, hogy az 1559 ügyből 852-re vonatkozóan vannak adataink.

A táblázatban látható, hogy 2007-ben ügyészi szakban a legtöbb közvetítői eljárásra utalás *Baranya* megyében és *Budapest*en történt, és a mediáció utáni megszüntetések száma is *Baranyában*, valamint *Veszprém* megyében volt a legmagasabb.

Az abszolút számok mellett azonban érdemes a százalékos megoszlást is megvizsgálni.

Az ügyészi szakban elrendelt 2007. évi közvetítői eljárások 40,7%-a átlagosan *eredményes* volt, és csupán 10,8%-ukban történt utólag vádemelés az adatszolgáltatás időpontjáig. Ennél magasabb (50% fölötti) arány mutatkozik *Baranya*, *Tolna*, *Hajdú-Bihar*, *Veszprém*, *Bács-Kiskun* megye gyakorlatában. Ha nem szüntették meg az eljárást, vádat emeltek, és a bíró vette figyelembe a mediáció során született megállapodást. A 10,8%-os átlagos vádemelési arányt meghaladó százalékokat találtunk *Zala*, *Veszprém*, *Szabolcs-Szatmár-Bereg*, *Heves*, *Borsod-Abaúj-Zemplén* és *Győr-Moson-Sopron* megyében is. Rosszabb mutatókat jelez *Békés* megye, ahol az utólagos vádemelések aránya 47,1% volt az összes mediációs esethez képest. Ez arra enged következtetni, hogy a megyében kevésbé volt sikeres a mediáció első éve: ebben a nem megfelelő ügyek kiválasztása is szerepet játszhatott. Ennek mélyebb feltárása további kutatást igényel.

Az első év rendelkezésre álló adatai alapján elmondható: *Tolna*, *Komárom-Esztergom* és *Pest* megyében az esetek kiválasztása és a sikeres mediáció következtében a közvetítői eljárás után gyakorlatilag nem történt vádemelés.

2007-ben a mediációs esetek 2,2%-ában került sor vádemelés elhalasztására. Magas a vádemelés-elhalasztások aránya *Tolna*, *Hajdú-Bihar*, *Győr-Moson-Sopron* és *Komárom-Esztergom* megyében. Azaz ezekben a megyékben a mediációs eljárás során aláírt megállapodás teljesítése fél évnél hosszabb időt vett igénybe.

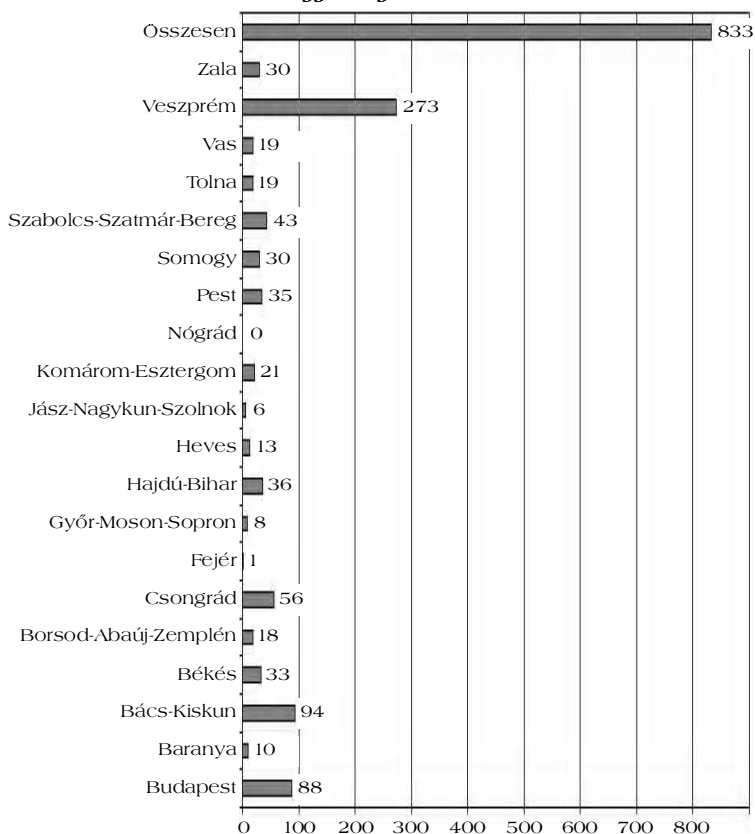
Vádemelés elhalasztására gyakorlatilag nem került sor az első év gyakorlatában *Pest* megyében, valamint *Budapest*en, és ritkábban fordult elő *Békés* és *Borsod-Abaúj-Zemplén* megyében is.

Az ügyészségnek több esetben is el kellett utasítania a közvetítői eljárás iránti kérelmet. Ez 833 alkalommal fordult elő 2007-ben. A 6. számú ábra adatai alapján elmondható, hogy az összes eluta-

2. számú táblázat
Az ügyészség által közvetítői eljárásra utalt esetek eredményessége
megyei megoszlás szerint

	közvetítői eljárás után				közvetítői eljárásra utalás történt
	eljárás ügyészi egyéb okból	közvetítői megszüntetése		vádemelés	
		eredményesség gérc tekintettel	elhalasztása		
Budapest	1	38	1	15	156
Baranya	0	123	5	18	221
Bács-Kiskun	3	56	5	9	106
Békés	0	11	0	16	34
Borsod-Abaúj-Zemplén	1	47	1	16	109
Csongrád	0	33	0	3	100
Fejér	1	23	0	2	66
Győr-Moson-Sopron	0	9	2	4	29
Hajdú-Bihar	1	54	7	11	100
Héves	1	45	7	21	120
Jász-Nagykun-Szolnok	0	18	0	6	68
Komárom-Esztergom	0	11	2	0	29
Nógrád	1	9	0	2	22
Pest	0	20	1	1	118
Somogy	1	25	2	6	54
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1	22	1	9	48
Tolna	1	6	1	0	11
Vas	0	8	0	1	21
Veszprém	1	69	0	25	128
Zala	0	8	0	4	19

6. számú ábra

**A közvetítői eljárásra irányuló kérelem elutasítása
megyei megoszlásban**

sítás egyharmada Veszprém megyében történt. Jelentős még az elutasítások száma Bács-Kiskun megyében és Budapesten is. Az okok között említhető a téves rendőri gyakorlat: a mediáció lehetőségére szinte minden – így például a törvényileg eleve kizárt – esetben történt figyelmeztetés, amely természetesen felkeltette mind a terhelt, mind a sértett érdeklődését (erről később).

Az ügyészségek munkájával kapcsolatban érdemes még egy szempontot megvizsgálni: az ügyészség által nem javasolt, de a bí-

róság által alkalmasnak vélt ügyek (közvetítői eljárásra utaló bírósági határozatok) utóéletét. A bíróságok 377 esetben döntöttek úgy, hogy közvetítői eljárásra utalnak olyan ügyet, amelyet az ügyészség korábban nem tartott arra alkalmasnak.

A 377 eset 70,2%-át az ügyészek tudomásul vették. De ennél nagyobb arány is előfordult. Az összes bírói közvetítői eljárásra utalást tudomásul vették a *Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád, Tolna* és *Zala* megyei ügyészségek. A legtöbb fellebbezést *Bács-Kiskun* és *Békés* megyében jelentették be (51-50%), de átlag feletti a fellebbezések aránya *Szabolcs-Szatmár-Bereg, Veszprém* megyében, továbbá *Budapesten* (3. számú táblázat).

3. számú táblázat

A közvetítői eljárás és a vádemelés-elhalasztás gyakorlata a statisztika alapján

	közvetítői eljárásra utaló bírósági határozat	az ügyész tudomásul vette	az ügyész fellebbezést jelentett be
Budapest	129	83	44
Baranya	42	31	11
Bács-Kiskun	27	13	14
Békés	4	2	2
Borsod-Abaúj-Zemplén	7	7	0
Csongrád	37	23	7
Fejér	13	11	2
Győr-Moson-Sopron	5	4	1
Hajdú-Bihar	6	6	0
Heves	1	1	0
Jász-Nagykun-Szolnok	7	7	0
Komárom-Esztergom	8	6	2
Nógrád	3	3	0
Pest	20	19	1
Somogy	8	7	1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20	12	8
Tolna	5	5	0
Vas	14	11	2
Veszprém	19	12	7
Zala	2	2	0
Összesen	377	265	102

A közvetítői eljárás és a vádemelés-elhalasztás gyakorlata a statisztika alapján

A vádemelés elhalasztása és a közvetítői eljárás egymással konkurráló jogintézmények. Úgy tűnik, hogy ezek alkalmazása nem egyöntetű, az egyes ügyészségek között gyakran jelentős eltérés mutatkozik. Vannak olyan megyék, ahol az egyik, vannak, ahol inkább a másik intézményt helyezik előtérbe (7. számú ábra).

A korábbi, a vádemelés elhalasztásának vizsgálata kapcsán felvetődő optimista elképzelések, amelyek a resztoratív megoldások gyakoribbá válását remélték a jogszabály adta lehetőségek tágításától, eddig még nem látszottak beigazolódni. Egyértelműen pozitívnak tekinthető azonban, hogy a jóvátétel alkalmazása, különös tekintettel a materiális jóvátételre, hangsúlyosabbá válhatott a közvetítői eljárás folyamán.

A statisztikai adatok szerint az abszolút számok azt mutatják, hogy a mediáció első évében csupán *Baranya* és *Veszprém* megyében alkalmazták ezt az eljárást inkább, mint a vádemelés elhalasztását, vagyis a jóvátétel a sértett részére még nem döntő érv a közvetítői eljárás alkalmazása érdekében.

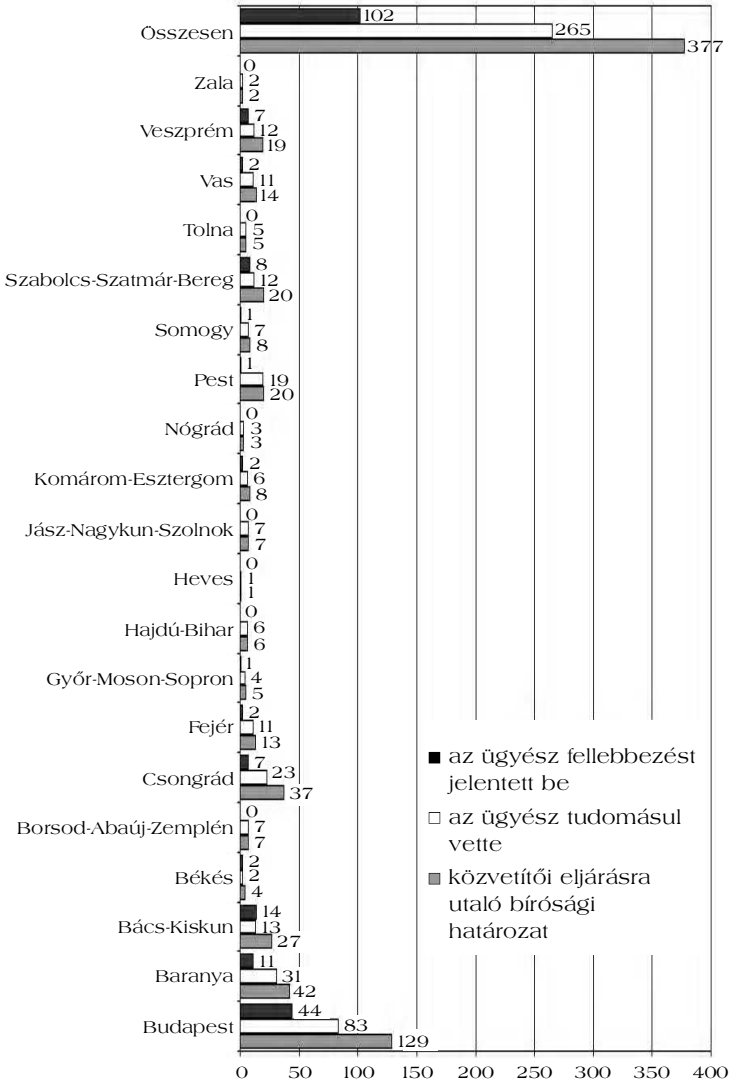
Az abszolút számokat érdemes összehasonlítani a vádemelések alakulásával is.

Az összes vádemeléshez viszonyítva 2,6%-ban alkalmazták a *vádemelés elhalasztását*, 1,3%-ban, vagyis feleannyi esetben a *közvetítői eljárásra* utalást.

A *vádemelés elhalasztását* kiemelkedő arányban alkalmazzák *Jász-Nagykun-Szolnok* és *Heves* megyében, de jelentős arányban *Somogy*, *Békés*, *Győr-Moson-Sopron* és *Baranya* megyében is. Utóbbi azért érdekes, mert ugyanitt az országos átlaghoz képest négyszer magasabb arányban rendelik el a mediációt is, ami arra enged következtetni, hogy *Baranyában* a jogalkalmazók preferálják a diverziós eljárásokat. Ugyanez jellemző *Heves* megyére is: a vádemelés elhalasztását az országos átlagnál jóval magasabb arányban alkalmazzák, és jelentős számban került sor közvetítői eljárásra utalásra is.

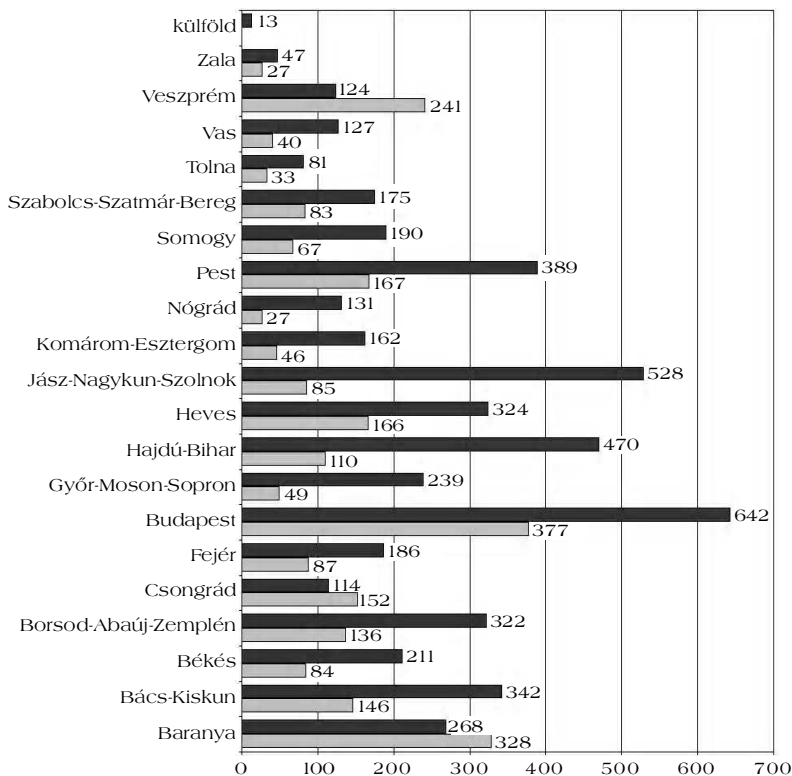
7. számú ábra

A közvetítői eljárásra utaló bírósági határozatok ügyészi megítélésének megyénkénti megoszlása

8. számú ábra

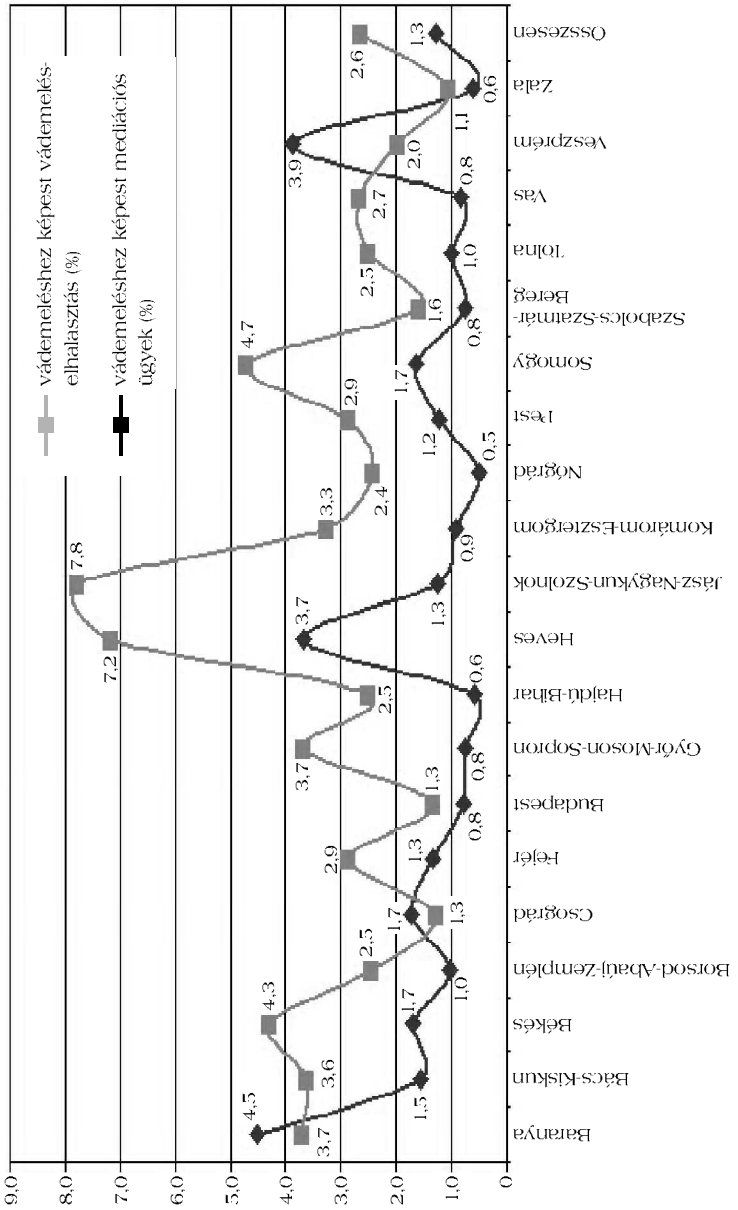
**A mediációt és a vádemelés-elhasztást tartalmazó ügyek aránya
a vádemelésekhez képest (2007)**

A közvetítési eljárást 2007-ben a legnagyobb arányban Veszprém, illetve Baranya megye alkalmazta. Átlag feletti arányban történt mediációra utalás Békés, Csongrád és Somogy megyében is.

A vádemelésekhez viszonyítva ezeket a diverziós eljárásokat a legkevésbé Szabolcs-Szatmár-Bereg, Zala megyében és Budapesten alkalmazzák. Kiemelendő még Nógrád és Hajdú-Bihar megye is: miközben az országos átlagnál csak kis eltérés mutatkozik a vádemelés elhasztásáról, a mediációs ügyek csekély száma szembetűnő (9. számú ábra).

9. számú ábra
 A mediációt és a vádemelés elhalasztást tartalmazó ügyek aránya
 a vádemelésekhez képest (2007)

Az első év gyakorlatából úgy tűnik, hogy sok ügyészség idegenkedik az új jogintézménytől, és szívesebben alkalmazza a már ismert vádemelés elhalasztását. Ez egyértelműen rámutat arra, hogy a szemléletváltozás elősegítése érdekében hangsúlyt kell helyezni az új eljárások megismertetésére, pozitívumainak hangsúlyozására.

Az ügyési kerekasztal-beszélgetések eredményei

Az empirikus kutatás, mint arról szó volt, nem a hagyományos aktafeldolgozós módszeren alapult, hanem a mediációs eljárásokban az alkalmazás első évében gyakorlati tapasztalatot szerző ügyészekkel folytatott fókuszcsoportos beszélgetéseken. Az aktafeldolgozás mint módszer ugyanis ebben az esetben nem lett volna hatékonyan alkalmazható abban a feladatban, amelyet célul tűztünk ki magunknak, nevezetesen, hogy leszűrjük az első alkalmazási év tapasztalatait, megnézzük, hogy a mediáció kapcsán melyek azok a pontok, amelyekkel érdemes behatóbban foglalkozni ahhoz, hogy az még eredményesebb legyen. Az első megbeszélést 2008 májusában, a másodikat pedig 2008 októberében tartottuk. A beszélgetéseken az összes megye képviseltette magát.¹⁷

Az első találkozón a megjelentek ismertették saját tapasztalataikat, és körvonalazták azokat a felvetődő kérdéseket, amelyek a jogalkalmazáskor segítik vagy éppen akadályozzák őket. A második megbeszélésen részt vettek az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium, az Igazságügyi Hivatal, valamint az Országos Rendőr-főkapitányság képviselői¹⁸, és segítségükkel kerestük a megoldásokat a felvetődő problémákra.

17 A májusi megbeszélésen Nógrád és Heves megye képviselői nem tudtak személyesen megjelenni, de megküldték a felvetésekre vonatkozó részletes véleményüket, amelyet e tanulmány is tartalmaz.

18 Az IRM részéről dr. Opóczy László, az IH részéről dr. Kóta Tünde, az ORFK Bűnügyi Főigazgatóság részéről pedig dr. Angel Attila segítette a munkánkat.

Mint az már a statisztikai adatok elemzéséből világosan látszott, a közvetítői eljárás alkalmazása még az e tekintetben viszonylag kedvező képet mutató megyékben is meglehetősen eltérő.¹⁹

Az első év gyakorlatában tapasztaltak és a korábban bemutatott statisztikai mutatók alakulásában, hipotézisünk szerint, szerepet játszik, hogy az elrendelő szervezetben *fenntartások* vannak az új jogintézménnyel szemben, és személyes attitűdjük befolyásolja az alkalmazás gyakoriságát; miközben a jelentős *információhiány*, *bizalmatlanság* és a jogalkotási anomáliák eltérő jogértelmezési gyakorlatot eredményeznek.

A felvetődő kérdések összefoglalása

A kerekasztal-beszélgetések egyik jelentős eredménye az volt, hogy megfogalmazódtak azok a problémák, amelyek a mediációt érintve szerepet játszottak az eltérő megyei gyakorlatok kialakulásában. Ezek széles körben érintették a közvetítői eljárást.

Ezek a problémák öt pontban foglalhatóak össze:

- A *jóvátétel mértékének megfelelése*: problémát jelent az ügyészi munkában és a tetтарыыos reakció érvényesítésének igényében az, hogy mi számít valóban megfelelő jóvátételnek. Emellett, mit tehet az ügyész, illetve tehet-e valamit, amikor a felek esetleg olyan tartalmú egyezségben állapodnak meg, ahol az ügyészi megítélés szerint nincsen megfelelő, vagy nem teljes körű a jóvátétel, vagy esetleg egy anyagi kárnál egyáltalán nincs is materiális jóvátétel, hanem a sértett elfogadna egy bocsánatkérést is. Részben ez a szemlélet okozhatja, hogy a megállapodások során a vagyoni jóvátétel dominál. (De az is gondot okoz, ha nincs jóvátételt igénylő kár.)
- A *szóba jöhető bűncselekményi kör tekintetében*: az alkalmazásban fellelhető anomáliák jelentenek gondot (például a közlekedési bűncselekmények között található ittas vezetés vétségénél, mivel nincsen sértett, nem alkalmazható a mediáció, míg ha egy

¹⁹ Hasonló eredményre jutott Iványi Klára: i. m.

ilyen jellegű cselekmény súlyos testi sértést okoz, akkor igen). Az eljáró ügyészekben felvetődött a kérdés, hogy a büntető anyagi és eljárási jog helyesen jelölte-e ki a közvetítői eljárás alkalmazhatóságának határait, különös tekintettel a bűncselekményi körre, illetve az eljárás korlátaira. A családon belüli erőszak eseteit illetően kétségek merültek fel, egyrészt az eljárásban való önkéntességet, másrészt a létrejövő egyezségek tartalmának komolyságát illetően. Más szempontok alapján ugyan, de szintén komolytalannak minősült a közvetítés lefolytatása olyan esetben, amikor például a súlyos testi sértést okozó közlekedési balesetben elkövetőként a férj, míg sértettként a baleset során mellette ülő felesége vesz részt az eljárásban. Ezzel szemben ügyészi vélemények szerint vannak olyan cselekmények, amelyekben nem lehet alkalmazni ezt az eljárást, holott indokolt lenne. Ilyen például a *tartás elmulasztásának vétsége* (jelenleg kötelező a vádemelés elhalasztása, ha a terhelt vállalja, hogy fizet), a mediációval ugyanis „megkímélhetnénk a fizetni hajlandó terheltet attól, hogy egy éven át rendszeresen kelljen jelentkeznie a pártfogónál”, miközben a sértettel való találkozás is pozitív hatást gyakorolhatna rá. További bűncselekményeknél is alkalmazható lenne még: például a *garázdaság vétségénél*, vagy a Btk. XVII. fejezetében, különösen a III. cím alatti *pénzügyi bűncselekmények* között lehetne helye a közvetítői eljárásnak (ilyen például az *adócsalás* vagy a *készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés bűncselekménye*).

- Az *ügyészi meghallgatás szükségessége*: kérdéses, hogy mennyiben mozdítja/mozdíthatja elő a mediáció alkalmazását a törvény által megkívánt feltétel abban az esetben, ha a felek már korábban is egyértelműen nyilatkoztak a közvetítői eljárást illetően (miközben indokolatlan időhúzáshoz vezethet, nehezebbi nemcsak az eljáró ügyész, hanem a felek dolgát is).
- A *nyomozó hatósági gyakorlat* korrekciója (a Robotzsaru-rendszerrel kapcsolatos nehézségek): az adott ügyekben eljáró rendőrök a rendszer használatával gyakran automatikusan küldik el az ügy érintettjeit mediációra, figyelmen kívül hagyva pél-

dául, hogy az ügyben a jogszabályi okok folytán kizárt a közvetítői eljárás. Ilyenkor felesleges kört kell futnia az ügyésznek, és ez értelmetlenül megnyújtja az eljárást. Emellett rossz tájékoztatást kapnak a felek, amelyek alapján kérik a mediációt.

- A *fiatalkorúakkal kapcsolatos eljárások* viszonylag csekély száma: szemben áll azzal a jogalkotói szándékkal, hogy a fiatalkorú elkövetők körében fokozottan alkalmazják a mediációt. Az első alkalmazási év tapasztalatai azt mutatják, hogy a kezdeti lelkesedés után a fiatalkorúakkal kapcsolatos mediációs esetek száma csökken. Ez több okra vezethető vissza, amelyek között szerepelnek a meghallgatással kapcsolatos technikai problémák is (például az ügyészi meghallgatást csak a fiatalkorúak ügyésze fogantatosíthatja), és nyilván a már korábban felvetődő értelmezési kérdések is: például a jóvátétel megfelelőségét illetően. Végül kérdéses a várt nevelő hatás érvényesülése is, azaz a jogalkalmazók szkeptikusak a tekintetben, hogy mit nyújthat egy fiatalkorúnak, és mennyire van jó hatással rá a közvetítés.

Éppen az iménti okok miatt a fiatalkorúak esetében az ügyészek többsége a vádemelés elhalasztásának intézményét jobb megoldásnak gondolja, hiszen nem látják garantálnak a mediáció során, illetve következtében a fiatalkorú jó útra terelését. Félő lehet az is, hogy a jobb anyagi hátterű fiatalok materiális kártérítés esetén előnybe kerülnek a közvetítői eljárásnál. Az elhangzott vélemények szerint a vádemelés elhalasztása során az ügyésznek inkább lehetősége nyílik arra, hogy valóban a fiatal problémájára, az okokra reagáló szankciót alkalmazzon (például agressziókezelési vagy más speciális tréningen való részvétel előírásával stb.).²⁰ Az ügyészek

20 Ennek némileg ellentmond az a tény, hogy az OKRI-ban 2007-ben folytatott, a vádemelés elhalasztásával kapcsolatos kutatás eredményei szerint igen kevés ügyben írtak elő magatartási szabályt a határozatokban. Lásd erről: Barabás Tünde – Mészáros Ádám – Windt Szandra: A vádelhalasztás eredményessége és feltételei 2006-ban: aktafeldolgozás, különös tekintettel a megelőzés és az individualizálás szempontjaira. In: Virág György (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 45. OKRI, Budapest, 2008, 193–238. o.

véleménye szerint azonban a fiatalkorúak esetében nem is életszerű az, hogy egy ismeretlen fiatal elkövető problémájára a sértett reagáljon; például erőszakos bűncselekményt megvalósító fiatalkorú esetében agressziókezelő tréninget javasoljon.

A statisztika száraz tényei alátámasztják az ügyészek által elmondottakat: a fiatalkorúak esetében sokkal szívesebben alkalmazzák a vádemelés elhalasztását, ennek fő oka, hogy az ügyészek számára nincsen „garancia” arra, hogy a közvetítés valóban hatással van vagy lehet a fiatalkorúra.

Konklúzió – javaslatok

A kerekasztal-beszélgetések és a statisztikai mutatók alapján beigazolódott hipotézisünk, és nyilvánvalóvá vált, hogy a közvetítői eljárás jogintézményének gyakorlatát és alkalmazását a jogszabályi és kezdeti gyakorlati problémák mellett szubjektív tényezők befolyásolják. Összességében elmondható, hogy bár a jelenlegi szabályozás lényeges változtatást nem igényel, kisebb, elsősorban gyakorlatorientált korrekciókat azonban mindenképpen érdemes megfontolni.

Megoldások

Az ügyésznek valójában nem feladata a felek közötti megállapodások vizsgálata. Erre sem a Be., sem pedig a közvetítői eljárásról szóló törvény nem hatalmazza fel. Ez az elterelési forma a magyar büntetőeljárásban gyakorlatilag az első intézmény, ahol az ügyész, élve diszkrécionális jogával, miután az esetet alkalmasnak találta a mediációra, a döntést valóban a feleknek engedi át saját ügyükben. Arra garanciaként, hogy az erősebbik fél (legyen az a tettes, de akár a sértett is), nem él vissza az erőfölényével, a mediátor részvétele szolgál az eljárás során, aki mindvégig felügyeli a kiegyezés folyamatát.

Az emlékeztető 420/e pontja szerint nincs helye a közvetítői eljárás elrendelésének, ha a bűncselekmény folytán, bármely okból, nem következett be jóvátételt igénylő eredmény (akár, mert a bűn-

cselekmény kísérleti vagy előkészületi szakban maradt), illetve a 420/f szerint, ha az elkövető a kárt már az eljárás korábbi szakaszában jóvátette, illetve a kár lefoglalással vagy egyéb módon megtérült. Igaz ugyan, hogy a Be. 221/A § (3) bek. b) pontja azt kívánja meg, hogy a gyanúsított vállalja és képes legyen a kárt megtéríteni vagy a bűncselekmény káros következményeit jóvátenni, de éppen az utóbbi lehetőség foglalja magában, hogy a kérdéses esetekben sem zárható ki a mediáció. Hiszen a bűncselekmény nemcsak konkrét anyagi károkkal járhat, hanem mentális, emocionális és egyéb sérülésekkel is, sőt előfordulhat, hogy kizárólag csak ilyen jellegűvel. Ilyen esetekben azonban még sokkal inkább igénye lehet a sértettnek arra, hogy találkozzon az elkövetővel, és indítékait megértve, esetleg egy bocsánatkéréssel is megnyugodva zárja le magában az ügyet. Emellett ez a rendelkezés visszafogja a „megbánó” elkövetőt abban, hogy a sértettnek mielőbb jóvátegye a kárt, noha ez nyilvánvalóan ellentétes a sértett érdekeivel.

A jogi szabályozáson túl a jogalkotó szándékának sem felel meg az ügyészi beavatkozás a jóvátételt illetően, így elvetendő az a beszélgetéseken felvetődött ötlet, hogy a közvetítői eljárás után az ügyész *felülvizsgálhassa a megállapodás tartalmát*, és ha súlytalanak érzi a tevékeny megbánást jelentő jóvátételi formát, akkor legyen lehetősége arra, hogy az ügyet ne megszüntetéssel, hanem vádemeléssel fejezhesse be. Ez ugyanis ellentétes a közvetítői eljárás céljával, hiszen így nem a felek oldanak meg megegyezésükkel a közöttük keletkezett konfliktust. Ki kell emelni, hogy a jóvátétel minőségét nem lehet hagyományos büntetőjogi gondolkodással „megmérni”.²¹

Figyelembe veendő szempont a 3/2007. BK X. pontja, amely szerint a terhelt által teljesített és a sértett által elfogadott kártérítés nem azonos a Btk. 137. § 5. pontja szerinti törvényi kárral, vagyis a megállapodásnak nem kell azonos nagyságúnak lennie, például a feljelentésben megjelölt kárösszeggel.

21 Az IRM szakértőjének állásfoglalása szerint.

A szóba jöhető *bűncselekményi kör* módosítását illetően: ezt a kérdést részben megoldja a várható büntetőjogi kodifikáció. Vagyis a sértettes bűncselekmények körében, a törvényi keretek között, szinte korlátozás nélkül lehetőség lesz majd a mediáció alkalmazására. A sértett nélküli cselekmények miatti anomáliát ez nem oldja meg, itt azonban továbbra is lehetőség lesz más, a korai elterelést/beavatkozást segítő eszközök igénybevételére, különös tekintettel az ügyészek körében szívesen fogadott, és szintén nevelő célzatú magatartási szabályokkal alkalmazható vádemelés-elhalasztásra.

Az ügyészi meghallgatás szükségessége: az ügyészségi meghallgatás sok esetben valóban formális és időigényes. Az ügyfeldolgozásra rendelkezésre álló harminc nap esetenként kevésnek mutatkozik arra, hogy az ügyész a meghallgatásokat megtartsa, az idézés nehézségei sokszor az ügyintézési határidő elhúzóódásához vezetnek.

(Egyes vélemények szerint nagyon fontos, hogy az ügyész személyesen találkozzon a felekkel, akkor is, hogyha ők már korábban a rendőrségen úgy nyilatkoztak, hogy kívánják a mediációt. Más vélemények szerint, ez nem látszik minden esetben célszerűnek.) Vagyis van, amikor fontos, hogy az ügyész meghallgassa a feleket, de az esetek többségében elég lenne az, hogyha a felek már úgyis nyilatkoztak a közvetítésről, akkor elfogadnák. Ez nem zárná ki a meghallgatás lehetőségét a szükségesnek látszó esetekben, egyézersmind felesleges idő- és energiapazarlástól kímélné meg az eljáró ügyészt és főként a feleket. Itt említendő meg az *ügyészi tájékoztatás kérdése* is. Felvetődött ugyanis, hogy a jogszabály szerint az ügyésznek tájékoztatnia kell a megjelenő feleket a mediációs eljárásról. Ez azonban sok esetben bonyolult és hosszadalmas. Ennek érdekében felmerült egy közérthető és részletes ismertető elkészítésének szükségessége az ügyészségen a tájékoztatásra megjelenő felek számára.

A Robotzsaru-rendszer nehézkessége a mediációban való részvételre vonatkozó kérdésben: a kihallgatási jegyzőkönyv mintájában szerepel a közvetítői eljárásra utalás, így sokszor olyan esetekben is előfordul mediációt érintő felvetés, amikor azt a törvény nem teszi lehetővé. Mint arról már szó volt, ezt erősítette meg az IRM

megbízásából készült vizsgálat is, amelyből kiderül, hogy az elemzett iratok több mint felében a *jogszabályi feltételek hiánya* miatt történt elutasítás.²² Ez szintén arra utal, hogy a jogszabály ismeretében hiányosságok mutatkoznak. Az ORFK részéről valóban megerősítették, hogy a figyelmeztetések formális jellegűek, sok esetben az érdektelen tanúkat is tájékoztatják a mediáció lehetőségéről. Ki kell emelni, hogy sok múlik a nyomozó felkészültségén, és ideális esetben ilyen hibának nem szabad előfordulnia. Ahhoz azonban, hogy valóban elkerülhetőek legyenek ezek a tévedések, helyi szinten, oktatás keretében kell ezt a gyakorlatot megváltoztatni, mivel maga a rendszer alapvetően jó. A jövőbeni képzés kiegészítésére a Rendőrtiszti Főiskola képviselője²³ a megbeszélésen ígéretet tett. Ezen felül az ORFK képviselője²⁴ kérte, hogy a problémát tapasztaló megyék jelezzenek, hogy ennek érdekében a szükséges lépések megtörténhessenek.

A fiatalokkal kapcsolatos eljárások csekély száma: egyszerű, de mégis nehezen megoldható technikai kérdés az ügyészi meghallgatás fokozott nehézsége, hiszen a meghallgatást ilyen esetekben a fiatalok ügyészének kell végeznie. Ez azonban néhány megye kivételével nagy problémát jelent, hiszen ilyenkor az eljáró ügyésznek alkalmanként akár több száz kilométert kell utaznia egy meghallgatás érdekében. Így ezekben az ügyekben nyilván kevésbé szívesen választják az ügyészek a mediációt. Korábban, a legfőbb ügyészségi állásfoglalás előtt a fiatalok elkövetőt a helyi megbízott ügyész is meghallgathatta. Kérdés, nem lenne-e jó megoldás ennek ismételt megengedése. Könnyíthetne az eljáró ügyész esetében a meghallgatás ismertetett, Be.-beli szabályának megváltoztatása is. (Bár nem lenne jó, ha ennek az lenne a következménye, hogy a meghallgatás technikai okból maradna el, és nem pedig az ügyésznek az ügy megismerése utáni döntése folytán.) A jóvátétel megfeleléségének a kérdését már kifejtettük, ezért arra

22 Erről lásd bővebben: Iványi Klára: i. m. 133. o.

23 dr. Németh Zsolt, az RTF Közbiztonsági Tanszékének vezetője.

24 Dr. Angel Attila.

csak annyiban térnénk ki ismét, hogy a fiatalkorúak körében fokozott szerepe lenne az úgynevezett egyéb jóvátételi formák alkalmazásának, amelyre egyébként az egyes megyékben igen jó példákat találtunk (például a megrongált kerítés helyreállítása, bevásárlókoszok tisztítása). Végül a várt nevelő hatás is éppen az ilyen, egyéb megoldásokkal (a kivágott fák újratelepítése során a sértettek meleg ebédet főztek az elkövetőknek, vagy a nevezetes közös pecázás, amelynek során a felek nemcsak megbékéltek, de barátságot is kötöttek) gyakorolhat kimondottan jó hatást a fiatal elkövető személyiségére, nem beszélve arról, hogy szembesülhet azzal a sérellemmel, amit valójában okozott.

A Legfelsőbb Bíróság BK 67. számú véleménye alapján az utóbbi időben több ügyben is előfordult, hogy az okozott kár nyomozati szakban történő megtérítése után mégis közvetítői eljárásra utalás történt az ügyben, figyelemmel a *Btk.* 36. §-ára, amely az okozott kár megtérítésén túl *lehetővé teszi* a bűncselekmény káros következményeinek egyéb módon történő jóvátételét is. Utóbbi fordulat teljesülése a közvetítői eljárásban a tevékeny megbánás elégséges feltétele. Ügyészi oldalról azonban felvetődött az is, hogy „azzal, hogy a gyanúsított a közvetítői eljárásban foglaltak szerint eleget tesz kárenyhítési kötelezettségének, kivonja magát a büntetőjogi értelemben vett felelősség alól, és büntetőjogi eszközökkel valójában polgári jellegű reparáció történik”.

Konkrét feladatok

Tájékoztatás a szemléletváltás érdekében

A kutatásból egyértelműen kiderült, hogy az eljáró ügyészek személyes attitűdje, valamint a helyi vezető hozzáállása jelentős szerepet játszik abban, milyen mértékben kerül sor az adott ügyészségen a mediáció alkalmazására. Ezt a tapasztalatot az ügyészek maguk is megerősítették. Tény, hogy ez a fajta intézmény ellentétes a hagyományos ügyészi szerepfelfogással, és érthető a vele kapcsolatban felhozott kételyek. Az sem elhanyagolható, hogy a gyakorlati megoldatlanságok is nehezítik a pozitív hozzáállást.

Az ügyészek negatív tapasztalatait tükrözi a következő álláspont: „a mediáció folyamatának kezdetekor még együttműködő gyanúsítottak egy része egyszerűen nem vesz tudomást vállalt kötelezettségeinek teljesítéséről, így pár hónapnyi vargabetűvel a büntetőeljárás visszatér az eredeti kerékvágásba, a végeredmény ugyanaz lesz, csak későbbre datálva, bürokratikusán jelentősen megterhelve a büntetőeljárásban részt vevő szereplőket”.²⁵

A szemléletváltást nagyban segítheti, ha az ügyészek személyesen részt vesznek mediációs ülésen, ily módon személyes tapasztalatot szerezve a közvetítés tényleges lebonyolításáról. Ilyen megoldásra jó példákat találhattunk több megyében is. Ezekben a megyékben a pozitív hatás is jól mérhető volt az esetek számának növekedésében.

Az attitűdök kialakításában szintén nagyon jelentős szerepe van a képzésnek, amelynek során az ügyészek megismerhetik a mediáció tényleges előnyeit, céljait, hazai és külföldi tapasztalatait. Ezt célozza egyébként a már említett OIT-határozat²⁶ is. Erre jó példa a Magyar Ügyészképző Központ titkárképzése is, amelyben már több éve a tantervi keret része a mediáció.

Fontos lenne a szélesebb közvélemény tájékoztatása is erről a jogintézményről, hiszen az ügyek nagy többségét eddig hivatalból küldték mediációra, ebből arra lehet következtetni, hogy a sértetteknek és a terhelteknek sincs elegendő információjuk.

A mediáció sikeres alkalmazásának feltétele a közvetítés lehetőségének elfogadtatása a közvetlen érintettekkel, a tétessel és az áldozattal. Jelenleg éppen ez tűnik legkényesebbnek a mediáció sikerét illetően. Eddig ugyanis a közvetítői eljárás elfogadtatása mint a büntetőügy lezárásának lehetséges másfajta módja hivatalosan elmaradt. Miközben az e kutatási területtel foglalkozó szakemberek az egyetemeken, illetve a szakmai továbbképzéseken különböző formában már évek óta oktatják a mediáció alapkérdéseit, a laikus polgárok felvilágosítása érdekében igen kevés történt, és a „köz vélemény-

25 Ügyészi vélemény.

26 191/2008. (IX. 9.) OIT határozat.

nyét”, amelyet már a jogszabály megalkotása előtt kellett volna ismerni, sem kérdezte meg senki. Külföldön ismertek és alkalmazottak az úgynevezett attitűdvizsgálatok a lakosság körében, amelyek a népeség büntetési attitűdjét, illetve annak változásait kísérik figyelemmel.²⁷ Néhány hazai kutatás az elmúlt évek során érintette lakosság mediációhoz való viszonyulásának kérdéseit. Ezek azt az eredményt hozták, hogy a lakosság egésze, illetve a vizsgált területek polgárai nem utasítják el az egyezség gondolatát, de nagyfokú körükben a bizonytalanság.²⁸ Az ilyen vizsgálatok alapjai lehetnek egy felvilágosítási stratégia kidolgozásának.

A felvilágosítás körében kiemelten fontos lenne a gyakorlatban az is, hogy *minden sértetti idézéshez csatoljanak egy tájékoztatót*, illetve egy részletes ismertetőt. Ez segítené az ügyész teljes körű tájékoztatói kötelezettségének teljesítését az érintettek jogairól, a folyamat jellegéről és a közvetítői eljárás sikerességének, illetve sikertelenségének lehetséges következményeiről (emlékeztető). Ennek a tájékoztatónak a kidolgozására az OKRI felajánlotta együttműködését az Igazságügyi Hivatal számára. Ez amellett, hogy jelentősen csökkenthetné az eljáró ügyész erre a feladatra fordítandó idejét, elősegíthetné, hogy a sértettek tisztában legyenek azzal, hogy „mást” is kérhetnek a pénzen túl.

A sikeres mediációhoz nélkülözhetetlen az ügyészeknek az Igazságügyi Hivatallal, illetve a közvetítőkkal történő együttműködése és személyes kapcsolattartása.

27 Julian Roberts – Mike Hough: Changing Attitudes to Punishment, Public opinion, crime and justice. Willan Publishing, Cullompton, 2002

28 Az eredmények megerősítették azt a tényt is, hogy a sértettek megbocsátási hajlandóságát, a kárhelyreállítás mint „a büntetés helyettesítésének eszköze” elfogadását, igen sok körülmény befolyásolja. Mindezek ellenére biztató jel, hogy a megkérdezetteknek csak körülbelül a fele utasította el a resztoratív megoldást saját esetében. Elfogadása nélkül ugyanis a közvetítés, miként az a korábbi civil jogi területeken, a büntetőügyekben is csak papíron működik, a valóságban nem. Lásd: Barabás Tünde (2007): i. m.; Tamási Erzsébet (szerk.): A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006

*Konkrét jogszabályi változások,
illetve a gyakorlat módosítása*

A büntetőeljárás törvény rendelkezése folytán kötelező ügyészi meghallgatást illetően: az ügymenet felgyorsítása és a munkateher csökkentése érdekében szükségesnek látszik jogszabály-módosítás kezdeményezése, amelynek lényege szerint az ügyésznek legyen *döntési lehetősége* abban, hogy meghallgassa-e a gyanúsítottat, illetve a sértettet, vagy az eljárás egyéb körülményeire is figyelemmel ettől eltekint, és így hoz döntést. Erre megoldást kínálhat a törvényi szöveg megváltoztatása: *meghallgathatja* kifejezésre.

Szükséges lenne az emlékeztető néhány rendelkezésének átfogalmazása: amelyek a jogi lehetőség ellenére mesterségesen visszafogják a mediáció alkalmazhatóságát.

Következetes a gyakorlat abban, hogy ha a terhelt ellen folyamatban lévő ügyben egymással bűnhalmazatban álló cselekményeket rónak a terhére, az egyes cselekmények eseteiben az *elkülönítésre* a közvetítői eljárás lefolytatása érdekében *nincs* törvényes lehetőség. Ilyen jogszabályi korlátozás nincsen, vagyis a jogalkotó szándékával ellentétben az emlékeztető 420/b és 420/c pontja. Hasonlóan kérdéses gyakorlat a több elkövető esetében szintén nem alkalmazott elkülönítés, illetve hogy több sértett esetén elvárás az összes sértett egyező igénye a közvetítésre. Ezek a megoldások indokolatlanul hátrányos helyzetbe hozzák az adott esetben megegyezni kívánó sértettet. Eredetileg nyilván az a szándék vezetett az ilyen ügyek elkerülésében, hogy a mediáció a kezdetekkor még az egyébként egyszerű ügyekben is kérdéses volt, gyors bevezetése és az emiatti információhiány miatt. Mostanra azonban az ügyészek már ismerik a közvetítői eljárás lényegét, sőt sok helyen szívesen alkalmazzák is, ezért érdemes lenne megteremteni a lehetőségét annak, hogy az arra egyébként alkalmasnak látszó esetekben lefolytatható legyen a mediáció, különös tekintettel a sértett érdekeire.

Abban az esetben, ha az ügy folyamán a jóvátétel már korábban megtörténik: megfontolandó a Legfelsőbb Bíróság által képviselt szemlélet alkalmazása az ügyészségi eljárás során is. E szerint a ko-

rábbi jóvátétel megtörténte is közvetítői eljárásra utalható az ügy, amelynek során rögzíthetik a már megtörtént helyzetnek megfelelő megállapodást, amely előidézzi a büntethetőséget megszüntető okot.

Adatgyűjtés

A közvetítői eljárás gyakorlatának megismeréséhez kiindulópont a jó és használható adat. Ezért szükségesnek látszik, hogy az *ügyészségnek is legyen saját statisztikai adatbázisa*, a belső kutathatóság, a joggyakorlatban jelentkező eltérések feltárása céljából.

Más szervek gyakorlatának segítése

Végül, mindezekon felül, bár nem az ügyészség feladatkörébe tartozik, de praktikus okokból, a Robotzsaru okozta problémák kiküszöbölésére, mindenképpen érdemes a gyakran téves információkat nyújtó kapitányságok eljárását jelezni az ORFK illetékes szervének annak érdekében, hogy az helyi képzésekkel erősítse a rendőri állomány ismereteit. Emellett nagy jelentőségű lehet a közös megbeszélések szervezése, amelyen az Igazságügyi Hivatal képviselőjének részvételével helyi szinten tisztázhatók a helyi problémák (lásd például a Vas megyei gyakorlatot).

Emellett a megyék jelzései alapján célszerű volna, ha a rendőrségen kellően figyelmeztetnék a gyanúsítottakat arra, hogy amikor a vallomásmegtagadási jogukkal élnek, elesnek a közvetítői eljárás lehetőségétől is.

Tapasztalatcsere – jó gyakorlatok megismerése

A kerekasztal-beszélgetések fontos hozadéka volt az is, hogy az ügyészek egymás tapasztalatainak és problémáinak megismerése mellett jó példákról hallhattak a közvetítői eljárás egyes kérdéseit illetően.

Ezek között mindenképpen megemlítené az a megoldás, hogy *külön eljárások csoportja* foglalkozik – egyéb gyorsító intézkedések

mellett – a közvetítői eljárás alkalmazására irányuló kezdeményezésekkel, illetve ügyekkel.²⁹ Ez azért fontos, mert más ügyészi szemléletmódot igénylő eljárási intézményről van szó, és az egységes gyakorlat kialakítása érdekében célszerű az ügyeket egy kézben összpontosítani.

Szintén jó megoldás az a gyakorlat, hogy az eljáró ügyésznek minden beérkező ügyet meg kell vizsgálnia abból a szempontból, hogy mediációra alkalmas-e, és ha igen, akkor kezdeményeznie kell.³⁰ Ez jelenleg azért különösen fontos, mivel a közvetítői eljárás nem közhírt és elterjedt a lakosság körében. Az ismert tájékoztatósi problémák miatt (például hiányos ismeretek az eljáró rendőrök körében) különös jelentősége van a hivatalból való kezdeményezésnek, miként arra az emlékeztető 554. pontja is utal. Így nem tekinthető jó gyakorlatnak az a megoldás, amely az eljárás kezdeményezését egyértelműen a felek kezébe helyezi. Különösen lényeges a sértettek megfelelő tájékoztatása, hiszen az elkövetők, különösen ügyvédi segítséggel, jóval hamarabb értesülhetnek erről a lehetőségről. A *tájékoztatást* segítheti a tervezett ügyfél-tájékoztató nyomtatvány.

Mint az remélhetőleg kiderült, a kezdeti nehézségek ellenére az ügyészségek jól fogadták a mediáció lehetőségét, és viszonylag nagy számban alkalmazták is 2007-ben (eltekintve a fiatalok eseteitől). Az, hogy a kerekasztal-beszélgetéseken ennyi kérdés felvetődött, szintén az ügyészek érdeklődését mutatja az új jogintézmény iránt. Nyilvánvaló tehát, hogy világos iránymutatásra van szükség, valamint annak a megfogalmazására, hogy a hazai közvetítői eljárás milyen elvek szerint működjön.

Nem szerencsés azonban az egyes jogintézmények közötti versengés. Nem az a cél, hogy minden esetben alkalmazzanak közvetítői eljárást, sokkal inkább az, hogy az arra valóban alkalmas ügyekben az ügyészek merjék „átengedni” az ügyet a sértettnek,

29 A Kecskeméti Városi Ügyészség Szervezeti és Működési Szabályzata szerint.

30 Például Baranya, illetve Fejér megye.

hogy ő és a terhelt dönthesse el, hogyan kívánják a keletkezett konfliktust megoldani. Az ügyészek többségében ugyanis felvetődött, hogy ezekben az ügyekben az állam valójában lemond-e a büntetőjogi igényéről. A mediáció tehát teljesen más, új szemléletet igényel a büntetőjogászoktól, akik eddigi gyakorlatuk során a retributív és nem a resztoratív igazságszolgáltatásban szocializálódtak. Ennek megváltoztatásához azonban hosszabb időre és sok képzésre, tájékoztatásra, az érintett szakmák közötti szorosabb együttműködésre, közös tréningekre és folyamatos információ-áramlásra van szükség.

IRODALOM

Barabás Tünde: Vélemények a büntetésről és a kiegyezés lehetőségéről. *Belügyi Szemle*, 2007/12.

Barabás Tünde – Mészáros Ádám – Windt Szandra: A vádelhalasztás eredményessége és feltételei 2006-ban: aktafeldolgozás, különös tekintettel a megelőzés és az individualizálás szempontjaira. In: **Virág György (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 45. OKRI, Budapest, 2008, 193–238. o.

Fellegi Borbála: Ügyészek és bírók attitűdjei a helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban – Helyzetkép és jövőkép egy kutatás fényében. 2007 <http://www.fellegi.hu/publications.html>

Gönczöl Katalin: A szolgáltatott igazság. *Élet és Irodalom*, 2005/40., 2005. október 7.

Görgényi Ilona: Kárjótétel a büntetőjogban, mediáció a büntetőügyekben. HVG-ORAC, Budapest, 2006

Iványi Klára (szerk.): A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium Országos Büntelmegelőzési Bizottság, Budapest, 2008

Kiss Anna: Mediáció a büntetőeljárásban. In: **Jacsó Judit (szerk.):** Bizalom-társadalom-bűnmegelőzés. V. Országos Kriminológiai Vándorgyűlés. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2006, 258–263. o.

Koltai Júlia: A 2007. év mediációs ügyeinek vizsgálata. In: **Iványi Klára (szerk.):** i. m.

Ligeti Katalin: A humánus büntetés. *Élet és Irodalom*, 2005/44., 2005. november 4.

Nagy Ferenc: Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. In: **Gönczöl Katalin (szerk.):** Büntetőpolitika, bűnmegelőzés. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994

Roberts, Julian – Hough, Mike: Changing Attitudes to Punishment, Public opinion, crime and justice. Willan Publishing, Cullompton, 2002

Tamási Erzsébet (szerk.): A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében. Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006

Törzs Edit: Ki mit közvetít? Jogértelmezési kérdések a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárással kapcsolatban. In: **Iványi Klára (szerk.):** i. m.

Adalékok a jogellenesség tanáéhoz

A cselekmény társadalomra veszélyességének kategóriáját a magyar büntetőjogba az 1950. évi II. törvény (Btá.) vezette be. Az elmúlt majd hatvan évben rengetegszer került az érdeklődés középpontjába az időközben ideológiai töltésétől megtisztult fogalom. A tudományos viták következtében a Btk. Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium által elkészített új általános részi tervezete határozottan foglal állást a társadalomra veszélyesség száműzéséről a bűncselekmény fogalmából. Ezzel összhangban a jogellenesség kategóriája került az érdeklődés középpontjába.

A Btk. új általános részével kapcsolatos legutóbbi információ szerint a bűncselekmény fogalmában a társadalomra veszélyesség helyett a jogellenesség fog szerepelni.¹ *Bűncselekmény* így az a büntetni rendelt tevékenység vagy mulasztás lenne, amely jogellenes és amelyet szándékosan, vagy – ha e törvény (Btk.) a gondatlan elkövetést is büntetni rendeli – gondatlanságból követnek el. A tanulmány tárgya annak megvizsgálása, a jogellenesség milyen viszonyban áll a társadalomra veszélyességgel, illetve mit nyer a jogalkalmazás a bűncselekmény fogalmában a társadalomra veszélyesség jogellenességre való cserélésével.² Mindazonáltal, mivel a törvényjavaslat-tervezet a dolgozat lezárásakor még a közigazgatási egyeztetés stádiumában tart, elméletileg számolni lehet

1 http://irm.gov.hu/download/korm_eloterj_1219vari.doc/korm_eloterj_1219vari.doc

2 A társadalomra veszélyesség körüli valós vagy vélt bonyodalmak ismeretetését lásd részletesen: Mészáros Ádám: Adalékok a jogellenesség – társadalomra veszélyesség kérdésköréhez. *Jogelméleti Szemle*, 2008/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/meszaros36.mht>

mind a jogellenesség negligálásával, horribile dictu a társadalomra veszélyesség visszakerülésével a bűncselekmény fogalmába.

A jogellenesség. Elméleti alapvetés

A jogellenesség legkorábbi értelmezésében a normaszegést, a joggal (jogszabállyal) való ellentétességet jelentette (formális jogellenesség). Ez után alakult ki a materiális jogellenesség tana. A materiális jogellenesség szerepe egyrészt az, hogy a formális jogellenesség tartalmi indokát nyújtsa, másrészt hogy bizonyos esetekben a büntetőjogi felelősség szűkítéséhez vezessen: ha a törvény valamely cselekménytípust büntetni rendel, de az adott esetre nem szabályoz jogellenességet kizáró okot, a cselekményt a materiális jogellenesség hiánya miatt nem indokolt bűncselekménynek tekinteni. Ezt alapozzák meg az úgynevezett törvény feletti jogellenességet kizáró okok.³

Nem mentes a problémától azonban sem a formális, főként pedig a materiális jogellenesség értelmezése. Az alapul szolgáló német jogirodalomban is több felfogás figyelhető meg. Korábban *Liszt* megállapítása szerint a „bűncselekmény jogellenes, azaz formálisan az állami normának, a jogrend parancsának vagy tilalmának a megsértése, materiálisan az állami norma által jogilag védett érdekek elleni támadás. (...) Materiálisan jogellenes a cselekmény mint társadalomra káros (antiszociális vagy aszociális) magatartás.”⁴ Máskülönbén egyesek formális jogellenességen a törvényen alapuló jogellenességet kizáró okok hiányát értették, materiális jogellenességen ezzel szemben az úgynevezett törvény feletti jogellenességet kizáró okok hiányát. Később *Baumann* formálisan jogellenesnek a tényállásszerű cselekményt, materiálisan jogellenesnek pedig azt a cselekményt tekintette, amelynél nem áll fenn

3 Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984. 51. o.

4 Ismerteti Nagy Ferenc: A jogtalanság, illetve a jogellenesség és a bűnös-ség elválasztásáról – német dogmatikai háttérrel. *Jogelméleti Szemle*, 2007/4., 7. o. <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy32.mht>

jogellenességet kizáró ok.⁵ Ellenben *Roxin* utalt rá, hogy ez a felfogás azon túl, hogy nem célszerű, egyenesen tévedésre vezet: a végszükség időközbeni törvénybe iktatásával, illetve a büntetőtörvényen kívüli más jogszabály alapján hivatali hatáskörben elkövetett cselekmény már formálisan sem jogellenes.⁶ Végül *Jescheck* szerint a jogellenesség materiálisan a jogtárgy olyan sérelmét vagy veszélyeztetését jelenti, amely más nagyobb értékű érdek megmentése miatt nem szükséges; generálklauzulaként azonban soha nem alkalmazható közvetlenül az adott esetre, hanem minden esetben konkretizálást igényel.⁷

Hazánkban *Degré Lajos* korábban annak a véleményének adott hangot, hogy a jogellenesség tartalmi dualizmusát valló tan képviselői ahhoz, hogy a cselekményt jogellenesnek lehessen tekinteni, azon túl, hogy a cselekmény ellenkezik valamely jogszabállyal, egy olyan többletmozzanatot is megkívánnak, amelyben szerintük a cselekmény anyagi jogellenessége rejlik. Így például ez a többlet-elem Lisztnél a cselekmény társadalomellenessége, *Dohna* szerint annak helytelensége (a cselekmény nem valamely helyes cél helyes eszköze); *Mayernél* az a körülmény, hogy a cselekmény ellentmond valamely kultúrnormának, végül *Sauer* szerint az, hogy a cselekmény általános tendenciájában többet árt az államnak, mint amennyit használ.⁸ *Heller Erik* azonban arra mutatott rá, hogy e tan, még ha meghagyja is a jogellenességet annak, aminek lennie kell, a joggal való ellentétességnek, a jogszabályokba „melyekkel a jogellenesség ellentétben van, olyant értelmez bele, ami azokban nem foglaltatik. Emellett veszélyekkel is jár, mert a büntetőigazságszolgáltatást a bíró szubjektív felfogásának szolgáltatja ki. Annál inkább elvetendő ez a tan abban a formában, amelyben az anyagi jogellenesség fogalma elszakítja a jogszerűség és a jogellenesség között-

5 Ismerteti Hollán Miklós: Gondolatok a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség különbségeiről. Magyar Jog, 2004/12., 725. o.

6 Uo.

7 Uo.

8 Ismerteti Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve. Szent István Társulat, Szeged, 1931, 150–151. o.

ti kapcsolatot, akként, hogy a jogellenességet már nem is tekinti a jogszerűség ellentétének. Ilyen álláspont mellett a jogellenesség értékmérőjének már nem a jogszabályokat, hanem a jog felett álló valamilyen normát kell tekinteni.⁹ Heller szerint egyébként nem a jogellenességet kell materializálni, hanem a jogszerűséget. Ez nála a törvény helyes értelmezését jelenti. Az értelmezés pedig akkor megfelelő, ha nemcsak a büntetőtörvényt tartja szem előtt, hanem „kiterjeszkedik a tárgyi jog egész állományára”, és ha az alkalmazandó jogot az írott jognak „nem külső, hanem belső értelméből alapítja meg”.¹⁰

A jogellenesség „egységessége”

A jogellenesség értelmezése kapcsán fontos és vizsgálandó kérdés, hogy azt egységesként fogjuk-e fel, avagy különbség tehető általában vett, illetőleg büntetőjogi jogellenesség között. Ezt a kérdéskört Nagy Ferenc egy tanulmányában részletesen áttekintette¹¹, és összegzett gondolataival nagyrészt egyet is lehet érteni. Hozzáfűznivaló egyetlen ponton merül fel.

Nagy fő tételei, hogy hazai megközelítésben a büntetőjog-ellenesség a jogellenességen mint átfogó kategórián belüli halmaz értelmezendő. Ennek következtében egyrészt amit a büntetőjogon kívüli más jogterület jogszerűként megenged, azt a büntetőjog nem tilthatja, másrészt amit a büntetőjog jogellenesként tilt, az a jogrend számára jogellenes, harmadrészt, amit más, büntetőjogon kívüli jogterületek tiltanak, az nem feltétlenül büntetőjog-ellenes.¹² Az említett hozzáfűznivaló a büntető törvénykönyvön kívüli jogellenességet kizáró okok kapcsán merül fel. A jogellenesség hiánya a Btk.-n kívül más jogszabályok, más jogterületek szabályain, illetve adott esetben szokásjogi/bírói jogi „normákon” is alapulhat. Így például aki más magzatát elhajtja, bűncselekményt (büntetőjog-ellenes cse-

9 Uo.

10 Uo.

11 Nagy Ferenc: i. m.

12 Uo. 8. o.

lekményt) követ el. Az 1992. évi LXXIX. törvény viszont bizonyos esetekben lehetővé teszi a terhesség megszakítását. A magzatelhajtás tehát típusát tekintve a büntetőjog szempontjából jogellenes cselekmény, ha azonban más jogszabály engedélyezi, a konkrét esetben (a jogrend szempontjából) nem lesz jogellenes, ezáltal a büntetőjog szempontjából sem. Vagy például a rágalmazás/becsületsértés szintén büntetőjog-ellenes cselekmény, ha azonban valamely hivatali vagy hatósági jog gyakorlásának, kötelezettség teljesítésének velejárója, nem tekinthető általában véve jogellenesnek, így büntetőjog-ellenesnek sem. E példákban a lényeg az, hogy egy egyébként (absztrakt módon) a büntetőjog szempontjából jogellenes cselekmény jogszerűségét a konkrét esetben egy a büntetőjogon kívüli szabály szünteti meg. Ily módon a cselekménytípus büntetőjog-ellenessége még nem mond semmit a konkrét cselekmény büntetőjog-ellenességéről. Az a tétel, hogy amit a büntetőjog jogellenesként tilt, a jogrend egésze számára jogellenes, csak azokkal a kivételekkel igaz, amikor a jogrend más (írott vagy adott esetben íratlan) szabálya nem szünteti meg annak saját és ezáltal büntetőjog-ellenességét.

Természetesen a Btk.-ban szabályozott jogellenességet kizáró okok esetén más a helyzet, ott a büntetőjog-ellenesség hiánya magán a büntető jogszabályon alapul.

Ehhez a témakörhöz kapcsolódik a következő probléma. Ha a jogellenességet nem homogénként fogjuk fel, és ennek következtében különbséget teszünk büntetőjog-ellenesség és általában vett jogellenesség között, akkor ezzel el kell ismernünk annak jogosultságát, hogy létezik más jogágbeli (például polgári jogi) jogellenesség is. (Ezzel nem vitatjuk azt, hogy a nagy halmaz vagy átfogó kategória a jogellenesség, és ezen belül helyezkednek el az egyes jogági jogellenesség-részhalmazok.) Ha pedig különbséget teszünk a különböző jogági jogellenesség között, akkor ennek le kell vonni a szélesebb következményét is. Ezzel ugyanis nehezen egyeztethető össze az a mai kriminálpolitikai szemlélet, illetve annak jogi leképeződése, amely a büntetőügyben a sértett érdekeit előtérbe helyezve az elkövető büntetőjogi felelősségre vonását adott esetben

kártérítési kötelezettség teljesítésétől teszi függővé. A büntetőjognak a büntetőjog-ellenes cselekményeket kell kezelnie, a bűncselekménnyel esetlegesen okozott más jogsértést az „illetékes” jogágnak. Az ellenkező esetre akkor van lehetőség, ha jogrendet egységesnek (homogénnak) fogjuk fel, bármely jogellenes cselekményt pedig maga a jogrend elleni támadásként.

Összegezve az elmondottakat, a magam részéről azt a felfogást gondolom helyesnek, amely a jogellenességen mint átfogó kategórián belül megkülönbözteti a különböző jogágak szerinti jogellenességet. Ezeknek az átfogó jogellenességhez és egymáshoz való viszonya az, amely rendezésre szorul. Az nem lehet vitás, hogy a jogellenesség eredete egységes tőről fakad. Ha úgy tetszik, a jogrend egységét az alkotmány testesíti meg, amennyiben meghatározza az alapvető jogokat és kötelelességeket. Minden jogsértés végző soron az alkotmány által védelemben részesített jogok megsértését jelenti. A jogsértés kezelése azonban mindig annak a jogágnak a területére kell hogy tartozzon, amely sérelmet szenvedett. Így például az emberölés büntetőjog-ellenes cselekmény, de nyilvánvalóan ütközik az alkotmány azon rendelkezésébe, hogy mindenkinek joga van az élethez, és attól senkit sem lehet önkényesen megfosztani (54. § (1) bek.). A cselekmény elbírálására azonban alapvetően a büntető igazságszolgáltatás jogosult a büntetőjog (büntetőtörvény) alapján. Olyan „általános” bírói fórum nincs, amely a cselekményt a jogrend elleni általános támadásként, az alkotmány szabálya szerint próbálná megítélni. Szintén nem jogosult a polgári bíróság büntetőügyben eljárni. Vannak azonban olyan cselekmények, amelyek adott esetben több jogág szabályait tekintve is jogellenesek lehetnek. Így a rágalmozás/becsületsértés a büntetőjogi tényálláson kívül a polgári jog szerinti jó hírnév sérelmét is okozza (Ptk. 78. §). A lelkiismereti szabadság sérelme, a személyes szabadság jogellenes korlátozása, a testi épség, az egészség, valamint a becsület és az emberi méltóság megsértése – a büntetőjogi védelem mellett – a személyhez fűződő jogok sérelmét is jelenti (Ptk. 76. §). Így tehát körültekintően kell megítélni azt, hogy a cselekmény jogellenességét mely jogág szerint kell megítélni, hogy van-e

kizárólagosság e tekintetben vagy lehet párhuzamosság. Az is fontos szempont, hogy a különböző jogágak szerinti jogellenességek egymással dinamikus viszonyban lehetnek. Ezért van az, hogy a típusában büntetőjog-ellenes cselekmény a konkrét esetben a jogrend egy másik szabályának engedélye folytán megszűnik jogellenesnek lenni, és ez visszahat magának a büntetőjog-ellenességnek a megítélésére is. A tipikus vagy absztrakte szabályozott és a konkrét cselekmény jogellenessége között mindenezek fényében olyan különbség van, amelyet mindig vizsgálni kell.

A társadalomra veszélyesség és a jogellenesség

A következőkben szót kell ejteni a társadalomra veszélyesség és a (materiális) jogellenesség viszonyáról. A társadalomra veszélyesség fogalma szerint lényegében valamely jogi tárgy megsértését vagy veszélyeztetését jelenti. A jogellenesség körében a formális és a materiális jogellenesség megkülönböztetése ismeretes. Formális jogellenességen a tényállásszerű cselekményt szokásos érteni (Wiener). Ez azonban – amennyiben büntetőjog-ellenességről beszélünk – kiegészítendő azzal a követelménnyel, hogy a tényállásszerű cselekmény egyben büntetőjogi szankcióval is fenyegetve legyen (Nagy). A materiális jogellenesség egyik értelmezésében a jogi tárgy sértését vagy veszélyeztetését jelenti, másik értelmezésében azt, hogy a formálisan jogellenes cselekménynél nem áll fenn jogellenességet kizáró ok. Az előbbi értelmezésben a társadalomra veszélyesség kodifikált materiális jogellenességként értelmezhető. Az utóbbi felfogással kapcsolatban két megjegyzést kell tenni. Az egyik, hogy van olyan nézet, amely szerint törvényen alapuló jogellenességet kizáró ok esetén a cselekmény valójában formálisan sem jogellenes.¹³ A másik, hogy a cselekmény formális jogellenességének elismerése mellett az a helyzet áll elő, hogy a cselekmény materiálisan nem lesz jogellenes ugyan, a társadalom-

13 Hollán Miklós: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől. *Jogelméleti Szemle*, 2003/4., 11. o. <http://jesz.ajk.elte.hu/hollani6.html>

ra azonban veszélyes marad: jogi tárgyat sért vagy veszélyeztet. Az ugyanis nem állítható, hogy akár egy jogos védelmi cselekmény ne sértene jogi tárgyat. Ebben az esetben a társadalomra veszélyesség nem azonosítható a materiális jogellenességgel: az előbbi pusztán a jogi tárgy sértését vagy veszélyeztetését jelenti, az utóbbi azonban azt is megköveteli, hogy ne álljon fenn jogellenességet kizáró ok. A jogellenességet kizáró ok nem feltétlenül jelenti azt, hogy a cselekmény egyébként ne sértene jogi tárgyat. Azaz, ha jogellenességet kizáró ok áll fenn, a cselekmény nem materiálisan jogellenes, de kétségtelenül társadalomra veszélyes.

Korábban Tokaji Géza helyesen mutatott rá mind arra, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességét a jogi tárgy sértése vagy veszélyeztetése alapozza meg, mind arra, hogy ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy minden jogtárgysértő/veszélyeztető cselekmény szükségképpen veszélyes lenne a társadalomra. A típusában veszélyes cselekmény adott esetben nélkülözheti a társadalomra veszélyes jelleget, sőt akár hasznos is lehet. Tokaji szerint ez a helyzet a társadalomra veszélyességet kizáró okok esetén, mint például a jogtalan élet elleni támadás elhárítása a támadónak okozott testi sérüléssel.¹⁴ Mindezek fényében Tokaji szerint a társadalomra veszélyes cselekmény teljes fogalma a következő: „társadalomra veszélyes az olyan jogtárgysértő vagy veszélyeztető cselekmény, amely megfelelő társadalmi előnnyel nincs vagy kellőképpen nincs kompenzálva”¹⁵.

Wiener A. Imre a materiális jogellenességet kizáró okokat a törvény feletti (bírói gyakorlat által kialakított) felelősséget kizáró okokkal azonosította. Wiener szerint bár a materiális jogellenességet kizáró okokat a törvény nem határozza meg, a bírói gyakorlat azonban bizonyos tipikus életbeli szituációkra pontos szabályokat állapít meg. Ezért tartotta elviselhetőnek, hogy a törvény a jogellenességet nem tekinti ugyan a bűncselekmény fogalmi elemének, de számos, korábban szabályozott kizáró körülmény törvényi megfo-

14 Tokaji Géza: i. m. 109. o.

15 Uo.

galmazását mellőzi az általános jogellenességre hivatkozással.¹⁶ Tehát Wiener szerint a társadalomra veszélyesség nem eleme a bűncselekmény fogalmának. Eleme viszont a jogellenesség, mind formális, mind materiális értelmében. „A materiális jogellenesség vizsgálatára csak a tényállásszerűség megállapítása után, a bírói gyakorlat által megállapított kizáró okok (sértett beleegyezése, szülői felügyelet gyakorlása, kockázat stb.) keretei között kerülhet sor. A hatályos törvénynek éppen a jogbiztonságot sértő hibája, hogy elindíthatja azt a gondolati folyamatot, amely a konkrét cselekményt közvetlenül kapcsolhatja a bűncselekmény általános fogalmához.”¹⁷ Ez a megállapítás nem feltétlenül érvényesül más szerzők felfogásában.¹⁸ Wiener tehát végeredményben arra a következtetésre jutott, hogy a felmentő ítélet nem alapulhat a társadalomra veszélyesség mint bűncselekmény fogalmi „elem” hiányán, hanem azt csak a „törvény feletti” materiális jogellenességet kizáró okok alapozhatják meg.

Békés Imre a materiális jogellenesség és a társadalomra veszélyesség viszonya kapcsán arra jutott, hogy azok fogalmi jelentése ugyanaz, így indokolatlannak tartja a két kategória párhuzamos használatát.¹⁹ Szintén azonos fogalomnak tekinti a társadalomra veszélyességet és a materiális jogellenességet a *bírói gyakorlat*.²⁰

Ezzel szemben *Erdősy Emil* szerint nem tehető egyenlőségjel a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség közé. Magyarázatként arra hivatkozik, hogy például a pazarló gazdálkodás társadalomra veszélyes ténykedés, mivel sérti a Magyar Köztársaság gazdasági rendjét, az állampolgárok vagyoni viszonyait. Büntetőjogi vonatkozásban viszont nem jogellenes, mert nincs olyan

16 Wiener A. Imre (szerk.): Büntetendőség, büntethetőség. Büntetőjogi tanulmányok. MTA ÁJ-KJK-Kerszöv, Budapest, 2000, 158. o.

17 Uo. 156. o.

18 Lásd például Berkes György. In: Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2001, 178. o.

19 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: Magyar büntetőjog. Általános rész. BM Kiadó, Budapest, 1980, 90. o.

20 Belovics Ervin: A jogellenesség és a társadalomra veszélyesség konfliktusa. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3., 38. o.

büntető jogszabály, amely az ilyen gazdálkodást büntetéssel fenyegetné.²¹

Úgyszintén cáfolja a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség bűncselekménytani szerepének azonosságát *Hollán Miklós*.²² Kiemeli, hogy a társadalomra veszélyesség ideológiai nyomásra került a büntető törvénykönyvbe, szemben a materiális jogellenesség ideológiailag semleges voltával; a társadalomra veszélyesség alapvetően a törvényi bűncselekmény-fogalom eleme (de egyben a tudományos fogalom is „hasznosította”), a materiális jogellenesség ellenben „törvényen kívüli” kategória. Élesen bírálja azt a felfogást és gyakorlatot, amely a jogellenességet kizáró okokat a büntető törvénykönyv társadalomra veszélyesség-fogalmára vezeti vissza annak érdekében, hogy legyen pozitív jogi alapja a felelőség negligálásának. A társadalomra veszélyesség fogalmának hátrányának tartja, hogy az nem alkalmas e szituációk megoldására, mivel csupán a jogi tárgyak sértésére/veszélyeztetésre utal, olyan szituációkra nem, ahol a versengő érdekek közül a fontosabbat lehet (kell) választani.²³ Ez utóbbi megjegyzésével kapcsolatban kell megemlíteni, hogy a materiális jogellenesség-fogalmak sem tartalmazzák minden szerzőnél a felvetett kritériumot. Továbbá az, hogy mi minősül fontosabb érdeknek, mindig viszonylagos. A fegyelmezési jog gyakorlását elszenvedő minden biztonnyal úgy érzi, hogy az ő testi vagy lelki integritása előrébb való, mint az őt érő fegyelmezés. Ha a magzatot kérdeznénk, hogy az elpusztítása vagy az életben maradása fontosabb-e, valószínű az utóbbira voksolna, szemben a terhességét megszakító nő érdekével. És a sort még lehetne folytatni.

Gondolatait *Hollán* azzal zárja, hogy a társadalomra veszélyeséget el kell távolítani a bűncselekménynek mind a törvényi, mind a tudományos fogalmából. Ennek az előzőekben ismertetetteken túli indoka, hogy olyan diktatórikus korszak „szüleménye”, amely-

21 Uo. 41. o.

22 *Hollán Miklós*: i. m. 724–732. o.

23 Uo. 727. o.

nek távlati célja a jog megsemmisítése; olyan tág és bizonytalan hatókörű kategória, amelynek a konkrét esetre alkalmazása súlyosan veszélyezteti a jogbiztonságot, vagy ha adott esetben nem, akkor is jelentős módszertani hibákhoz vezet.²⁴ Véleménye szerint a társadalomra veszélyességnek a jogbiztonság szempontjából agálymentes funkcióit a materiális jogellenesség fogalma módszertani problémák nélkül el tudja látni. Felhívja azonban a figyelmet arra is, hogy a társadalomra veszélyesség bűncselekmény-fogalomból való mellőzése nem járhat a materiális jogellenesség kodifikálásával, vagy annak a tudományos bűncselekmény-fogalom önálló elemkénti elismerésével. „Ellenkező esetben ugyanis a materiális jogellenesség vonatkozásában reprodukálnánk mindazokat a problémákat, amelyekből a társadalomra veszélyesség kapcsán megpróbáltunk kikeveredni, például ennek kapcsán növekedne meg a határozatlan fogalom egyedi esetre való alkalmazásának csábítása.”²⁵ Hollán megállapításaiból az tűnik ki, hogy a materiális jogellenességnek a jogtárgyharmonikus értelmezés és a szokásjogképződés segítségével kellene érvényesülnie, rendszertanilag pedig nem önálló bűncselekmény-fogalmi elemként, hanem a tényállásszerűség és a jogellenesség körében. Annak megítélése, hogy mindez mennyiben szolgálná a jogbiztonságot és a jogalkalmazás egységességét, nem tisztem. Azzal kapcsolatban viszont, hogy a társadalomra veszélyesség kategóriája a sokszor hangoztatott negatív ideológiai háttere miatt a rendszerváltozás után húsz évvel bármiféle bírói önkényhez vezetne, egyetértek *Kóhalmi Lászlóval*, aki ezt az aggályt a bírói kar kiskorúsításának nevezte.²⁶

Végül fontos megemlíteni még egy kérdéskört a társadalomra veszélyességgel és a (materiális) jogellenességgel kapcsolatban: ez pedig a *társadalomra veszélyesség fokozhatóságának* kérdése a jogellenesség merev kategóriájával szemben. A kérdés valójában inkább az, hogy ez hozzádeke-e a társadalomra veszélyesség kate-

24 Uo. 728. o.

25 Uo.

26 Kóhalmi László: Nekrológ a társadalomra veszélyességről. *Rendészeti Szemle*, 2007/7–8., 156. o.

góriájának. Ujvári Ákos Viski Lászlóra hivatkozva kétségtelenül annak tartja: „A jogellenesség terminológiája fogalmilag nem alkalmas a cselekmény által okozott jogtárgy sértés vagy veszélyeztetés cizellált kifejezésére.”²⁷ Ezzel elvileg akár egyet is lehetne érteni. A bűncselekmény fogalmának azonban azokat az elemeket kell tartalmaznia, amelyek fennállása esetén valósul meg a bűncselekmény. Hogy a fogalmi elem milyen mértékű, az a felelősség beállta szempontjából közömbös. Így például, hogy a gondatlan bűncselekmény elkövetője kicsit volt hanyag, vagy nagyon, abból a szempontból közömbös, hogy a gondatlan bűncselekmény megvalósul-e. Az másik kérdés, hogy a felelősség szintjének megítélése során ennek lehet szerepe. Problémát az jelentett, hogy a jogalkotó a társadalomra veszélyesség különböző fokaihoz különböző jogkövetkezményeket fűzött. Ebből adódhatott az, hogy a társadalomra veszélyesség fogalma a törvényi fogalmától eltérő jelentést is kapott. A cselekmény társadalomra veszélyessége a törvény értelmében a védett jogi tárgyak sértését/veszélyeztetését jelenti. A bűncselekmény fogalmában ez csak „fekete vagy fehér” típusú kategória lehet. Ha elismerjük, hogy egy cselekmény a jogi tárgyat különböző fokban képes sérteni vagy veszélyeztetni, hogy a sérelem vagy veszély foka idővel módosulhat, akkor be kell látni, hogy a tartalmában azonosított materiális jogellenesség is képes erre. (Ujvári éppenséggel azonosítja a két kategóriát²⁸.) Magyarul, ha a társadalomra veszélyességet azonosítjuk a materiális jogellenességgel, akkor vagy mind a kettő fokozható, lévén hogy mindkettő fogalmi jegye a jogi tárgy sértése, veszélyeztetése, vagy egyik sem. Ha a materiális jogellenesség esetén tagadjuk a fokozhatóságot, akkor a társadalomra veszélyesség csak a fogalmán túli más értelmében teheti azt.

27 Ujvári Ákos: Gondolatok a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) jövőbeli jogi sorsáról. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1., 5. o.

28 Ujvári Ákos: A társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) hiányának jogalkalmazói értékeléséről. In: Balogh Ágnes – Hornyák Szabolcs (szerk.): *Tanulmányok Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem ÁJK, Pécs, 2005

Összegzésként a következők állapíthatók meg. A társadalomra veszélyesség fogalmából következő lényege a Magyar Köztársaság állami, gazdasági, társadalmi rendjének, illetve az állampolgárok személyének, jogainak sérelme vagy veszélyeztetése. Ezeket a védett értékeket, érdekeket azonban nemcsak a bűncselekmény képes sérteni, hanem más jogág szabályaiba ütköző cselekmény is. Mint azt korábban láttuk, a jogellenesség is értelmezhető (sőt értelmezendő is) tágan: ebbe beletartozik a jog egésze által szabályozott viszonyokkal ellentétes magatartás. Míg azonban a jogellenesség leszűkíthető a büntetőjog szférájára: alkotható külön kategória a büntetőjog-ellenes cselekményekre, a társadalomra veszélyességgel ez nem feltétlenül tehető meg.

Mivel a jogellenesség leszűkíthető a büntetőjog-ellenességre, így a materiális jogellenesség is értelmezhető csak a büntetőjog szintjén, amennyiben a jogellenesség formális oldalát egyértelműen a büntetőjogra szorítjuk: azaz, ha a cselekményt első lépcsőben akkor nyilvánítjuk büntetőjog-ellenesnek, ha büntetőtörvénybe ütközik és büntetőjogi normával fenyegetett (formálisan jogellenes). Az erre épülő materiális jogellenességi kritérium (jogi tárgy sértése vagy veszélyeztetése) már a büntetőjog területén van.

Kérdés az, hogy megtehető-e ez a társadalomra veszélyességgel. A társadalomra veszélyesség két szempontból értelmezhető: jogalkotási (a bűncselekménnyé nyilvánítás indoka) és jogalkalmazási (adott esetben a felelősség hiányának megállapítása) szempontjából.²⁹ *Jogalkotási szerepét* tekintve a társadalomra veszélyesség valójában nem a bűncselekmény differentia specificája, épp ellenkezőleg: bűncselekménynek a társadalomra veszélyes cselekmények tömege közül az minősül, amit a jogalkotó (súlyosságára tekintettel) annak nyilvánít (lásd például a garázdaság bűncselekményi és szabálysértési alakzatát). Tehát a társadalomra veszélyesség az a nagyobb halmaz, amelynek egy szeletét rendeli a jogalkotó bűncselekményként büntetni. Erre viszont nem mondható az, hogy csupán a büntetőjog szempontjából társadalomra veszélyes

29 Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: i. m.

a cselekmény, hanem: a cselekmény olyan fokban veszélyes a társadalomra, hogy az már büntetést érdemel. Itt természetesen a cselekmény absztrakt veszélyességéről van szó. Tehát, míg az egyik oldalon a jogellenesség az a nagy halmaz, amelyet a formális jogellenesség fogalma szűkít le a büntetőjogra, és válik ebben értelmezhetővé a materiális jogellenesség, addig a másik oldalon a társadalomra veszélyesség (jogi tárgy sértése/veszélyeztetése) az a nagy halmaz, amelyet a büntetőjogi büntetni rendeltség szűkít le a büntetőjog szférájára.

A társadalomra veszélyesség *jogalkalmazási szerepét* tekintve azt jelenti, hogy a konkrét cselekmény csak akkor tekinthető bűncselekménynek, ha ténylegesen is sérti vagy veszélyezteti a védett – és itt már csupán a büntetőjog által védett – értékeket, érdekeket. A társadalomra veszélyességnek tehát csupán a jogalkalmazási szerepe állhat összhangban a materiális jogellenességgel. Ha más szempont ezt nem zárja ki.

Véleményem szerint egy cselekmény a büntetőjog szempontjából akkor jogellenes (büntetőjog-ellenes), ha tényállásszerű, büntetőjogi normába ütközik és büntetőjogi szankcióval fenyegetett, jogi tárgyat sért vagy veszélyeztet, és nem áll fenn jogellenességet kizáró ok.³⁰ A jogellenességet kizáró okok hiányának követelménye nem jelentőség nélküli ebben a rendszerben, mert törvény feletti jogellenességet kizáró okok esetén az nem állítható, hogy a cselekmény egyébként ne sértene vagy veszélyeztetne jogi tárgyat. Sőt nincs ez másként a más törvényben szabályozott jogellenességet kizáró okoknál sem. Így például a magzatelhajtás jogi tárgya a magzati élet védelme.³¹ Ha a terhesség megszakítása törvényi felhatalmazás alapján kiadott engedély szerint történik, a magzat elpusztítása nem lesz bűncselekmény a jogszabály engedélye mint jogellenességet kizáró ok miatt. Az viszont nem állítható, hogy ebben az esetben a

30 Hasonló büntetőjog-ellenességi követelményrendszert fogalmaz meg Nagy Ferenc is, az általa alkalmazott szisztéma azonban bizonyos tekintetben következetlen. Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: Uo.

31 Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2002, 94. o.

magzat élethez való joga, azaz a védett jogi tárgy egyébként ne sérülne. Legfeljebb az állítható, hogy egy másik joggal, a terhes nő önrendelkezési jogával ütközik, és az alatt marad. Ha tehát a jogellenességet és a társadalomra veszélyességet abban ragadjuk meg, hogy az a jogi tárgy sértését vagy veszélyeztetését jelenti, ebben az esetben mindkét kategória fogalmilag megvalósul, mert az egyébként jogszerű cselekmény ellenére a védett jogi tárgy sérül. Ezért fontos kiemelni a büntetőjog-ellenesség fogalmában, hogy ne álljon fenn jogellenességet kizáró ok. A jogellenességet kizáró ok a cselekményt jogszerűvé teheti, és ezáltal a felelősség negligálásához vezethet, a jogi tárgy sérelmét azonban nem szüntetheti meg.

Végül, ha a társadalomra veszélyességet azonosítjuk a materiális jogellenességgel, és a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) a bűncselekmény fogalmi eleme, akkor a „jogellenességet kizáró okok” nem törvény feletti, mivel a büntetlenség a törvény rendelkezésén alapul (ha nem társadalomra veszélyes, nem bűncselekmény). Probléma azonban, hogy a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) a jogi tárgy sértését/veszélyeztetését jelenti. Az úgynevezett jogellenességet kizáró okok megvalósulása esetén viszont nem állítható az, hogy a jogi tárgy ne sérülne vagy ne kerülne veszélybe, azaz hogy a cselekmény ne lenne materiálisan jogellenes vagy társadalomra veszélyes. Így megvalósulnak a bűncselekmény fogalmának elemei. Büntetlenséget így viszont csak a törvényben írt kizáró okok hozhatnak. Ezekkel kapcsolatban megemlítendő, hogy a törvény a büntethetőséget kizáró okok kapcsán nem jogellenességet, illetve nem társadalomra veszélyességet kizáró okokról szól. Ez annyiban helyes, hogy az említett okok valójában azaz, hogy a jogi tárgy sértését/veszélyeztetését nem negligálják, fogalmilag nem zárják ki sem a jogellenességet, sem a társadalomra veszélyességet. Más megközelítésben, a jogos védelem, végszükség a védekező/elhárító cselekmény jogszerűségét deklarálja: a cselekmény jogon (büntetőjogi szabályon) alapul, azaz jogszerű lesz, nem jogtalan! Bűncselekménytani értelemben a tényállásszerűség megvalósulása vitathatatlan, a formális jogellenesség, amennyiben azt valamely büntetőjogi normába való ütközésben jelöljük meg, nem

valószínűleg meg, mivel a büntetőjogi normába ütközést egy másik büntetőjogi norma semlegesíti. Ebben az esetben nincs szükség a materiális jogellenesség vizsgálatára. Megjegyzendő viszont, hogy a cselekmény fogalmilag társadalomra veszélyes marad. A más törvény által szabályozott jogellenességet kizáró okok esetén viszont a cselekmény tényállásszerű, formálisan jogellenes (mert továbbra is büntetőjogi normába ütközik, és büntetőjogi szankcióval fenyegetett), jogi tárgyat sért/veszélyeztet (azaz materiálisan is jogellenes marad), a felelősség alóli mentesülést a jogellenességet kizáró ok léte okozza. Ugyanez a helyzet az úgynevezett törvény feletti jogellenességet kizáró okok esetén is. Itt tehát látszik a különbség a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség között: van olyan eset, amikor a cselekmény azért nem jogellenes, mert már formálisan sem az, viszont a társadalomra veszélyes marad.

Osszegzés

A társadalomra veszélyesség kategóriája alapvetően nem mentes bizonyos jogbiztonsági aggályoktól. Az első fontos problémát magának a fogalomnak a tulajdonképpeni értelme jelenti. A törvény elvileg pontosan meghatározza, hogy mit kell érteni társadalomra veszélyes cselekményen: azt a tevékenységet vagy mulasztást, amely a Magyar Köztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti. A büntetőjog tudományában azonban ez a fogalom önálló életre kelt. Ennek következtében kezdtek el azon gondolkodni különböző korszakok neves kriminalistái, hogy a társadalomra veszélyesség mihez köthető (mit tekintünk társadalomnak, mit tekintünk veszélynek, globális vagy regionális fogalom-e)³², van-e osztálytartalma, mi van akkor, ha egy állampolgár személyét sértő cselekmény nem ellentétes a társadalmi renddel³³, jogalkotói vagy jogal-

32 Irk Ferenc: A gondatlan bűncselekmények újrakodifikálásának elméletéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/3., 117–118. o.

33 Viski felvetését idézi Irk Ferenc: *Uo.* 119. o.

kalmazói kategória-e, vagy mindkettő³⁴. Szintén ennek következménye az a felfogás, amit *Békés Imre* fogalmazott meg tömören: a jogalkotó „az emberi magatartások elvileg lehetséges teljességéből a Btk. megalkotásánál azokat emelte ki és nyilvánította – törvényi tényállásba foglalás útján – bűncselekménnyé, amelyeket a társadalomra veszélyesnek ítélt. Ebben az összefüggésben a társadalomra veszélyesség a bűncselekménnyé nyilvánítás jogpolitikai indoka.”³⁵ Ez az állítás csak megszorításokkal lehet helyes: nyilvánvaló, hogy a Btk. szerinti fogalmat alapul véve a társadalomra jelenthet veszélyt rengeteg olyan magatartás, amelyet nem a büntetőjog, hanem más jogterület szabályoz. A Btk. a társadalomra veszélyt jelentő magatartások közül csak a legsúlyosabbakat rendeli büntetni. Egyébként maga a törvény sem volt feltétlenül következetes, amikor a társadalomra veszélyesség megszűnését, csekéllyé válását „emlegette”. Ebből szintén az következik, mintha a társadalomra veszélyesség mást jelentene, mint amit a legáldefiníció jelenteni enged. A társadalomra veszélyesség a törvény értelmében voltaképp a védelmezett értékek (ha úgy tetszik: jogi tárgyak) megsértését vagy veszélyeztetését jelenti, ami elengedhetetlen a bűncselekmény fogalmi megvalósulásához. Azaz a bűncselekmény megvalósulásakor kell fennállnia a jogtárgysérelemnek/veszélyeztetésnek. Az, hogy a jogi tárgy sértése/veszélyeztetése a bűncselekmény megvalósulása után megszűnik, nyilvánvaló. Így amikor a társadalomra veszélyesség csekéllyé válásáról, megszűnéséről beszélünk, nem a fogalom bűncselekménytani értelméről ejtünk szót, hanem a cselekmény társadalomra károságáról. Végül, van olyan nézet, amely a társadalomra veszélyességet a materiális jogellenességgel asszimilálva, a törvényi fogalmat sajátos, de azzal nem összeegyeztethető elemekkel színesíti. Így korábban *Tokaji Géza*, napjainkban *Nagy Ferenc* szerint társadalomra veszélyes a jogi tárgyat az elkövetéskor fennforgó feltételek alapján reálisan sértő vagy veszélyeztető olyan cselekmény, amely megfelelő társadal-

34 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: i. m. 89. o.

35 A Büntető Törvénykönyv magyarázata. KJK, Budapest, 1986, 38. o.

mi előnnyel nincs vagy kellőképpen nincs kompenzálva.³⁶ Ehhez kapcsolódóan kell megemlíteni, hogy valójában tényleg lehet olyan eset, amikor egy cselekmény jogi tárgyat sért, hatását tekintve azonban nem „veszélyes” a társadalomra. Csak ilyenkor ellentmond a társadalomra veszélyesség törvényi és egyébkénti (valójában (jogszociológiai) fogalma. A társadalomra veszélyességnek ez a kétarcúsága az, ami a valódi problémát jelenti.

Az egy másik, de nem elhanyagolható dimenzió, hogy a társadalomra veszélyesség felelősségtani szerepét tekintve is eltérő nézetek alakultak ki: egyesek szerint a bűncselekmény olyan fogalmi eleme, amelynek hiányában büntetőjogi felelősségről nem lehet beszélni, mások ellenben tagadják bűncselekmény-fogalmi szerepét, és benne csupán jogpolitikai deklarációt látnak. Mindez azért is figyelemre méltó, mert a törvényből és az indokolásából következően egyértelműnek kellene lennie, hogy olyan fogalmi elemről van szó, amelynek a hiánya kizárja a felelősségre vonás lehetőségét.

Többen a társadalomra veszélyesség mellett/helyett a materiális jogellenességet preferálnák. Láthattuk azonban, hogy ez sem bír egységes tartalommal. Sem az alapját jelentő német, sem a hazai büntetőjogban. Gyakorlatilag minden magára valamit is adó büntetőjogásznak van egy materiális jogellenesség-fogalma. Az, hogy ez mennyire szolgálja a jogbiztonságot, legalábbis kérdéses.

Mindezek fényében a társadalomra veszélyességet a magam részéről nem tartom helyes és a jövőben fenntartható kategóriának, mivel ellentétes értelmezések alakultak ki mind a törvényi, mind a tudományos bűncselekmény-fogalmi szerepéről. Sok esetben jogi fogalmából valójában szociológiai jellegű fogalommá vált.

Önmagában viszont a társadalomra veszélyesség száműzése sem feltétlenül aggálymentes. A bűncselekmény fogalmának formálissá válása esetén nyitva marad a kérdés, hogy a jogalkalmazó megállapíthatja-e a bűncselekmény megvalósulását – és ha nem, mire alapozza e döntését – abban az esetben, amikor a cselekmény kimeríti ugyan a törvényi tényállást, hiányzik azonban a cselekmény társa-

36 Nagy Ferenc: i. m. 180. o.

dalomra veszélyessége (a jogi tárgy tényleges sértése vagy veszélyeztetése). Szintén kérdéses, hogy a jogalkalmazói kör milyen felkészültségi szinten áll az úgynevezett törvény feletti jogellenességet és bűnösséget kizáró okok³⁷ ismeretével, és adott esetben merre ezeket alkalmazni. Ha meri, ezzel újabb probléma áll elő. A jogállamiság szempontjából aggályosnak tekinthető ugyanis az, ha a büntetőjogban – akár az elkövető javát szolgáló – szokásjogi szabály érvényesül.³⁸ Ezt korábban ki lehetett védeni azzal, hogy a bűncselekmény fogalmában szerepelt egy olyan elem (a társadalomra veszélyesség), amelynek a hiányát azonosítani lehetett a törvény feletti jogellenességet kizáró okok hiányával, és úgy lehetett értékelni, hogy nem valósul meg bűncselekmény. Az más kérdés, hogy ez az értelmezés nem lett egyöntetű. Hogyha a társadalomra veszélyesség nem lesz a bűncselekmény eleme, akkor vetődik fel az a probléma, hogy a bűncselekmény fogalmának formális megvalósulása esetén meg kell állapítani az elkövető felelősségét, kivéve, ha a büntető törvényben szabályozott felelősséget kizáró ok áll fenn. Ekkor ugyanis nem lesz olyan pozitív jogi szabály, amely lehetőséget teremtene a törvény rendelkezésétől való eltérésre. Az úgynevezett törvény feletti felelősséget kizáró okok jogállami keretek között csak aggályosan írhatják felül a törvény szövegét, és függeszthetik fel annak alkalmazását. Ha mégis ez történik, marad az a szintén jogbiztonsági szempontú probléma, hogy az elkövető felelőssége nem múlhat a jogalkalmazó tudományos jártasságán, mint ahogy az sem tartható, hogy az állampolgár ne lássa előre, hogy tetteinek mik a következményei.

Mindezen túl, a bűncselekmény fogalmában a jogellenesség kodifikálása sem feltétlenül aggálymentes, mivel ennek sem egységes az értelmezése: mint említettem, szinte minden büntetőjogásznak van egy jogellenesség-fogalma. Már eleve arra is csak kevesen vannak tekintettel, hogy határozott különbség tehető jogellenesség és

37 Törvény feletti jogellenességet kizáró ok például a sértett beleegyezése, a fenyítő jog gyakorlása, a megengedett kockázat vagy a kötelesség-összeütközés bizonyos esete; törvény feletti bűnösséget kizáró ok pedig az elvárhatóság hiánya.

38 Lásd erről bővebben: Mészáros Ádám: i. m.

büntetőjog-ellenesség között.³⁹ A tekintetben sem alakult ki egységes felfogás, hogy a jogellenesség tárgyi vagy alanyi jogot érint-e⁴⁰, objektív-e vagy szubjektív⁴¹, ontológiai vagy normatív jellegű-e⁴². Szintén konfúz a formális, illetve a materiális jogellenesség értelmezése, jelentéstartalma. Ezért a jogellenesség kategóriájának kodifikálása legfeljebb úgy lehet elviselhető, ha nem is helyeselhető, ha a törvény meghatározza azt, hogy mit kell érteni rajta. Ekkor viszont, ha az pusztán a jogi tárgy sértését/veszélyeztetését jelenti, akkor a kérdés az, hogy mivel jutottunk előrébb a társadalomra veszélyességhez képest.

Véleményem szerint legmegfelelőbb a formális (tisztán formális!) bűncselekmény-fogalom kodifikálása lenne, azzal a fenntartással, hogy a törvény más rendelkezései mondják ki azt, hogy bűnösség hiányában nem valósul meg bűncselekmény, illetve a büntetőjogi felelősséget kizáró okok között legyen szabályozva tartalmilag az a tétel, hogy nem büntetendő az a cselekmény, amely az elkövetésekor nem sérti vagy veszélyezteti a „jogi tárgyat”, vagy ha mégis, azt a szükségesség és arányosság keretei között egy magasabb egyéni vagy társadalmi érdek megfelelően kompenzálja. Utóbbi esetre szolgálhat például a jogos védelmi helyzetben kifejtett sérelmet okozó tevékenység, vagy az adott esetben testi sérülés okozásával járó – de lege artis végzett – orvosi beavatkozás.

IRODALOM

A Büntető Törvénykönyv magyarázata. KJK, Budapest, 1986

Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: Magyar büntetőjog. Általános rész. BM Kiadó, Budapest, 1980

39 Viski László: Tézisek a bűncselekményfogalom felépítéséhez. In: Horváth Tibor – Szűk László (szerk.): Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 320. o.; Nagy Ferenc: i. m. 173. o.

40 Lásd Heller Erik: i. m. 148–149. o.; Nagy Ferenc: Uo.

41 Viski László: i. m. 316–317. o.

42 Békés Imre – Földvári József – Gáspár Gyula – Tokaji Géza: i. m. 89. o.; Tokaji Géza: i. m. 116–120. o.

Belovics Ervin: A jogellenesség és a társadalomra veszélyesség konfliktusa. *Iustum Aequum Salutare*, 2007/3.

Erdősy Emil – Földvári József – Tóth Mihály: Magyar büntetőjog. Különös rész. Osiris Kiadó, Budapest, 2002

Heller Erik: A magyar büntetőjog tankönyve. Szent István Társulat, Szeged, 1931

Hollán Miklós: Gondolatok a társadalomra veszélyesség és a materiális jogellenesség különbségeiről. *Magyar Jog*, 2004/12.

Hollán Miklós: Megkésett búcsú a társadalomra veszélyességtől. *Jogelméleti Szemle*, 2003/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/hollan16.html>

Irk Ferenc: A gondatlan bűncselekmények újrakodifikálásának elméletéhez. *Jogtudományi Közlöny*, 2002/3.

Kóhalmi László: Nekrológ a társadalomra veszélyességről. *Rendészeti Szemle*, 2007/7–8.

Mészáros Ádám: Adalékok a jogellenesség – társadalomra veszélyesség kérdésköréhez. *Jogelméleti Szemle*, 2008/4.

<http://jesz.ajk.elte.hu/meszáros36.mht>

Nagy Ferenc: A magyar büntetőjog általános része. Korona Kiadó, Budapest, 2001

Nagy Ferenc: A jogtalanság, illetve a jogellenesség és a bűnösség elválasztásáról – német dogmatikai háttérrel. *Jogelméleti Szemle*, 2007/4.

<http://jesz.ajk.elte.hu/nagy32.mht>

Tokaji Géza: A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban. KJK, Budapest, 1984, 51. o.

Ujvári Ákos: A társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) hiányának jogalkalmazói értékeléséről. In: **Balogh Ágnes – Homyák Szabolcs (szerk.):** Tanulmányok Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem ÁJK, Pécs, 2005

Ujvári Ákos: Gondolatok a társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség) jövőbeli jogi sorsáról. *Jogelméleti Szemle*, 2003/1.

Viski László: Tézisek a bűncselekményfogalom felépítéséhez. In: **Horváth Tibor – Szűk László (szerk.):** Büntetőjogi szakirodalom-gyűjtemény. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987

Az észti és a magyar fiatalok latens devianciái a családhoz és a kortársakhoz kötődés tükrében

A fiatalok latens devianciáit vizsgáló nemzetközi kutatás, az International Self-Reported Delinquency Study (ISRD-2) keretében 2008-ban nyílt lehetőségünk a magyar fiatalok jellemzőinek más országok tükrében való vizsgálatára. Jelen tanulmány az észti és a magyar fiatalok deviáns időtöltéseit hasonlítja össze a társadalmi kötődés különböző szintjein. Minél erősebb a társakhoz kötődés, annál kisebb a szülői kontroll. Ez azonban kevésbé igaz a magyar diákokra, hiszen esetükben az állandó baráti társasággal bírók szülői kontrollja is meglehetősen magas. A magyar gyermekeknél is következtetni lehet azonban a szülői kontroll felszínességére: a mindennapi közös programok nem nyújtanak elegendő biztonságot, hiszen nem teszik lehetővé, hogy a szülők ellenőrizzék, a gyermek mivel tölti szabadidejét. Az észti diákok szinte minden vizsgált deviancia elkövetésében megelőznek minket. Ebben szerepe lehet annak is, hogy a normaformálás legalapvetőbb színterének, a családnak, a felszínes magyamál is gyengébb a kötőereje.

2007-ben befejeződött az ISRD-2 nemzetközi önbevalláson alapuló kutatás magyar diákokra vonatkozó adatainak elemzése.¹ Ez után nyílt lehetőségünk a vizsgálatban részt vevő országok között összehasonlítások elvégzésére. Észtországra azért esett a választá-

¹ A kutatást az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok finanszírozta, K 60981 nyilvántartási számon. A részletes elemzést tartalmazó kötet címe: Kerezsi Klára – Parti Katalin (szerk.): Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – „ISRD-2”. OKRI-ELTE, Budapest, 2008

sunk, mert az észti felmérés – a magyarhoz hasonlóan – szintén országosan reprezentatív mintán történt. Ráadásul a megkérdezett vizsgálati személyek száma is megközelítőleg egyező volt: 2203 magyar és 2613 észti tanulót tartalmazott. Mindkét mintában a 13-15 évesek voltak túlsúlyban (észti: 83,4; magyar: 87,2%), ezen belül is a 14 évesek (észti: 34,4, magyar: 35,7%). A nemek megoszlása is mindkét mintában megközelítőleg fele-fele arányú volt. Az adatok interpretációjában azonban óvatosságra int a magyar és az észti társadalom összetétele: míg Magyarországon a kisebbségek aránya elenyésző, addig Észtországban a lakosság 25-27%-a orosz nemzetiségű. Az orosz és az észti népesség eltérő szokásokat, eltérő kultúrát és eltérő normarendszert ápol.² Ehhez fogható gyökeres kulturabeli eltéréseket hazánkban nem találni. A nemzeti reprezentatív mintavétel mindenestre megnyugtató, minthogy azt jelenti, hogy az orosz kisebbség képviselőiből (orosz iskolákból) is ugyanolyan eséllyel kerültek gyermekek a mintába, mint az észtek közül.

Alaphipotézisek

A kontrollelméletek szerint az egyén személyiségében, tulajdonságaiban rejlő belső és a külső kontrollnak egyaránt meghatározó szerepe van abban, hogy az egyén törvénytisztelő állampolgárrá váljon. A külső kontrollt elsősorban a család gyakorolja, de a kortárs csoport hatása is jelentős az egyén viselkedésének formálásában.³ Az összehasonlító elemzés során ezért feltártam a baráti kapcsolatok és a családhoz kötődés összefüggéseit, majd megvizsgáltam, hogy van-e összefüggés a deviáns viselkedés, a devianciákhoz, illetve az erőszakhoz való viszonyulás és a társadalmi kötődés e két

2 Az észtországi kisebbségek helyzetéről lásd az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány kutatását: Lagzi Gábor: Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban. Budapest, 2008 [Műhelytanulmány 33.] <http://www.eokik.hu/data/files/123541324.pdf>

3 Lásd összefoglalóan Freda Adler – Gerhard O. W. Mueller – William S. Laufer: Kriminológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 226–250. o.

lényeges szintje között. Hipotézisem szerint ugyanis azok körében, akiknek állandó baráti társaságuk van, akik kortárs csoportjukat bandának tekintik, elfogadottabb az erőszak és a jogsértés, valamint gyakoribb a deviáns viselkedés is.⁴ Feltételeztem továbbá, hogy azok a gyermekek kötődnek kevésbé családjukhoz, akiknek állandó baráti társaságuk van, és ezzel a társasággal töltik szabadidejük nagy részét. Úgy gondoltam, hogy a családhoz és a kortárs csoporthoz kötődés fordítottan arányos egymással.

Adatelemzés és összehasonlítás

Az adatok elemzésekor a válaszolókat – a kötődés különböző ereje szerint – négy csoportra osztottam:

1. az első csoportba azok tartoznak, akiknek a megkérdezéskor állandó baráti társaságuk volt, amelyet bandának tekintettek;
2. a második csoportba azok, akiknek volt ugyan állandó baráti társaságuk, de azt nem tekintették bandának;
3. a harmadik csoportnak nem volt állandó baráti társasága, de szabadidejüket – bevallásuk szerint – általában barátokkal (kortársakkal) töltik, végül
4. a negyedik csoportba tartozóknak nem volt állandó baráti társaságuk, és általában szabadidejét sem a kortársakkal, hanem otthon egyedül vagy szüleivel/családtagjaival töltötte.

4 E hipotézis alapjául szolgálnak a kortárscsoport viselkedésre gyakorolt hatását vizsgáló kutatások és elméletek, amelyek szerint a baráti társaság bizalmat nyújt az egyén számára, és bátorságot ad az elkövetéshez. Erről lásd Albert Bandura: *A Social Learning Theory*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1977, pp. 187–230.; Albert Bandura: *The social learning perspective: Mechanisms of aggression*. In: Hans Toch (ed.): *Psychology of Crime and Criminal Justice*. Holt, Rinehart & Winston, New York, 1979. Az erős kötődés miatt a társaság tagjaira az összetartás jellemző. Travis Hirschi: *Causes of Delinquency*. University of California Press, Berkeley, 1969. A társaság attitűdje pedig nagymértékben befolyásolja a fiatal deviáns viselkedését, hiszen meg akar felelni a társaság elvárásainak. Robert L. Burgess – Ronald L. Akers: *A Differential Association-Reinforcement Theory of Criminal Behaviour*. *Social Problems*, vol. 14., no. 2., 1966, pp. 128–147.; Thorsten Sellin: *Culture conflict and crime*. *American Journal of Sociology*, vol. 44., no. 1., 1938, pp. 97–103.

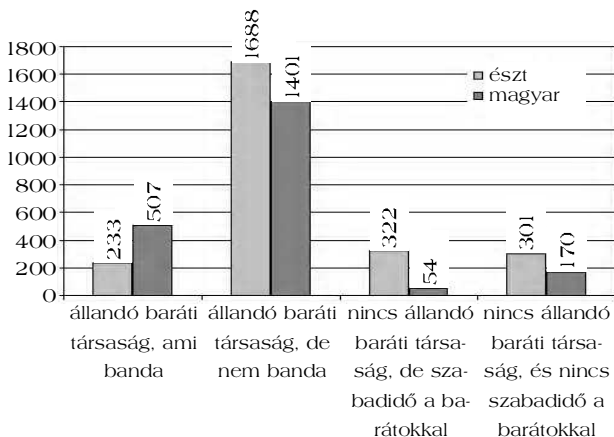
Az elemzést és az országok közötti összehasonlítást erre a négy csoportra végeztem el, különböző szempontok szerint.

Baráti kapcsolatok és devianciák

Mindkét országban a második csoportba tartozók voltak túlsúlyban.⁵ A magyar mintában arányaiban kissé több gyermek vallotta állandó baráti társaságát bandának (1. számú ábra).

1. számú ábra

Kortárs csoportos kötődés (Észtország/Magyarország)

A kortárs csoporthoz kötődés és a deviáns viselkedés gyakoriságának kapcsolata világosan kimutatható. Az egyedül elkövetett devianciák gyakorisága exponenciálisan csökken a bandától a barátok hiányáig. Ez arra utal, hogy a megkérdezettek egyértelműen rossznak, deviánsnak tekintik a „banda” megjelölést.⁶ Utal arra is, hogy a

5 A „banda” (gang) elnevezés egyértelműen a deviáns viselkedés baráti társaságon belüli elfogadottságát jelezte mindkét ország fiataljai számára.

6 A banda/gang nem feltétlenül pejoratív értelmű szociológiai/pszichológiai fogalom: olyan csoport, kisközösség, amely segít azoknak a szerepeknek a begyakorlásában, amelyeket az otthon, a család nem képes átadni, de szükségesek a beilleszkedéshez és az énkép kialakításához.

devianciák akkor is a baráti társasághoz kötődnek, ha az nem állandó, csak alkalmi.

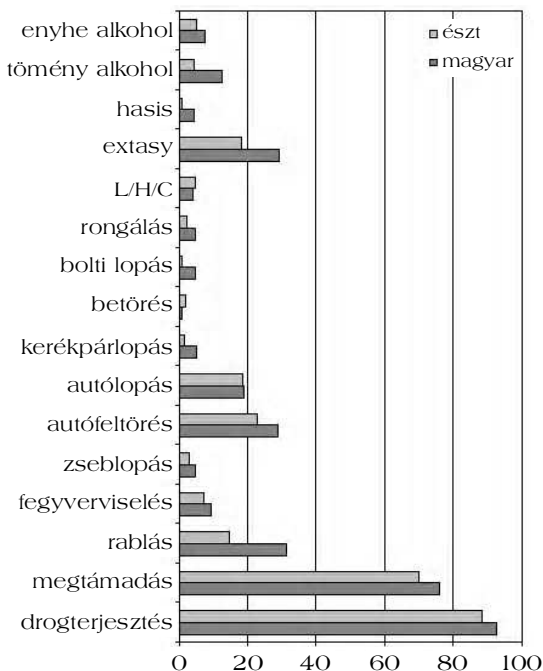
Érdekes jelenség, hogy a megkérdezett diákok életében a devianciák akkor is a baráti társasághoz kötődnek, ha azok nemcsak csoportosan, hanem egyedül is elkövethető jogsértések. Az individuálisan elkövetett devianciák és a kortárs kötődés viszonyát azon a csoporton mutatom be, amelynek állandó baráti társasága banda (1. csoport). A devianciaarányok a kortársakhoz kevésbé kötődő gyermekek csoportjaiban is hasonlóan alakulnak, persze azzal az eltéréssel, hogy minél kisebb a kortárs kötődés, annál kevesebb az individuális devianciák száma is. Figyelemre méltó azonban, hogy az észti mintában arányaiban több a kábítószer-élvező és -kereskedő ebben a csoportban, míg magyarok inkább a megélhetési bűnözésben (kérekpárlopás, zsebtolvajlás) „jeleskednek”. Az észteknél megfigyelhető a személy elleni erőszakos cselekmények túlsúlya is (2. számú ábra).

Ami a csoportosan elkövethető/elkövetett devianciákat illeti, úgy tűnik, hogy az, akinek van állandó baráti társasága, általában e társasággal együtt tanúsítja az ilyen magatartást. Ennek ellenére, az észti mintából kiemelkedik a rongálás, az autóból lopás, valamint a kábítószer-terjesztés, amit azok is elsősorban a kortársakkal együtt követtek el, akiknek nem volt állandó baráti társaságuk. A magyar mintában olyan kevés volt az elemszám ezekben a devianciákban, hogy ilyen következtetést nem lehetett levonni. Eltérés tapasztalható viszont a magyar és az észti mintában az alkohol- és a drogfogyasztás, valamint a drogárusítás és a számítástechnikai rendszerekbe való jogellenes behatolás (hacking) terén: a magyar mintában ezek a csoportos devianciák minden típusban kisebb értéket képviseltek⁷ (3. számú ábra).

7 Megjegyzendő, hogy az észti gyermekek a droggal kapcsolatos visszaélések és a hacking területén a nemzetközi összehasonlításban is az élen járnak. A droggal való visszaélésben az észti gyermekek annyira aktívak, hogy az egyébként igen aktív drogfogyasztó nyugat-európai kortársaikat is túlszárnyalják. Majone Stekete: First basic findings in ISRD-2 international comparison. 8th Annual Conference of European Society of Criminology, Edinburgh, 2–5 Sept 2008.

2. számú ábra

Individuális devianciák aránya a bandában (Észtország/Magyarország) (%)

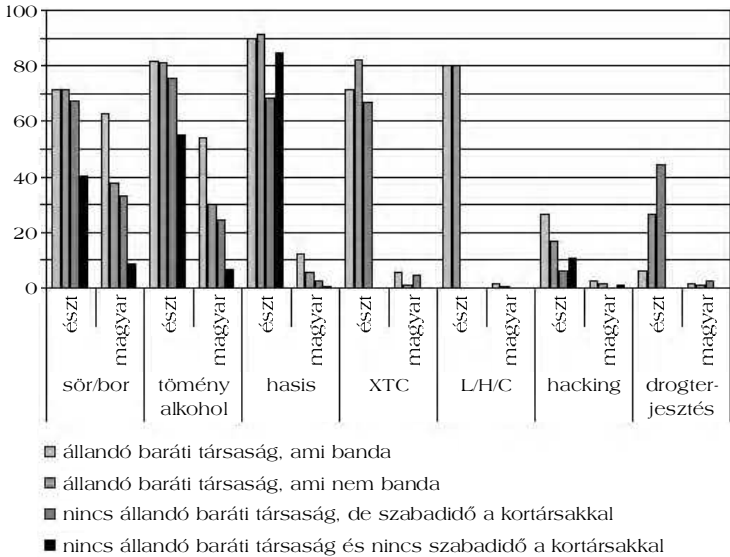
Családhoz és kortárs csoporthoz kötődés

A családhoz kötődést annak alapján vizsgáltam, hogy mennyi időt és milyen tevékenységgel tölt a válaszoló a családjával, illetve hogy milyen gyakran marad ki esténként.

A magyar gyermekek mind a négy csoportban erősebben kötődnek szüleikhez. Ez áll a közös programokra, a vacsorák gyakoriságára, az esti kimaradásra, illetve arra, hogy a szülők inkább tudják, kivel tölti gyermekük a szabadidejét. A magyar diákoknak inkább megmondják, mikorra menjenek haza, és a gyermekek inkább engedelmeskednek, de a szülők is gyakrabban viszik el kocsival a gyerekeiket oda, ahová menni akarnak. Ez a különbség a magyar gyermekek javára mind a négy csoportban szembetűnő. Figyelemre méltó

3. számú ábra

**Kortársakhoz kötődés foka és egyes, csoportosan elkövetett devianciák aránya
(Észtország/Magyarország) (%)**

azonban, hogy a családhoz kötődés gyengül a kortárs csoporthoz kötődés erősödésével.

Látható, hogy a magyar gyermekek, bármelyik csoportba tartozanak is, több időt töltenek szüleikkel. A magyarok között viszonylag jelentős azoknak a gyermekeknek az aránya, akik heti egynél gyakrabban vesznek részt szüleikkel közös programban. Ez az arány az észti gyermekeknél nagyon alacsony: még a kortárs csoporthoz legkevésbé kötődő gyermekeknél is csak 11,3% (1. számú táblázat).

A szülőkhöz kötődés különbségei tetten érhetők a közös vacsorák gyakoriságában is. Ezek szerint, a magyar gyermekek minden csoportban gyakrabban vacsoráznak együtt a szüleikkel. A vacsorák gyakorisága a kortárs csoporthoz kötődés csökkenésével növekszik. Figyelemre méltó, hogy még a kortársakhoz szorosan kötődő 1. csoportba tartozóknak is nagyobb hányada (45,3%) állította,

1. számú táblázat

**Milyen gyakran vesz részt szüleiével közös programon?
(Észtország/Magyarország) (%) (Q18)**

	1. csoport		2. csoport		3. csoport		4. csoport	
	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar
havonta egyszer	37,3		33,8		32,5	19,2	28,9	20,0
heti egyszer	23,6	35,3	33,6	35,1	29,4	34,4	30,6	32,2
gyakrabban		21,5		23,5			11,3	21,6

hogy naponta vacsorázik együtt a szüleiével. Az együtt sosem vacsorázók aránya minden csoportban alacsonyabb a magyar gyermekeknél (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

Milyen gyakran vacsorázik együtt szüleiével? (Észtország/Magyarország) (%) (Q19)

	1. csoport		2. csoport		3. csoport		4. csoport	
	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar
Soha	13,7	9,8	9,2	8,2	16,3	14,5	9,6	7,1
Naponta	40,3	45,3	41,0	44,7	32,2	51,7	53,5	52,4
Heti egyszer	11,6		7,1					
Heti háromszor		11,1		10,4				

A magyar gyermekek erősebb családhoz kötődése abban is megmutatkozik, hogy bármelyik csoportba tartozzon is a gyermek, szülei inkább tudják, kivel tölti a szabadidejét. A kortársakhoz leginkább kötődő gyermekek szüleinek 40,9%-a mindig tudja, kivel van a gyermek szabadidejében, a kortársakhoz legkevésbé kötődő magyar gyermekek szüleinek pedig 71,2%-ára jellemző ez a szoros kontroll. A szülői kontroll ereje itt is fordítottan arányos a társakhoz kötődéssel (3. számú táblázat).

A magyar gyermekek fölött minden csoportban erősebb a szülői kontroll. Itt is jól látszik a szülői kontroll gyengülése a barátokhoz kö-

3. számú táblázat

**A szülők tudják, gyermekük kívül tölti a szabadidejét, amikor elmegy otthonról?
(Észtország/Magyarország) (%) (Q20)**

	1. csoport		2. csoport		3. csoport		4. csoport	
	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar
Nem							6,0	1,7
Néha	59,7	49,8	57,1	43,4	60,4	40,9	37,7	20,9
Mindig		40,9		51,8	28,8	54,4	49,5	71,2

tődés erősödésével. Szembetűnő, hogy az állandó baráti társasággal nem bíró magyarok csaknem fele (a 3. csoportba tartozók 44,2, illetve a 4. csoportba tartozók 63,2%-a) otthon tölti a szabadidejét.

A magyar gyermekek minden csoportban engedelmesebbek észt kortársaikhoz képest. Bár ez az engedelmesség gyengül a kortársakhoz kötődés erősödésével. Figyelemre méltó, hogy az összes magyar gyermek, akinek nincs állandó baráti társasága (a válaszolók 100%-a!) engedelmeskedik szüleinek, saját bevallása szerint (4. számú táblázat).

A családhoz kötődés, valamint a szülői kontroll méréséhez végül megnéztem, milyen gyakran mennek el esténként otthonról a gyermekek. Azt tapasztaltam, hogy az észti gyermekek mindegyik csoportja nyitottabb a magyaroknál. Még a kortársakhoz egyáltalán

4. számú táblázat

**Engedelmeskedik-e a gyermek, ha a szülők megmondják, mikorra menjen haza?
(Észtország/Magyarország) (%) (Q21.1)**

	1. csoport		2. csoport		3. csoport		4. csoport	
	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar
Néha				55,6	56,6	71,2	43,8	40,4
Mindig	26,8	32,6	38,6	39,5	36,1	28,8	53,7	59,6
Engedelmesek százaléka						100,0		100,0

nem kötődők (4. csoport) is többször mentek el esténként otthonról: minden este kimaradt az észti gyermekek 6,3%-a, míg a magyaroknak csak 2,0%-a tette ezt. Ebben a (4.) csoportban a magyar válaszolók 71,0%-a egyáltalán nem ment el esténként otthonról, míg ez a permanens otthon tartózkodás az észteknek csak 31,9%-ára volt jellemző (5. számú táblázat).

5. számú táblázat

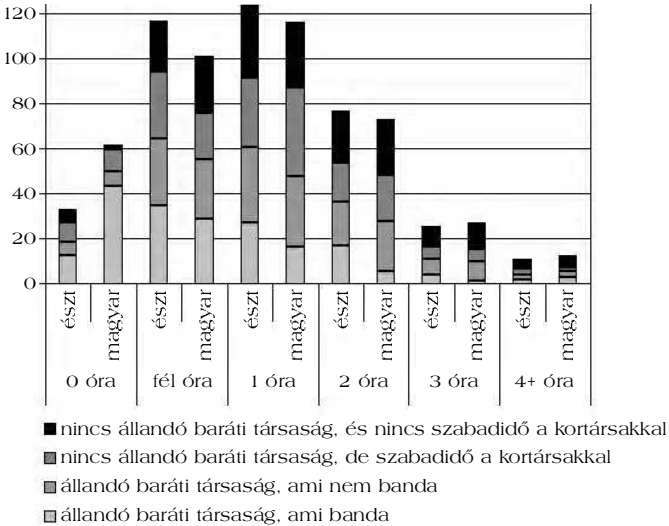
Milyen gyakran megy el otthonról esténként a gyermek?
(Észtország/Magyarország) (%) (Q23)

	1. csoport		2. csoport		3. csoport		4. csoport	
	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar	észti	magyar
Soha		12,0				39,8	31,9	71,5
Heti egyszer						21,6		
Heti kétszer-ötször		19,7	13,0	9,2				
Heti háromszor-négyszer					14,9			
Naponta	47,6		25,6	29,3	31,0	9,5	6,3	2,0

Hipotézisem szerint a magyar gyermekek engedelmességének és kevesebb esti kimaradásának a háttérében a szigorúbb nevelési elvek állnak. Ennek igazolására megvizsgáltam a szabadidő-eltöltési szokásokat a kortárs csoporthoz kötődés foka szerint. Feltételezésem nem igazolódott be, hiszen a magyar gyermekek engedelmesebbek ugyan, és szüleik erősebb kontroll alatt tartják őket, mégsem töltenek naponta több időt kötelességeik teljesítésével. Ez figyelhető meg például a házi feladat elkészítésére fordított idő kapcsán. Az a gyermek, akinek nincs baráti társasága, több időt tölt a házi feladat készítésével. Akinek állandó baráti társasága van, az általában semmit vagy naponta csak fél órát fordít a házi feladat elkészítésére. A magyarok és az észtek közötti különbség csak az, hogy a magyarok közül, akinek bandája van, az inkább egyáltalán nem foglalkozik a házi feladattal, míg az észtek ebben a csoportban is legalább fél órát (4. számú ábra).

4. számú ábra

**A házi feladatra fordított idő a kortársakhoz kötődés viszonylatában
(Észtország/Magyarország) (Q24.1)**

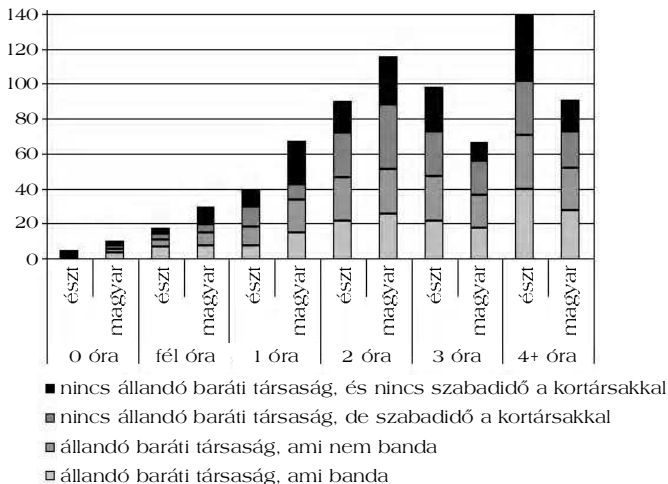
A kortársakhoz kötődés hatása a könyv- és magazinolvasásra fordított időt is befolyásolja. Sem a magyar, sem az észt gyermekek többsége nem olvas könyvet, mégis kissé nagyobb az esély az olvasásra, ha semmiféle baráti kapcsolatuk nincs.

A mai fiatalok körében a televízió-nézés és a számítógépezés markáns szabadidő-eltöltési mód. Az összehasonlításban azt látjuk, hogy mind az észt, mind a magyar mintában azok közül, akiknek nincs állandó baráti társaságuk és barátaik, azok vannak túlsúlyban, akik naponta négy vagy több órát játszanak a számítógépen vagy néznek televíziót. A magyar diákok mégis kevesebb időt töltenek ezzel a tevékenységgel: általában csak mintegy két órát. De elmondható az is, hogy a baráti társaság megléte alapvetően nem befolyásolja a képernyő előtt töltött idő nagyságrendjét (5. számú ábra).

Világosan látszik, hogy azok töltik a legtöbb szabadidőt a barátaikkal, akiknek állandó társaságuk van. Szembetűnő eltérés mutatkozik a két ország között abban a csoportban, amelynek nincsen ál-

5. számú ábra

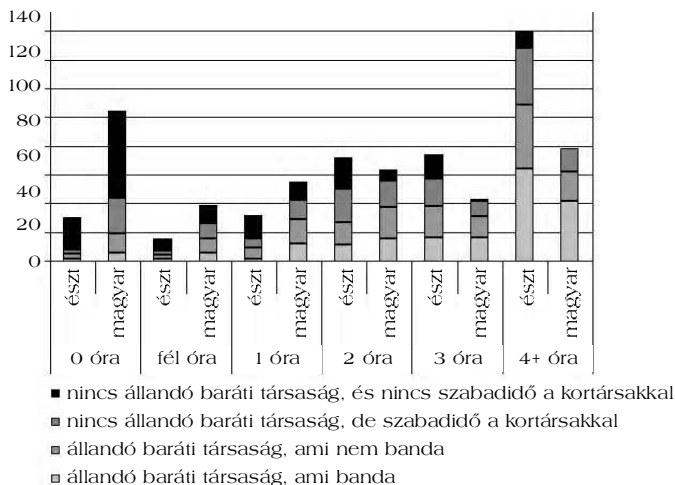
**Televíziózásra, számítógépezésre fordított idő a kortárs kötődés viszonylatában
(Észtország/Magyarország) (Q24.3)**

landó baráti társasága és általában nem is tölt időt a kortársakkal. Az ebbe a csoportba tartozó észtek ugyanis, annak ellenére is töltenek valamennyi időt a kortárs csoporttal, hogy nincs állandó baráti társaságuk. Ez a diagram mindkét végén szignifikánsan megmutatkozik: a kortárs csoporttal szabadidőt nem töltők között arányaiban kevesebben vannak az észtek, és a négy vagy több órát a kortárs csoporttal töltők között a magyar gyermekek már egyáltalán nem képviseltetik magukat.

A sportolásra fordított időt azért vizsgáltam, mert feltételeztem, hogy többet sportol, akinek állandó baráti társasága van. Ez a feltételezés beigazolódott: a sporttevékenység rendszeres és minden csoportban nagyon népszerű. Akinek azonban nincs semmilyen baráti kapcsolata, gyakoribb, hogy semmiféle sportot nem űz: a sport tehát közösségteremtő aktivitás. A két ország között ebben a szabadidős tevékenységben nincs számottevő különbség.

6. számú ábra

**Haverokkal lógásra fordított idő a kortárs kötődés viszonylatában
(Észtország/Magyarország) (Q24.5)**

Erőszakhoz viszonyulás a kortársakhoz kötődés tükrében

A teljes észt és a teljes magyar mintában túlsúlyban vannak a nem erőszakos magatartásúak (az észteknél ez az arány a semlegesekkel együtt: 85,6%, a magyaroknál ez az arány a semlegesekkel együtt ennél is jobb: 89,7%)⁸ (6., 7. számú táblázat).

Minél kisebb a barátokhoz fűződő kötelék, és minél inkább otthon (egyedül vagy szülőkkel) tölti szabadidejét a válaszoló, annál kevésbé jellemzi az erőszakos attitűd, és párhuzamosan, annál tü-

⁸ Az erőszakhoz fűződő attitűd vizsgálatához először alkottam két erőszak-változót. Az egyikbe azok kerültek, akik a Q38–39. kérdésekre inkább úgy válaszoltak, hogy annak alapján nem erőszakosoknak tekintem őket. (Az ISRD–2 kérdőívében a 38–39. kérdések erőszakkal kapcsolatos kijelentéseket tartalmaznak. A válaszolónak négyfokú skálán kellett megjelölnie, mennyire ért egyet a kijelentéssel.) A másikba azok kerültek, akik ezekre a kérdésekre úgy válaszoltak, hogy ennek alapján inkább az erőszakosak közé sorolható. Azután a két változót kivontam egymásból, így keletkezett egy úgynevezett erőszak-változó.

6. számú táblázat

Az erőszak-változó skálája (Észtország)

	gyakoriság (N)	arány	%	Összesen (%)
Egyáltalán nem erőszakos	258	9,9	9,9	9,9
Inkább nem erőszakos	762	29,2	29,2	39,0
Semleges	1216	46,5	46,5	85,6
Inkább erőszakos	316	12,1	12,1	97,7
Nagyon erőszakos	61	2,3	2,3	100,0
Összesen	2613	100,0	100,0	

7. számú táblázat

Az erőszak-változó skálája (Magyarország)

	gyakoriság (N)	arány	%	Összesen (%)
Egyáltalán nem erőszakos	321	14,6	14,6	14,6
Inkább nem erőszakos	627	28,5	28,5	43,1
Semleges	1024	46,6	46,6	89,6
Inkább erőszakos	167	7,6	7,6	97,2
Nagyon erőszakos	62	2,8	2,8	100,0
Összesen	2200	100,0	100,0	

relmesebb is, azaz fejlettebb önkontroll jellemzi. A két ország erőszak-változóját összehasonlítva látható, hogy a magyar gyermekek között minden csoportban kisebb az erőszakosak aránya. A bandába tartozó magyar gyermekek szembevetően „szelídebbek” bandázó észti társaiknál (7. számú ábra).

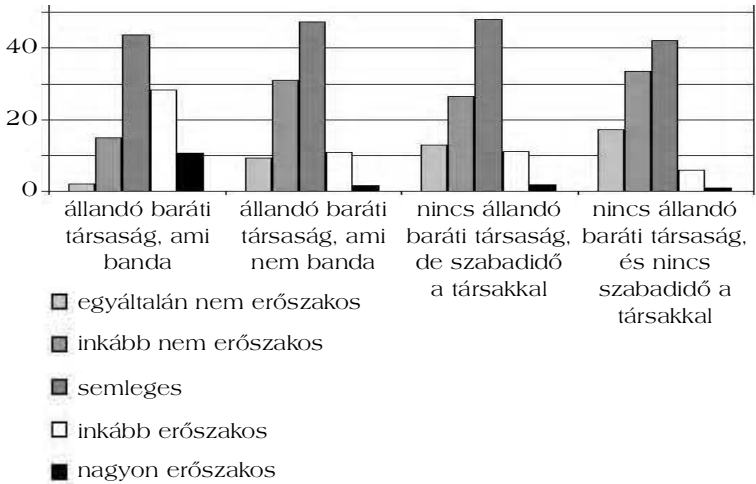
Magyarországon az egyáltalán nem erőszakosak aránya nagyobb a bandával rendelkezők csoportjában, mint Észtországban (8. számú ábra).

A társak szerepe a szabadidős tevékenységekben

Megvizsgáltam, hogyan alakul a kortársak szerepe a nem deviáns és a deviáns szabadidős tevékenységekben. Feltételeztem, hogy a válaszolók szabadidejüket általában kortársaikkal együtt töltik, és a deviáns viselkedést is inkább társaikkal együtt követik el. E feltéte-

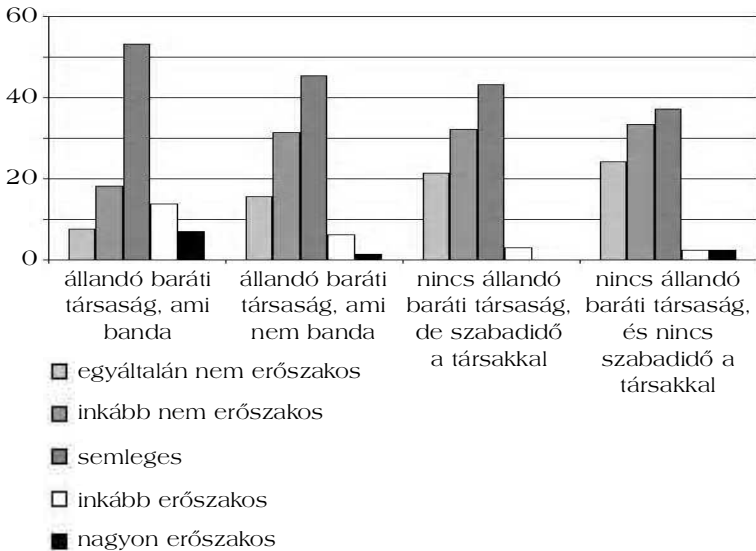
7. számú ábra

Az erőszakhoz viszonyulás a kortárs kötődés szerint (Észtország) (%)

8. számú ábra

Az erőszakhoz viszonyulás a kortárs kötődés szerint (Magyarország) (%)

lezéseim beigazolódta, és markánsan kirajzolódta az észti és a magyar diákok közötti mentalitásbeli különbségek is.

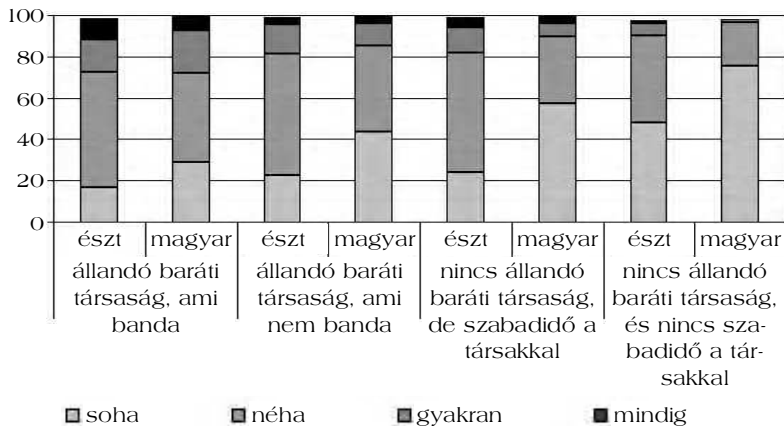
Nem deviáns időtöltés a kortárs csoporttal

Az észteknél minden csoport aktívabb: még a barátokkal nem bíró és szabadidejét kortársakkal nem töltő csoportban is voltak olyanok, akik esténként gyakran vagy mindig diszkóba jártak. A magyarok ezzel szemben még akkor is visszahúzódnak, ha állandó baráti társaságuk van. A két szélső csoportot érdemes megnézni az elemzéshez (9. számú ábra). Ennek a különbségnek az lehet az oka, hogy a szülői kontroll (az elvárás és annak teljesítése, az engedelmeskedés) erőteljesebb a magyaroknál minden csoportban, de lehet, hogy a magyar diákok zsebpénze is kevesebb, következésképpen nem engedhetik meg maguknak, hogy olyan gyakran kimaradjanak, mint észtországi társaik.

A diszkóba járáshoz képest a bandával együtt lógás, játszás (az eredeti kérdőívben: „play in band”) mind a magyaroknál, mind az észteknél kevésbé jellemző. De ez a tevékenység is gyakoribb (a mindig és a gyakran válaszok nagyobb arányúak) az észteknél

9. számú ábra

**A diszkóba járás gyakorisága kortárs kötődés szerint
(Észtország/Magyarország) (%) (Q37.1)**

mind a négy csoportban. Kitűnik a bandázó magyar csoport, amely a legaktívabb: ők vallották a leggyakrabban, hogy bandában játszanak.⁹

A sporttevékenységben nem fedezhetők fel lényeges eltérések. De gyakrabban sportol az, aki rendszeres kapcsolatot tart barátaival: az 1. és a 2. csoportba tartozó gyermekek többször állították, hogy ha együtt vannak barátaikkal, mindig sportolnak.

Az észti gyermekek többet játszanak számítógépen és beszélgetnek az interneten (a továbbiakban chatelnek): a magyarokhoz képest minden csoportban több volt azoknak a száma, akik gyakran vagy mindig számítógépeztek, chateltek szabadidejükben. Érdekes, hogy a magyarok közül az otthon ülőkre jellemző legkevésbé a számítógépezés mint rendszeres elfoglaltság, pedig logikusan éppen az ellenkezője feltételezhető. Ebből az következik, hogy azoknak, akik szabadidejüket otthon töltik, más elfoglaltságuk van, valamint hogy az állandó baráti társaság megléte és a velük töltött jelentős mennyiségű szabadidő nem zárja ki a rendszeres számítógépezést – azaz a baráti társaságok együtt számítógépeznek vagy egymással chatelnek szabadidejükben (10. számú ábra).

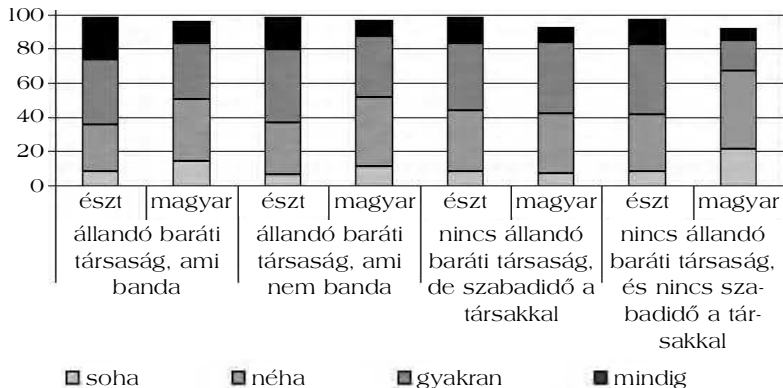
Deviáns időtöltés a kortárs csoporttal

Az alkoholfogyasztás és a drogozás a bandázó észti csoportban volt a leggyakoribb időtöltés. Egyébként ezek a devianciák az észteknél minden csoportban gyakoribbak voltak, mint a magyaroknál. Általában elmondható, hogy az alkoholizálással/drogfogyasztással töltött idő exponenciálisan csökken mindkét országban a szoros baráti kötelekekkel bíró csoporttól a barátokkal egyáltalán nem bíró csoportig (11. számú ábra).

9 Megjegyzés: a magyar diákok esetleg azt gondolhatták a szóhasználatból, hogy a bandában játszás zenei együttesben játszást jelent, de ezt a gyanút elveti, hogy sokan írták egyéb tevékenységként az együttes zenélést, ugyanakkor azok a gyermekek, akik állandó baráti társaságukat bandának tekintették, gyakrabban is játszottak bandában, mint a másik három csoport.

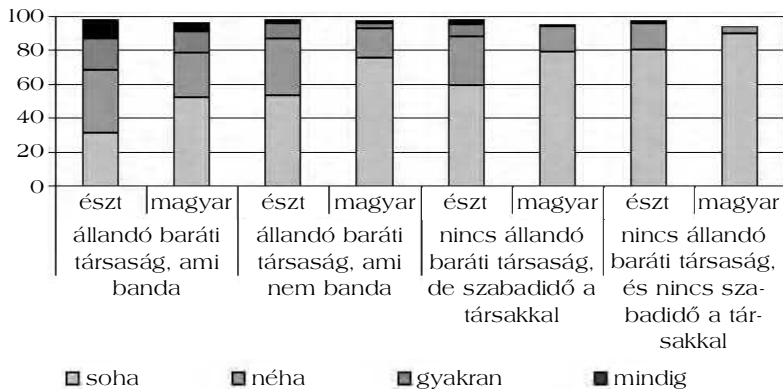
10. számú ábra

A számítástechnikai játék és a chatelés gyakorisága a kortárs kötődés szerint (Észtország/Magyarország) (%) (Q37.7)

11. számú ábra

Az alkohol- és/vagy a drogfogyasztás gyakorisága a kortárs kötődés szerint (Észtország/Magyarország) (%) (Q37.3)

Ez még inkább igaz az utcai rongálásnál, mind a két ország között már korábban, az egyéb szabadidős tevékenységekkel kapcsolatban tapasztalt eltérésekre, valamint a négy csoport közötti eltérésre is. Ezek a tendenciák és eltérések a bolti lopásra is igazak, azzal a különbséggel, hogy a magyar diákok az észtekhez képest arányosan

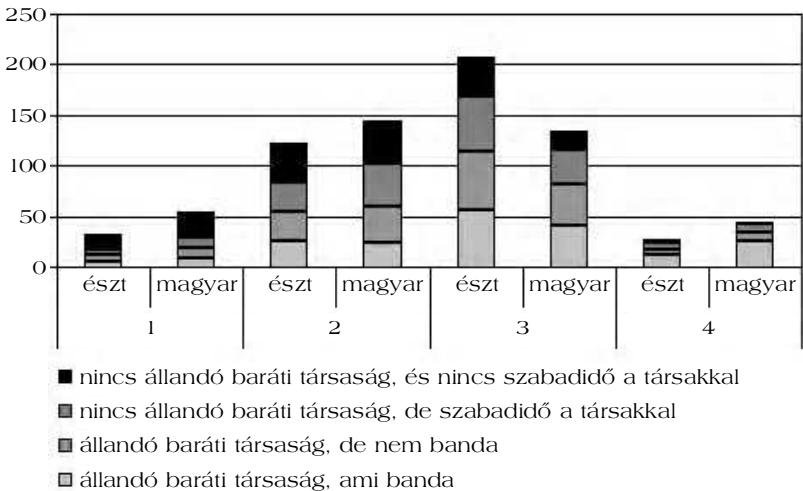
többen mondták, hogy soha nem loptak boltból, mégpedig abban a csoportban, amely állandó bandába tartozónak vallotta magát.

A továbbiakban összesítve vizsgáltam a nem deviáns és a deviáns időtöltéseket, és megnéztem, hogy egy válaszolóra általában hány nem deviáns és hány deviáns időtöltés jellemző. Feltételeztem, hogy az észti tanulókra átlagosan többfajta időtöltés jellemző – mind a deviáns, mind a nem deviáns foglalatosságokat tekintve, abból kiindulva, hogy az észtek a szabadidő-eltöltést és az esti kimaradást tekintve kisebb kontroll alatt állnak, mint a magyarok. Feltételezésem beigazolódt.

Akinek nincs baráti társasága, és nem tölt időt a kortárs csoporttal, annak jellemzően csak egyfajta nem deviáns időtöltése van. Megfigyelhető azonban az észtek nagyobb aktivitása: az észti diákoknak mind a négy csoportjában rendszerint két-három nem deviáns programja is van, és kevesebb azoknak a nem barátkozóknak a száma, akiknek csak egy nem deviáns szabadidős programjuk van (12. számú ábra).

12. számú ábra

*A nem deviáns szabadidős időtöltések száma a kortárs kötődés függvényében
(Észtország/Magyarország) (%)*

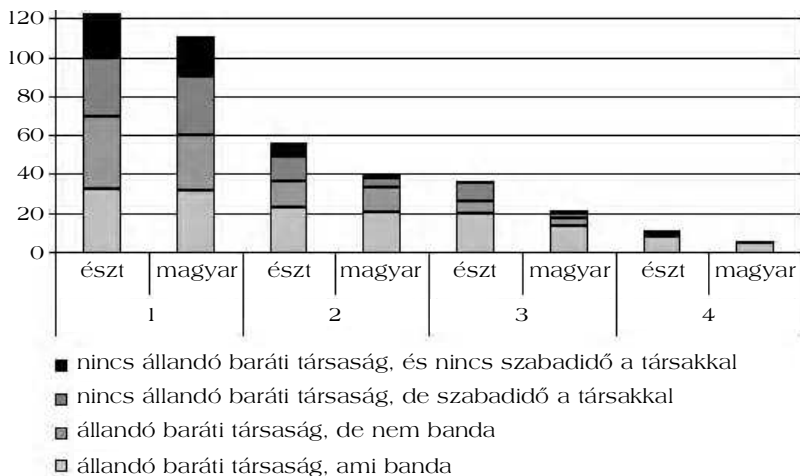

A deviáns időtöltések mindkét országban nagyon hasonló képet mutatnak. Mégis, az észtek nagyobb aktivitása a deviáns cselekményekben is megfigyelhető, hiszen köztük többen voltak olyanok, akiknek bár nem volt baráti társaságuk és nem is töltöttek időt a kortárs csoporttal, de nemcsak egy, hanem rendszeresen két deviáns cselekményt is megvalósítottak. A legtöbben azonban mindkét országban azok voltak, akik csak egy devianciát valósítottak meg (13. számú ábra).

13. számú ábra

A deviáns szabadidős tevékenységek száma a kortárs kötődés függvényében (Észtország/Magyarország) (%)

A családhoz kötődés és a devianciák

A családhoz kötődés és az egyedül, a társakkal, valamint a felnőttel együtt elkövetett devianciák kapcsolata

A családhoz kötődés és a baráti társaság deviáns attitűdje, valamint a családhoz kötődés és a devianciaelkövetés szignifikáns összefüggést mutat egymással. Aki jobban kötődik családjához, az kevésbé gondolja, hogy a törvénybe ütköző cselekedetek elfoga-

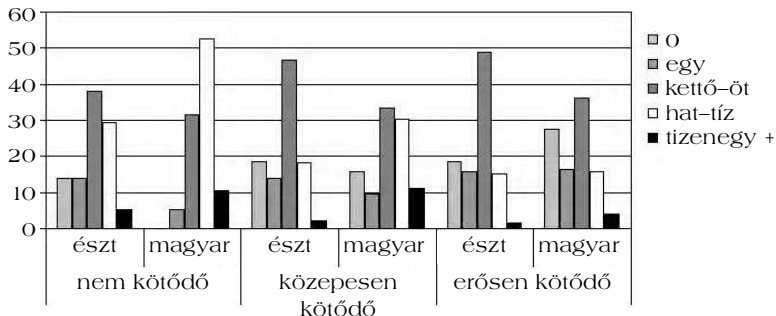
dottak a baráti társaságában. Továbbá, aki jobban kötődik családjához, az inkább azt állította, hogy baráti társasága nem követ el törvénybe ütköző cselekményeket.

Megnéztem, hogy van-e összefüggés a családi kötődés és a devianciák két típusa – a társakkal együttesen elkövetett és az egyedül elkövetett devianciák – között. Ennek alapján a családi kötődés foka és a csoportosan elkövetett devianciák szignifikáns kapcsolatot mutatnak egymással. De nem olyan irányban, ahogyan azt feltételeztem. Feltételeztem, hogy minél erősebb a családhoz kötődés, annál kisebb a csoportban (vagy akárhogy) elkövetett devianciák száma. De úgy tűnik, a családhoz kötődés nem csökkenti igazán a kortárs csoport devianciáját, hiszen kettő-öt fajta kortárscsoport-deviancia a közepesen és a nagyon kötődő gyermekekre is jellemző. Megfigyelhető azonban, hogy a családhoz egyáltalán nem kötődő gyermekeknél a tömegesen elkövetett devianciák (hat-tíz fajta deviancia) vannak túlsúlyban.

Mindkét országban szignifikáns kapcsolatban áll egymással a családhoz kötődés foka és a társas devianciák száma. Látható, hogy a nem kötődő gyermekeknél a halmozott társas devianciák (kettő-öt, illetve hat-tíz fajta társas deviancia) vannak túlsúlyban. Ehhez képest a családhoz erősen kötődő csoportban megnő a kevés társas devianciát elkövetők száma, és itt a legmagasabb az egyáltalán nem deviansak aránya is. Az észtek és a magyarok között az a különbség, hogy a magyaroknál a családi kötődés, úgy tűnik, nagyobb visszatartó erő, hiszen a családhoz egyáltalán nem kötődő válaszolóknál a hat-tíz fajta társas devianciát elkövetők vannak túlsúlyban, míg a családhoz erősen kötődő csoportban a társas devianciákat elkövetők aránya kisebb, mint az észteknél. Érdekes, hogy mindkét országban permanensen magas a kettő-öt társas devianciát elkövetők aránya, függetlenül a családi kötődés mértékétől. Míg a hat-tíz társas deviancia aránya a kötődés erősödésével csökken. A magyaroknál a kötődés fokához mérten markánsabban jelentkeznek a különbségek a devianciák nagyságrendjében. Ezek szerint tehát a magyar szülők erősebb kontrollja olyan fajta családi kötődést jelent, amely visszatart a társas devianciáktól (14. számú ábra).

14. számú ábra

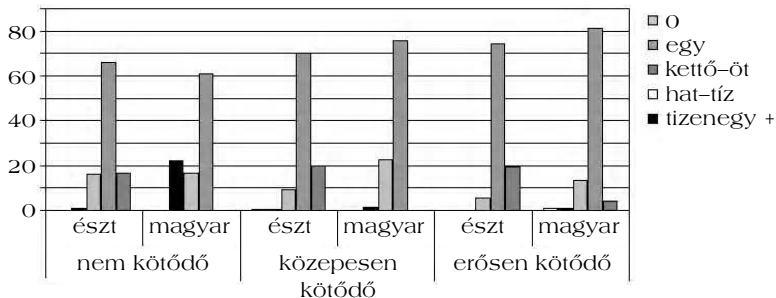
A családi kötődés foka és a társakkal együtt elkövetett devianciák száma (Észtország/Magyarország) (%)

Szignifikáns kapcsolatot fedeztem fel az individuális devianciák és a családhoz kötődés között is, mindkét országban. Az egyéni devianciák elkövetése annál valószínűbb, minél kisebb a családhoz kötődés. De megfigyelhető, hogy a halmozott individuális devianciáknál (hat vagy több deviancia) már nem érvényesül a család visszatartó ereje. A két ország között az a különbség, hogy a 11 vagy ennél több individuális devianciát elkövetők a magyaroknál minden csoportban szinte teljesen hiányoznak, míg az észteknél az erős családi kötődés ellenére is jellemző a jelenlétük (15. számú ábra).

15. számú ábra

A családi kötődés foka és az egyedül elkövetett devianciák száma (Észtország/Magyarország) (%)

A családhoz kötődés mindkét országban szignifikáns kapcsolatban áll a szülővel vagy más felnőttel elkövetett devianciák számával. Ugyanaz figyelhető meg, mint az egyedül, valamint a más gyermekkel együtt (csoportban) elkövetett devianciáknál: minél erősebb a családi kötődés, annál kevesebb a felnőttel együtt elkövetett devianciák száma, a halmozott devianciáknál (hat vagy több deviancia) azonban a család már éppúgy nem visszatartó erő, mint a csoportban és az egyedül elkövetett devianciáknál. Ennek valószínű oka, hogy a felnőtt, akivel elköveti a devianciát a gyermek, családtag. Ezzel együtt a szülőkkel elkövetett devianciatípusban is aktívabbak az észt gyermekek a magyaroknál, függetlenül a szülői kötődés fokától.

A társas, az individuális és a felnőttel elkövetett devianciák nagyságrendje és a családhoz kötődés foka között tehát mindkét országban összefüggés tapasztalható. De akik halmozzák a devianciákat, azok ezt családi kötődéstől függetlenül teszik. Ez azért lehetséges, mert a devianciahalmozók már karrierszerű latens bűnelkövetők lehetnek, akiknek ez a tevékenysége a deviáns csoportban (legyen az kortárs csoport vagy felnőttek, szülők társasága) bontakozik ki, itt találják meg azokat a szerepeket, amelyeket a (nem deviáns) családban kellene elsajátítaniuk.

A családhoz kötődés és a devianciák felfedezése, szankcionálása

Feltételezem, hogy ha erősebb a családi kontroll, akkor a devianciákat inkább felfedezik, és inkább követi valamilyen büntetés (szankció). Szignifikáns összefüggést találtam a családi kötődés szintje és a devianciák felfedezése, valamint a felfedezett devianciákért kapott büntetés között is. Ez az összefüggés mindkét országban felfedezhető. A devianciát elkövetők között legtöbbször egy-két deviáns magatartást fedeztek fel. Azoknál, akik szorosan kötődnek családjukhoz, arányaiban több devianciát fedeztek fel (több, általuk elkövetett deviancia derült ki). Ez a hipotézis tehát beigazolódott.

A magyar minta kissé eltér az észttől, a közepesen és a szorosan kötődőknél ugyanis relatíve sok olyan válaszoló volt, akinek devianciáját nem fedezték fel. Ebből arra következtettem, hogy a szülői kontroll csak látszólag nagyobb a magyar gyermekek felett.

A kérdőív csak a felszínes kontrolltényezőket vizsgálta (csupán arra terjedt ki, hogy a szülők megszabják-e, hogy a közös vacsorákon részt kell venni, tudják-e, kikkel tölti szabadidejét a gyermek és hogy megmondják-e, mikorra kell hazamennie), amelyre a magyar gyermekek pozitívabban reagáltak, mint az észtek. Ez a felszínes kontroll azonban még nem alkalmas arra, hogy a szülők ellenőriz-zék, illetve befolyásolják a gyermek szabadidő-eltöltési szokásait.

Általánosságban elmondható, hogy nincs összefüggés a felfede-ző személy és a családi kötődés foka között. A felfedezés mértéke nagyon alacsony, függetlenül a családhoz kötődés fokától.

A tanárok voltak azok, akik a legkevésbé fedezték fel a devian-ciákat, és a legjobb helyen álltak a devianciák felfedezésében a szülők. Ennek ellenére megállapítható, hogy a szülői kontroll a meg-történt devianciák felfedezésére többnyire egyik országban sem ter-jed ki, csak legfeljebb arra, hogy tudja-e a szülő, kivel tölti a gyer-meke a szabadidejét.

Feltételeztem, hogy aki erősebben kötődik családjához, illetve aki fölött erősebb a szülői kontroll, az inkább kapott a deviáns visel-kedésért büntetést. Az észti válaszolók a legtöbb csínyért nem kap-tak büntetést. A szülők által legenyhébbnek ítélt cselekmények kö-zé esett az enyhe alkoholfogyasztás, a csoportos verekedés és a mások megtámadása azért, hogy elvegyenek tőle valamit (rablás). A devianciák közül legenyhébb elbírálásban a szerzői művek inter-netről letöltése részesült. A szerzői művek letöltése viszonylag nagyszámú volt a mintában (n = 1592) és ennek 72,8%-áért a gyer-mekek nem kaptak büntetést, de csak 26,1%-át nem fedezték fel.

A magyar adatok megközelítőleg hasonló képet mutatnak, bár az észtekkel ellentétben ebben a mintában többen voltak azok, akik nem kaptak büntetést – annak ellenére, hogy cselekményüket felfe-dezték. Ez első látásra ellentmond annak a feltételezésnek, hogy az erősebb családi kötődés egyben több büntetést is jelent, a magyar mintában azonban nagyobb volt a fel nem fedezett cselekmények aránya is. A felfedezett devianciák között kiemelkedik az enyhe al-koholfogyasztás, a szerzői művek internetes letöltése, valamint a hacking mint olyan cselekmények, amelyekért nem kaptak bünte-

tést (bár a hacking nagyon kisszámú volt az egész mintában). Érdekes módon, mindkét országban inkább kaptak büntetést a biciklilopásért a válaszolók, mint a hackingért. Ez ugyan nem igazolta be a feltételezésemet, mindenesetre érzékelteti az egyes devianciák felnőtt társadalom általi megítélését, súlyát: a számítástechnikai devianciákat nem értékelik olyan súlyosnak, mint a „látható” cselekményeket, amelyek azonnali materiális kárban fejeződnek ki.

Osszefoglalás

Az észti gyermekek kevésbé kötődnek a szüleikhez, szüleik lazább kontroll alatt tartják őket. Kevésbé engedelmessé válnak szüleiknek, de többet járnak el otthonról. Több időt töltenek, illetve gyakrabban találkoznak barátaikkal. Elfogadottabb az erőszak a körükben – függetlenül a kortárs kötődés fokától. Az észti gyermekek azonban jobban kötődnek a kortárs csoporthoz, mint a magyarok. Igaz, a bandába tömörülés aránya kisebb, mint Magyarországon, de a bandában nagyobb a devianciák aránya, mint nálunk. Mind az egyedül, mind a csoportban megvalósított devianciák gyakoribbak az észti gyermekeknél. Bizonyos devianciák elkövetése minden csoportban meghaladja a magyar diákokét, így például az alkoholfogyasztás, a drogfogyasztás, a drogárusítás, a fegyverviselés gyakorisági mutatói. A magyarok csak az utcai rongálás és a zseblopás terén előzik meg az észteket, és érdekes módon csak azok között a gyermekek között, akiknek van állandó baráti társaságuk, de az nem banda.

Ezzel szemben a magyar gyermekek összességében kevésbé deviánsak, kisebb a devianciákat halmozók aránya, és körükben kevésbé elfogadott az erőszakos viselkedés is. Ez, valamint a felettük gyakorolt erőteljesebb szülői kontroll is okozhatja, hogy a magyar gyermekek kevésbé nyitottak észti társaiknál: még a kortársakhoz leginkább kötődő 1. és 2. csoportba tartozók is kevesebbszer járnak el otthonról. Habár nálunk nagyobb erejű a családi kötődés, valamint a szülői kontroll, ez leginkább a mindennapos szabadidős tevékenységek kontrollálásában mutatkozik meg. A szülő ugyanak-

kor nem képes ellenőrizni a társakkal eltöltött szabadidő minőségét és a devianciák elkövetését. Úgy tűnik azonban, a családhoz kötődésnek – felszínessége ellenére – szerepe van a devianciáktól való visszatartásban, hiszen a családhoz kevésbé kötődő érzetek körében elfogadottabbak a devianciák, és erőszakosabb attitűd is jellemző rájuk. E visszatartó erő azonban nem vonatkozik azokra a gyermekekre, akik halmozzák a devianciákat: esetükben a családi kötődés már nem jelent visszatartó erőt.

A vizsgálat egyértelmű kapcsolatot mutatott ki a devianciák elkövetése és a szülői kötődés/kontroll, valamint a devianciák elkövetése és a kortárs csoporthoz kötődés között. Minél nagyobb a családhoz kötődés/szülői kontroll, annál kevesebb devianciát követnek el a gyermekek. A gyakoribb devianciák mögött a szülői kötődés lazulása áll. A kortárs csoporthoz kötődés erősödésével több devianciát követnek el a gyermekek.

A társakhoz kötődés és a szülői kötődés/kontroll között is kapcsolat tapasztalható: minél erősebb a társakhoz kötődés, annál kisebb a szülői kötődés, de ez kevésbé igaz a magyar diákokra, hiszen esetükben azok szülői kontrollja is meglehetősen magas, akiknek állandó baráti társaságuk van.

15 éves a DADA: a rendőrségi megelőzési program értékelése

A kutatás során feldolgoztuk a DADA-program történetét, működési módját és szerveződését. Az anyaggyűjtés folyamán vált nyilvánvalóvá, hogy a program nyilvántartási rendszere átgondolásra, korszerűsítésre és pontosításra szorul.

A kutatás idején valamennyi régióban külön-külön fókuszcsoportos megbeszéléseket szerveztünk, továbbá külön fókuszcsoportos megbeszélést tartottunk a program alapítóival.

Az empirikus felméréskor az ország hat régiójában összesen 120 iskolában végeztünk kérdőíves vizsgálatot. Az empirikus vizsgálat idején 2048 DADA-oktatásban részt vevő diákkal és kontrollcsoportként 2150 nem résztvevő fiatallal vettünk fel kérdőívet, és összesen 4198 tanulót választottunk fel.

A rendőrségi bűnmegelőzési programok közül legszélesebb körben ismertté vált DADA-program 15 évvel ezelőtt indult útjára. Az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium felkérésére 2007-ben kezdtük meg a program értékelő vizsgálatát, amely nem volt könnyű feladat. Nem csak azért, mert korábbi értékelő vizsgálatok hiányában nem volt „archimedesi pont” az értékeléshez. A DADA-program másfél évtizedes sorsa összefonódott a rendszerváltással, így nehezítette az értékelést, hogy a rendőrségi reform megindulása és megrekedése, a rendőrség út- és szerepkeresése mind-mind nyomot hagyott a programon.

A kutatás lefolytatásához azonban értékes segítséget kaptunk az ORFK bűnmegelőzési osztályától. A felméréshez szükséges adatok és információk nem álltak volna a rendelkezésünkre a társintézményekben dolgozó kollégák segítségével, és a fókuszcsoportos

megbeszéléseken részt vevő pedagógus és rendőr kollégák nélkül. Köszönet illeti a felmérésben részt vevő iskolák tanárait és diákjait, akik az év végi iskolai hajrá időszakában is készséggel közreműködtek a felmérésben. Külön és kiemelten mondunk köszönetet a kutatás lefolytatásához nyújtott segítségért

- a DADA-alapítóknak: Diószegi Gábornak, Csonka Györgyinek, Heiter Sándornak, Generál Mártának, Bató Évának, Papp Juliannának, Bak Mihálynak;
- a DADA jelenlegi országos koordinátorának, Mikó Lászlónak;
- az Országos Kriminológiai Intézet kutatásban részt vevő munkatársainak, valamint
- a Legfőbb Ügyészség pénzügyi főosztálya munkatársainak.

A DADA-program kronológiája¹

A prevenció gondolat az 1980-as évektől jelen van a rendőrség tevékenységében. A fiatalok körében végzett iskolai prevenció tevékenység keretében a megyei nyomozók belügyi osztályfőnöki óráként előadásokat tartottak az iskolákban. 1989-ben az ifjúságvédelmi szolgálatot átszervezték ugyan, de az ifjúságvédelmi feladat ellátásának fontossága nem szűnt meg. Valószínűleg ez az igény is ösztönözte a bűnmegelőzés szervezeti rendszerének kiépülését és országos szervezetté formálódását. 1990-ben ugyanis a BRFK-n, később több megyében is, különböző formában hozták létre a bűnmegelőzés szervezeti egységeit.

Mindemellett a szervezeti rendszer kialakításának megkezdése egyszerűbbnek tűnt, mint a gondolkodás átformálása. 1991-ben a szerencsés véletlenek egybejárásából következően a program felkeltette a BRFK bűnmegelőzési osztályának figyelmét. Az amerikai DARE-program „éppen időben” érkezett Magyarországra: ekkor kezdett el igazán foglalkozni a politika a kábítószer-problémával.

¹ A DADA-program kronológiáját Balázsfalvi Gusztávné – Rácz Ferenc: Boldog születésnapot DADA (IRM, Rendészeti Szakállamtitkárság, Budapest, 2007) című könyve alapján, illetve a fókuszcsoportokon szerzett kutatási tapasztalatainkra támaszkodva állítottuk össze.

1992 tavaszára összeállt a DADA-alapítók „nagy csapata” is, akik elévülhetetlen érdemeket szereztek a bűnmegelőzési gondolkodás rendőrségen belüli terjesztésében. Az alapítók egy baltimore-i drog-megelőzési program segítségével elkezdték a megelőzési program honosítását, az amerikai ízü filozófia honi viszonyokra igazítását, a drog mellett az egyéb megelőzési témakörök végiggondolását.

1992 őszén az országban elsőként Veszprémben indult meg az oktatás, majd Budapesten három iskolában folytatódott a program, és az első évben összesen 998 gyerek kapcsolódott be. A sikerek nyomán 1993-ban az ORFK átvette a projekt szervezését, és meghirdette a program országos bevezetését. A programiroda koordinálta és felügyelte a program működését, amelyhez az ORFK finanszírozási forrásokat is adott. A képzők képzése egyre olajozottabban történt, az alapképzés befejezését vizsga követte. A program további intézményesülését a DADA Újság tette lehetővé.

Ez után az intézményesítés nehezebb feladatai következtek. 1994 nyarán átdolgozták a programot, és 1995-re minden megye csatlakozott. A programot felügyelő bizottság vezetője az ORFK megelőzési főosztály bűnmegelőzési és esélyegyenlőségi osztály kijelölt országos koordinátora lett, és kialakult a régióvezetői rendszer (1. számú táblázat).

A megyei főkapitányságokon működtek a megyei koordinátorok, akiket a megyei bűnmegelőzési osztály vezetője bízott meg a

1. számú táblázat

DADA-régiók

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
Borsod- Abaúj- Zemplén Hajdú-Bihar Heves Nógrád Szabolcs- Szatmár- Bereg	Békés Bács- Kiskun Csongrád Jász- Nagykun- Szolnok	Vas Győr- Moson- Sopron Veszprém Zala	Tolna Baranya Somogy	Fejér Komárom- Esztergom Pest	Budapest

feladatok ellátásával. Ekkorra már valamifajta elismerés is kapcsolódott a tevékenységhez: közvetlen parancsnoki egyetértéssel történő javaslatot lehetett tenni az év DADA rendőre cím odaítélésére.

1995–1996-ban felmérés készült a DADA-program működéséről, amely ekkor már 125 általános iskolában, tízezer diák részvételével és 91 DADA-oktatóval működött.

A jelen kutatás keretében lebonyolított fókuszcsoportos munkálások tapasztalatai alapján a DADA „aranykora” az 1995 és 2000 közötti évekre tehető. Ekkor szervezték újjá az ORFK bűnmegelőzési osztályát. A program az országos koordináció mellett már igényelte a regionális szintű koordinációt is. A régióvezetők feladatai a 2006-os normamódosításnál fogalmazódtak meg és váltak a program részévé.

A programiroda folyamatosan figyelemmel kísérte a program alakulását, és döntött a program aktualizálásáról és korszerűsítéséről. Az 1994. évi szakértői átdolgozás szélesítette a programot, és tartalmát, nyelvezetét, valamint képi világát a hazai helyzethez igazította. Az 1999-es aktualizáláskor a programiroda végrehajtotta a szükségessé vált profiltisztítást, amelynek során számos olyan témakört kirostált a programból, amelyekben a rendőr kevésbé kompetens. Ezzel a program rendőri jellegét erősítette. A program felülvizsgálata azért is fontossá vált, mert az ezredfordulótól kezdve az iskolaiéletmód- és megelőzési programok oly széles körű kínálata alakult ki, amelyhez a rendőrségi DADA-programnak is illeszkednie kellett. 2001-ben a program ismételt felülvizsgálatára került sor, és 2002-ben életbe lépett az új DADA-program.

A programnak nem voltak (és máig sincsenek) kvalitatív módon mérhető paraméterei – csupán a kvantitatív módon mérhető részt vevő diákok és oktatók számát ismerjük. A probléma nem elhanyagolható. Annak érzékeltetésére, hogy hányféle módon fogalmazható meg a DADA-program tartalma, álljon itt egy összeállítás. Az alábbi listát a *15 éves a DADA* című könyv feldolgozása alapján készítettük, az ott megszólaltatott szereplők által adott meghatározások szerint. Tehát arra a kérdésre, hogy „mi is a DADA-program?”, a megkérdezettek a következő tartalmú válaszokat adták:

1. magatartás- és viselkedésformáló információs rendszer;
2. biztonságra nevelő iskolai program;
3. életvezetési kiskaté;
4. a társas viselkedés szocializációs folyamataiban eligazodást segítő rendszer;
5. emocionális alapú nevelési biztonságpolitikai tananyag;
6. helyes döntési mechanizmusokat kiépítő, az érzelmi-tudati szférára egyaránt ható tematikai rendszer;
7. általános bűnmegelőzési életvezetési program;
8. egy amerikai program magyar adaptációja;
9. bűnmegelőzési program;
10. hobbi;
11. szenvedély;
12. katedraéhség elleni gyógyterápia;
13. szubkultúra a rendőrségen belül;
14. kapocs a civil szférához;
15. az egyéni pozitív rendőrképet kialakítani segítő program.

Fókuszcsoportok

A DADA-program hatékonyságával kapcsolatos kérdőíves felmérésünk és adatelemzésünk kvantitatív kutatási módszereit a fókuszcsoport módszer kvalitatív technikájával szerzett eredményekkel egészítettük ki. A fókuszcsoportok 5-13 fős csoportokkal zajlottak, a következő három homogén szakmai csoportban:

1. A DADA-„alapítók” fókuszcsoportja;
2. A regionális szinten megszervezett DADA-osztályfőnök pedagógusok fókuszcsoportjai; és
3. A DADA-oktató rendőrök fókuszcsoportja.

A következőkben a háromféle szakmai csoportban elhangzott véleményeket együttesen, de tematikus bontásban csoportosítva adjuk közre.

A program célja és funkciója

A fókuszcsoportokon részt vevő pedagógusok (DADA-osztályfőnökök) a program célját jobbra a megelőzésben határozták meg. Azt várják el a programtól, hogy ismertesse meg a diákokat a veszélyekkel. Többen is megfogalmazták, hogy a programban a deviancia és az agresszivitás kérdéskörének tovább részletezését tartanák fontosnak. A betűszóban szereplő AIDS-problémát azonban egyikük sem tartotta olyan súlyúnak, amellyel a rendőrségnek a DADA-program keretében kellene foglalkoznia.

Nagy egyetértést tapasztaltunk a pedagógusoknál a következmények taglalásának fontosságát illetően. A drognál a jogi következményeket, a társadalmi kapcsolatok megváltozásának kiemelését tartották fontosnak. A DADA-programnál kiemelték a dönteni (és a nemet mondani) tudás képességének erősítését. Azt is tapasztaltuk, hogy a pedagógus a „mumus” szerep betöltését is elvárja a rendőrtől. Ha a bűnmegelőzéssel foglalkozik, akkor foglalkozzon a bűn fogalmával is. Mint mondták, a pedagógus az egészségtan nevű tantárgy keretében megtaníja az alkohollal, az AIDS-szel, a droggal, a dohányzással kapcsolatos ismereteket. Ezekhez a témakörökhöz a pedagógusnak filmek és egyéb jó segédanyagok is a rendelkezésére állnak. A jog által előírt kötelességeket azonban nem tudja megtanítani. Azt várnák, hogy a program foglalkozzon szélesebb körben a jogellenes viselkedés következményeivel és a kötelességekkel. Több olyan konkrét példát várnának, hogy ha egy hasonló korú gyerek vagy fiatal jogellenes cselekményt követett el, akkor annak mi lett a kimenetele. Olyan legyen a bemutatás, hogy a diák „elrettenjen, hogy megijedjen”. Többen is úgy fogalmaztak, hogy ha egy fiatal a „bűn útjára lép”, akkor lássa, hogy annak mi a következménye. A rendőr tehát azt mondja el, amivel kapcsolatosan a tanárnak nincsenek ismeretei.

Az már a fókuszcsoportokon kiderült, hogy a pedagógusok elsősorban többsége nem vesz részt a DADA-foglalkozásokon, vagy azért, mert a DADA-programot oktató rendőr erre kérte az osztályfőnököt, vagy a pedagógus maga dönt úgy, hogy nem vesz részt a

programon. A programmal kapcsolatos elképzeléseik, illetve véleményük tehát nem feltétlenül az általuk megtapasztalt valóságot tükrözi.

A program szerkezete és sajátosságai.

A program kezdeményezése

A program kezdetén az alapítók felmenő rendszerben képzelték el a program elterjesztését. A fókuszcsoportos beszélgetések során azt tapasztaltuk, hogy a lefedettség elérése (vagy az erre törekvés) nem mindenütt történt fokozatosan. Amikor az országos rendőri vezetés a program mögé állt, akkor a helyi kapitányok is fontosnak tartották, hogy a területükön fusson a program. Egy-egy ilyen fázisban a rendőrség túl is vállalhatta magát, ez pedig a program színvonalának csökkenésével járhatott.

A program megfogalmazott alapelvei: 1. az önkéntesség; 2. az együttműködés; és 3. a hitelesség.

Értékelésünk szerint az önkéntesség alapelve jellemzően megvalósult a program működése során. A gyakorlatban azonban több problémát is észleltünk. Ezek nem elsősorban az önkéntességgel voltak kapcsolatban, hanem az együttműködés gyakorlatának problémáira utaltak. A pedagógus fókuszcsoportokon ugyanis többször elhangzott, hogy sok iskolában, ahol tömbösített formában zajlik a DADA-oktatás, a rendőroktató egyszer csak bejelenti, hogy a következő héten jön, és DADA-órát tart az osztályokban. Ezeket a helyzeteket a pedagógusok nehezen tudják tolerálni, ekkor ugyanis gyors szervezés kezdődik, hogy lehetőség szerint ne valamelyik főtárgy helyett kerüljön sor a DADA-óra megtartására.

A program kezdeményezéséhez szorosan hozzátartozik, hogy a pedagógus, illetve a rendőr hogyan szerez tudomást a DADA-program létezéséről. Először az iskolai szakember ismereteinek forrását vizsgáljuk.

Úgy tűnik, hogy az iskolájukban gyermekvédelmi felelősi feladatokat ellátó pedagógusok mindegyike ismeri a programot. Tapasztalataink szerint a DADA-program szervezése az iskolai gyermekvé-

delmi felelősök feladatkörébe tartozik. Számos olyan pedagógus kolléga volt, aki a felső tagozaton tanított, és az alsóból érkező osztályával együtt „megörökölte” a programot. Volt azonban olyan tanár is, aki speciális rendszerű iskolában találkozott a programmal, és itt – tekintettel a túlkoros diákokra – különösen fontosnak tartotta a program megszervezését. Volt olyan pedagógus, aki tudta, hogy az iskolája évek óta együttműködési megállapodás keretében fogadja be a DADA-programot.

A fókuszcsoporthoz megbeszélésekből úgy tűnt számunkra, hogy a pedagógusok és a rendőrök eltérő módon viszonyulnak a program fontosságához. Azok a pedagógusok, akik problémás környezetben működő iskolában tanítanak, akik nap mint nap találkoznak a családi erőszak, az alkohol, esetleg a drog jelenségével, nagyon fontosnak tartják a programot. A jobb helyzetű és kevésbé problémás iskolában dolgozó pedagógusok inkább a program más tantárgyakkal fedésben lévő ismereteit látják. A pedagógusok egyike sem tette magáévá vagy tartotta volna fontosnak megemlíteni azt az elemet, amelyet a rendőrök oly fontosnak tartanak, azaz hogy a rendőr az oktatási helyzet segítségével közelebb kerül a diákokhoz, ezért rá nemcsak mint a hatalom szereplőjére, hanem mint lehetséges segítőre tekintenek. Úgy tűnik, hogy ez az érvelés nem érintette meg a másik szakma szereplőit.

A rendőrök kapcsolatba kerülése a programmal jól meghatározható vágányokon zajlik. Ezek közül számunkra a jellemzőbbnek a nem hagyományos rendőri pályán a rendőrséghez érkező személyek tűntek. Ebben a körben is két jellegzetességet tartunk érdekesnek kiemelni: 1. az eltérő szakmai háttérű személyekből rendőrré válók körét; és 2. az alapvetően a tradicionális pályán haladó rendőrt, aki valamilyen formában már korábban is kapcsolatba került az iskolai megelőzési programokkal. Ők azok a DADA-oktatók, akik a rendőrségen a civil vagy polgári alkalmazotti státusból képezik át magukat rendőrnek, vagy azok, akik a rendszerváltozás után más szakmai végzettség birtokában érkeztek a szervezethez. Például a szociálpedagógus vagy a pedagógus végzettségű szakemberek, akik a felvételük után szerezték meg a speciális rendőri vég-

zetséget a munkájukhoz. Az ilyen szakembereknek jól láthatóan a bűnmegelőzés felé vezet az útjuk a szervezeten belül, hiszen mentalitásuk, ismereteik jól használhatók a prevenció területén. Szerencsés egybeesés volt ez az 1995 és 2000 közötti időszakban, amikor a szervezettől eltávozó rendőrök státusait más végzettségű személyekkel töltötték fel, közöttük is igen sok nővel.

A másik vágány a rendészeti szakközépiskolából érkező – és alapvetően a hagyományos vágányon haladó – rendőrök csoportja, akik kiképzett DADA-oktatóként közvetlenül is bekapcsolódhatnak a programba.

A program együttműködési rendszere

Számunkra is úgy tűnt, hogy ez a program testesíti meg a rendőrség új szerepvállalását és új típusú kapcsolattartását más intézményekkel. Az együttműködések mellérendeltségi viszonyban gyakorlása azonban még nem tökéletes. Ennek illusztrálására hoztuk azt a fókuszcsoportokon többször is említett helyzetet, hogy az iskola a rendőr leterheltségéhez igazodik. Amikor a rendőr jelentkezik, hogy szeretné megtartani a DADA-oktatást, akkor az iskola ehhez a létező órarend átalakításával igazodik. Azt is tapasztaltuk, hogy sok helyen csak évente négy-öt alkalomból áll a képzés. Távolról sem ez az általános gyakorlat, számos olyan iskolát is említettek ugyanis a fókuszcsoportokon, ahol valóban havi rendszerességgel és az osztályfőnöki órák keretében történik a képzés.

Az intézményi együttműködés mellett a személyes együttműködés, azaz a rendőroktató és a pedagógus közötti kapcsolat is említést érdemel. Benyomásaink szerint az együttműködésnek ez a szintje ritka kivételként működik. A pedagógusok elsőprő többsége úgy értelmezi a DADA-oktatással kapcsolatos feladatait, hogy (maximum) a képzés technikai feltételeiben kell segédkezet nyújtania.

„... ha 300 gyereket tanít az ember, és az egyik teremből ki, a másikba be, zsong a feje, akkor csak arra figyel, amire muszáj. Legyenek füzetek, odaadom, elveszem, rend volt, nem volt probléma, kész, végeztünk.”

„... az előző osztályom nagyon problémás osztály volt, sok magatartási problémával, és akkor többször be kellett ülnöm, ahhoz hogy (a DADA-oktató rendőr) meg tudja tartani a foglalkozást.”

Abban segít tehát, hogy ahol a diákok nem viszik haza a DADA-munkafüzetet, akkor ezt a tanárok összeszedik, és a következő DADA-foglalkozás előtt kiosztják. Ha ugyanis a diákok hazavinnék, akkor – a pedagógusok szerint – nehezen kerülne vissza a munkafüzet a következő alkalomra. Természetesen ez különösen igaz akkor, ha random módon határozódik meg a képzés következő időpontja. Ezzel a megoldással viszont a program elveszíti annak a lehetőségét, hogy az elhangzottakat a gyerekek a szülőkkel is megbeszéljék, és a program hatásában valóban túlléphessen az iskola keretein.

Több pedagógus is megjegyezte, hogy nem kérdezték meg őket arról, miről is kellene beszélni a gyerekekkel. Van egy kész füzet – mint mondták –, és a rendőroktatók ebből dolgoznak. Néhány esetben azonban van átfedés a program és az egészségtan, illetve az osztályfőnöki órák témái között. Ilyen például a közlekedés, a drogok vagy a szexualitás. Nyilván nehéz olyan programot kidolgozni, amely semmilyen más ismerethalmazzal nincs átfedésben, csupán arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a munkaprogram tartalmi egyeztetésével a pedagógusoktól további tartalmi és módszertani segítséget kaphatna a projekt. Tudjuk, hogy a tervezetet hozzáértő szakmai csoport készítette. Az alkalmazás azonban sokféle típusú iskolában és eltérő társadalmi közegben zajlik. A DADA-alapítók azt mondták, hogy „annyiféle DADA van, ahány oktató” – utalva arra, hogy a rendőroktató személyisége alapvetően meghatározza a programot. Itt és most csak arra szeretnénk felhívni nyomatékkal a figyelmet, hogy az igénybevevő oldalán is annyi DADA-képzés formálódhat, ahányféle iskolai osztály van, a terep jellegzetességei ugyanis fel is erősíthetik, de ki is olthatják a program lángját.

A pedagógusok azt is megfogalmazták, hogy az oktatás lehetne „színesebb, szagosabb”, azaz olyan előadásokat várnának, amelyek vizuálisan is lekötnek a gyerekeket. Ha látnák filmen, lehet,

hogy sokkal több maradna meg bennük. Ezt a felvetést, noha távolról sem értünk vele egyet, azért szerepeltetjük itt, mert nem elszigetelt vélemény. Számunkra ez a helyzet azt mutatja, hogy a DADA-oktatónak a pedagógussal is „dolga van”. Azaz a tanárok többsége felületes benyomások alapján formál véleményt a programról, mi több, olyat vár el, amit ő maga sem tudna megvalósítani. Szimptomatikusnak érezzük viszont, hogy azok a pedagógusok, akik folyamatosan benn vannak a DADA-órákon, pontosan arról számolnak be, hogy a diákjaikat másik oldalról ismerték meg, olyan reakciókat tapasztalták, amilyeneket korábban nem is feltételeztek.

„Attól a gyerektől azt nem vártam, ugyanis jelentkeztek, és elmondták a véleményüket, és olyan is, aki órán meg sem szólal. Más esetben nagyon érdekes dolgokat tudtam a meg a gyerekekről meg a véleményükről.”

„Kötetlenebbül, szabadabban beszélnek, még az is felszólal, aki amúgy egyébként nem szokott szerepelni. Közvetlenek, jó kapcsolat van a rendőr hölgy és az osztály gyerekei között.”

Az együttműködési rendszer része a szülőkkel tartott kapcsolat. A szülők már a program első változata szerint is a DADA-program deklarált kapcsolati hálójának egyik elemei. A fókuszcsoportok tapasztalatai azonban inkább arra utalnak, hogy a szülőkkel történő kapcsolattartás a vágyálmok körébe tartozik. De mintha a pedagógusok sem bíznának abban, hogy van értelme a szülők programba való bevonásának.

„Azt gondolom, hogy az a szülő, akivel a DADA-programról beszéltünk, és csak ebből a beszélgetésből szerez tudomást az ilyen problémákról, vagy egyáltalán, ha csak mi nyitjuk fel a szemét, az a szülő nem is fog figyelni a gyerekére. Aki önmagától nem figyel oda, annál én nem fogom tudni elérni, hogy odafigyeljen.”

„Amikor arról beszélünk a szülői értekezleten, hogy a gyerekeket nem kellene este későn elengedni, egyes szülők kerek perec közlik, hogy mi köze az iskolának hozzá.”

Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy amikor a pedagógusokat kérdeztük a DADA-program kapcsán a szülői kapcsolattartásról, a fókuszcsoport „panasznapppá” alakult, és a tanárok nem a DADA-program kapcsán adódó, hanem a szülőkre vonatkozó általános kapcsolattartás nehézségeit ecsetelték. Ez számunkra olyan problémára utal, amelyet általánosabb formában kísérünk meg megfogalmazni. Mint kiderült, a tanárok szülőkkel kapcsolatos problémái és tehetetlensége, eszköztelensége nem általánosan a szülőkkal, hanem pontosan azoknak a gyerekeknek a szüleivel kapcsolatos, akikkel az osztályban problémák vannak. Ez a gond osztályonként egy-két gyereket érint, de a tanárok általánosabban érzik át és fogalmazzák meg eszköztelenségüket. Elmondták, hogy a problémás gyerekek szüleit képtelenség befolyásolni, nem mennek el a szülői értekezletre, sem a fogadóórára, és tapasztalataik szerint a nevelés feladatát „átolják” az iskolára.

Úgy gondoljuk, hogy pontosan ez az a terület és probléma, ahol a DADA-oktató rendőr több segítséget nyújthatna az osztályfőnöknek. Tapasztalataink szerint ugyanis a pedagógusoknak legtöbbször egy-egy diák viselkedésével és nagy részben e diák nemtörődöm viselkedésű szüleivel vannak problémái az osztályában. Ezekkel a diákokkal „nem tud mit kezdeni” a pedagógus, és megoldhatatlan feladatnak érzi a fegyelmezést. E néhány diák viselkedése valóban tönkretelheti a pedagógus munkáját, és a sikertelenség érzését keltheti bennük. A pedagógusok érzését pontosan megfogalmazta az egyik résztvevő: „Azt nem vizsgálja soha senki, hogy a gyerek mit tesz, mit nem. Azt sem vizsgálja senki, hogy a szülő mit tesz. Itt mindig csak a tanár és rendőr felelősségét vizsgálják.”

Ha nem igaz is tökéletesen az állítás, jól kifejezi a tehetetlenség érzését. Azt azonban nem gondoljuk, hogy a DADA-program megoldja ezeket a helyzeteket, sokkal inkább az a véleményünk, hogy a rendőrnek – különösen az ifjúságvédelemben jártas DADA-oktatónak – lehet mondanivalója erről a problémáról. Itt nyilván olyan helyzetekre gondolunk, hogy a rendőroktató megbeszélheti a felvetődő helyzetet a pedagógussal, és segítséget nyújthat abban, hogy az érintett felek leülhessenek egy mediációs megbeszélésre – ter-

mésztesen beleértve a szülőket, egyéb rokonokat és a diákokat is. A mediációban való részvétel természetesen önkéntes, de valószínűleg van üzenete annak, hogy a bűnmegelőzési területen tevékenykedő rendőroktató is részévé válik a problémakezelésnek. Az iskolai konfliktuskezelésnek nagy szakirodalma van, és az elmúlt években itthon is jelentős gyakorlati tapasztalatok halmozódtak fel. Úgy véljük, hogy egy ilyen probléma megoldásában történő közreműködés mindenképpen erősíti a rendőroktatók elismertségét, és ők azok a szakemberek, akik ezen az ügynevezett másodlagos bűnmegelőzési területen segíthetik azt, hogy a nagyobb közösség szempontjai is érvényesüljenek.

A programmal kapcsolatos rendőrségi attitűdök

Tapasztalataink szerint a program rendőrségen belüli elfogadottsága szinte kizárólag az adott kapitányság vezetőjének megítélésén múlik. Ez a megítélés, a fókuszcsoport tapasztalatai szerint, a teljes elfogadástól a szinte teljes elutasításig sokféle lehet. Hallottunk olyan gyakorlatról, ahol a rendőrkapitányság vezetője a „bűnmegelőzési rendőrt” bevonja a civilekkel vagy a társhatóságokkal történő kapcsolattartásba. Kifejezi a megelőzési munka iránti megbecsülését azzal, hogy jelen van az időszügi tanács ülésén, vagy maga helyett a bűnmegelőzési rendőrt küldi. Mindig figyel arra, hogy a bűnmegelőzési munka fontossága teret kapjon a rendőrkapitányság tevékenységében. A támogatást mutatja az is, ha a DADA-oktató rendőr kinevezése nyomozó marad, de konkrét vizsgálat lefolytatásával nem terheli. Az a tapasztalatunk, hogy a bűnügyi nyomozói beosztás mellett nem lehet a DADA-programot folytatni, a nyomozati érdek ugyanis folyamatosan „felülírja” az oktatási vagy órataratási kötelezettséget.

A programmal kapcsolatos másik véglet, amikor a rendőrség vezetője csak a súlyponti számoknak hisz. A rablás, a gépkocsival kapcsolatos bűncselekmények, a lakásbetörés, a zseblopás, a testi sértés számai viszonylag jól mérhetőek, és ha ezekben a bűncselekményekben a kapitányság „jól teljesít”, akkor a sikeresség muta-

tói adottak. A főkapitányi összesítésben ugyanis nem sarkalatos pont, hogy hány családon belüli erőszakos cselekménnyel kapcsolatos nyomozást fejeztek be eredményesen. Nem állítják rangsorba például Budapesten a 23 kerületet, hogy hány prevenció órát tartottak az iskolákban. Még csak a szerint sincs külön értékelés, hogy csökkent-e a gyermek- vagy fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények száma. Noha lehet, hogy a két jelenségnek köze van egymáshoz.

Találkoztunk olyan megoldással is, ahol a kapitányság saját DADA-programot készített, nem ilyen névvel ugyan, de hasonló céllal. Ezek – még akkor is, ha az önkormányzat és a rendőrség együttműködésében dolgozták ki őket – azonban jelentős mértékben lazították a program formális megkötéseit. Értékelésünk szerint ezek a megoldások visszalépést jelentenek a korábbi „belügyi órák” rendszeréhez. Az e körbe tartozó iskolai prevenció programok rövidebb időtartamú elfoglaltságot jelentenek az oktató rendőröknek, vagyis rövidebb ideig kell nélkülöznie a rendőrségnek az oktatásban részt vevő kollégát. Véleményünk szerint ez a megoldás jól mutatja, hogy az intézményes és a szakmai érdek hogyan „írja felül” a lakosságit. A kapitányság működése csak egy rövidebb tartamú programot „bír” el. Még azt is mondhatnánk, hogy havonta ez a két-három óra az az „üresjárat” a kapitányság működésében, amelyet a kapitányság vezetője hajlandó a prevenció programokra fordítani. Mindenesetre ez a megközelítés nyilvánvalóan nem úgy gondolkodik az iskolai rendőrségi megelőzési programokról, mint amelyek a kapitányság tevékenységét javítanák, munkáját, megítélését más megvilágításba helyeznék.

Úgy gondoljuk ezért, hogy az iskolai prevenció programok oktatására történő felkészítést az RTF tanrendjébe is be kellene illeszteni.²

2 Talán nem közsímert, hogy a Rendőrtiszti Főiskola – az Országos Kriminológiai Intézet kutatói által kidolgozott szakmai program alapján – évekig működtette a bűnpreelőzési szakirányú posztgraduális képzést. A képzésben elsősorban bűnpreelőzéssel foglalkozó rendőrök vettek részt, szociális munkások, pedagógusok, önkormányzati szakemberek kevésbé érdeklődtek a képzés iránt.

Már halljuk is az ellenvetést, hogy nem mindenki képes ilyen oktatásra. Ez igaz, mint ahogy az is, hogy bármely más megtanulandó tárggyal kapcsolatosan is eltérő a diákok képessége és érdeklődése. Az RTF curriculumába illeszkedő ismeretanyag azonban azt jelentené, hogy a rendőri tevékenység fontos eleme a polgárokkal (az iskolai megelőzési programoknál: a fiatal polgárokkal) való kapcsolattartás.

Ismereteink szerint a kapitányságvezetőknek az elmúlt évben tartottak először olyan továbbképzést, amelynek integráns része volt a DADA-programmal kapcsolatos ismeretek és tapasztalatok átadása. Ezt a gyakorlatot feltétlenül folytatni és erősíteni szükséges.

Úgy gondoljuk, hogy a rendőrségi bűnpreelőzési programot szélesebb kontextusban kellene értékelni. Ahogy az egyik fókuszcsoport résztvevője fogalmazott: „Mi tartunk kapcsolatot az iskolákkal, mi veszünk részt fórumokon, mi adjuk el a rendőrséget.” Tökéletesen helytállónak tartjuk ezt a megfogalmazást. Részben pedig azért, mert a felnövekvő generáció „rendőrképét” befolyásolhatja a DADA-oktatók szereplése az iskolában. Részben azért, mert a kapitányság vezetője fontos szereplője a helyi együttműködési hálózatnak, és ha ezt a feladatot megosztja a bűnpreelőzési feladatokért felelős beosztottjával, akkor erősíti a helyi együttműködési hálózat szakmaiságát.

Oktatói minőségbiztosítás

A rendőroktatók munkájának minőségbiztosításával kapcsolatos kritériumok: legyen gyakorlott rendőr; legyen jártas az ifjúságvédelem területén; legyen gyakorlata az óratartásban. Ez a három kritérium azt is jelzi, hogy más szempontnak kell megfelelnie egy járőrnek, és más szempontok szerint színvonalas a DADA-rendőr tevékenysége.

Erre tekintettel fogalmazódott meg az oktatók kiválasztási eljárása, amelyet először a kezdeti „nagy csapat” szereplőinek az oktatásból történő kiválása tett szükségessé. A megfogalmazott szempontok mindenekelőtt az önkéntességet tartják fontosnak, tehát hogy a DADA-oktató vállalja a feladatot. Az objektív körülmények közé sorolható, hogy az oktató parancsnoka engedélyezi-e az okta-

táshoz szükséges szolgálati időt. Ha mindkét feltétel teljesül, akkor következik a régióvezetővel történő elbeszélgetés, és ennek pozitív kimenetelét követi az ötnapos tematikus felkészítő tanfolyam. Ez a képzés pedagógiai alapismereteket, kommunikációs ismereteket, drámapedagógiai ismereteket ad, amelynek segítségével a jövőbeni DADA-rendőrök feldolgozzák az oktatandó anyagot. A tanfolyamot elméleti és gyakorlati vizsga zárja.

Jól érezhető tendenciát láttunk a program szervezeti „intézményesülésére”. Ilyennek gondoljuk a fókuszcsoporton megemlített javaslatokat, hogy az ORFK bűnmegelőzési osztályának a vezetője nevezze ki a régióvezetőt egy hivatalos kinevezési okmány átadásával együtt.

Az oktató rendőrök szakmai háttere

1991-ben, amikor a program indításának ötlete megfogalmazódott, azt tartották a legfontosabbnak, hogy az legyen DADA-oktató, aki csinálni akarja ezt a munkát. Felvetődött természetesen az is, hogy miért kell az oktatóprogramot rendőrnek tartania, hiszen ő kevéssé járatos a pedagógia módszereinek alkalmazásában. Azt mindegyik szakmai csoport megfogalmazta, hogy a pedagógus sohasem lehet olyan hiteles egy rendőri eset megítélésénél, mint maga a rendőr. A programszervezők tehát úgy döntöttek, hogy az önkéntességre építve a pedagógiai ismereteket pótolják a rendőröknél, és nem a pedagógus kompetenciáit erősítik. Számít tehát a rendőr személyiségére, szakmai tudására, élettapasztalatára, és pontosan ezek a körülmények teszik flexibilissé a programot. A leadandó témáknak tehát a kereteit adta meg a program, de az oktató rendőr kiegészítette a saját tapasztalataival.

A fókuszcsoportok tapasztalatai abban is megerősítettek, hogy az 1990-es évek vége felé sok pedagógus szakképesítésű felvételes vált rendőrré. Ez az időszak egybeesett a pályaelhagyó pedagógusok számának növekedésével, amikor a gyermeklétszám csökkenése és a közoktatás finansziális problémái összeadódtak, és ez a pedagóguslétszám csökkentésével járt. A DADA-program oktató-

sa a hagyományos rendőri munkától eltérő képességeket kíván. A kapcsolódó szakirodalom feldolgozásakor úgy láttuk, hogy a DADA-program másféle típusú szakembert szólít meg a rendőrségen, mint a hagyományos rendőri tevékenységi területek, és ebben a fókusz-csoportok tapasztalatai határozottan megerősítettek bennünket. Többen is említették, hogy a gyermekekkel való foglalkozás örömet jelent nekik, ezért vállalkoztak erre a feladatra. Úgy láttuk, hogy többféle motívum is állhat a mögött, hogy a rendőr örömet leli az oktatásban: lehet véletlen rácsodálkozás és siker; lehet szakmai elhivatottság a bűnmegelőzés iránt; lehet védő-óvó magatartás, vagy a biztonság megtanításának fontossága, különösen akkor, ha a rendőrnek is van gyermeke. Lehet egyfajta küldetés, értékátadás, de lehet az oktatás motívuma a tenni akarás vagy a napi rutinból kilépés szándéka is. Ezekben az indítóokokban nem tapasztaltunk jellemző mintázatot, sokkal inkább abban, hogy a rendőrségen belül milyen mozgatórugói vannak a DADA-program mögé álló rendőrségi szakembereknek.

Mindezzel együtt:

- Fontosnak tartjuk, hogy a DADA-program oktatásához nem kell felsőfokú végzettség. Elegendő tehát a rendészeti szakközépiskolai végzettség. A prevenciós irány tehát az átlagtól eltérő végzettségű szakembereknek is karrierlehetőséget kínál.
- Fontosnak tartjuk, hogy az iskolai prevenció a rendőrségi pályafutást civilként (például polgári alkalmazottként) indító, és más típusú szakmai végzettségű szakembereknek is elköteleződési lehetőségeket kínál.
- Fontosnak tartjuk, hogy a pedagógiai végzettségű szakemberek még akkor is „ki tudnak kötni” a megelőzés és a DADA-oktatás területén, ha nem bűnügyi szakon végeztek.
- Fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a megelőzési karrierút elég göröngyösnek tűnik, többen említették ugyanis, hogy a rendőr kollégáik hozzáállása az volt a pedagógusi végzettség és a DADA-program oktatásához, hogy „sem rendőr nem vagyok, sem a bűnmegelőzés nem rendőri feladat”. Ezeknek a

kollégáknak sokszor évekig kell bizonyítaniuk, hogy a rendőrségnek jelentős szerepe van a megelőzés területén.

- Azt is tapasztaltuk, hogy a DADA-oktató rendőrök körében a saját gyermek vállalása és a gyეს nagy törést okoz. A visszaérkező kisgyermekes rendőrnőt ugyanis más munkakörben foglalkoztatják, így az iskolával is megszakad a kapcsolat. Ekkor derül ki, hogy a DADA-oktató rendőr volt egy egyetlen kapocs a rendőrség és az iskola között.

Tapasztaltuk, hogy a DADA-program „mélypontját” a 2000 és 2005 közötti időszak jelentette. Ekkor a rendőrségtől és a programból el-távozó és négy-öt éves tapasztalattal bíró oktatók helyére 21-23 éves fiatalokat képeztek ki a DADA-program oktatására. Rontotta a helyzetet, hogy leszerelés és nyugdíjazás miatt sok oktató lépett ki a programból. Sok oktatási intézményben maradt félbe az oktatás egyszerűen azért, mert nem tudtak oktatót állítani a nyugdíjba vonuló rendőr helyére.

A létszámhelyzet ismeretében továbbra is gondot okoz az oktatói bázis folyamatos utánpótlása. Hallottunk egy felmérésről, amely szerint készült egy összeállítás azokról a rendőrökről, akiknek van DADA-oktatói képesítésük, mégsem vesznek részt az oktatásban. A felmérésben negyven-ötven olyan oktatót számoltak össze, akik szakiskolákban találkoztak a programmal és ott váltak DADA-oktatóvá.

Az értékeléskor az a határozott álláspontunk alakult ki, hogy a bűn-megelőzést önálló rendőrségi szolgálati ággá kellene fejleszteni. A DADA-oktató rendőrök, illetve a bűnmegelőzés területén foglalkoztatott kollégák gyakran szembesülnek azzal a véleménnyel, hogy amit csinálnak, az nem rendőri munka. Ez a megközelítés cáfolható részben azzal, hogy amikor az állami feladatok között a rendőrségi feladatok megfogalmazódtak, akkor még a közösség önvédelmének biztosítása volt az elsődleges szempont. Az állami büntetőhatalom érvényesítésében vállalt szerep csak a rendőrségi feladatok intézményesülésével fonódott szorosan össze a rendőrképpel. Napjainkban alapvető változásokat tapasztalunk a bűnözéskontroll területén. Elsősorban arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a sértetti jogokra és szükségletekre figyelés,

egészeben a sértett szerepének megerősödése a büntetőeljárásban alakította át a bűnözéskontroll eszközeinek megfelelőségéről alkotott felfogást. Napjainkban a rendőrség – hasonlóan a bűnözéskontroll egyéb szereplőjéhez – nem tekinthet el a sértett szempontjainak figyelembevételétől. Hasonlóan új szempont a költséghatékonyság érvényesítése, azaz a reaktív eszközrendszer alkalmazása helyett/mellett egyre nagyobb teret nyer a proaktív eszközök alkalmazása. Itt most nem kívánunk foglalkozni ezen új fejlemény veszélyeivel (ugyanis ezek is vannak bőven), csupán a történeti és társadalmi változások gerjesztette változásokra és hangsúlyeltolódásokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek a bűnözéskezelésben érvényesülő megközelítéseket és ennek fényében a bűnözés csökkentésére alkalmasnak vélt eszközrendszert is átalakítják. Finszter Géza nagyon pontosan fogalmazza meg a közbiztonság felfogásával kapcsolatos hazai megközelítést, amelyből a rendőrségi tevékenység „egysíkú” megközelítése is ered. „Magyarországon megmaradt a közbiztonság hagyományos megközelítése, amelynek eredete ugyancsak a pártállam konszolidált időszakában keresendő. Ezek szerint a közbiztonság a gondoskodó állam teljesítménye, amelyet mintegy ajándékba ad a lakosságnak.”³ A közbiztonság kooperációs termék – mondja Finszter. A közbiztonság védelmezésének állami monopóliumát birtokló rendőrség azonban nehezen működik mellérendelő kooperációs kapcsolatban. Ez különösen fontos lenne, mert kutatási tapasztalataink szerint a „bűn-megelőzési rendőr” tevékenységi köre már kiformalódóban van: felöleli a DADA-program oktatását, az áldozatvédelmet, a sajtós tevékenységeket és minden egyéb „civil” feladatot, amelynek elvégzésére éppen nincs más személy. Úgy véljük, hogy a bűnmegelőzés önálló szolgálati ágkénti megfogalmazódása jelentős segítséget nyújthat ahhoz, hogy a szemléletváltozás ne csak a szlogenek szintjén jelenjen meg, de a gondolkodásban is meggyökerezzen.

3 Finszter Géza: A rendészet elmélete. KJK-Kerszöv, Budapest, 2003, 238. o.

A DADA-program jövője: a lehetséges új prioritások

A fókuszcsoport irányított beszélgetéseinél lehetőség szerint kitérünk arra is, hogy a résztvevők milyen új prioritásokat fogalmaznának meg a programmal kapcsolatosan a következő öt évre. Itt különbséget tettünk tartalmi kérdések között, azaz milyen témakörök beillesztését látnák szükségesnek; és formai kérdések között, azaz az oktatók leterheltségének és az iskolai kapcsolattartásnak a kérdését.

A pedagógus kollégák nagyon határozottan az iskolai erőszakkal kapcsolatos problémát szeretnék „kezelteni” a DADA-program továbbfejlesztése során. Arra hivatkoztak, hogy az iskolák környékén terjedő zsarolás, az iskolán belüli bandázás olyan jelenségek, amelyekre a jövőben a programnak figyelnie kellene. Fontos momentumként hangsúlyozták, hogy ezekben a szituációkban gyerekkorúak követnek el erőszakos cselekményt gyerekkorúak ellen. A beszélgetésekben megjelent a családon belüli erőszak problémája. A pedagógusok elsősorban azzal érveltek, hogy azt kellene a programnak segítenie, hogy „hogyan kezelje a gyerek, mit tegyen, mert mindenki tanácstalan. (...) Ez a mi munkánkat is meghatározza.” Többen említették, hogy pedagógusként eszköztelenek azokkal a szülőkkel, akik nem együttműködők, amikor a pedagógus jelzi a gyerekekkel kapcsolatos problémát. Úgy véljük, hogy a korábban említett helyreállító konfliktuskezelési eszközök elterjesztése és ebben a DADA-programot felajánló rendőr közreműködése segíthetné a problémamegoldást.

Az empirikus adatok elemzése

Az értékeléshez kapcsolódó kutatás módszere

A vizsgálat, illetve a kutatás négy szakaszból állt.

1. Az első szakasz az adatgyűjtés időszaka volt. Ebben a fázisban igyekeztünk megismerni minden hozzáférhető dokumentumot a DADA-programról. A programban használt könyveket, munkafüzeteket, filmeket és a program működéséről kiadott dokumentumokat.

Megismertük a program történetét a kezdetektől napjainkig, és a működési módját, szerveződését.

Ebben a szakaszban kaptuk meg az oktatók és az érintett iskolák listáját. Problémát jelentett azonban, hogy sem az oktatók, sem az iskolák listája nem volt aktualizálva, olyan nevek és olyan iskolák is szerepeltek a listákon, akik/amelyek már évek óta nem vesznek részt a programban. A programmal kapcsolatos nyilvántartási rendszer tehát mindenképpen átgondolásra, korszerűsítésre és pontosításra szorul.

2. A második szakaszban fókuszcsoportos megbeszéléseket szerveztünk a programban részt vevő oktatók és az érintett iskolák pedagógusainak részvételével. A program által érintett valamennyi régióban külön-külön került sor a fókuszcsoportos megbeszélésekre, és tartottunk egy külön megbeszélést a program alapítóival, azokkal, akik a kezdetektől részt vettek a DADA-program elindításában, működtetésében.

3. A harmadik szakaszban az ország hat régiójában a program által érintett iskolákban kérdőíves felmérést végeztünk. Összesen 120 iskolát kerestünk meg, és minden iskolában egy a DADA-programban részt vevő és egy nem résztvevő osztály tanulóival és az érintett osztályok osztályfőnökeivel egy-egy kérdőívet vettünk fel. Az empirikus vizsgálat során 2048 DADA-oktatásban részt vevő diákkal és kontrollcsoportként 2150 nem résztvevő fiatallal vettünk fel kérdőívet. Az adatelemzés az ő válaszaikat, összesen 4198 tanulónak az adatait dolgozza fel.

4. A negyedik szakaszban az összegyűjtött adatokat értékeltük, és a feldolgozás eredményeiről beszámolót készítettünk.

A program ismertsége

Első lépésként a program nevének és céljának ismertségét vizsgáltuk mindkét célcsoportban. A gyerekeket arra kértük, hogy adják meg, milyen szavak rövidítéséből áll a DADA mozaikszó.

Az eredmények szerint a DADA-programban nem részt vevő gyerekek fele van tisztában a program nevében szereplő rövidítés jelentésével, de az AIDS-et csak 37%-ban említették.

Egy kicsit meglepő, hogy a programban részt vevő tanulók egy része sem ismeri pontosan, milyen rövidítést takar a program neve. A dohányzás, alkohol és drog esetében a programban részt vevők 25%-a nem tudott helyes választ adni a kérdésre. Az AIDS esetében az eredmény még kedvezőtlenebb: a részt vevő gyerekek 40%-a nem tudta megfejtetni a rövidítés negyedik betűjének jelentését.

A program nevének ismeretére vonatkozó kérdés vegyes eredményt hozott. A nem résztvevők esetében a helyes választ adók 50%-os aránya jónak tekinthető, és azt jelzi, hogy az iskolában nemcsak a programban részt vevők hallottak a DADA-oktatásról, hanem a többiekhez is eljutnak információk. A programban részt vevők

2. számú táblázat

A következő témakörök közül melyek felelnek meg a program céljának?

Témakör	A témakört programcélként megjelölők aránya (%)	
	Résztvevő tanulók	Nem résztvevő tanulók
Drogfogyasztás veszélyeinek megismerése	73,4	45,6
Alkoholfogyasztás veszélyeinek megismerése	72,1	40,0
Rendőrséggel való együttműködés	53,7	22,9
Az idegenekkel szembeni viselkedés megtanulása	52,5	17,7
Gyermekek jogai és kötelességei	48,6	15,5
Dohányzás veszélyeinek megismerése	47,6	13,2
Nemet mondás elsajátítása	42,3	18,5
Önismeret	37,5	8,4
Közlekedési szabályok ismerete	35,0	12,5
Udvariasság	23,1	6,2
Az AIDS-fertőzés veszélyeinek megismerése	22,6	8,7

esetében viszont soknak tűnik, hogy a résztvevők 25%-a még a program nevére sem emlékszik pontosan.

A következő kérdésben a DADA-oktatás tartalmi elemeinek az ismertségét igyekeztünk feltérképezni. A 2. számú táblázat mutatja az egyes témakörökre adott válaszok megoszlását a két vizsgált csoportban.

Érdekes és tanulságos a táblázat adatainak tanulmányozása, egyrészt kiolvasható belőle ugyanis, hogy milyen kép él a programról a nem résztvevő fiatalokban, másrészt megállapítható, hogy mennyire volt sikeres a programcélok átadása.

Örömmre adhat okot, hogy a programcélok egy része eljut a nem résztvevő tanulókhoz is. Sőt az ő válaszaik alapján könnyedén meg lehetne határozni a program céljait. A nem résztvevők csaknem fele (48%) nyilatkozott úgy, hogy nem ismeri a programot, és nem tudja, milyen céljai vannak, a csoport másik fele azonban meglehetősen jól tájékozott. Úgy tűnik, hogy tartalmi elemek is eljutnak a programban nem részt vevőkhöz is. Nincsenek sokan az érdeklődők, de eléggé pontos információik vannak. A program tehát szélesebb körben érezteti hatását, mint a közvetlenül résztvevők köre.

Kiemelkedő programcélként jelenik meg a drogfogyasztás és az alkoholfogyasztás veszélyeinek megismerése. Ez valószínűleg annak tulajdonítható, hogy sok helyen egyszerűen prevenció programként tartják nyilván a DADA-programot. A program más céljai, úgy látszik, nem kapnak megfelelő hangsúlyt. A DADA mottója és jelszava: tanulj meg nemet mondani. Érezd és ismerd fel felelősséged a tetteidért – meglehetősen kevés szavazatot kapott mint programcél. A program megelőzésén túlmutató céljait csak a programrésztvevők fele sajátította el a foglalkozások során.

Résztvevők az oktatásról

A DADA-program tematikája szerint egy-egy érintett osztályban havonta egy foglalkozásra kerül sor. A pedagógusokkal folytatott fókuszcsoportos megbeszélések során azonban az érintett osztályfőnökök arról számoltak be, hogy a foglalkozások megtartása sokszor

esetlegesen alakul. Volt olyan iskola, ahol tömbösítve két hét alatt „megvalósították” az egész éves programot, de sok iskolában előfordult, hogy más ütemezésben tartották meg a foglalkozásokat, ezért a tanulókat is megkérdeztük, hogy milyen gyakran voltak a DADA-foglalkozások.

A megkérdezettek 41%-a számolt be arról, hogy a DADA-órákat a terveknek megfelelően, havonta egyszer tartották meg. Az esetek több mint felében ettől eltérő ütemezés valósult meg. A „hetente” és az „egy-két héten belül többször is” válaszok összevonhatók, mert valószínűleg mindkét esetben valamilyen mértékű összevonás miatt gyakoribb az órák megtartása. Az esetek 10%-ában erőteljes összevonást hajtottak végre az oktatók (az iskolák rendszerint az oktatók időbeosztásához szoktak igazodni). A foglalkozások ilyen mértékű tömörítése mindenképpen rontja az oktatás eredményességét. A foglalkozások egy rövid időszakba sűrítése miatt elvesz a rendszeresség ama előnye, hogy az ismétlődés elősegíti az ismeretek szinten tartását. A gyerekek néhány hónap alatt elfelejtik, amit hallottak, és ha a következő „foglalkozáscsomag” megtartásáig hosszú idő, mondjuk egy év telik el, akkor az ismeretek átadása lényegében kezdődhet elölről.

A félévente vagy az évente egyszer megtartott foglalkozások hatékonysága szintén erőteljesen megkérdőjelezhető. Ez az esetek 26%-ára jellemző.

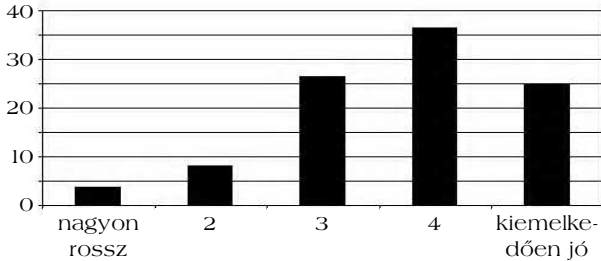
A tanulók emlékei szerint az esetek több mint egyharmadában az ütemezés nem volt megfelelő.

Az ütemezés és az eredményesség összefüggését jól jelzi, hogy a tanulj meg nemet mondani témakört, ami igen hangsúlyos része az oktatásnak, elsősorban azok jelölték meg programcélként, akik havi (53%) vagy negyedéves gyakoriságú (20%) foglalkozásokon vettek részt. A témakört célként megjelölők 73%-a vett részt ilyen gyakoriságú foglalkozásokon.

Az eredmény elérésének fontos feltétele tehát a foglalkozások havonkénti, de legalábbis negyedévenkénti megtartása.

A DADA-oktatáson részt vevő tanulókat megkértük, hogy értékeljék a DADA-órákat, mennyire tartották jónak, az iskolai osztályozás-

1. számú ábra

Mennyire tartod jónak a DADA-órákat? (%)

nak megfelelően egy ötfokú skálán, ahol az 1 azt jelenti, hogy nagyon rossz, és az 5 azt, hogy kiemelkedően jó. A válaszokat mutatja az 1. számú ábra.

A tanulók többsége jónak tartja a DADA-órákat, a megkérdezett diákoknak csak 12%-a adott hármasnál rosszabb osztályzatot. Egynek pedig kiemelkedően jónak tartja ezeket az órákat.

Még kedvezőbbek az arányok a *Hogyan érzed magad a DADA-órákon?* kérdésre adott válaszok esetében.

A megkérdezett fiatalok 67%-a jól vagy nagyon jól érzi magát a DADA-órákon, ez nagyon jó arány. Sok szaktanár nagyon elégedett lenne, ha hasonló tetszési indexet tudna felmutatni. A gyerekeknek csak 10%-a nem érzi jól magát a foglalkozásokon. Ők elsősorban arra panaszkodnak, hogy kevés új dolgot hallanak az órákon, és ezért unalmasnak találják. Az ellenzők tábora meglehetősen csekély: az összes résztvevőnek mindössze 10%-a tartozik ebbe a kategóriába. De még az ő szemükben is pozitívum, hogy rendőr tartja az órákat.

A többség (59%) azonban érdekesnek tartja az órákat, és sokan úgy gondolják, hogy új dolgokról lehet hallani, de szeretnének még további témákat is megbeszélni. Még az oktatással elégedettek kétharmada is úgy gondolja, hogy lehetne még más témákról is beszélni.

Érdekes, hogy a gyerekeknek csak töredéke érzi úgy, hogy az ő problémáiról szól az oktatás. Ez ellentmondani látszik a program azon törekvésének, hogy úgy mutassa be a tárgyalt szituációkat,

hogy azok átélhetőek legyenek a gyerekek számára. A programon részt vevők inkább úgy tekintenek a dologra, mintha egy krimit néznének a televízióban. A történet érdekes, de nem azonosulnak a szereplőkkel, nem velük történnek az események, mintegy kívülről szemlélik azokat. Érdeemes volna ezt a jelenséget célzottan megvizsgálni, hogy a kérdőíves módszer vagy a kérdés megfogalmazása miatt jelentkezett-e ez a furcsa jelenség, vagy a program résztvevői valóban „kívülről szemlélik az eseményeket”.

Ez a látszólagos távolítás azonban nem akadályozza meg őket abban, hogy a gyakorlatban is hasznosítsák a DADA-órákon hallottakat. A pedagógusok beszámoltak olyan esetekről, amikor a gyerekek az órán hallottaknak megfelelően cselekedtek, és például az ő jelzésük alapján fogtak el közszeméremisértéssel vagy pedofíliával gyanúsítható személyeket.

Százöt gyerek, a megkérdezettek 5%-a számolt be arról, hogy órán kívül is megkereste DADA-oktatóját, mert tanácsra vagy segítségre volt szüksége. A megkeresett rendőrök minden esetben segítettek is, a segítséget kérők közül senki sem jelezte, hogy nem foglalkoztak a problémájával.

Osszefoglalva: a programban részt vevő gyerekek többsége szereti a DADA-órákat, jól érzik magukat a foglalkozásokon, és a legtöbben örülnének, ha lennének még ilyen órák. Az órákat tartalmilag is érdekesnek és hasznosnak találják, de szeretnének még más témákról is beszélgetni. A DADA-oktatók nagyon népszerűek az iskolások körében, és általában jól vezetnek a foglalkozásokat. Ezt a pedagógusok is megerősítik; a rendőrök néha jobban boldogulnak az osztállyal, mint a tanáraik. Összességében elmondható, hogy a résztvevőknek pozitív élményt jelentenek a foglalkozások.

A szervezethez, a foglalkozások ütemezésével azonban sok probléma van. Jó lenne tartani az eredeti, minden hónapban egy foglalkozás szerinti ütemezést, mert az ettől eltérés jelentősen rontja a program hatékonyságát.

DADA-témakörök és informálódás

Kíváncsiak voltunk, hogy a tanulók mennyire tekintik autentikus forrásnak a DADA-órákat, illetve milyen más forrásból jutnak még információhoz azokkal a témakörökkel kapcsolatban, amelyeket az órakon érintenek. Ezt a kérdéscsoportot a kontrollcsoport tagjainak is feltettük, hogy összehasonlíthassuk, mennyiben változtatja meg a programban való részvétel az érintett témákkal kapcsolatos informálódási struktúrákat (3. számú táblázat).

3. számú táblázat

Milyen információforrásokból tájékozódnak a megkérdezettek a bűnözésről, drogokról, szenvedélyszerekről?

információforrások	részvevők	nem résztvevők
Moziban, tévében látott filmek	3,45	3,41
Tévében látható hírek, riportműsorok	3,65	3,61
Rádióműsorok	2,47	2,34
Íjúsági lapok, újságok	2,67	2,58
Szórólapok	2,03	2,06
Felvilágosító könyvek	2,88	2,76
Internet	3,27	3,14
DADA-oktatás	4,12	–

Nincs lényeges különbség a két vizsgált csoport információforrásai és azok fontossága között. A DADA-programban részt vevők általában kicsit magasabb pontszámokat adtak szinte valamennyi hírforrás esetében, ez azt jelzi, hogy az oktatás hatására jobban érdeklődnek e témakörök iránt.

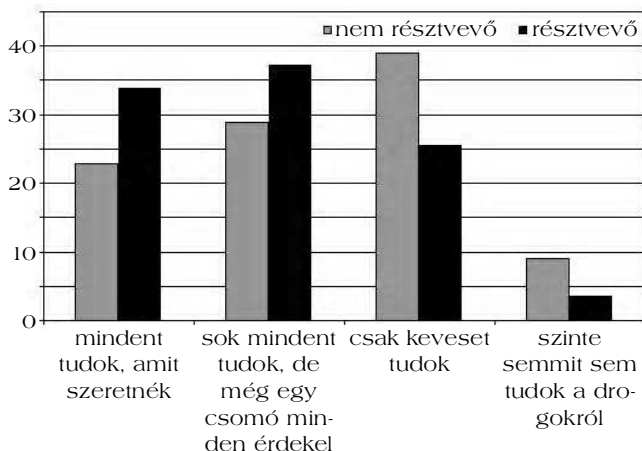
A vizsgálat szempontjából figyelemre méltó, hogy a program résztvevői a DADA-oktatásnak adták a legmagasabb pontértékeket. A kiemelkedően magas pontérték azt jelzi, hogy a program résztvevői elsődleges információforrásnak tekintik a DADA-órákat és a DADA-oktatókat azokban a kérdésekben, amelyek a programban szerepelnek. S ha nem keresnek más információforrásokat, akkor ez egyben azt is jelzi, hogy megbíznak a DADA-oktatók tájékoztatásában.

Ez egyben arra is figyelmeztet, hogy milyen nagy a DADA-oktatók felelőssége. Elsődleges információforrásnak lenni nagy megtiszteltetés, de egyben nagy felelősség is. Fokozottan ügyelni kell arra, hogy a DADA-oktatók érvényes és megbízható információt közvetítsenek, ismerjék a hazai kutatási eredményeket, mert ha később esetleg kiderül, hogy téves információkat adtak, akkor nemcsak az egész program, de a rendőrség hitelessége is megkérdőjeleződik.

A különböző deviáns magatartásformákhoz kapcsolódó tájékoztatásnak egyéb veszélyei is vannak. Egyrészt felkeltheti az érdeklődést olyan dolgok iránt is, amelyekkel másként nem foglalkoztak volna, másrészt az egyes témakörök nem kimerítő feldolgozása is azt az érzetet keltheti a hallgatóságban, hogy már minden tud a témáról, és esetleg lényeges információk hiányában rossz döntést hozhat egy adott dologgal kapcsolatban.

E gondolatmenet ellenőrzése érdekében megkérdeztük a tanulókat, hogy „Szerinted te most mennyit tudsz a drogokról?” (2. számú ábra).

2. számú ábra

Szerinted te most mennyit tudsz a drogokról?

Azért választottuk a drogot tesztkérdésnek, mert minden évfolyam tematikájában szerepel valamilyen szinten, és általában minden oktató beszél erről a témáról.

A diagramban mindkét felvetett hipotézis vonatkozásában találhatunk figyelmeztető jeleket. A két csoport vélekedése a drogokkal kapcsolatos tudásáról szignifikánsan különbözik. A DADA-program résztvevői felülreprezentáltak az első két kategóriában.

A „sok mindent tudok, de még egy csomó minden érdekel” kategóriában tapasztalható jelentős túlsúlyuk arra utal, hogy valóban sikerült felkelteni az érdeklődésüket a drogok iránt. Nem feltétlenül jelent rosszat, hogy a program résztvevői jobban érdeklődnek a drogok iránt, mint a többi osztály tanulói. A nagyobb érdeklődés jelentheti azt is, hogy alaposabban megismerve a jelenséget, a szereket, megalapozottabban utasíthatják el használatukat, de a kíváncsiság következménye az is lehet, hogy nemcsak elméletben érdeklődnek a drogok iránt, hanem ki is próbálják. A tájékoztatás során törekedni kell arra, hogy az érdeklődés ne az utóbbi irányba forduljon.

A „mindent tudok, amit szeretnék” oszlopban a program résztvevőinek felülreprezentáltsága két dolgot jelezhet. Egyrészt igazolhatja azt a hipotézisünket, hogy egy-egy téma részleges ismerete is azt az érzetet keltheti a befogadóban, hogy a téma jó ismerője, már-már szakértője. A tudás, a jólétesültség fitogtatása más közegben káros következményekkel is járhat (például „Ha olyan jól tudod, hogyan kell használni, akkor mutasd is meg!”).

Másrészt jelentheti azt is, hogy valóban megkaptak minden olyan információt, amelyre szükségük volt, ekkor viszont nem szabad tovább foglalkozni a témával. Az oktatónak nagyon érzékenyen kell reagálnia az osztályok igényeire, hogy ne lépjen túl azon a ponton, ahol a résztvevők úgy érzik, hogy elegendő információt kaptak. A téma további napirenden tartása már nem hoz pozitív eredményt, sőt általában inkább káros. Ez természetesen nem csak a drogokkal kapcsolatos ismeretek esetében igaz, a többi DADA-témakörre is érvényes. A program egyébként lehetővé teszi, hogy

az egyes osztályok igényeihez lehessen igazítani a programot. Az oktató felelőssége, hogy ez valóban meg is történjen.

A tanári kérdőívek eredményei

A DADA-program ismertsége

A megkérdezett tanárok többsége, függetlenül attól, hogy az osztályában jelenleg folyik-e DADA-oktatás, úgy nyilatkozott, hogy ismeri a programot, és tudja, hogy milyen tevékenységet jelent (3. számú ábra).

A programmal kapcsolatban tájékozatlan pedagógusok aránya nem éri el a 7%-ot. A döntő többség ismeri a programot. A főbb célkitűzéseit a megkérdezettek 95%-a ismeri, és a döntő többség elfogadja ezeket a célokat.

Mindössze néhány pedagógusnak vannak fenntartásai a programmal kapcsolatban; gyakorlatilag általánosnak tekinthető az elfogadottsága.

A tanároktól is megkérdeztük a DADA mozaikszó jelentését, és a döntő többség helyesen fejtette meg a rövidítést. Csakúgy, mint a diákok esetében a tanároknak is az AIDS jelentett problémát: 23%-uk nem tudta ezt a szót azonosítani a rövidítésben.

A tanárok többsége jól ismeri az oktatás technikai feltételeit és a foglalkozások menetét is. A legtöbben egy kollégájuktól hallottak először a programról, és a programmal kapcsolatos egyéb információk is a tantestületből származnak. Minden megkérdezett ismerte

az iskolát látogató DADA-oktatót. Az oktatás gyakoriságával kapcsolatban azonban a gyakorlathoz igazodva eléggé nagy a zűrzavar. Sokan nem tudják, hogy havonta egy alkalommal kellene megtartani a foglalkozásokat.

Sokan, ha tehetik, részt vesznek a DADA-órákon (ez a visszaérkezett kérdőívek alapján gyakoribbnak tűnik, mint amit a fókuszcsoportok eredményei jeleznek), de vannak olyan osztályok is, ahol a DADA-oktató egyedül van a foglalkozások ideje alatt.

Tanítványok vélekedése a DADA-oktatásról

A tanárok információi szerint a tanulók szeretik a DADA-órát, és jól érzik magukat a foglalkozásokon. A tanárok pozitívabbnak vélik a gyerekek véleményét, mint ami a tanulók kérdőíveiből tükröződik. Csak néhány tanár jelezte, hogy hallott elégedetlen vagy negatív véleményt az óráról. A tanulók válaszai alapján azt láttuk, hogy azért van egy 10%-os kisebbség, akiknek nem tetszik maradéktalanul a DADA-oktatás. Úgy látszik, a negatív vélemények nehezebben jutnak el a pedagógusokhoz, vagy csak kevésbé figyelnek rájuk.

A diákok elégedettségének okát egyrészt a DADA-órák kötetlenebb jellegében és abban látják, hogy valami más, a szokásos tanrendtől eltérő dolog zajlik az iskolában. Másrészt véleményük szerint a tárgyalt témakörök újdonsága, a szokásos tananyagokétól különböző volta gyakorol vonzerőt a diákokra. Saját bevallásuk szerint sokszor ők maguk is új információkhoz jutnak a DADA-órákon.

Fontosnak gondolják, hogy rendőr tartja az órát, és ha egyenruhában jön az oktató, akkor az tovább emeli az esemény fényét. Ebből a megjegyzésből viszont az is következik, hogy bár a DADA-protokoll kifejezetten azt ajánlja, az oktatók mégsem mindig egyenruhában érkeznek az órára. (Ez a benyomásunk alakult ki a fókuszcsoportok tapasztalatai alapján is.)

A megkérdezett tanárok 99,5%-a szeretné, hogy iskolájában a jövőben is legyen DADA-oktatás, csak egyetlen pedagógus volt, aki nem így vélekedett. Szinte minden tanár hasznosnak vagy nagyon hasznosnak tartja ezt a lehetőséget.

Sokan szorgalmazták, hogy a DADA-órákon kívül más a rendőrség által szervezett rendezvények is legyenek az iskolában. A közlekedési rendőrök jelenlétét is határozottan támogatják.

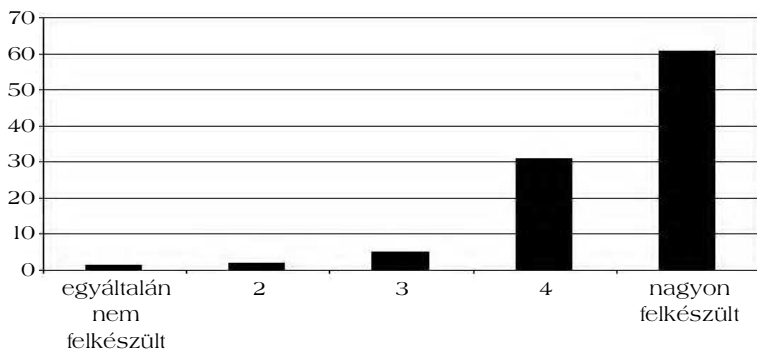
A tanárok véleménye a DADA-oktatókról

Komoly megméretés a DADA-oktatók számára, hogy egy professzionális közegben kell bizonyítaniuk rátermettségüket, hozzáértésüket. Tanárok előtt órát tartani nagy próbatétel, még akkor is, ha több DADA-oktatónak van pedagógusi végzettsége is.

A DADA-oktatók többsége képes megfelelni a követelményeknek, a pedagógusok szinte egyöntetűen kedvező véleményét szemlélteti a 4. számú ábra.

4. számú ábra

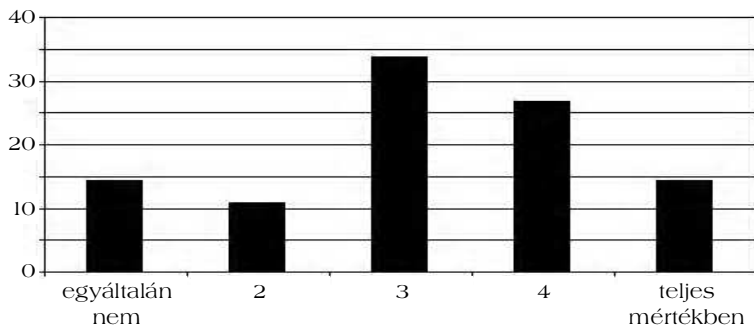
Mennyire tartja szakmailag felkészültnek a DADA-oktatót? (%)

Nemcsak az oktatókról, de a DADA-program tartalmi elemeiről is rendkívül kedvezően nyilatkoztak a pedagógusok. A programot mind tartalmában, mind formájában korszerűnek tartják. A gyerekek nagyon szeretik a munkafüzeteket és a bemutatott audiovizuális anyagokat.

A rugalmas oktatási szerkezet miatt az oktatóknak lehetőségük van kitérni aktuális kérdésekre is, és általában élnek is ezzel a lehetőséggel. Egy-egy alkalommal akár helyi, akár országos jelenségeket, problémákat is feldolgozhatnak.

5. számú ábra

Mennyire tartja elrettentőnek a DADA-programot? (%)

Egyedül a program elrettentő jellegének megítélésében mutatkozott érdemi véleménykülönbség a pedagógusok között (5. számú ábra).

Pontosan ugyanannyian tartják teljes mértékben elrettentőnek a programot, mint ahányan nem. Erre a véleménykülönbségre igazából nem találtunk magyarázatot. Az oktatói szabadság miatt lehetnek különbségek abban, ahogyan az egyes oktatók megközelítik, illetve tárgyalják az egyes témaköröket, de legalábbis érdekes, hogy ez a véleménykülönbség nem tükröződik a program más szempontú megítélésében. Ezek szerint, akik elrettentőnek tartják, úgy gondolják, hogy ez jó stratégia, míg akik szerint nem elrettentő, azok szerint nem is kell annak lennie.

A pedagógusok által a programról kialakított vélekedés annyira pozitív, mondhatnánk, hízelgő, hogy az már szinte gyanús. Élünk hát a gyanúperrel, hogy ez a rendkívül kedvező vélekedés nem tulajdonítható kizárólag a program nagyszerűségének. Valószínűleg az is közrejátszik ebben, hogy a tanárok a mai helyzetben magukra maradtak. Egyedül kellene megbirkózniuk a társadalom irányából érkező rendkívül összetett és ellentmondásos hatásokkal, és úgy kellene hiteles válaszokat adniuk a tanulók ezekkel kapcsolatban felvetődő kérdéseire, hogy önmaguk szerepét és lehetőségeit sem ismerik pontosan.

Ebben a szituációban minden segítségnek örülnek, és örömmel kapaszkodnak bele. Ez persze nem vonja kétségbe, nem kérdőjelezi meg a program eredményeit. Éppen ellenkezőleg: megerősít abban, hogy minél nagyobb számban, minél nagyobb területen és minél szervezettebb formában szükség van ilyen programokra.

A bűn és a gyermekek ábrázolása a médiában

A kriminális deviancia, azon belül is a 0 és 18 év közötti, bűncselekménnyel kapcsolatba kerülő kiskorúak médiamegjelenítésével foglalkozó kutatás 2008 áprilisában, öt médiumban vizsgálta az erőszakkal, bűncselekménnyel, szabálysértéssel, áldozattá vagy elkövetővé válással foglalkozó híreket. Jelen tanulmány a kutatás főbb megállapításait foglalja össze a biztonságérzetet befolyásoló bűncselekmény reprezentációtól, a büntetendő cselekmények bemutatására használt narratívákon át a gyerekek esetében kimutatható jelentős kriminális felülreprezentáltságig.

Nem a tények zavarják az embereket, hanem a tényekről alkotott vélemények.¹ Mi több, véleményeink többnyire nem is tény-, hanem véleményalapúak, vagyis eleve nem a közvetlen személyes megtapasztaláson, hanem már „mediatizált tényeken”, a tényekről szerkesztett közléseken/véleményeken alapulnak.

A tapasztalatok és normák átadása, a kultúra közvetítése hosszú időn át személyes és szóbeli volt: a szavak közvetítésével, személyes kommunikáció útján történt, közbeiktatott tárgyasult közeg (médiium) nélkül. Bár Johannes Gutenberg már 1453-ban „felfedezte” a nyomtatást, az első újságok csak a XVII. század elején jelentek meg. Az írott sajtó még ennél is később, csupán a XIX. században lett a mai értelemben vett „média”, vagyis sokakat érintő, valódi „tömegtájékoztató eszköz”, ahhoz pedig a XX. században megvalósult technológiai fejlődésre volt szükség, hogy a hírek és ismeretek *alacsony áron és nagy tömegek számára* váljanak elérhetővé. Jelentős változás, paradigmaváltás ez: mind a „Gutenberg-galaxis”, mind az

¹ Epiktétosz: Kézikönyvecske. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978

elektronikus/audiovizuális kommunikáció korszaka a „mediatizált” válasz, a média által közvetített valóság kora lett. Az előbbi „tipográfiai embere”² számára csakúgy, mint az utóbbi „elektronikus embere” részére a kérdésekre adott válaszokat – a „valóságot” – már elsősorban a különböző médiumok közvetítik, szerkesztik vagy éppen teremtik meg. Az események többségének így a média által teremtett szövegekörnyezetben, a média konstrukciói révén adunk jelentést.

Nincs ez másként a bűnözés esetében sem. A kriminalitásról szóló ismereteink jelentős része a tömegtájékoztatáson keresztül érkező híreken alapul. A bűnözés ábrázolása formálja a bűnről és a devianciáról szóló diskurzust, sőt esetenként azok valóságát is.³ A média szerepe jelentős annak meghatározásában, mit tartanak az emberek a bűncselekmények közül a legfontosabbnak, a legjellemzőbbnek, illetve ezek osztályozását, tipológiáját is kínálhatja. A média a kriminalitással és az igazságszolgáltatással kapcsolatos közbeszédet is tematizálhatja azzal, hogy egyes esetek jelentőségét, gyakoriságát eltúlozza, kriminalizál bizonyos gyakorlatokat, illetve

2 Marshall McLuhan: A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte. Trezor Kiadó, Budapest, 2001

3 A devianciák között nemcsak a bűnelkövetésnél, hanem például az öngyilkosságnál is felismerhető ez az összefüggés. Phillips és Bollen azt tapasztalták, hogy öngyilkossági hírek megjelenése után megnövekedett az újságolvasók táborában is az ilyen cselekmények száma. Kenneth A. Bollen – David P. Phillips: Imitative Suicides: A national study of the effects of television news stories. In: American Sociological Review, 47/1982., pp. 802–809. A hatást annál nagyobbak találták, minél híresebb, attraktívabb volt az elkövető, és minél részletesebb a beszámoló. Ez az imitációs tanulás általános jellemzőinek felel meg. Maga az öngyilkosság utánzásos, járványszerű terjedése egyébként régóta ismert jelenség, anekdotikusan kapcsolódik Goethe Az ifjú Werther szenvedései című szentimentális regényéhez, illetve a regény 1774-es megjelenése utáni öngyilkossági hullámhoz. Olyannyira, hogy Phillips az öngyilkosságokról szóló híreket követő szignifikáns öngyilkossági szám emelkedését Werther-effektusnak nevezte el. David P. Phillips: The influence of suggestion on suicide: substantive and theoretical implications of the Werther effect. American Sociological Review, vol. 39., no. 3., 1974, pp. 34–35.

általános érvényű következtetések levonására ösztönöz, akár a bűnüldözést is befolyásolva ezzel.⁴ A legújabb kori magyar média-történelem is sikeresen alkalmazott több olyan narratívát, amelyek a közbeszéd mellett a jogalkotás közvetlen befolyásolására is⁵ képesek voltak. Ezért is jelentős annak megismerése, milyen a média bűnvilága, vagyis hogyan reprezentálja a tömegkommunikáció a közönség részére a bűnözést, milyen képzeteket, üzeneteket kultivál erről – általában vagy specifikus metszeteiben.

Egy információ, esemény hírré válása nagymértékben annak hírértékétől függ. Előfeltevésünk, hogy a deviancia/bűnözés kontextusában a gyerekekre és fiatalokra vonatkozó információ különösen nagy hírértékű. Ez csak részben tulajdonítható a fogalom hagyományos tartalmi kritériumainak.⁶ Ezek közül talán a váratlanság/meglepőség vonatkoztatható ide, amennyiben feltételezzük, hogy a közgondolkodásban a bűnelkövetés és a fiatalok „ártatlanságának” képzete nehezen egyeztethető össze, illetve, hogy a fiatalok sérelmére elkövetett bűncselekményről alkotott általános képzet azt tartalmazza, hogy ez különös elvetemültséget feltételez, és ezért ritkán előforduló. Úgy gondoljuk, hogy e mellett a fiatalok bűnözéssel való kapcsolatának drámai jellege, illetve, még inkább, a fiatalokkal kapcsolatos mélyebb szorongások megerősítése magyarázhatja az ilyen események jelentős hírértékét és nagy nyilvánosságát.

4 Ilyen például a „cigánybűnözés” narratívájának használata a médiában, vagy a „megélhetési bűnözés” mint konstrukció önkényes alkalmazása gyakran nem is a büntetőjog területére tartozó ügyekben.

5 Aktuális példa erre: a tojásdobálás kriminalizálása (vagy tágabb kontextusban a gyűlöletbeszéd körüli kodifikációs – politikai – közéleti polémia), a színesfém-kereskedelem szabályainak szigorítása, vagy a KRESZ szabályainak módosítása a gyalogátkelőhelyeken történő súlyos balesetek után.

6 Hagyományosan a hírérték tartalmi kritériumaként az esemény váratlan, kis valószínűségű és ezért meglepő volta mellett az aktualitást, a már bevett tematikai keretbe illeszthetőséget, a résztvevők ismertségét, befolyását, az okozott kár, a normasértés fokát, illetve a földrajzi és kulturális közelséget szokták említeni.

A bűn és a bűnelkövető, áldozattá váló gyermekek ábrázolása a médiában

A WHO 2002-es úgynevezett *Erőszak-jelentése*⁷ szerint a világ országaiiban átlagosan a fiatal (14–30 éves) férfiak 6-7%-a követi el az összes bűncselekmény 50-70%-át, és a súlyos, erőszakos bűncselekmények 60-85%-át. Az áldozattá válás is ebben a korcsoportban a legmagasabb. Emberölés áldozatává válással az afrikai vagy amerikai régióban élő 15–29 és 30–44 éves férfiak a legveszélyeztetettebbek.

Magyarországon a statisztikai adatok szerint a 14 éven aluli, nem büntethető gyerekek 0,2%-a követ el valamilyen tényállásszerű cselekményt (jellemző módon, az esetek négyötödében, valamilyen vagyon elleni bűncselekményt), míg a 14-18 éves populáció 2%-a érintett elkövetőként a kriminalitásban. Ha az elkövetésre vonatkozó adatokat nem a gyereknépességhez, hanem az ismertté vált bűnelkövetőkhöz viszonyítjuk, akkor az derül ki, hogy az elkövetők mintegy 3%-a gyerekkorú, és 9%-a (a vagyon elleni, valamint az erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények körében 14-15%-a) fiatalkorú. Az áldozattá válás évente négy-ötezer gyereket érint, sérelmekre főleg veszélyeztető vagy személy elleni bűncselekményeket követnek el, a vagyon elleni cselekmények sértettjeinek aránya 40% körüli. Az évi nyolc-kilencezer fiatalkorú áldozat viszont jellemzően (60-70%) vagyon elleni bűncselekmények sértettje.

Közismert, hogy a bűnügyi tájékoztatást az erőszakos jellegű cselekmények dominanciája jellemzi, az erőszak a hírekben és a média bűnmegjelenítésében általában felülreprezentált. A médiában megjelenített elkövetők többsége 25 és 40 év közötti, és a bűnügyi statisztikákból is az derül ki, hogy a bűncselekményt elkövető (illetőleg azzal gyanúsított) terhelteknek több mint 65%-a 25 évesnél idősebb. Ezzel együtt megfigyelhető azonban az a trend is, hogy a tudósítá-

7 Etienne G. Krug et al. (eds.): World Report on Violence and Health, WHO Geneva, 2002

http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf

sokban szereplő bűncselekményeknek – és különösen az erőszakos cselekményeknek – jelentős részénél az elkövető fiataloké.⁸

Kubrin és Pollak 2007-es tanulmányában ismertetett, hírek/tudósítások elemzésén alapuló kutatása szerint ha egy fiatal jelenik meg a hírekben, akkor az leggyakrabban valamilyen „erőszak” kontextusban történik. A kutatók megállapítása szerint: *„Egy évben relatíve kevés fiatal börtönözik be erőszakos bűncselekmények miatt, míg a tudósításokból úgy tűnik, hogy ez elég elterjedt, gyakori dolog.”* Más oldalról viszont bizonyított, hogy a gyermek-, fiataloké áldozatok kevesebb figyelmet kapnak, mint a fiataloké elkövetők.⁹

Kubrin és Pollak kutatásában 2005 októbere és decembere között egy washingtoni újság és egy tévéhíradó bűnügyi tárgyú híradásait, tudósításait tanulmányozta oly módon, hogy az ugyanarról az esetről szóló írott és elektronikus médiahírt párba rendezte és vizsgálta. (Összesen 71 ilyen „hírpár” került a mintába.) Ezzel a technikával azt kívánták elemezni, hogy a különböző médiumok hogyan dolgozzák fel a híreket. A kutatási eredmények szerint mindkét médiatípus szenzációként kezelte a fiatal/gyerekkorút – akár elkövetőként, akár áldozatként – érintő bűncselekményeket. A tévéhíradókban a tudósítások felvezetőjében jellemző módon több nyitott kérdést, állásfoglalást fogalmaznak meg az újságcikkcímekhez képest. Az újságcímekben általában egy állítás és néhány figyelemfelkeltő szó, jelző van. A tévéhírek felvezető szövege ezzel szemben hosszabb, érzelmetli, és alkalmasabb a félelemkeltésre.

Például ugyanaz a hír a Washington Postban: *„A George Iskola egyik tanárát nemi erőszakkal vádolják”* és az ABC News híradó-

8 Forrás: ERÜBS-adatbázis. Tájékoztató az egységes rendőrségi és ügyészségi bűnügyi statisztika adataiból. I. kötet. Rendészeti Statisztikai Onálló Osztály–Legfőbb Ügyészség, 2006. Lásd még: Robert Reiner – Sonia Livingstone – Jessica Allen: From Law and Order to Lynch Mobs: Crime News Since the Second World War. In: Paul Mason (ed.): Criminal Visions: Media Representations of Crime and Justice. Willan Publishing, Portland, 2003, p. 20.

9 Jessica M. Pollak – Charis E. Kubrin: Crime in the News: How Crimes, Offenders and Victims are Portrayed in the Media. Journal of Criminal Justice and Popular Culture, vol. 14., no. 1., 2007

ban: „Pascal Brazey-t több bűncselekmény elkövetésével is gyanúsítják, miután a tanárt egy volt diákja nemi erőszakkal vádolta meg”. A szövegben az újsághír is tartalmazta a tanár teljes nevét, azt, hogy a nemi erőszakon kívül több bűncselekménnyel is vádolják, valamint hogy az áldozat egy diák. Jól látszik a két médium „hírkézelése”, „hírtálatása” közötti különbség a következő esetben is. Újságcikk: „Tinédzser néző sérült meg egy lövöldözésben az Arundel futballmérkőzésen”, míg a tévéhír felkonferáló szövege: „Ma este egy középiskolai focimeccsnek lövöldözés vetett véget, amiben egy tinédzser lányt meglőtték”. Bár a tévéhír bevezetője nem tartalmaz több információt, mint az újságcikk címe, mégis több annyiban, hogy konkrétan fogalmaz a sérülés súlyosságáról. „A lányt meglőtték” kitétel nem részletezi ugyan a sérülés súlyosságát, mégsem hagy kétséget afelől, hogy a sérülés kisebb, mint amekkorára az újságcímből gondolnánk. Az az eset, amelyben egy nevelőszülő bántalmazta hathetes fiát, így szerepelt az újság címlapján: „Gyermek eleni súlyos erőszak”, míg a tévériporter felvezetőjében mindez sokkal kevésbé szenzációhajhász módon így szerepelt: „Egy újszülöttet helyeztek el Washington D. C. egyik nevelőotthonában, akinek életéért most is küzdenek, miután bántalmazták, megütötték és megrázták”.

Az újságok természetesen azt akarják elérni, hogy az olvasók folytassák az olvasást, ezért figyelemfelkeltő, kíváncsivá tevő címeket adnak a hírek. A televízió-állomások szintén azt szeretnék, hogy a nézők tovább nézzék a műsort, ezért egy sokkoló felkonferáló szöveggel keltik fel az igényt arra, hogy a néző végigülje a műsort, ha meg akarja tudni a történet végét. Mindkét médiatípusban azt tapasztalták a kutatók, hogy a gyermek-, fiatalkori bűnözést „érzéketlen” és „irritáló” jelenségként mutatták be, kizárólag egy meghatározott bűncselekményi körrel kapcsolatban, azzal a céllal, hogy „fiatalkori bűnözési hullámot” kreáljanak. A gyermek, fiatal áldozat karaktere ártatlan, míg a gyermekeket is érintő bűncselekmények tárgyalásakor különös hangsúlyt kap a biztonság/közbiztonság kérdése.

Pollak és Kubrin szerint vannak alapvető különbségek a két médiatípus hírtálatási, -kezelési gyakorlata között is. Míg az újsághírek

az ideákra fókuszálnak, addig a tévé az érzésekre, megjelenésre, hangulatra. A tévéhíradásokban általában már előre megformált kulturális sztereotípiákat használnak, amelyekkel egyszerűen és gyorsan válthatnak ki érzelmeket. Például egy ilyen gyakran használt panel az a hit/hiedelem, hogy a fiatalkorú elkövetők egyre erőszakosabbá válnak. Többek között erre (az ilyen típusú sztereotípiákra) vezethető vissza, hogy azok a történetek, amelyekben fiatalkorú elkövetők (is) szerepelnek, nagyobb médiafigyelmet kapnak.

Magyarországon a kriminalitás/gyermekkori kriminalitás média-reprezentációjának témájában 2006-ban lefolytatott, az Országos Bűnmegelőzési Bizottság által finanszírozott kutatás érdemel kiemelt figyelmet, ami a fiatal bűnelkövetőkkel kapcsolatos társadalmi konstrukciókat vizsgálta a releváns médiahírek tartalomelemzésének segítségével. Az elmúlt tíz év legnagyobb médiavisszhangot kiváltó eseteinek (Simek Kitti-ügy, Kocsis Franciska-ügy, Mortimer és Józsika esete, a taxisgyilkos lányok és a szécsényi gyerekgyilkosság) analízise alapvetően kvalitatív módszerekkel történt, és a következő – igen érdekes – megállapításokra vezetett:

- a sajtó leegyszerűsítő, gyakran önellentmondó, paradigmatis „üzenetek”, narratívák szerint tárgyalja a bűnügyeket (így például: Simek Kitti könyörtelen és megfontolt gyilkos és/vagy korábbi bántalmazások áldozata, aki megmenti családját);
- a hírtermelés ebben a témában – nem meglepő módon – a bulvármédiában a legnagyobb arányú. Tétten érhető, hogy ha nincs elegendő mennyiségű hír vagy hírforrás, akkor az újságíró maga kreál. Mivel a hitelesség látszatát kívánja kelteni, ezért forrásokra hivatkozik, amelyek azonban gyakran laikusak és a téma szempontjából inkompetensek;
- a hírekben a bűnelkövető gyermek személyiségének alapvető jellemzői: rendezetlen családi háttér, iskolai problémák, ellentmondásos személyiség, „nem olyan, mint egy fiatalkorú” (Mortimernél kiemelik, hogy nagydarab; Simek Kittinél az életkorát, a kinézetét, hogy rendszeresen dolgozott, édesanyját segítette stb.);

- a tudósításokban rendszeresen megjelenik a kisebbségi lét, a „cigánybűnözés”;
- a hírekben összezsúszik a magán- és közszféra (a gyermekkorú szereplő adatainak közzététele, személyes terének megsértése stb.), és nem csak a gyermek, hanem teljes családja, lakókönyezete a médiafigyelem középpontjába kerül;
- jellemző a „megtorló, bűnbakkereső eljárás”, az elkövetők „kis szörnyetegek”. Ezzel együtt gyakran felvetődik a társadalom szerepe/felelőssége is;
- tipikus az értetlenség a brutális elkövetés és az „egyre szaporodó gyermeki erőszak” miatt;
- jellemző az áldozat egydimenziós ábrázolása. A sértett ártatlan, a sérelmére elkövetett cselekményben a közrehatása nem kimutatható, vagy legalábbis menthető a magatartása.

A kutatás nem tér ki az egyes orgánumok hírkezelése közötti különbségekre.

Empirikus vizsgálat

Módszertan

A jelen tanulmány háttéréül szolgáló kutatás elsődleges célja annak feltárása volt, hogy miként jeleníti meg a média a kriminalitást, ezen belül is a gyerekeket és a fiatalokat mint a bűncselekmények elkövetőit vagy áldozatait. Ennek érdekében egy meghatározott időtartományban (egy hónap), a médiapluralitás szem előtt tartásával kiválasztott sajtóorgánumokban, a kutatási tárgynak megfelelően meghatározott kulcsszavakat tartalmazó híreket, tudósításokat elemeztünk, kérdőíves módszerrel. 2008. április 1. és 30. között a Népszabadságban, a Blikkben, az MTV Esti Híradó és a TV2 Tények adásaiban, valamint az Index internetes hírportál oldalain gyűjtöttük, elemeztük és értékeltük a gyermekekkel, fiatalokkal, bűnözéssel, bűnnel, erőszakkal és áldozattá válással kapcsolatos tudósításokat. A kutatási mintába a következő keresőszavakat tartalmazó hírek kerültek: „*gyermek*”, „*fiatal*”, „*áldozat*”, „*elkövető*”, „*bűn*”

cselekmény”, „szabálysértés”, „bűn”, „erőszak”. Az elemzés során az együttes előfordulást és a kulcsszavak önálló megjelenését is vizsgáltuk. A mintába 1450 hír került, 57%-ban az írott és 43%-ban az elektronikus médiából.¹⁰

Eredmények

A hírek megoszlása az egyes orgánumokban a következőképpen alakult (1. számú táblázat).

A 2. számú táblázat a vizsgálati mintába az egyes szempontok szerint bekerült hírek arányszámaikat tartalmazza a Népszabadság, Blikk, valamint a két híradó esetében.

1. számú táblázat
Megoszlás – médiumok szerint

Népszabadság	23% (328)
Blikk	35% (503)
MTV Híradó (19.00)	8% (124)
TV2 Tények (18.30)	12% (169)
Index	22% (326)
Mindösszesen	100% (1450)

A Blikkben 2008 áprilisában 2387 hír/tudósítás jelent meg. Ennek ötöde (22%) került be a kutatási mintába, azaz tartalmazta a kulcsszavak legalább egyikét. A mintánkban az anyagok 11%-ának volt valamilyen kriminális relevanciája (bűncselekmény vagy szabálysértés elkövetésével kapcsolatos hír), és 7%-a foglalkozott 0–18 éves gyerekekkel. Ebből az elkövetőként vagy áldozatként gyerekekkel foglalkozó hírek aránya 47% volt.

A másik vizsgált írott médiumban, a Népszabadságban eltérően alakultak az arányszámok. A mintába kerülő hírek aránya alacsonyabb, 16%-os, a bűncselekményekkel, szabálysértésekkel foglalkozó hírek aránya viszont hasonló (10%) volt. A 18 éven aluliakkal foglalkozó hírek száma is kevesebb, negyven darab (ez az összes hír 1,5%-át jelentette), ezen belül azonban a kriminális relevanciájú hírek

¹⁰ A hirdetések és az újságok mellékleteként megjelenő kiadványokban szereplő cikkeket nem vettük számba. Az újság több oldalán is megjelenő hírt (például címlapon, majd belső oldalon) egynek vettük, hasonlóan a formailag több „részcikkre” tagolt tudósításokat, ahol például az egyes szakértők véleménye külön háttérrel, a híren belül némiképp elkülönülten jelent meg.

2. számú táblázat
Megoszlás – médiumok és utazdált szempontok szerint

	Blikk	Népszabadság	MI Híradó	TV2 Tévék	Index	Összesen
Hírek, témák, topikok száma összesen az adott hónapban (adott médiában/műsorban)	2387 (100%)	2720 (100%)	270 (100%)	347 (100%)	- *	5724
Összes rögzített hír száma (a kutatási minta nagysága)	503 (22%)	328 (16%)	124 (46%)	169 (49%)	326 (*)	1450
Bűncselekménnyel, szabálysértéssel kapcsolatos hírek száma az adott hónapban (adott médiában/műsorban)	259 (11%)	277 (10%)	90 (33%)	114 (33%)	188 (*)	928
0–18 éves gyerekekkel kapcsolatos hírek száma az adott hónapban összesen	166 (7%)	40 (1,5%)	28 (10%)	39 (11%)	108 (*)	381
Ebből bűncselekménnyel, szabálysértéssel kapcsolatos hírek száma	78 (47%) 30% az összes mintába kerülő bűncselekményhez képest	11 (27,5%) 4% az összes mintába kerülő bűncselekményhez képest	6 (21%) 6% az összes mintába kerülő bűncselekményhez képest	16 (41%) 14% az összes mintába kerülő bűncselekményhez képest	30 (28%)	141

* Az index esetében nem értelmezhető ez a kategória.

aránya 27,5% volt. Ha egymásra vetítjük a két médiumban rögzített hírek számát, akkor látható, hogy a Blikkben jelentősen magasabb a 0–18 évesekkel foglalkozó hírek száma és aránya (166 – 7% – a 2387 hírből, a Népszabadság 2720 darabszámú mintájában mért 40 – 1,5% hírhez képest), és bűnelkövető/áldozat gyerekekkel a Blikk a vizsgált időszakban 78 cikkben, a Népszabadság pedig 11-ben foglalkozott.¹¹ (A kriminális deviancián kívül a bulvármédium jelentős terjedelemben foglalkozott a hírességek családi életével, gyermekeivel, valamint a gyermekneveléssel.) Úgy tűnik, a gyerekek megjelenítése eltérő arányban, de jelentős mértékben kapcsolódik a bűnözéshez mind a két vizsgált írott médiában: a Blikk gyerektémájú híreinek majdnem fele, a Népszabadság effajta tudósításainak pedig több mint negyede kriminális hír volt.

Az *elektronikus médiumok* közül a tévéhíradók adásait tudtuk ebből a szempontból elemezni, mivel az internetes hírportál híryananyagainak mennyisége, az új hírek felkerülésének esetlegessége, az egyes tudósítások „vándorlása” (a főoldalon aloldalakra) és duplikációja (ugyanabban az időpillanatban ugyanannak a hírnek az elérhetősége több oldalon/oldalról) jelentős mértékben relativizálja a mennyiségi mutatókat.¹²

Az írott sajtóval összevetve figyelemre méltó, hogy a bűnügyi tudósítások aránya a híradókban háromszor annyi: a kriminális deviancia itt már a hírek egyharmadában megjelenik. A másik vizsgálati szempont, a gyerekekkel kapcsolatos tudósítások számának mutatója is jelentősen magasabb volt itt, mint az írott médiában. A *kereskedelmi* és a *közszolgálati híradó* között – bár tetten érhetőek voltak szerkezeti és szerkesztési eltérések – nem volt jelentős kü-

11 Rovatkategóriák a Népszabadságban: főoldal, belföld, külföld, mozaik, kis hírek, sport, gazdaság, vélemény, vezércikk, egyéb beloldal. Rovatkategóriák a Blikkben: főoldal, politika, belföld, külföld, szórakoztatóipari hírek, sport, vélemény, egyéb beloldal.

12 Oldalak az Indexen: főoldal, belpolitika, külföld, bulvár, velvet, poronty, gumicukor, egyéb. Mivel az Index egyes aloldalai önállóan kereshetők, és a hírek egy része csak ott jelenik meg, ezért a főoldalon és az aloldalakon egyaránt megjelenő tudósításokat mindkét helyen szerepeltettük.

lönbség a bűncselekménnyel és a gyerekekkel foglalkozó hírek arányai között. A kereskedelmi híradóban több, rövid terjedelmű tudósítás szerepelt, ezen belül azonban a közszolgálati adóval csaknem azonos arányban foglalkoztak bűnesetekkel és 18 éven aluli gyerekekkel. Az egyetlen pont, ahol jelentős eltérés volt a két részminta között, a büntetendő cselekményt elkövető gyerekek reprezentációjánál mutatkozott: ez a közszolgálati híradóban 21, a kereskedelmi 41%. Ez azt jelenti, hogy megközelítőleg ugyanannyi gyerekekkel foglalkozó tudósítás közül kétszer annyi volt a kriminális devianciával foglalkozó hírek aránya a kereskedelmi tévéhíradóban. A kereskedelmi tévé gyerek-deviancia aránya egyébként a Blikkben, a közszolgálati tévéé a Népszabadságban tapasztalt arányhoz közelítő.

A hírek formái, szerkezeti elemzésének részeként vizsgáltuk, hogy adott médiumon belül *hol és hogyan jelent meg a tudósítás* (ábrázolás, kép stb.). Az írott és elektronikus média belső szerkezete, szerkesztési elvei is eltérnek egymástól, ezért a kutatás ezen részének komparativitása nem teljes, viszont fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy milyen hírek társaságában lehet látni, olvasni a bűnnel, erőszakkal, gyerekekkel kapcsolatos tudósításokat.

A *Népszabadságban* a vizsgált hírek 41%-a a Mozaik rovatban jelent meg, mint kis színes tudósítás, terjedelmét tekintve rövidebb, kép/ábrázolás nélküli cikként. A második leggyakoribb előfordulási hely a *Belföld* rovat volt. A *Blikk* esetében a tudósítások 52%-a került a *Belföld* rovatba, majd csaknem azonos arányban a szórakoztatóipari hírek (13%), a külföldi (10%) és a politikai (9%) hírek közé.

Az *Indexen* a mintába kerülő hírek közül a legtöbb (34,5%) a *Bulvár* aloldalon volt megtalálható, majd a *Poronty* site-on, ami kifejezetten a gyerekekkel, gyerekneveléssel kapcsolatos témákat gyűjti (27%). Ez után következett a főoldal, ahol a hírek 25%-a szerepelt.

A *híradók* esetében három kategóriát különböztettünk meg: „kiemelt hír” (amelyet a híradó elején egy mondatban elmondanak), „hír”, valamint „rövid hír” (kevesebb mint 30 másodperc/a híradó végén elhangzó). Ennek alapján a vizsgált hírek 52%-a rövid hír, 17,5%-a pedig kiemelt hír volt.

Megnéztük azt is, hogyan ábrázolják, illusztrálják a bűnt, a gyerekek hogyan jelennek meg a képi bejátszásokon, egyéb *ábrázolásokon*. A tudósítások illusztrálásaként az elektronikus média esetében – érthetően – gyakorlatilag százszázalékos arányban, míg az írott sajtóban a hírek 24%-ában volt valamilyen kép, ábra. Az ábrázolás az esetek több mint felében (62%) gyermek(ek)ről készített fotót jelentett. A képi megjelenítésekben nem találtunk jelentős különbséget a fiú–lány ábrázolások között. A hírek 32%-ában fiú, 26%-ában lány, 27%-ában mindkét nem szerepelt a felvételen, 15%-ában pedig felnőttel együtt volt látható a gyerekek.

A kriminalitás megjelenését a hírekben három *megjelenítési* mód szerint vizsgáltuk:

- 1) a hír/tudósítás *expressis verbis* tartalmazza a bűncselekmény, szabálysértés, erőszak kifejezést,
- 2) a bűncselekmény, szabálysértés, erőszak kifejezéseket nem tartalmazza ugyan a hír, de arról szól,
- 3) nem a bűncselekményről/szabálysértésről/erőszakról szól a hír, de kontextuálisan megjelenik az is.

A hírek többsége (67%) a második megjelenítési mód szerint ábrázolta a kriminalitást. A kontextuális ábrázolásra az esetek 20%-ában került sor, míg a hírek 13%-a *expressis verbis* tartalmazta a kriminális deviancia valamely formájának megnevezését is.

Megnéztük, hogy a hír az *eljárás melyik fázisában* tudósít a cselekményről, illetve, hogy *milyen „kitartással”* foglalkozik egy-egy ügygel a sajtó (hányadik cikk foglalkozik ugyanazzal a témával). A cikkek 41%-a akkor foglalkozott a büntetendő cselekménnyel, amikor azt elkövették. A hírek 76%-a volt ügynevezett első hír, azaz adott cselekményt először a nyilvánosság elé táró közlés. Ez után jelentősen csökken a média érdeklődése az adott ügy iránt. A hírrel tovább foglalkozó tudósításokon belül a második cikkek aránya 12%-os, a harmadik cikkeké pedig 5%-os volt. Úgy tűnik, hogy az idő múlásával rohamosan csökken a „tájékoztatási kedv”. Ezt a képet árnyalja némiképp, hogy a hírek 32%-a nyomozati szakban lévő cselekményről, 6%-a pedig az első- vagy másodfokú bírósági eljárásról tájékoz-

tatott. Ezeknek a megjelenéseknek az esetében feltételezhetjük, hogy korábban már foglalkoztak a témával. A kutatási technika időbeni korlátozottsága miatt nem volt módunk arra, hogy mélységében megvizsgáljuk az egyes esetek médiamegjelenítésének időbeli dinamikáját. Korábbi kutatásunkban azonban (esettanulmányok útján) foglalkoztunk már ezzel a témával.¹³ Ebben részletesen foglalkoztunk a megjelenés minőségével, a kiegyensúlyozott tájékoztatással (a hír forrása, megszólalók stb.) is. Ezeket a kérdéseket – részben komparatív céllal – jelen kutatásban is feltettük. A *hír forrása* 28%-ban hírügynökség volt – ami jelentős részben az internetes tudósítók közül került ki. Az adott médium saját munkatársától eredeztethető hírek aránya 26% volt, míg más médiumra 12%-ban hivatkoztak a sajtómunkások. A hírek 19%-át „meg nem nevezett forrásra” utalással közölték. Hivatalos forrásként legnagyobb arányban a rendőrség szerepelt (7%). A többi igazságszolgáltatási, jogalkalmazási szerv megjelenése, mint adott hír forrása, nem volt értékelhető arányú.¹⁴ A korábbi kutatásunk eredményeivel összevetve a „meg nem nevezett” források használata csaknem azonos arányszámokat mutat (20% a korábbi, illetve 19% a jelenlegi mintában). A hírügynökségek megjelenése a korábbi mintában 11% volt, ami jelentősen alatta marad az új kutatásban megfigyelhető aránynak. Ennek oka egyértelműen az internetes hírportál mintába való bekerülése volt. A jogalkalmazói reprezentativitást elemezve a rendőrség aránya ugyanaz a két mintában (7%), míg az ügyészség/bíróság alulreprezentáltsága jelentős eltérést jelent. A korábbi kutatásban 3, illetve 4%-os volt az ügyészség hírforrásként való megjelenésének aránya. Bár az arányszámok egy részében jelentősnek mondható eltérések vannak, a hivatkozások gyakoriságában, a hírügynökségek, az elhallgatott (eltitkolt) hírforrások, valamint a más médiából átvett hírek és a rendőr-

13 Barabás Tünde – Gyurkó Szilvia – Virág György: Média és igazságszolgáltatás. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 43. OKRI, Budapest, 2006, 11–39. o.

14 Kilenc esetben a bíróság, 17 esetben az ügyészség volt megjelölve hírforrásként. Mindkét esetszám 1% körüli értéket jelent a mintában.

ségi jogalkalmazási hírek dominanciájában nincsen különbség a két kutatás eredményei között.

Vizsgáltuk azt is, *milyen szereplőket szólaltattak meg* a tudósítókban. A megszólalók közül első helyen a rendőrség, majd a terhelt szerepelt (14, illetve 12,5%). Ez után a sértett, az ügyészség, illetve az ügyben megnyilatkozó szakértők jelentek meg legmagasabb arányban a hírekben (6, 5 és 4%). A korábbi kutatással összevetve itt is ugyanaz mondható el, mint a hírforrások esetében: eltérő arányszámokkal ugyanazoknak a szereplőknek a dominanciája/részvétele figyelhető meg.

A hírekben megjelenő *büntetendő cselekmények* esetében – kutatási hipotézisünkkel egyezően – a személy elleni erőszakos cselekmények túlsúlya állapítható meg (17,5%). Emberöléssel a hírek 9%-a foglalkozott, míg az egyéb személy elleni erőszakos bűntettek aránya (testi sértés, könnyű testi sértés, súlyos testi sértés, kényszerítés, segítségnyújtás elmulasztása, személyi szabadság megsértése) 8,5% volt.

A rendőrségi hivatalos adatbázis szerint 2008. január–augusztus hónapjaiban az ismertté vált személy elleni erőszakos bűnelkövetések száma 12 260 volt, ami (a kutatási időtartamnak megfelelően) egy hónapra vetítve 11 befejezett emberölést és 972 testi sértést jelent. A médiában 134 esetben foglalkozott hír emberöléssel, és 131 esetben egyéb személy elleni erőszakos cselekménnyel, ami az emberölések médiamegjelenítésében tizenegyszeres felülreprezentáltságot jelent – ha a kumulált, vagyis az összes médiamegjelenést tartalmazó adatokat vesszük, ami persze befogadói oldalon egy olyan médiafogyasztót feltételez, aki valamennyi általunk vizsgált médiumot napi rendszerességgel nézi-olvassa.¹⁵ Egyes médiumokra lebontva a gyakoriságot, a Népszabadság-olvasók 30, a Blikké 32, az MTV Híradó és a Tv2 Hír-

15 Ez nyilvánvalóan torzít, de legalábbis pontatlan. Nem ismerjük az ilyen médiafogyasztók arányát, de feltételezzük, hogy az ugyanazon hírrel több (ha nem is valamennyi) médiában való találkozás erősíti a hatást, továbbá valószínű, hogy a nagy hírértékű kriminális hírekkel a rádiók műsoraiiban is találkoznak az emberek, amely média a mi mintánkban egyáltalán nem szerepelt.

adó nézői 19, illetve 23, míg az Index olvasói 30 tudósításban találkozhattak emberöléssel. Az összes, bűncselekménnyel foglalkozó hír között az emberölések aránya 14% volt, ami a legnagyobb arányszám az egyes bűncselekmények (tényállás csoportok) között.

Nehéz megbecsülni, hogy egy „átlagos” hírfogyasztó milyen arányban, rendszerességgel olvassa, nézi az egyes médiumokat, így a kumulatív hatás is csak hipotézis. Az objektív magasabb „esetszám”, azaz hogy több hír, tudósítás foglalkozott a vizsgált időszakban emberöléssel, mint amennyi valójában megtörtént, részben abból is adódhat, hogy az ilyen ügyeket „hosszabban” (több tudósítás erejéig) tartja napirenden a média, másrészt a korábban elkövetett, de a büntetőeljárás során „hírt” produkáló cselekmények is visszavisszakerülnek a médiába. A vizsgált időszakban ilyen volt a Tánczos Gábor-ügy, ahol az elítélt video-tanúvallomása napokon keresztül vezető hír volt, vagy az ausztriai (gyermekét, unokáját fogva tartó és szexuálisan használó) férfi ügyében a nyomozási események, a bűncselekmény részleteinek folyamatos napvilágra kerülése.

A tulajdon és vagyon elleni, gazdasági cselekmények 12%-ban szerepeltek a tudósításokban. Ezen belül a sikkasztás/csalás (4%), lopás (5%) szerepelt legnagyobb arányban. A hivatalos statisztikák szerint 2008. január–augusztus hónapjaiban 10 071 gazdasági és 162 172 vagyon elleni cselekményt követtek el. Az utóbbi (a büntetendő cselekmények között legnagyobb számban előforduló kategória) médiareprezentációját részletesen is vizsgálva megállapítható, hogy amíg egy hónap alatt 10 258 lopást követtek el, a médiában hetven hír foglalkozott effajta cselekményekkel. A médiafogyasztók biztonságérzete szempontjából vizsgálva – ha kumulált, az általunk vizsgált médiumok rendszeres, együttes „fogyasztását” feltételezzük –, ez azt jelenti, hogy a valóságban elkövetett cselekmények 0,7%-a kerül a híradásokba.¹⁶ Az egyes médiumok megjelenő, lopással foglalkozó tudósításokat nézve a Népszabadságban 14, a Blikkben 18, az

16 Ez természetesen nem jelenti azt, hogy csak az aktuális ügyek kerülnek a médiába. A valós időben és a korábban elkövetett cselekmények együttesen teszik ki az értékelt arányszámot, ennek azonban a biztonságérzet szempontjából nincs jelentősége.

MTV Híradóban 9, a Tv2 Híradóban 12, míg az Indexen 17 esetben fordult elő ilyen hír 2008 áprilisában.

Sikkasztás esetén a „médiába kerülés esélye” ennél sokkal jobb. A 2008 áprilisában a hivatalos statisztikák szerint elkövetett 269 sikkasztásos ügyből 57 került a médiába. Arányait tekintve ez 21%-os reprezentációt jelent.¹⁷

A személy elleni erőszakos, valamint a vagyon elleni és gazdasági cselekmények mellett a közlekedési bűnesetek mutattak magas médiareprezentativitást. A tudósítások 5,4%-a foglalkozott valamilyen közlekedés elleni büntetendő cselekménnyel vagy a közlekedésbiztonsággal a bűncselekmények kontextusában. Ez az egy hónapra vetített hivatalos bűncselekményi statisztikához mérve valóságot megközelítő reprezentativitást mutat – ha kumulált (azaz az általunk vizsgált médiumok) rendszeres, együttes fogyasztását feltételezzük.¹⁸ 2008 január–augusztus hónapjainak hivatalos bűncselekményi statisztikája szerint 251 761 bűncselekmény vált ismertté, ebből 12 121 volt közlekedési bűncselekmény. Ez 4,8%-os részarány.

A nemi erkölcs elleni cselekményeknél 3,7%-os médiareprezentativitást mértünk (valamennyi általunk vizsgált médium teljes híranyagát alapul véve) az összes bűncselekménnyel foglalkozó hírhez képest, ez az összes ismertté vált bűncselekményen belül a nemi erkölcs elleni bűncselekmények 7%-os arányához képest alulreprezentáltságot jelent.¹⁹

A közrend elleni cselekmények csoportja – és azon belül a köznyugalom megzavarására alkalmas büntettek aránya – emelkedett még ki arányszámát tekintve a mintánkban: 7,6%. Döntően garázdaság, izgatás, önbíráskodás, valamint a visszaélés lőfegyverrel és

17 Az összes általunk vizsgált, büntetendő cselekménnyel foglalkozó hírhez képest ez a sikkasztásos ügyek 6%-os reprezentációját jelenti.

18 Egy hónapban 1515 közlekedési bűncselekményt követtek el, ehhez képest a vizsgált mintában 78 cikk foglalkozott a témával.

19 Egy hónapban 783 nemi erkölcs elleni cselekményt követtek el (a 2008 I–VIII. hónapjaira vonatkozó ismertté vált cselekményekkel foglalkozó statisztika szerint). A vizsgált mintában 54 cikk foglalkozott ilyen cselekménnyel.

közveszélyokozás cselekmények fordultak elő a hírekben. Ebben a kategóriában a tudósításokra jellemző az indirekt bűncselekményi narratíva használata, azaz nem tartalmazzák a hírek a bűncselekmény pontos megnevezését, az a kontextusból derül ki. Például: „*Lánybandák szerveződnek a francia fővárosban, amelyek nem riadnak vissza a fizikai erőszaktól sem, és nemcsak a kezüket használják, hanem kukákat, csavarhúzó, botot is. A rendőrség egyelőre tehetetlen a csoportosulásokkal szemben*” (Blikk, 2008. április 28). „*Mindenki figyelj a falfirkálókat – Tetten érték a graffitis fiúkat*” (TV2 Tények, 2008. április 10.).

Az összes ismertté vált bűncselekmény között 31%-ot tesznek ki az előbbi csoportba sorolható cselekmények. Ehhez képest a mintánkba került 110 hír 1,5%-os reprezentativitást jelentett az ismertté vált cselekményekhez képest, és 12%-osat a kutatási mintába került bűncselekménnyel foglalkozó összes hírhez képest.

Kimutatható arányszámban foglalkoztak még a tudósítások kábítószerrel való visszaélés körébe sorolható (2%), kiskorú veszélyeztetése és környezetkárosítással összefüggő cselekményekkel (1-1%).

A 0–18 éves gyerekekkel foglalkozó hírek aránya a vizsgált öt médiumban 1,5 és 11% között szórt, átlagban 7%. Ezen belül a devianáns gyerekek ábrázolásának aránya átlagban 34% volt (lásd még a 2. számú táblázat adatai médiumok szerinti bontásban). A gyerekeknek relatíve kevés esélyük van arra, hogy a hírekbe kerüljenek, a kriminális devianciával azonban megháromszorozhatják a rájuk eső médiafigyelmet.

Ha *kriminalitással kapcsolatba kerülő gyerekről* szólt a hír, akkor az esetek 30%-ában áldozatként, 12%-ában pedig elkövetőként szerepelt a gyerek. Ez az arány ellentétes azzal a kutatási hipotézisünkkel, amely szerint a gyermekkori deviancia a média számára elsősorban nem az áldozattá válás szempontjából, hanem az elkövetői oldalról „érdekes”. Az esetek többségében (58%) a gyermekek hírbeli szerepeltetése oktatással, családi élettel (főként a hírességek esetében), gyermeknevelési kérdésekkel, vagy gyerekekkel illusztrált közéleti eseményekkel volt kapcsolatos. Például: „*Madonna indiai lányt szeretne örökbe fogadni*” (Blikk 2008. április 8.); „*Még tart a be-*

íratás” (Népszabadság, 2008. április 6.); „Gyereknapló – Abigél megfordul” (Index, Poronty, 2008. április 25.).

Az ismertté vált bűnelkövetők között a kiskorúak aránya jellemzően 11 és 14% közé esik, 2007-ben 12,3% volt. Ezt alig haladja meg a médiában szereplő büntetendő cselekményt elkövető gyermekekkel foglalkozó tudósítások aránya (13,5% az összes mintába kerülő bűncselekménnyel foglalkozó hírhez képest). Némiképp árnyalja a helyzetet, ha a kriminális devianciával érintett gyerekek számát a saját korcsoportjukkal foglalkozó hírekhez viszonyítjuk. Ebben az esetben ugyanis 34%-os átlagos reprezentativitást kapunk, miközben a bűnügyi statisztikák 0,23-0,27%-os bűnelkövetési rátát mutatnak a gyerekkorú (14 év alatti) és 2% körülit a fiatalkorú (14-18 éves) lakónépességben.²⁰

A gyermekkorúakkal összefüggésbe hozott bűncselekmények 75%-a valamilyen – jellemzően személy elleni – erőszakos cselekmény, a többi vagyon elleni elkövetés volt. A valóságban ez az arány pont fordított: a gyermekkorúak négyötöde (csaknem 80%-a) és a fiatalkorúak kétharmada (65%) valamilyen vagyon elleni bűncselekményt követ el.²¹

A gyereket valamilyen módon negatívan vagy negatív kontextusban (ideértve azt is, ha bűncselekmény áldozataként foglalkoztak vele) megjelenítő cikkek²² aránya 55, míg a pozitív ábrázolások aránya 26% volt.²³

Összefoglalás

Jelen vizsgálat alátámasztotta, hogy a kriminális devianciáról (bűncselekmény, szabálysértés) szóló híradás jelentős teret kap a mé-

20 Forrás: http://www.police.hu/elemlzesek/bunuldozes/orf_080213_01.html
21 Uo.

22 A 0–18 éves gyerekekkel foglalkozó hírek mintájában.

23 19%-ban úgynevezett semleges ábrázolást találtunk. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy olyan hírt tartalmazott a cikk, amely az ábrázolt gyermeket nem minősítette (például: születés, testvérszületés, családi nyaralás stb.), vagy a tudósításban a gyereket illusztrációként használták fel.

diában: az írott sajtóban minden tizedik, az elektronikus média hírműsoraiban azonban már minden harmadik tudósítás ilyen eseményekről számolt be. A személy elleni és a súlyos erőszakos cselekmények felülreprezentáltsága nem meglepő, közismert, hogy a bűnügyi tájékoztatást az erőszakcselekmények dominanciája jellemzi, minden médiakutatás erre az eredményre jut. Ennek megfelelően a vagyon elleni cselekmények bemutatása a valóságosnál lényegesen kisebb súlyú; ebben a körben egyedül a sikkasztás esetében volt magas a médiamegjelenés valószínűsége. A hírek forrásaként leggyakrabban a hírügynökséget vagy saját munkatársukat jelölik meg, a jogszolgáltatás szervei közül hírforrásként egyedül a rendőrség jelenik meg értékelhető arányban. A hírekben a rendőrök és a terhelt a leggyakrabban megszólaló szereplő, a még érdemben mérhető megszólalók – a sértett, az ügyész és a szakértő – megnyilvánulásainak aránya nagyságrenddel kisebb.²⁴ Az adott cselekményről jellemzően az elkövetéskor jelenik meg tájékoztatás, ez után jelentősen csökken a médiaérdeklődés az ügy iránt. Környezetét tekintve a tudósítások jelentős része jelenik meg „kis színesként” vagy a bulvárvatokban és a „szórakoztatóipari” hírek között, illetve a televíziós híradás végén, rövid hírként. A hírek többsége a konkrét bűncselekmény/szabálysértés/erőszak megnevezése nélkül – kis részük ennek kifejezett megnevezésével –, „direktben” a devianciáról szól, de minden ötödik hír más témáról beszámolva, kontextuálisan jeleníti meg a kriminalitást.

A gyerekekkel/fiatalokkal átlagosan csak a hírek 7%-a foglalkozott ugyan, ezek közül azonban minden harmadik valamilyen kriminális devianciával hozta őket összefüggésbe. Míg a bűnelkövető gyerekek/fiatalok médiamegjelenési aránya megegyezik a gyerek/fiatalok elkövetők statisztikákban szereplő arányaival, addig a médiában megjelenő összes kiskorú közül a kriminalitással érintettek aránya, reprezentációja kiugróan magas. A kriminalitással kapcsolatba kerülő gyerekek között egyébként az áldozatok aránya több mint két-

24 A megszólalókról, azok megjelenési gyakoriságáról bővebben lásd: Barabás Tünde – Gyurkó Szilvia – Virág György: i. m.

szerese volt az elkövetőkének. Hasonlóan az általános ábrázoláshoz, a gyerekkorúakkal összefüggésbe hozott bűncselekmények esetében is az erőszakos személy elleni cselekmények jelentős felülreprezentálása a jellemző.

Konklúzió

Mit mondhatunk mindezek alapján a média bűnvilágáról, arról, hogyan jeleníti meg a tömegtájékoztatás a kriminalitást, ezen belül is a gyerekeket és a fiatalokat mint a bűncselekmények elkövetőit vagy áldozatait, és milyen képzeteket kultivál, milyen képet közvetít ezen keresztül a vizsgált időszakban és médiumokban a bűnözésről és a fiatalokról?

1. A médiafogyasztó számára körvonalazódó képben a bűn gyakori, nagy valószínűségű esemény. Ez az írott orgánumokra is jellemző, de különösen igaz az elektronikus média hírműsorainak valóságkonstrukciójában, ahol a kriminalitás még nagyobb teret kap, és az üzenet erejét a képi megjelenítés is segíti. A média bűnvilágában majd minden ötödik kriminális cselekmény személyre irányuló támadást tartalmaz, és minden tizedik emberöléssel végződik. Ezeknek a jellemzőknek a konstatálása már-már közhelyszerű, mégis fontos, hiszen a tömegtájékoztatásnak ez az univerzális sajátossága jelentősen befolyásolja a bűnözéssel kapcsolatos érzéseket és félelmeket. Úgy tűnik ugyanis, hogy az emberek bűnözéssel kapcsolatos vélekedését és a közbiztonság helyzetének megítélését sokkal inkább a tömegtájékoztatás által közvetített képek és képzetek alakítják, mintsem a személyes tapasztalat. Mivel a média hasonló elvek alapján működik mindenütt, vagyis a bűnügyi tájékoztatás általános jellemzője a torzítás, a súlyos és erőszakos cselekmények felülreprezentálása, az emberek mindenütt jelentős mértékben félnek, gyakran a tényleges bűnügyi fertőzöttségtől vagy annak alakulásától függetlenül.²⁵ A kockázatos, ijesztő és ke-

²⁵ Egy az Európai Unió 18 országában 2005-ben felvett felmérés adatai szerint például a megkérdezettek véleménye alapján Magyarországon – a

gyetlen világ képe táplálja a bűnözéstől való irracionális félelmet, és a jogrend krízisének érzetét is. Egy végletesen mediatizált és átpolitizált világban a bűnözéstől való félelem könnyen manipulálható. A folyamatosan a súlyos és erőszakos kriminalitást közvetítő és időnként ezen a háttéren bűnözési hullámokat is konstruáló bűnözésmegjelenítés a félelmek mellett (vagy éppen azok következményeként) a punitív indulatokat erősíti, és könnyen mozgósíthatóvá teszi a hírfogyasztókat a büntetések szigorítását vagy a rendvédelmi megoldásokat szorgalmazó felvetések támogatására.

A bűnvilág médiakonstrukciójának megalkotásában jelentős szerepük van a kriminális fikcióknak (regények, filmek, tévésorozatok stb.) is. A tudósítások és a fikciók hatása, képe a fogyasztó számára vélhetően nem különül el élesen. A fikciókban a gyilkosság a hagyományosan elsődleges tematika, de a hetvenes évektől a szexualitás és a drog is egyre inkább a narratíva központjába került. A mintázat változását már a hatvanas évektől jellemzi az is, hogy a korábban egyeduralkodó fő cselekményszálat felváltotta a bűn multiplikált, általános jelenléte. Vagyis már nem csupán a narratívát megelevenítő központi bűncselekmény kerül kibontásra és feldolgozásra a műben, hanem, mintegy mellesleg, még számos, ehhez nem kapcsolódó cselekményt is elkövetnek, és így egy „kontextuális bűncselekményekkel” teli világ képe ábrázolódik. Ahogyan mondják, Piszkos Harry (a Clint Eastwood által megformált Harry Callahan nyomozó²⁶) már nem tud úgy leugrani az irodájából egy hamburgerért, hogy közben mellette ki ne raboljanak egy bankot. A kontextuális bűnábrázolás „üzenete” nem mellékes. Azt közvetíti

többi állammal összehasonlítva – igen kedvező a bűnügyi helyzet általában is és az erőszakos bűnözés tekintetében különösen. Mégis, ugyanezen felmérés szerint, az alacsony magyarországi bűnözési ráta ellenére a magyarok biztonságérzete nem jobb (bár nem is rosszabb) az európai átlagnál. EUCS report, The Burden of Crime in the EU. Research Report: A Comparative Analysis of the European Crime and Safety Survey (EU ICS), 2005

26 A rendőrfilmek műfajának történetében új korszakot nyitó sorozat első filmje 1971-ben jelent meg (Dirty Harry).

ugyanis, hogy a bűnözés nem szokatlan, abnormális jelenség, hanem mindent átható, rutinszerű része életünknek. Ebben a vonatkozásban figyelmet érdemlő az, hogy az elemzett tudósításokban a bűnügyi hírek jelentős része „kis színes anyagként”, bulvárrovatokban vagy a híradás végén rövid hírként jelenik meg, illetve, hogy a bűnmegjelentések 20%-a más eseményekről szóló tudósítások környezetében szerepel. Úgy tűnik, a bűnügyekről szóló non-fiction krimi nemcsak az „ezt mindenkinek látnia kell” események közé avaszt, és nem csupán az adrenalinnövelő szórakoztatóipari hírek sorában vált a hírességekről szóló információk riválisává, hanem a tájékoztatás szövegkörnyezetének töltőanyagaként, hasonlóan a fikciókhoz, egyre inkább kontextuális feladatot is betölt, amelynek hatása ugyanúgy a világ bűnügyi telítettségének képzetét erősíti.

2. A fiatalok vonatkozásában a vizsgálat igazolni látszik azt az előfeltevésünket, hogy a gyerekekkel/fiatalokkal kapcsolatos kriminális információ hírértéke, következésképpen megjelenési valószínűsége magas. A fiatalokról szóló hírekben a deviancia narratívája jelentős, átlagosan 34%, vagyis minden harmadik gyermekmegjelentés idetartozott. A tendencia valamennyi vizsgált médiumban megjelent, bár kétségtelenül mutatkozott eltérés az egyes orgánumok között.²⁷ Vagyis a médiavilágban – és különösen a bulvár- és kereskedelmi médiában – a gyerekábrázolás jellemzően kapcsolódik a kriminalitáshoz, és, figyelemmel arra, hogy a gyerekek körében is jelentősen felülreprezentáltak az erőszakcselekmények, a gyerekek nagy valószínűséggel erőszakos bűncselekménnyel kapcsolatban jelennek meg.

Álláspontunk szerint – ahogyan azt a bevezetőben is jeleztük – a tájékoztatás említett jellemzőjét csak részben indokolja a gyerek elkövető/áldozat kis valószínűségű és ezért meglepő voltából, valamint a cselekmény drámai jellegéből adódó magas hírérték. Jelentős hírértéket és nagy nyilvánosságot hozhat ugyanis az is, ha a hír valamely mélyebb szorongást erősít, igazol. Az életkor és a bűnel-

27 A közszolgálati híradóban és a „jelentős napilapban” minden negyedik-ötödik, a bulvárlapban és a kereskedelmi televízió híradójában már majdnem minden második gyerekhír kriminális volt.

követés között kétségtelenül van kapcsolat; a fiatalok részesedése a bűnelkövetésben aránytalanul magas (bár ez a megállapítás nem elsősorban a kiskorúakra, hanem a 15 és 30 év közötti korosztályra vonatkozik), sőt Hirschi és Gottfredson elmélete szerint a bűnelkövetés jellegzetes koreloszlása egyenesen „a kriminológia egyik brutális ténye”²⁸. A fiatalok jelentős kriminális részesedésére számos magyarázat kínálkozik²⁹ ugyan, de a fiatalokon belül a kriminális devianciával érintettek egészen bizonyosan nem jelentenek markáns csoportot, különösen nem a médiában megjelenített mértékben. A gyerekkorhoz vagy a fiatalokhoz kapcsolódó félelmek viszont kitüntetett helyet foglalnak el a felnőtt szorongások sorában. A gyerekekkel kapcsolatos szorongás mély, ősi és kétirányú. Egyrészt a fiatalok „romlására”, veszélyességére vonatkozó félelmeket tartalmazza, amelyek évezredek voltát számos szép- és szakirodalmi fosszília őrzi. A szorongás mai, népszerű narratívájának tematizálása nem sokban különbözik ezektől, bár korszerű álcákat öltve jelenik meg.³⁰ Az aggodalom másik területe a gyerekek fokozott veszélyeztetettségét fogalmazza meg.³¹ A folyamatok kapcsolata ördögi: a meglévő szo-

28 Travis Hirschi – Michael Gottfredson: Age and the explanation of crime. *American Journal of Sociology*, 89/1983., p. 552. Idézi: Tim Newburn: *Criminology*. Willan Publishing, London, 2007, p. 717.

29 Lásd Virág György: A fiatalok bűnelkövetés egyes jellemzői. *Rendészeti Szemle*, 2009/2., 99–115. o.

30 E szerint a gondolat szerint a „mai fiatalok” egyre agresszívabbak, anti-szociálisabbak, fékezhetetlenségük egyebek között a sűrűsödő iskolai erőszak-cselekményekben, a növekvő gyerekbűnözésben, a súlyosbódó kábítószer-fogyasztásban, a korai és/vagy erőszakos szexualitásban, és a céltalan és parttalan plázacsavargásokban is megmutatkozik.

31 Ebben az előadásmódban gyermekeinket egyre több veszély fenyegeti. A fiatalok a szaporodó pedofilerőszak, a brutális bántalmazások, utcai rablások, gyerekgyilkosságok, a terjedő szexturizmus és az ezt kiszolgáló gyermekkereskedelem potenciális áldozatai. Mi több, az erőszak már nem csak a rideg külvilágban leselkedik rájuk, ott van a családban, az otthonok falai között és az iskolákban, nevelési intézményekben is. A család hagyományos intézményének válságát a válások, a családok felbomlása, a gyerekek családon belüli elmagányosodása, elhanyagolása jellemzi, és ijesztően szaporodik a pszichés és magatartásbeli problémákkal küszködő gyerekek száma.

rongást erősítő, a fiatalok veszélyességére vagy veszélyeztetettségére vonatkozó hírek magas hírértékük miatt jelentősen felülreprezentáltak a tudósításokban, a jelentős gyermeki devianciát tartalmazó médiakép pedig fenntartja és erősíti azt az alapvető félelmet, amely a magas megjelenítés okozója. A vizsgált tudósításokban a kriminalitással kapcsolatba kerülő gyerekek között az áldozatok aránya két és félszerese volt az elkövetőkének, vagyis, előzetes feltevésünkkel ellentétben, a médiában megjelenő aggodalmak közül – legalábbis ebben a mintában – a veszélyeztetettség miatti jelentősen nagyobb volt. Ez az eltérés azonban, úgy tűnik, nem befolyásolja a szorongásalapú akciók mobilizálását. Amint azt nem oly régen is megtapasztaltuk, elég néhány súlyos vagy brutális, fiatal által elkövetett cselekményről szóló, elkövetési hullám látszatát keltő médiamegjelenítés, és nyomban nagy erővel beindulnak a fiatalok szigorú(bb) szankcionálását (például a büntetőjogi büntethetőség korhatárának leszállítását) követelő politikai és szakmai gépezetek.

A média egyirányú kommunikációjának konstrukciói nehezen ellenőrizhető „való világot” építenek körénk. A Mátrix disztópiája az intelligens gépek alkotta szimulált világról talán még nem fenyegető realitás, a totális médiavilág tartalmai azonban már ma is alapvetően befolyásolják hiedelmeinket és viselkedésünket. „*Hagyjatok békén / szálljatok le rólunk*” – énekelték a gyerekek a tanároknak címzett felszólítást két évtizeddel a film elkészítése előtt, a Pink Floyd 1980-ban megjelenő *A fal* című kultuszalbumának emblematisztikus dalában.³² Láthattuk, a fal azóta is épül – ma már az ő gyerekeik köré.

IRODALOM

Barabás Tünde – Gyurkó Szilvia – Virág György: Média és igazságszolgáltatás. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 43. OKRI, Budapest, 2006, 11–39. o.

Bollen, Keneth A. – Phillips, David P.: Imitative Suicides: A national study of the effects of television news stories. *American Sociological Review*, 47/1982.

32 „Hey! Teachers! Leave us kids alone!” Another brick in the wall II.

- Coupland, Douglas:** *Generation X*. St Martin's Press, New York, 1991
- Dorfman, Lori et al.:** Youth and violence on local television news in California. *American Journal of Public Health*, vol. 87., iss. 8., 1997
- Dorfman-Schiraldi, Vincent:** *Off Balance: youth, race and crime in the news*. Youth Law Center, Washington D. C., 2001 www.buildingblocksforyouth.org
- Entman, Robert M.:** African Americans according to TV news. *Media Studies Journal*, 8/1994.
- Epiktétosz:** *Kézikönyvecske*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978
- Eron, Leonard D. – Walder, Leopold O. – Toigo, Romolo – Lefkowitz, Monroe M.:** Social class parental punishment for aggression and child aggression. *Child Development*, 34/1982.
- Hirschi, Travis – Gottfredson, Michael:** Age and the explanation of crime. *American Journal of Sociology*, 89/1983.
- Irk Ferenc (szerk.):** *Áldozatok és vélemények I-II*. OKRI, Budapest, 2004
- Krugel, Etienne G. et al. (eds.):** *World Report on Violence and Health*, WHO Geneva, 2002
http://whqlibdoc.who.int/publications/2002/9241545615_eng.pdf
- Lotz, Roy Edward:** *Crime and the American Press*. Praeger, New York, 1991
- McLuhan, Marshall:** *The extensions of man*. The MIT Press, Cambridge, 1994
- McLuhan, Marshall:** *A Gutenberg-galaxis. A tipográfiai ember létrejötte*. Trezor Kiadó, Budapest, 2001
- Newburn, Tim:** *Criminology*. Willan Publishing, London, 2007
- Oblath Márton (szerk.):** *Bűnelkövető, kriminálisan veszélyeztetett fiatalok képi és szöveges médiareprezentációjának elemzése. A „fiatal bűnelkövető” társadalmi konstrukciójának vizsgálata és a média bűnmegelőzésben való közreműködési lehetőségeinek elemzése*. Kézirat, Budapest, 2006
- Phil Scraton (ed.):** *Childhood in 'Crisis'?* UCL Press, London, 1997
- Phillips, David P.:** The influence of suggestion on suicide: substantive and theoretical implications of the Werther effect. *American Sociological Review*, vol. 39., no. 3., 1974
- Pollak, Jessica M. – Kubrin, Charis E.:** Crime in the News: How Crimes, Offenders and Victims are Portrayed in the Media. *Journal of Criminal Justice and Popular Culture*, vol. 14., no. 1., 2007

Reiner, Robert – Livingstone, Sonia – Allen, Jessica: From Law and Order to Lynch Mobs: Crime News Since the Second World War. In: **Paul Mason (ed.):** Criminal Visions: Media Representations of Crime and Justice. Willan Publishing, Portland, 2003, p. 20.

Sacco, Vincent F.: Media constructions of crime. *Annals of the American Academy of the Political and Social Sciences*, vol. 539., no. 1., 1995

Singer, Jerome L. – Singer, Dorothy G.: Psychologists look at television: cognitive, developmental, personality, and social policy implications. *American Psychologist*, 38/1983.

Virág György: A fiatalokú bűnelkövetés egyes jellemzői. *Rendészeti Szemle*, 2009/2.

A vám- és pénzügyőrség szerepe a környezetvédelemben

A tanulmány bemutatja a vámigazgatás szervezetrendszerét, áttekinti a környezetvédelemben betöltött szerepét¹. Ismertetjük a 2007-ben lefolytatott empirikus kutatás eredményeit és a legtipikusabb eseteket. Megállapítottuk, hogy a büntetőeljárás legtöbbször a Btk. 281. § (1) bekezdés c) pontja szerint minősülő természetkárosítás büntetékének megalapozott gyanúja miatt indult azért, mert az elkövetők jogellenesen, azaz az előírt engedély nélkül hoztak be állatokat, növényeket, illetve különböző gyógyhatású készítményeket. A jogellenes cselekmények nagy része az állampolgárok tájékozatlanságára vezethető vissza. A jogalkalmazók munkáját nehezíti a bonyolult és szerteágazó szabályozás. Nélkülözhetetlennek tartjuk olyan anyagok készítését, amelyek tájékoztatnak a leggyakrabban engedély nélkül behozott természetvédelmi oltalom alá eső állat- és növényfajokról.

A külfölddel fennálló gazdasági kapcsolatok állami szabályozásának egyik eszköze a vámpolitika, amely tulajdonképpen a vámok gazdaság- és kereskedelempolitikai alkalmazására vonatkozó elvek, célok, eszközök és módszerek összefüggő rendszere. Az egyes országok vámpolitikái nemzeti vámtarifájukban, vámjogszabályaikban és a más államokkal kötött két- vagy többoldalú nemzetközi szerződéseikben öltenek testet.

Az Európai Közösség és az egységes piac kialakításának, valamint az Európai Unió megalakulásának is fontos elemét alkotta a vámpolitika. Az egységes piac csak úgy működhetett és működhet, ha a vámigazgatás valamennyi tagállamban azonos elveken, illető-

¹ A hasonló című kutatási összefoglalónkban áttekintettük a legfontosabb nemzetközi és hazai természetvédelmi jogi normákat, amelyek ismertetésétől e helyütt terjedelmi okok miatt eltekintünk.

leg szabályokon nyugszik. A közösség vámpolitikájának célja polgárai és vállalkozásai érdekeinek védelme, a kereskedelem fejlesztése és a tisztességes verseny szavatolása. A közösségi vámkódex létrehozásáról szóló 2913/92/EGK tanácsi rendelet – amely a közösség és a harmadik országok kereskedelmi forgalmát szabályozza – teremtette meg a tagállamokban közvetlenül alkalmazandó vámjogi és vámeljárási szabályozást. Az egységes vámkódex megkönnyíti a közösségi vámjog alkalmazását a gazdasági szereplők és a tagállamok vámhatóságai számára egyaránt.

Az állami pénzgazdálkodás, illetve az állami közbevételek rendszere olyan (pénzügyi) szabályokon alapul, amelyekben a kötelezettségek teljesítése az ügyfelek aktív közreműködését igényli. A közigazgatási jogviszonyok a pénzügyi normákban megfogalmazott kötelezettségek teljesítését vagyoni szankciókkal garantálják. A pénzügyi igazgatásban a jogsértések felderítése a büntetőeljárás-hoz hasonlítható: az első fázisban felderítik a jogellenes cselekményt, a második eljárási szakaszban pedig sor kerül a szankció kiszabására. E feladatok elvégzését a jogalkotó egy széles büntügyi felderítési eszköztárral is bíró (igazgatási) szervezetre, a vám- és pénzügyőrségre bízta.

A vám- és pénzügyőrségről szóló 2004. évi XIX. törvény – egyebek között – meghatározza az apparátus jogállását és fő feladatait. A pénzügyigazgatás részeként a vámigazgatás feladatait a vám- és pénzügyőrség „fegyveres rendvédelmi” szervként látja el, amely „önálló jogi személyiséggel, országos hatáskörrel” rendelkezik, a központi költségvetés szerint önállóan gazdálkodik, és tevékenységét az adópolitikáért felelős miniszter irányítja és felügyeli. A szervezet igazgatási kompetenciája a vám- és jövedéki igazgatási feladatokon túlmenően kiterjed – a többi között – a hatáskörébe utalt bűncselekmények megelőzésére, felderítésére és nyomozására², továbbá a jogkörébe tartozó szabálysértések kivizsgálására és

² A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 36. § (2) bekezdése a vám- és pénzügyőrség illetékességébe tartozó bűncselekményeket sorolja fel.

elbírálására³ is (2. §). A pénzügyőr feladatai ellátása céljából – szükség esetén – a törvényben meghatározott feltételek mellett az ott szereplő kényszerítő eszközöket alkalmazhatja. Az apparátus erre felhatalmazott szervezeti egységei bűnmegelőzési és bűnüldözési hatósági jogkörükben – a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) által hatáskörébe utalt ügyekben – bírói engedélyhez nem kötött és kötött – titkos információgyűjtést is végezhetnek. A vám- és pénzügyőrség a vonatkozó nemzetközi szerződések alapján együttműködik a külföldi és a nemzetközi rendvédelmi szervekkel⁴.

Az apparátus honlapján közzétett *A vám- és pénzügyőrség 2008–2011. évi középtávú stratégiája* című dokumentumból megtudhatjuk, hogy a szervezet tevékenységének hangsúlyai az uniós csatlakozás után 2005-re jelentős változáson mentek keresztül. A dokumentum szerint a határigazgatás és -ellenőrzés tradicionális „helye” kibővül. A jövőben a „mobil/mélyégi” ellenőrzések fokozódó mértékben, a kockázatkezelés és -elemzés fejlődésével célirányosabban „nem kizárólag a fizikai határokon”, hanem a belső országrészekben: úgynevezett „övezetekben (például a kikötők szélesebb értelemben vett, »mélyégi« környezetében)” is jelentkezni fognak. Annak ellenére, hogy a „határok részben láthatatlanná válnak”, a vámigazgatás továbbra is kiemelkedő szerepet fog betölteni, mert a kereskedelmi folyamatokat előmozdító, azt megkönnyítő, támogató vámkörnyezet mellett hasonló, egyre fokozódó hangsúly-

3 A szabálysértésekről szóló 1999. évi LXIX. törvény 34., illetve 164. §-a értelmében „a 158–163. §-okban meghatározott szabálysértések miatt az eljárás vámhatóság hatáskörébe tartozik”.

4 A bűnüldöző szervek nemzetközi együttműködéséről szóló 2002. évi LIV. törvény, az Európai Unió tagállamaival folytatott bűnügyi együttműködéséről szóló 2003. évi CXXX. törvény, a schengeni végrehajtási egyezmény keretében történő együttműködésről és információcseréről szóló 2007. évi CV. törvény, és például az Európai Unióról szóló szerződés K.3. cikkén alapuló, az Európai Rendőrségi Hivatal létrehozásáról szóló, 1995. július 26-án kelt egyezmény (Europol-egyezmény) és jegyzőkönyveinek kihirdetéséről, valamint a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény módosításáról szóló 2006. évi XIV. törvény.

lyal esik latba a biztonság kérdése. A globalizáció következtében ugyanis egy-egy esemény „akár nagyon rövid idő alatt átgyűrűzhet, és a nagypolitika, a nemzetközi szervezetek, kormányok reakciójában” a terrorizmus elleni küzdelem, a határokon átnyúló bűnözés, a fegyverkereskedelem és az embercsempészet, az illegális migráció problémáját érintő köntösben jelenik meg. E tényezők szintén jelentős mértékben növelik a „vámigazgatás védelmező szerepét”.

Az apparátus szerepe a környezetvédelemben

Az előzőekből nyilvánvaló, hogy a vám- és pénzügyőrségről szóló 2004. évi XIX. törvényben, illetőleg más, környezet- és természetvédelmi tárgyú normákban tehát nem találunk olyan feladatokat, amelyek a jogellenes környezetkárosító tevékenységek megelőzésével, felderítésével, illetve elbírálásával kapcsolatosan az apparátusra kötelezettségeket rónának. A VPOP munkatársaival folytatott kerekasztal-beszélgetésen⁵ a résztvevők is hangsúlyozták, hogy a vámhatóságoknak e területen sem nyomozati, sem szabálysértési jogkörük nincs, csak az úgynevezett előkészítő eljárásra kompetens a természetkárosító bűncselekmények, valamint az ilyen típusú szabálysértések vonatkozásában azon elkövetési magatartásokkal összefüggésben, amelyek – a behozatal, a kivitel vagy a tranzit révén – az (uniós külső) államhatár átlépéséhez kapcsolódnak. E feladatok tehát a gyakorlatban általában a határvámhivataloknál jelennek meg, az említett úgynevezett mélységi ellenőrzési csoportok – amelyek nemcsak az uniós belső határokká vált magyar határszakaszok átkelőhelyein, hanem az ország területén bárhol ellenőrizhetnek – tevékenységük során is észlelhetnek azonban szabálysértésnek vagy bűncselekménynek minősülő környezetvédelmi deliktumokat, elsősorban jogszerűtlen hulladékszállítást.

⁵ Kerekasztal-beszélgetés a VPOP munkatársaival. OKRI, 2008. június 16. E helyütt is köszönetet mondunk nekik, hogy észrevételeikkel, véleményükkel és a feladataik iránti energikus lelkesedésükkel segítették a kutatómunkát, illetve a praxis megismerését, továbbá a szervezet vezetőinek is, akik lehetővé tették mindezt.

A vámszervek az úgynevezett előkészítő eljárás keretében bűncselekmény megalapozott gyanúja esetén halaszthatatlan nyomozati cselekmény(ek)e)t végeznek, ez leggyakrabban a védett természeti értékek lefoglalását, és azoknak – a felvett jegyzőkönyv alapján – az illetékes nemzeti park igazgatóság részére történő átadását jelenti. Az apparátusnak ugyanis nincs jogosultsága és kapacitása a tárolásra.⁶ A feljelentést (a lefoglalási jegyzőkönyvvel együtt) pedig az illetékes rendőrkapitánysághoz továbbítják. Ezen eljárástípusban meghallgatásra nincs lehetőségük. Szabálysértés megalapozott gyanúja esetén a vámhatóságnak szélesebb mozgástere van: a lefoglalással párhuzamosan az eljárás alá vont meghallgatását is elvégzik.

A kerekasztal-beszélgetésen elmondottak szerint napjainkra már megszűnt a vámtisztviselői képzés, ezért a pénzügyőrök feladataik el látása során *minden esetben* a természetvédelmi hatóságok képviselőit vagy más megfelelő képzettségű szakembereket kémeik fel annak megállapítására, hogy az ellenőrzött egyedek a normák szerint védelem alá eső állat- vagy növényfajhoz tartoznak-e. Pontosan a szakismeretek hiánya miatt ápolnak nagyon jó kapcsolatot a környezetvédelmi hatóságok és természetvédelmi szervezetek munkatársaival, akik szaktanácsadói véleményükkel gyakran segítik munkájukat.

A vámhatóság munkatársai – szintén a megfelelő a szakismertek híján – a behozható fajok iránt telefonon érdeklődő polgárokat a nemzeti park igazgatóságokhoz kénytelenek irányítani a megfelelő információkért. A kerekasztal-beszélgetésen részt vevők nem tudtak arról, hogy a vámszerveknél bármilyen tájékoztató anyag volna a természetvédelmi normák szerint védelem alá eső állat- vagy növényfajok (uniós külső) államhatáron történő „szállításával”, vagyis behozatalával vagy kivitelével kapcsolatosan. Álláspontjuk szerint az e körben készítendő tájékoztató(k) a jogszabályi változások miatt soha nem lehetne(k) teljes körű(ek), az(ok) csak a leggyakrabban előforduló egyedekre terjedhetne(nek) ki, színvonalukat és aktualizálásukat a rendelkezésre álló összeg nagysága határozná

⁶ Lásd a később részletesebben ismertetendő 11/2003. (V. 8.) IM–BM–PM együttes rendelet 66. § (4) bekezdésének b) pontját.

meg, ami napjainkban egy „súlyozott ellenőrzési” feladatokat⁷ ellátó rendészeti szervnél igen lényeges kérdés.

A kerekasztal-beszélgetésen elhangzottak szerint a vám- és pénzügyőrség összes felderítési feladatából elhanyagolható arányt képviselnek a környezetvédelemmel összefüggő ügyek. Ennek alátámasztására, illetve szemléltetésére figyelmükbe ajánljuk az 1. és 2. számú táblázatot, amelyek adatait az apparátus weboldaláról vettük át.

1. számú táblázat

Természetkárosítás – védett állatok és növények (2007. IV. negyedév)

	esetszám	elkövetési érték (Ft)	lefoglalt érték (Ft)
2000	17	33 934 808	33 911 808
2001	31	318 278 154	317 623 152
2002	53	27 417 004	27 231 388
2003	51	60 876 703	60 876 703
2004	67	57 906 564	57 906 564
2005	181	40 111 250	40 091 799
2006	152	34 567 663	22 971 145
2007	76	234 254 919	239 399 455

Forrás: <http://www.vam.gov.hu>

Sajtószoba/Felderítési adatok/Egyes bűncselekmények főbb elkövetési tárgyai/Természetkárosítás menüpont

2. számú táblázat

A bűnügyekkel és a szabálysértésekkel összefüggő felderítési adatok

	a vám- és pénzügyőrség hatáskörébe tartozó		a vám- és pénzügyőrség hatáskörébe nem tartozó
	bűncselekmények	szabálysértések	bűncselekmények és szabálysértések összesen
2004	5382	34 943	3575
2005	6716	49 430	5047
2006	9568	52 766	8003

Forrás: <http://www.vam.gov.hu>, Sajtószoba/Felderítési adatok/Egyes bűncselekmények főbb elkövetési tárgyai/Természetkárosítás menüpont

7 A tevékenység a jövedéki, illetve a vámigazgatás körébe eső hazai és uniós költségvetési bevételek teljesítésére, illetve az ezekkel összefüggő jogellenes magatartások felderítésére koncentrál.

A vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által garantált védelemtől szóló 338/97/EK rendelet három vonatkozásban is kifejezetten érinti a vámhatóságok (igazgatási) tevékenységét:

- a közösség külső határainál szükségessé váló szigorúbb kereskedelem-ellenőrzési intézkedések bevezetése: az okmányok és az áruk behozatali vámhivatalnál történő ellenőrzése (a belső határokon megszűnő ellenőrzés következtében);⁸
- a vámeljárások megkönnyítése és a hatékonyabb ellenőrzés érdekében megfelelő szaktudású személyzettel bíró vámhivatalokat kell kijelölni annak érdekében, hogy a védett példányok közösségbe történő behozatalakor, illetve az onnan való kivittekor vagy újrakivittekor szükséges formaszabványokat és a megfelelő vizsgálatokat végrehajtsák a közösségi vámkódex értelmében, mert e helyeken olyan létesítményeknek is lenniük kell, amelyek az élő példányok megfelelő elhelyezésére és gondozására szolgálnak;⁹
- a rendeletben foglalt célok megvalósulása érdekében fontos feladat – egyebek között – a lakosság tájékoztatása, különösen a határátkelőhelyeken.¹⁰

A mellékletekben felsorolt fajok egyedeinek a közösség területére történő behozatalának, onnan kivitelének és újrakivitelének vámhivatalokkal összefüggő szabályait, továbbá a behozatali és kiviteli helyekre vonatkozó előírásait a 4. cikk (1)–(4) és (7) bekezdései, az 5. cikk (1) és (4) bekezdései, valamint a 12. cikk (1)–(4) és (4) bekezdései tartalmazzák.

A két utolsó francia bekezdésben meghatározott feladatokat, nevezetesen a vámszemélyzet képzését és a lakosság megfelelő tájékoztatására vonatkozó ajánlást igen fontosnak tartjuk a természetes környezet megóvásában, illetve a kerekasztal-beszélgetésen

⁸ A 338/97/EK rendelet preambuluma 2. bekezdése.

⁹ Uo. 12. bekezdés.

¹⁰ Uo. 14. bekezdés.

elhangzottakkal kapcsolatban a vámhatóságnál megmutatkozó hiányosságok szempontjából. Tisztában vagyunk azzal, hogy e teendők végrehajtása a szerteágazó, bonyolult és hierarchikusan nagymérvűen tagolt környezet-, illetve természetvédelmi szabályozás miatt nem egyszerű feladat. A jogalkotók egyebek mellett pontosan emiatt fogalmazták meg ezek szükségességét. Megítélésünk szerint ugyanis a vámigazgatásban dolgozóktól elvárható a tevékenységi körükbe eső, a szűkebb értelemben vett vámelőírásokon kívüli olyan igazgatási jogszabályok ismerete is, amelyek munkájukhoz szorosan (és viszonylag rendszeresen) kapcsolódnak. Az említett statisztikai adatokból láthattuk, hogy az elmúlt nyolc évben az államhatár átlépéséhez kapcsolódóan a védett állatokkal és növényekkel összefüggő (felderített) jogellenes magatartások száma megemelkedett. Úgy véljük ezért, a vámtisztviselőknek tisztában kell lenniük a környezet- és természetvédelem feladatait érintő alapvető normáival, vagyis a védett példányok államhatárt érintő mozgásának szabályaival, és tőlük is elvárható az ezek lényegével kapcsolatos információk szolgáltatása, a tájékoztatásadás. A tájékoztatók közérthetőségének követelménye¹¹ megkívánja, hogy ezek az anyagok ne a vonatkozó normák másolatai vagy kivonatai legyenek, hanem világosan és egyszerűen interpretálják a szabályok lényegét, a polgárok ezekkel kapcsolatos kötelezettségeit és teendőit, valamint az illetékes hatóságok feladatait. Utóbbi megvalósítható a külföldről és belföldről egyaránt elérhető weboldal(ak)on¹² feltüntetett naprakész adatokkal, a határátkelőkön az ügyfeleknek kihegyezett online kapcsolatra alkalmas terminálokon, vagy az internetes megoldásnál jóval költségesebb papíralapú tájékoztató

11 Véleményünk szerint ez az elvárás a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény (Ket.) alapelveiből, a jóhiszemű eljárás, az együttműködési kötelezettség és az eljáró szervezet jogi tájékoztatási kötelezettségének elveiből vezethető le, amelyeket 1. § (2) bekezdésének és az 5. §-ának előírásai rögzítenek.

12 Ennek helye lehetne a kormányzati portálon, közismertebb néven az Ügyfélkapun, a szaktárca, illetve a Környezet- és Természetvédelmi Főfelügyelőség vagy a VPOP honlapján.

anyagok elhelyezésével és/vagy 24 órás telefonos ügyfél-tájékoztatási rendszer kiépítésével. A megfelelő felvilágosítási rend létrehozása egybecseng az apparátus – már említett – középtávú stratégiájával, hiszen az egyúttal a korszerű és gyors vámeljáráásokat, illetve a vámellenőrzések könnyítését is szolgálja.

A lakosság, a polgárok tájékoztatásának fontosságát már a jogalkalmazási gyakorlat is felismerte. Egy későbbiekben részletesen ismertetendő jogesetben (az Egyesült Államokból hazaérkező honfitársunk egy ajándéktárgyként vásárolt preparált aligátorfejet kívánt behozni) a bíróság a tévedés szabályait alkalmazó felmentő ítéletében leszögezte: „... aki véletlenszerűen és csupán alkalmilag sérti meg az egyébként nehezen hozzáférhető, bonyolult igazgatási jogszabályokkal rendezett előírásokat, az alapos okkal hivatkozhat cselekménye társadalomra veszélyességében való tévedésére”, annak ellenére, hogy a szükséges jogi tájékozódást elmulasztotta, amely egyébként a felróhatóság körébe esik.¹³ Az indokolás szerint „a védett, fokozottan védett vagy nemzetközi szerződések oltalma alá tartozó növény- és állatfajok bonyolultan szabályozott, igen terjedelmes listájának felkutatása és megismerése bizonyos szakértelemet, több tekintetben jogi szaktudást feltételez”. E megállapítással egyetértünk, és példaként említjük a védett és a fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V. 9.) KÖM rendeletet, amelynek például az 1. és a 3. számú mellékletei 634 védett, 63 fokozottan védett növényt, a 7. számú melléklete 1149 az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növényfajt, a 2., illetve a 4. számú mellékletei 858 védett, 137 fokozottan védett állatot, a 8. számú melléklete pedig 650 uniós természetvédelmi szempontból jelentős állatfajt sorol fel a növény- és

13 A Legf. Bír. Bfv. II. 360/2007/5. számú ítéletét idézi Elek Balázs: A vadászszenvedély bűncselekményei Vadászbalesetek, vadorzás, vadvédelem. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.

állatrendszertani¹⁴ alapkategóriák szerint. A rendelet 6. számú melléklete pedig 147 fokozottan védett barlangot foglal magában (és a további mellékletek tartalmáról nem beszélünk). A CITES¹⁵ I. függeléke tartalmazza azon kipusztulással fenyegetett fajokat, amelyeket a kereskedelem érint vagy érinthet. Itt találhatunk olyanokat is, amelyekről feltehetően a zoológia tudománya sem tudja pontosan, hogy valójában léteznek-e még, mert már nagyon régen láttak élő példányokat: ilyenek például a tudományos nevük szerint a *Thylacinus cynocephalus*¹⁶ vagy az *Acerodon lucifer*¹⁷, amelyek mellett zárójelben feltüntették azt is, hogy már valószínűleg kipusztultak.¹⁸ Tehát a hatályos norma és az arra épülő egyéb jogszabályok bizonyosan nem létező dolgokat védenek.

A helyzetet ráadásul nehezíti az is – ahogyan ezt már jeleztük –, hogy eme nagy terjedelmű katalógusok rendszeresen változnak.

Ezek miatt nagyon fontosnak tartjuk a polgárok tájékoztatását a környezet- és természetvédelmi normák előírásairól, hiszen e terület igazgatási jogszabályainak tartalmát is – hasonlóan például a viszonylag régi, de gyakran változó közlekedési vagy a relatíve újnak

14 A biológiában a rendszertan az élőlények csoportosításával, leírásával, elnevezésével foglalkozó tudományág. Két szakterülete a szisztematika, amely az élőlények evolúciós rokonsági viszonyait kutatja, és a taxonómia, amely az elnevezésekkel és katalogizálásokkal foglalkozó biológiai segédtudomány.

Forrás: [http://hu.wikipedia.org/wiki/Rendszertan_\(biol% C3% B3gia\)#Rendszertan_alapkateg.C3.B3ri.C3.A1k](http://hu.wikipedia.org/wiki/Rendszertan_(biol%C3%B3gia)#Rendszertan_alapkateg.C3.B3ri.C3.A1k)

15 Washingtoni egyezmény (CITES). A Washingtonban, 1973. március 3. napján elfogadott, a veszélyeztetett vadon élő állat- és növényfajok nemzetközi kereskedelméről szóló egyezményhez hazánk 1985-ben csatlakozott, kihirdetésére először az 1986. évi 15. törvényerejű rendeletben került sor, amely 1986. augusztus 27-én lépett hatályba. Jelenleg az egyezmény kihirdetéséről a 2003. évi XXXII. törvény rendelkezik.

16 Tasmán(iai) farkas, vagy tasmán(iai) tigris. Forrás: <http://www.thewebsitoeverything.com/animals/mammals/Dasyuromorphia/Thylacinidae/Thylacinus/Thylacinus-cynocephalus.html>

17 Repülő róka a Fülöp-szigetéről. Forrás: <http://www.batcon.org/batsmag/v5n1-3.html>

18 A CITES által védett fajok megközelítő számát lásd az empiriát bemutató fejezetben.

mondható adatvédelmi normákhoz – a köztudatban „meg kell gyökereztetni”. A környezettudatos gondolkodásnak ugyanis a környezet- és természetvédelem minden szegmensére ugyanúgy ki kell terjednie, mint ahogyan a szelektív hulladékkezelés vagy a mindennapi életben alkalmazott energiatakarékos, korszerű technikák egyre inkább teret hódítanak a háztartásokban, a termelésben és a szolgáltatások terén egyaránt.

Együttműködési megállapodások

A természetvédelemmel összefüggő (igazgatási feladatait) tehát a vámapparátus elsősorban jogszabályi előírások alapján végzi, amelyeket azonban „kiegészített” állami, illetve civilszervezetekkel kötött együttműködési megállapodásokkal.

2002 májusában aktualizálták a vám- és pénzügyőrség, valamint a Környezetvédelmi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala között 1996. április 17-én létrejött együttműködési megállapodást, amelynek keretében a vámszervek vállalták, hogy fokozott figyelmet fordítanak

- a védett vagy a fokozottan védett élő szervezetek megőrzésére és megóvására, behozatalának, tranzitjának és kivitelének ellenőrzésére, továbbá azoknak az országba engedély nélkül bekerült egyedei felkutatására;
- a védett természeti értékek veszélyeztetésének, károsításának, tiltott kereskedelmének megakadályozására, illetve megszakítására, megelőzésére és felderítésére;
- tagjainak továbbképzésére.

A közös elhatározás szerint a vámszervek, valamint a zöldhatóságok és nemzeti park igazgatóságok kölcsönösen tájékoztatják egymást – egyebek között – a tudomásukra jutott, a természetvédelmi érdekeket veszélyeztető vagy károsító cselekményekről, továbbá a természetvédelmi szerveket és a vámszervezetet kölcsönösen érintő eljárásokról és adatokról, a megváltozott jogszabályokról. A természetvédelmi hivatal ezeken túl folyamatosan jelzi a védetté, il-

letve fokozottan védetté nyilvánított növény- és állatfajokat, a hatályos természetvédelmi jogszabályokban meghatározott kiviteli és behozatali korlátozásokat. A vámapparátus a tudomására jutott, valamint hivatalból észlelt, a természetvédelem körébe tartozó bűncselekmények és szabálysértések esetén hatáskörében eljárva törekszik azok teljes körű felderítésére, és az eljárásba bevonja a területileg illetékes nemzeti park igazgatóságot, továbbá törekszik az említett jogsértő cselekmények megelőzésére. A vámszervek büntető- és szabálysértési eljárásaiban az állami természetvédelmi szervek a feladatkörükbe tartozó szakterületeken szaktanácsadással és szakértők rendelkezésre bocsátásával működnek közre, és elősegítik a védett és a fokozottan védett természeti értékeket károsító cselekmények vámszervek által végzett felderítését, valamint a kárfelmérést. Az illetékes vámhatóság és a természetvédelmi őrszolgálat szükség szerint, az együttműködő felek kezdeményezésére közös közúti és közterületi ellenőrzéseket tart.

A megállapodás értelmében a természetvédelmi szakemberek alapismereti és továbbképző oktatásokon, előadásokon megismertetik a vámapparátus tagjaival

- a természetvédelmi jogszabályokat, a nemzetközi egyezményeket és a hatályuk alá tartozó legfontosabb védett és fokozottan védett növény- és állatfajokat;
- az egyes területeken élő fontosabb védett és fokozottan védett fajokat, illetve az ott található egyéb védett természeti értékeket;
- a természetkárosító cselekmények észlelésekor teendő elsődleges intézkedéseket; valamint
- a természetvédelmi őrszolgálat és a védett természeti értékek megóvását segítő közfeladatot ellátó személyek feladatkörét és jogosultságait.

Mint említettük, a kerekasztal-beszélgetésen elhangzottak szerint ez az oktatás napjainkban már nem létezik, holott arra egyrészt a hivatkozott uniós norma, másrészt a szakemberek véleménye szerint is szükség volna. A szakemberek elmondták, hogy az apparátusnál belső képzés is folyik, amely elsősorban az alapfeladatokhoz kap-

csolódik. Ezen (amint az elnevezés is tükrözi) az alapteendőkre tanítják a kollégákat, speciális felkészítésben – ilyen a természetvédelmi is – pedig az állomány igen kicsi hányada részesül(t). A vámhatóság szerteágazó feladatköre miatt a belső oktatás terén „annak is örülnek, ha az éppen aktuális új feladat alapjait megismertetik az érintettekkel”. A termékdíjról szóló törvény¹⁹ ismertetése kapcsán is felvetődött a környezet- és természetvédelmi törvények bővebb áttekintése, amelyben a szakárca és a környezetvédelmi felügyelőségek munkatársai segítenek. Az első időszakban az oktatás hangsúlya az adóztatási feladatokra esik, a tematika szerint a környezetvédelem egyéb kérdései érintőlegesek. E képzésben egyébként a termékdíjjal összefüggő feladatokat végző állomány igen szűk köre részesül (az idén nyárra szervezett kétéves továbbképzésre az egész országból 23-24 fő részvételét tervezik). E területre próbáltak ugyan környezetvédelmi szakembereket felvenni, de a jelentkezők száma elenyésző volt (talán egy-két ilyen végzettségű szakember került a testülethez).

A 338/97/EK rendelet szerint a kijelölt vámhivataloknál élő példányok megfelelő elhelyezésére és gondozására szolgáló létesítményeknek is lenniük kell. Ilyenek a magyar vámszerveknél nincsenek, az előírások, illetve a Magyar Állatkertek Szövetségével kötött együttműködési megállapodás szerint a vámszervezet hatósági tevékenysége során felderített, lefoglalt/elkobzott élő állatokat és növényeket a nemzeti park igazgatóságoknál, illetve a Magyar Állatkertek Szövetségének valamelyik tagszervezeténél helyezik el. A lefoglalás és a büntetőeljárás során lefoglalt dolgok kezelésének, nyilvántartásának, előzetes értékesítésének és megsemmisítésének szabályairól, valamint az elkobzás végrehajtásáról szóló 11/2003. (V. 8.) IM–BM–PM együttes rendelet 66. § (4) bekezdésének *b)* pontja rendelkezik a természetkárosítás (Btk. 281. §) bűncselekményének megalapozott gyanúja esetén lefoglalt élő állatok sorsáról, amely szerint azokról a lefoglalás helye szerint illetékes nemze-

¹⁹ A környezetvédelmi termékdíjról, továbbá egyes termékek környezetvédelmi termékdíjáról szóló 1995. évi LVI. törvény.

ti park igazgatóság köteles gondoskodni (vadászható állatfaj esetén a vadászati hatóság véleményének figyelembevételével).

A vám- és pénzügyőrség és a Magyar Állatkeretek Szövetsége 2002 júliusában kötött határozatlan időtartamú megállapodást. E szerint a vámszervezet hatósági tevékenysége során felderített, lefoglalt/elkobzott élő állatok és növények elhelyezéséről szükség szerint – az eljárás menetétől függő további intézkedésig – a Magyar Állatkeretek Szövetsége segítségével gondoskodik. A felek egyúttal megegyeztek abban is, hogy a jogszabályi keretek figyelembevételével a vámszervek által lefoglalt/elkobzott, emberi fogyasztásra alkalmatlan, nem értékesíthető, megsemmisítésre szánt élelmiszereket – előzetesen egyeztetés alapján, raktár- és hűtőkapacitás függvényében – elsősorban hasznosítás céljából a Magyar Állatkeretek Szövetségének vagy valamely tagszervezetének ajánlja fel.

A vám- és pénzügyőrség vállalta azt is, hogy a Magyar Állatkeretek Szövetsége vagy valamely tagszervezete részére érkező élő állat- és növény szállítmányok vámkezelése folyamán soron kívül jár el:

- az ilyen szállítmányok határátlépésére rendszeresen igénybevett határátkelőhelyeken, különösen az 1. Sz., és 2. Sz. Repülőtéri Vámhivatal, Vámhivatal Hegyeshalom, valamint Vámhivatal Rajka²⁰ átkelőhelyeken, továbbá
- a belterületen történő vámkezeléseknél is.

Az élőállat-szállítmányok hosszadalmas várakozásának elkerülése érdekében a beléptetés során gondoskodik azoknak a határvámhivatal hivatali helyéig történő kíséréséről, felvezetéséről.

Az empirikus kutatás eredményeit bemutató fejezetben megismerhetjük, hogy a természetvédelemmel kapcsolatos együttműködési megállapodások miként érvényesülnek a vámhatóság gyakorlati munkájában, hiszen például az ellenőrzések során lefoglalt élő példányok speciális elhelyezést és gondozást igényelnek, a nem értékesíthető, emberi fogyasztásra alkalmatlan dolgok az állatok

²⁰ Az utolsó két határátkelő hazánk schengeni térséggé válásával megszűnt.

gyámoltására szakosodott szervezeteknél (állatkertek, vadasparkok, menhelyek stb.) még hasznosíthatók.

Egyéb feladatok a környezetvédelem területén

A vám- és pénzügyőrség 2007. július 12-én kapta meg a felhatalmazást az országhatárt átlépő hulladékszállítás ellenőrzésére.²¹ Ez a tevékenység a közelmúltban nagy médianyilvánosságot kapó eseményei után került az érdeklődés fókuszába annak kapcsán, hogy a nagy mennyiségű hulladék beazonosíthatóan az unió területéről származott, és kérdésként merült fel: miként kerülhetett be az országba, „miért nem találkozott azzal a vámhatósággal”. A válasz nagyon egyszerű: mivel a hulladék az EU-ból származott, vagyis közösségi áru volt szó, továbbá az unió belső határain a vámellenőrzés 2004. május 1-jén megszűnt, ezért az apparátusnak nem volt kontroll-lehetősége. A 180/2007. (VII. 3.) kormányrendelet ezért a testületet felhatalmazta az országhatárt átlépő hulladékszállítványok ellenőrzésére, amely a mobil ellenőrző szolgálat tevékenységét bővíti: ha a revízió problémát észlel, a kollégák értesítik az illetékes hatóságot, illetve a jogsértés esetén a szállítványt a hatóság kikerkezéséig feltartóztatják.

A testület 2008. január 1-jén jogosulttá vált a környezetvédelmi termékdíj²² beszédésére is. Az eltelt kevés idő miatt még nincs sok tapasztalatuk e körben. A feladat átvételekor kapott tájékoztatás szerint kb. 27 ezer olyan gazdasági szereplő létezik, amelyik termékdíjfizetéssel járó tevékenységet folytat, időközben azonban világgóssá vált, szinte minden hazai gazdasági vagy kereskedelmi feladatot végző szervezet az alanyi körbe tartozik. A vámhatóság célkitűzése, hogy e szereplőket „betereljék a termékdíj fizetés szabályai alá”. A probléma abból adódik, hogy a 12 éves jogszabály el-

21 Az országhatárt átlépő hulladékszállításról szóló 180/2007. (VII. 3.) kormányrendelet.

22 A környezetvédelmi termékdíjról, továbbá egyes termékek környezetvédelmi termékdíjáról szóló 1995. évi LVI. törvény

lenére nem ismert, hogy létezik a szóban forgó adónem. Feladatuk ennek megfelelően annak közismertté tétele, továbbá az érintettek fizetési kötelezettségük teljesítésére szorítása, illetve a jogszabályi mentesülési lehetőségekről történő tájékoztatás.

A kerekasztal-beszélgetésen elmondottak szerint szakemberhiánnyal küszködnek, és gondot okoz a környezetvédelmi szabályok ismerete is. Ez abban is megnyilvánul, hogy megfelelően képzett kollégák hiányában nem tudják elvégezni a nagyobb ellenőrzéseket, ezért jelenleg csak az úgynevezett alapkötelezettségek körében (bejelentési, bevallási kötelezettségek teljesítése) folytatnak revíziót.

A vizsgált ügyek kriminológiai jellemzői

Az empirikus kutatás alapjai olyan iratok voltak, amelyeket a Vám- és Pénzügyőrség Országos Parancsnoksága bocsátott rendelkezésünkre. Az volt a kérésünk, hogy olyan 2006-os és 2007-es természetvédelmi szabálysértéssel (Sztv. 147. §) és természetkárosítással (Btk. 281. §) kapcsolatos aktákat szeretnénk vizsgálni, amelyekben szabálysértési eljárást indítottak vagy büntetőeljárást kezdeményeztek.

A kutatás során egyebek között megnéztük, hogyan fejeződtek be általában az eljárások, melyek voltak a nyomozás megszüntetésének okai és a tipikus elkövetési magatartások, elkövetési tárgyak, hogyan minősítette a hatóság az elkövetett cselekményeket, valamint tájékozódunk a felderítés körülményeiről és a szakértői közreműködésről is.

Az ügyek főbb jellemzői

Az ügyek hatóságokénti megoszlása a következőképpen alakult (3. számú táblázat).

Így végül összesen 168 esetet tekintettünk át, amelyből 165-ben természetkárosítás, háromban pedig természetvédelmi szabálysértés miatt indult eljárás. Valamennyi ügyről külön kérdőívet állítottunk ki.

3. számú táblázat

Az ügyek hatóságokénti megoszlása

felderítő szerv	ügyek száma
2. Sz. Repülőtéri Vámhivatal	58
1. Sz. Repülőtéri Vámhivatal	48
Vámhivatal Rőszeke	16
Fővámhivatal Szeged	7
Fővámhivatal Győr	5
Vámhivatal Nagylak	5
Vámhivatal Ártánd	5
Vámhivatal Letenye	4
Fővámhivatal Debrecen	4
Vámhivatal Hercegszántó	3
Fővámhivatal Szombathely	3
Fővámhivatal Salgótarján	2
Magánforgalmi Fővámhivatal	2
Központi Járőrszolgálat Parancsnoksága	1
Fővámhivatal Miskolc	1
Fővámhivatal Eger	1
Fővámhivatal Nyíregyháza	1
Vámhivatal Gyula	1
Vámhivatal Záhony	1
Osszesen	168

Feljelentés megtételére 155, természetvédelmi szabálysértés miatt az eljárás kezdeményezésére három, ügyészségi nyomozás megszüntetésre hat, rendőrségi nyomozás megszüntetésre pedig három esetben került sor. Bírósági ítélettel egy ügyben találkoztunk.

Természetvédelmi szabálysértés miatt *eljárás indítása* mellett döntött az 1. Sz. Repülőtéri Vámhivatal, amikor fókaolaj-kapszula vámtarifaszámának megállapítása előtt, mintavételi eljárás során kiderült, hogy a szabad forgalomba helyezett ötezer csomag kapszula grönlandi fóka származéka. Ez a faj a védett és fokozottan védett növény- és állatfajokról, a fokozottan védett barlangok köréről, valamint az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős növény- és állatfajok közzétételéről szóló 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet 8. sz. mellékletében szerepel. Példányainak (származékainak) – beleértve a fenti terméket is – Magyarországra behozatalához az illetékes természetvédelmi hatóság engedélyére van szükség. A

vámeljáráás során ennek bemutatása nem történt meg (ügyszám: 5001/2006.).

A nyomozás megszüntetésére általában azért került sor, mert a nyomozás adatai alapján nem volt megállapítható bűncselekmény elkövetése, a Be. 190. § (1) bek. d) pontjában meghatározott tévedés állt fenn, valamint a cselekmény nem minősült bűncselekménynek. E körre jellemző két tipikus eset:

a) Természetkárosítás büntette miatt a Makói Városi Ügyészség szüntette meg a nyomozást arra hivatkozással, hogy nem volt megállapítható bűncselekmény elkövetése abban az ügyben, amikor a határátlépés után a jövedéki ellenőrzés során, a román állampolgár gyanúsított utazótáskájából egy élő görög teknős került elő, amelyre vonatkozóan a szükséges okmányok nem álltak rendelkezésre, így jogellenesen került az ország területére.

Az eseti szakértői vélemény szerint a görög teknőst a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelméről szóló 338/97/EK tanácsi rendelet módosításáról szóló, a bizottság 1332/2005/EK rendeletének A melléklete tartalmazza, pénzben kifejezett értéke egyedenként húszezer forint.

A nyomozó hatóság az elkövetőt egyrendbeli, a Btk. 281. § (1) bek. c) pontjába ütköző természetkárosítás büntetével gyanúsította meg.

A terhelt elmondta, hogy a teknősbékát találta, és ajándékba akarta vinni, ő nem tudott arról, hogy a teknősbéka milyen fajhoz tartozik, és így azt sem tudta, hogy Magyarországra behozatala engedélyköteles.

A lefolytatott nyomozás során a gyanúsított vallomásaival szemben nem sikerült olyan személyi vagy tárgyi bizonyítékot beszerezni, amelynek alapján kétséget kizáró módon megállapítható lett volna, hogy a terhelt tudott arról, hogy az állat görög teknős, és annak Magyarországra behozatala engedélyköteles.

A Be. 4. § (2) bekezdése alapján a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére, így az ügyben eljáró ügyészség a fentiek szerint döntött (ügyszám: 917/2007.).

b) Szintén az ügyészség szüntette meg a nyomozást abban az ügyben, amikor a gyanúsított a piacon olyan kínai eredetű gyógytápaszt árusít

tott, amely pézsmaszarvas pézsmamirigy-kivonatát és leopárdcsontot tartalmazott.

A 338/97/EK tanácsi rendeletének 2. cikk t) pontja szerint példánynak kell tekinteni minden olyan terméket, amelynek a csomagolásából, a megjelöléséből az következik, hogy az A–D mellékletek valamelyikébe tartozó állat- vagy növényfajból készült vagy azt tartalmazza. A kínai gyógyhatású készítmény ennek tekinthető.

A leopárd és a pézsmaszarvasok összes faja védett fajokként szerepel a washingtoni egyezmény I. és II. függelékében, valamint a 338/97/EK tanácsi rendeletének A, illetve B mellékletében, így élő példányaiknak, illetve részeiknek, valamint származékuknak, az abból készített bármely terméknek az Európai Unióba történő behozatalához a (re-)exportáló ország illetékes hatósága által kiállított CITES (re-)exportengedély és az importáló tagállam hatósága által kiállított CITES importengedélyek együttes megléte és bemutatása szükséges.

A leopárd tekintetében a tanács rendelete 8. cikkének 1. pontja alapján az A mellékletben felsorolt fajok példányaival tilos a kereskedelem. A pézsmaszarvasok példányaival a kereskedelem mindaddig tilos, amíg a jogszerű megszerzést, az EU területéről történő jogszerű behozatalt igazolják a megfelelő dokumentumokkal.

A leopárd esetében ez alól csak meghatározott esetekben adható felmentés, bizonylat kiállításával. Ilyen irat nem volt kiállítva a termékre vonatkozóan.

A pézsmaszarvasok tekintetében a szállítmány közösségbe történő beléptetésének feltétele mindkét dokumentum egyidejű megléte és bemutatása. Ha a példány Afganisztánból, Bhutánból, Indiából, Mianmarból, Nepálból vagy Pakisztánból származik, tehát a tanács rendeletének A mellékletében szerepel, akkor a termékekkel való kereskedelem tilos. Ha más populációból származó pézsmaszarvas kivonatát használták fel a készítményhez, akkor kereskedelmi tevékenység csak akkor folytatható, ha iratokkal bizonyítják a jogszerű megszerzést és behozatalt. Az igazgatási hatóság azonban hasonló termék behozatalához eddig nem állított ki importengedélyt.

A gyanúsítottak nem voltak meg az előírt okmányai, és ezek hiányában kínálta eladásra a terméket.

A nyomozó hatóság az elkövetőt kétféleképpen a Btk. 281. § (1) bek. c) pontjába ütköző természetkárosítás büntettségével gyanúsította meg.

A terhelt elmondta, hogy a terméket egy ismeretlen kínai személytől vásárolta, aki azt állította, hogy jó lábfejűre és kézre. Nem ismerte a tapasztalható elemeket, hiszen nem volt rajta magyar nyelvű felirat, és azt sem tudta, hogy tilos árusítani.

A Be. 4. § (2) bekezdése alapján a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére. Tekintettel arra, hogy nem volt megállapítható bűncselekmény elkövetése, a hatóság az eljárást megszüntette (Salgótarjáni Városi Ügyészség: 1563/2006. sz. ügy).

A büntetőeljárás kezdetén a *cselekményt* legtöbbször (132 ügyben (80%)) a Btk. 281. § (1) bekezdés c) pontja szerint *minősítették* a hatóságok, nevezetesen: aki az Európai Közösségek Tanácsának a vadon élő állat- és növényfajok számára kereskedelmük szabályozása által biztosított védelemről szóló rendelete A és B mellékletének hatálya alá tartozó élő szervezet egyedét jogellenesen megszerzi, tartja, forgalomba hozza, az országba behozza, onnan kiviszi, az ország területén átviszi, azzal kereskedik, illetve azt károsítja vagy elpusztítja, büntetést követ el.

A további cselekmények 12 esetben (7%) a 281. § (1) bekezdés a) pontja, 10 ügyben (6%) a 281. § (1) bekezdés, 7 esetben a 281. § (1) bekezdés b) pontja szerint minősültek.

Az eljárás alapjául szolgáló történések *megyéenkénti megoszlását* tekintve megállapítható, hogy többségük a fővárosban és Csongrád megyében valósult meg.

Az *elkövetési helyek* közül kiemelkedik a repülőtér, valamint a nagylaki és röszei határátkelőhely.

Az *eljárás alapjául szolgáló eseményről* vámvizsgálat (95%), valamint a vámhivatal járőrei által végzett ellenőrzések (5%) során szerzett tudomást a hatóság.

Melyek azok a *tipikus cselekmények*, amelyekben a hatóság a feljelentés megtétele mellett döntött? A jogellenes, azaz az előírt engedély nélküli behozatal, amelyre a következő ügy is jellemző példaként szolgál:

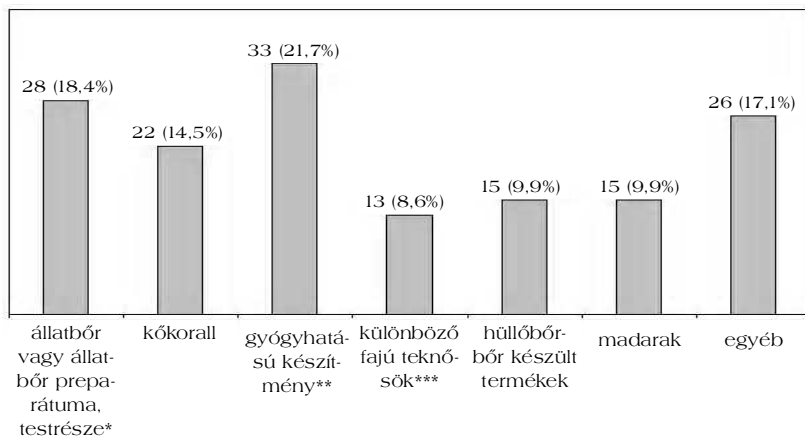
Feljelentést tett a 2. Sz. Repülőtéri Vámhivatal a Btk. 281. § (1) bekezdés c) pontja szerint minősülő természetkárosítás büntette miatt, amikor a gyanúsítottnál a tételes vámvizsgálat során két darab, kígyóbőrből készült férfizakót találtak. A KvVM előzetes szakvéleménye szerint a zakók feltehetően pápaszemes kobra bőrből készültek, amely szerepel a washingtoni egyezmény II. függelékében, valamint a tanács 338/97/EK rendeletének B mellékletében, így behozatalukhoz CITES export- és importengedély együttes megléte szükséges. A terhelt azonban ilyen engedélyeket nem tudott mutatni (ügyszám: 27/2006.).

Jellemző elkövetési tárgyak

Az eljárás alapjául szolgáló elkövetési tárgyakat az 1. számú ábra mutatja be.

1. számú ábra

Az eljárás alapjául szolgáló elkövetési tárgyak (%)

* koponya, fog, állkapocs

** indiai törpebogáncsol, orchidea gyökerének, pézsmaszarvas pézsmamirigyének kivonatát, tatárantilopszarvat, medveepét, sasfakivonatot tartalmaz

*** általában mór-, görögteknős

Az ábrában jelölt egyéb kategóriában szerepel egyebek között vágótok (*Acipenser gueldenstaedti*) halikrájából készült kaviár, kígyótetemet tartalmazó szeszes ital, krokodilból készült pástétom, szárított csikóhal és fülemüle díszolttartó.

Az előbbieket alapján jól látható, hogy az állampolgárok nincsenek tisztában azzal, milyen állatok, növények, illetve készítmények behozatala engedélyhez kötött: általában állatbőröket vagy állatpreparátumokat, korallokat, teknősöket, illetve olyan gyógyhatású készítményeket hoznak be, amelyek összetevőit nem ismerik. Bemutatunk két tipikus esetet ebből a körből:

- 1) Két darab kikészített medvebőr volt az eljárás tárgya abban a Makói Városi Bíróság *Ítéletével* záruló ügyben, amelyben a személygépkocsi-val utazó román állampolgár elkövető belépésre jelentkezett Magyarországra területére a nagylaki határátkelőhelyen. Az útlelvizsgálat utáni vámvizsgálat során a vádlott nem jelentette be a jövedéki ellenőrzés során talált állatbőröket, amelyeket Romániában vásárolt, és ajándékozás céljából Olaszországba szeretett volna szállítani.

A nyomozás során kirendelt igazságügyi eseti szakértői vélemény alapján megállapítást nyert, hogy az állatbőrök barnamedvétől származnak. A barnamedve hazánkban védett állatfaj, mivel szerepel a 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet 2. sz., a védett állatokat felsoroló mellékletében. Megállapított természetvédelmi értéke egyedenként ötvezer forint. Ezeket túlmenően a barnamedve szerepel a washingtoni egyezmény II. függelékében, illetve a 338/97/EK tanácsi rendelet A mellékletében is. Ennek alapján e faj példányainak, beleértve az élő állatot, illetve bármely részét, valamint származékát, az abból készített bármely termék Európai Unióba történő behozatalához a beléptetés szerinti tagállam CITES igazgatási hatósága által kiállított CITES import-, illetve a származási ország által kiállított CITES exportengedély szükséges. Tekintettel azonban arra, hogy Románia 2007. január 1-jétől az Európai Unió tagállama, a bőrök behozatala az európai uniós rendelet szempontjából nem minősül importnak a tanácsi rendelet alapján az A mellékletben felsorolt fajok példányaival, vagyis az ügyben szereplő és lefoglalt barnamedvebőrökre tilos a kereskedelem. Ez alól meghatározott esetekben a tagállamok

igazgatási hatóságai felmentést adhatnak egy úgynevezett EU-bizonylat kiállításával.

A barnamedve szerepel az európai vadon élő növények, állatok és természetes élőhelyeik védelméről szóló bemi egyezmény II. függelékében, amely felsorolja a valamennyi tagállam által fokozottan védendő állatfajokat. A védett állatfaj egyedének behozatalához, illetve annak birtokban tartásához az említett CITES engedélyeken felül a területileg illetékes környezetvédelmi, természetvédelmi és vízügyi felügyelőség engedélye is szükséges.

Az eljárás során megállapítást nyert, hogy az elkövetőnek nem voltak birtokában a megjelölt engedélyek, így a medvebőröket jogellenesen hozta be, és ezzel megvalósította a Btk. 281. § (1) bek. c) pontja szerinti természetkárosítás büntettét. Ezért a bíróság vele szemben százezer forint pénzbüntetést szabott ki (ügyszám: 347/2007.).

- 2) A vámhatóság több esetben tett feljelentést természetkárosítás büntettének (Btk. 281. § (1) bek. c) pont) gyanúja miatt akkor, amikor vámvizsgálat során egy vagy több kőkorallt találtak az utas csomagjában. A kőkorallok rendjének valamennyi faja szerepel a washingtoni egyezmény II. függelékében, valamint a 338/97/EK rendelet B mellékletében. A kőkorall behozatalához a (re-)exportáló ország illetékes hatósága által kiállított CITES export- és az importáló ország illetékes igazgatási hatósága (környezetvédelmi minisztérium) által kiállított importengedély együttes megléte és bemutatása szükséges, ami ezekben az ügyekben hiányzott.

A lefoglalásról

Ha a jogszabályban előírt engedélyeket az elkövetők nem tudják bemutatni, akkor az elkövetés alapjául szolgáló élő szervezeteket, tárgyakat, készítményeket az egyezmény végrehajtására kiadott 271/2002. (XII. 20.) kormányrendelet értelmében le kell foglalni. Vizsgálatunkhoz a legtöbb ügyet (106) az 1. Sz. és 2. Sz. Repülőtéri Vámhivataltól kaptuk, így a lefoglalásról készült jegyzőkönyveket áttekintve arról kaptunk információt, hogy a megnevezett tételeket lefoglalták, nyilvántartásba vették és a Repülőtéri Biztonsági Szolgá-

lat Rendészeti Biztonsági Szolgálatához szállították, vagy a Repülő-téri Vámhivatal Kéziraktárában helyezték el. Vidéken is a vámhivatalok, illetve raktáraik voltak a lefoglalás helyszínei.

Az élő példányok speciális elhelyezésre és gondozásra szorulnak. A jegyzőkönyv feltüntette, hogy az élő állatokról pontosan melyik szervezet gondoskodik. Madarakat, teknősöket, hüllőket, korallokat helyeztek el vadasparkokban, a Fővárosi Állat- és Növénykert CITES mentőközpontjában, valamint a Tropicarium Óceánarium Kft. karanténterületén.

Szakértői, szaktanácsadói közreműködés

Az eljárás során közreműködő szakértőket a 2. számú ábra szemlélteti.

2. számú ábra

Az eljárás során közreműködő szakértők (%)

Szakértő kirendelésére 159 esetben (az ügyek 95%-ában) került sor. Többségükben a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium szakmai tanácsadója, eseti szakértő, továbbá valamelyik nemzeti park igazgatóság munkatársa működött közre. A szakértőktől a következő kérdésekre vártak választ a hatóságok:

- Engedélyköteles-e az elkövetési tárgy behozatala?
- Mit tartalmaz az elkövetés tárgya?
- A lefoglalt madarak védett madarak-e?

Lássunk néhány példát a szakértői közreműködéssel folyó esetekből!

1) Az eljárás tárgyai kínai írásjelekkel ellátott gyógyhatású készítmények voltak. A Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Nemzetközi Természetvédelmi Egyezmények Osztályának szakmai tanácsadója előzetes szakvéleményében megállapította, hogy olyan állat-, illetve növényfajok származékait tartalmazza, amelyek szerepelnek a washingtoni egyezmény függelékében és a 338/97/EK rendelet mellékletében. Négy doboz készítmény – a csomagoláson feltüntetett írásjelek szerint – egyéb összetevők mellett indiai törpebogánccs (*Sassurea costus*) gyökérkivonatát, tíz csomag készítmény pedig egyebek között egy orchideafaj (*Gastrodia elata*) rizómakivonatát tartalmazza.

Az indiai törpebogánccs szerepel washingtoni egyezmény I. függelékében és a 338/97/EK rendeletének A mellékletében. Ennek megfelelően az élő példányoknak, illetve bármely származékuknak az Európai Unión belüli átszállításához a (re-)exportáló ország illetékes hatósága által kiállított CITES export- és az importáló ország illetékes igazgatási hatósága által előzetesen kiállított importengedélyek együttes megléte és bemutatása szükséges. Vadon gyűjtött példányok nemzetközi kereskedelembe nem kerülhetnek.

Az orchideák összes faja, beleértve az említett fajtát is, szerepel az egyezmény II. függelékében és a tanács rendeletének B mellékletében, így az élő példányainak, illetve bármely származékának az Európai Unión keresztül átszállításához a (re-)exportáló ország illetékes hatósága által kiállított CITES exportengedély megléte szükséges.

Mivel ilyen engedélyek a küldeményeket nem kísérték, felmerült a természetkárosítás büntetének gyanúja (az I. Sz. Repülőtéri Vámhivatal járt el a 65/2006. sz. ügyben).

2) A nagylaki határátkelőhelyen vámvizsgálat során, dobozokban elhelyezett madártetemetek találtak egy kisbusz csomagterében és ülési alatt. A környezetvédelmi, természetvédelmi és vízügyi felügyelőség

biológus munkatársa szerint a határátkelőhelyen engedély nélkül átszállítani kívánt madártetemek faj szerinti meghatározása a következő: Védett fajok (pénzben kifejezett értékük példányonként tízezer forint):

- 1883 példány mezei pacsirta (*Alauda arvensis*),
- 81 példány kalandrapacsirta (*Melanocorypha calandra*),
- 10 példány réti pityér (*Arthus pratensis*),
- 9 példány búbos pacsirta (*Galerida cristata*),
- 1 példány hósármány (*Plectrophenax nivalis*),
- 1 példány sordély (*Miliaria calandra*),
- 1 példány pajzsoscankó (*Phylomachus pugnax*).

Az 1986 példány pénzben kifejezett értéke 19 860 ezer forint.

Az Európai Közösségben természetvédelmi szempontból jelentős állatfaj (példányonként ezer forint):

- 8 példány seregély (*Sturnus vulgaris*), pénzbeli értéke nyolcezer forint.
- Mindösszesen 19 868 ezer forint.

A védett fajok felsorolását és pénzben kifejezett értékét a 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet 2. sz. melléklete sorolja fel. A közösségi jelentőségű fajok listáját a rendelet 8. sz. melléklete tartalmazza.

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény 43. § (2) bek. i) pontja szerint a természetvédelmi hatóság engedélye szükséges a védett, a nemzetközi egyezmény hatálya alá tartozó állatfaj egyedének behozatalához, kiviteléhez és átszállításához. Ezek a rendelkezések vonatkoznak az említett állatfajokra. Ilyen engedélyt azonban az illetékes természetvédelmi hatóság nem adott ki. A Btk. 281. § (1) bek. b) pontja szerinti természetkárosítás büntette miatt tett feljelentést a vámhatóság (ügyszám: 126/2006.).

Az ismertetett jogesetekből kitűnik, hogy szakértői kérdés annak megállapítása, hogy az elkövetési tárgy milyen nemzetközi egyezményben vagy rendeletben és ezeknek melyik függelékében vagy mellékletében szerepel, így derül ki, hogy védett vagy fokozottan védett állatról vagy növényről van szó. Érdemes kiemelni, hogy csak a washingtoni egyezményben kb. harmincöt ezer faj szerepel, a 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet mellékletei pedig kb. ezernyolcszáz

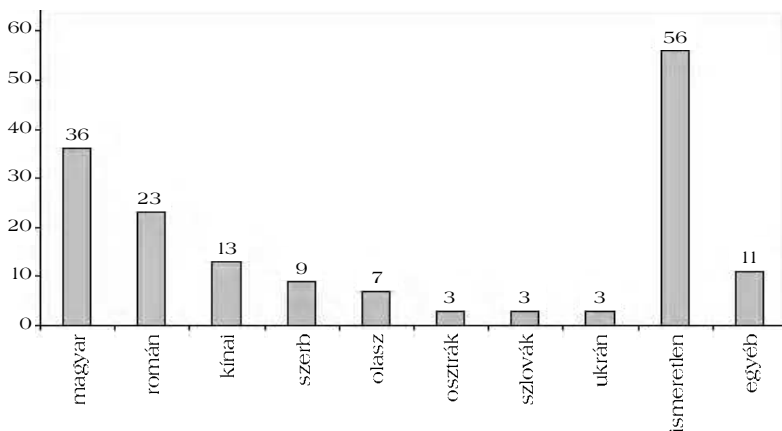
fajt, hétszáz növényt és ezer állatot sorolnak fel, és akkor még a többi vonatkozó jogszabályt meg sem említettük!

Az elkövetőkről

Az elkövetők állampolgárság szerinti megoszlása a 3. számú ábrán látható.

3. számú ábra

Az elkövetők állampolgárság szerinti megoszlása (%)

Az általunk feldolgozott ügyekből megállapítható, hogy az elkövetők túlnyomó többsége magyar, román, valamint kínai állampolgár. Az esetek jelentős részében az elkövető ismeretlen maradt.

Az ismeretlen elkövetők magas számát az magyarázza, hogy számos olyan eset fordul elő, amikor a tranzit postai küldemények között olyan csomag érkezik Kínából a repülőtérré, amelyet a vizsgálatot végző pénzügyőr gyanúsnak talál, ezért belső áruvizsgálatot végez. Ennek során általában kínai írásjelekkel ellátott gyógyhatású készítmények kerülnek elő, amelyek legtöbbször olyan összetevőket tartalmaznak, amelyek alapján az Európai Közösségbe való behozataluk csak engedéllyel lehetséges, és ez általában hiányzik.

A másik gyakran előforduló ügy, amikor a repülőtéren vámhivatalnál egységes vámarú-nyilatkozatot nyújtanak be a megbízó részére

egy küldemény (általában szintén Kínából érkezik) szabad forgalomba bocsátásnak kérelmével, és kiderül, hogy az engedély érvényességi ideje lejárt, vagy az előírt engedélyeket nem szerezték be, így a termékek behozatala jogellenes.

Felvetődő problémák és javaslatok

Az unióban és hazánkban egyaránt megfelelőnek tűnő környezet-, illetve természetvédelmi szabályozás végrehajtása nem következtes, mert hiányzik az ahhoz szükséges akarat és/vagy a kellő anyagi fedezet, ez pedig a természeti értékek további pusztulásához járul hozzá, legalábbis nem segíti elő megőrzésüket, javításukat. Az uniós dokumentumok és a magyar parlament határozatai arról tanúskodnak, hogy a környezet- és természetvédelem, a fenntartható fejlődés gondolatrendszerei napjaink cselekvéseiben még nem váltak általánosan elfogadottá. Úgy véljük, ezt igazolja a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács – parlamenti szervezetként történő – életre hívása is, amelynek hatékonyságával kapcsolatban erős fenntartásaink vannak. Ezt a helyzetet itthon még a környezettudatos magatartás hiánya is rontja, holott a természetben okozott károk sok esetben jóvátehetetlen folyamatokhoz vezetnek.

A vám- és pénzügyőrség feladatköréhez kapcsolódóan a zöldhatóságok, a nemzeti park igazgatóságok, valamint civilszervezetek közreműködésével vesz részt a környezetkárosító bűncselekmények és szabálysértések feltárásában, megelőzésében; a fokozottan védett vagy védett élő szervezetek megóvásában, behozatalának, kivitelének ellenőrzésében, tiltott kereskedelmének a megakadályozásában.

A vám- és pénzügyőrség alsó fokú szervei a belterületi fővámhivatalok, valamint a határszakaszok vámhivatalai. Az alapvető vám- és jövedéki feladatokat a fővámhivatalok látják el, és ezekhez kapcsolódnak a mobil ellenőrzési csoportok. Szerepük a jövőben megnövekedhet, hiszen az ország területén bárhol ellenőrizhetnek, így tevékenységük során szabálysértést vagy bűncselekményt észlelhetnek.

Az apparátusnak nincs – ellentétben az uniós követelményekkel – környezet- és természetvédelmi szaktudással is felvértezett személyzete, holott a VPOP munkatársainak véleménye szerint szükséges volna az érintett vámtisztviselők ilyen irányú képzése. E feladatok egyébként a szervezet tevékenységének igen kis hányadát (a testület hatáskörén kívül eső bűncselekmények és szabálysértések egy-két százalékát) teszik ki annak ellenére, az államhatár átlépéséhez kapcsolódó, a védett állatokkal és növényekkel összefüggő felderített jogellenes magatartások száma emelkedő tendenciát mutat.

A környezetvédelem területén a társadalmi szemléletformálás elemei a következők: tájékoztatás az éghajlatváltozásról és hatásairól, az életmódváltás fontosságára való figyelemfelhívás, a környezetvédelmi szabályok megismertetése a lakossággal. Kutatásunk során kiderült, hogy az állampolgárok környezet-, illetve természetvédelmi szabályozásról szóló közérthető tájékoztatásadása nem megoldott, és ez megnehezíti a környezettudatos gondolkodás kialakulását. Nélkülözhetetlennek tartjuk olyan tájékoztató anyagok készítését és kiadását (a Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Nemzetközi Természetvédelmi Egyezmények Osztályának bevonásával vagy az ő vezetésükkel készülne), amely a leggyakrabban engedély nélkül behozott természetvédelmi oltalom alá eső állat- és növényfajokat tartalmazná. Ez a kiadvány vagy weboldal részletezné az állampolgárok számára a természetvédelmi oltalom alá eső állat- és növényfajtákat, a behozatalukkal, szállításukkal kapcsolatos szabályokat, felsorolná a szükséges engedélyeket, és azt, hogy ezeket melyik hatóságtól kell beszerezni, továbbá a kereskedelmi tilalom alá eső, de ennek ellenére mégis behozott leggyakoribb fajok listáját.

Ennek fontosságára jogszabályi szinten felhívja a figyelmet az 1995. évi LIII. törvény, amikor a környezetvédelem elvei között megemlíti a tájékoztatás elvét, valamint a 338/97/EK rendelet 14. bekezdése is, amely szerint fontos feladat a lakosság tájékoztatása, különösen a határátkelőhelyeken.

A joggyakorlat oldaláról pedig a Legfelsőbb Bíróság erősítette meg ennek jelentőségét a Bfv. II. 360/2007/5. sz. ügyben.²³ A terhelt csomagjából a tételes vámvizsgálat során egy preparált aligátorfej került elő, amelyet ajándékba hozott. Az elsőfokú ítélet leszögezte, hogy az aligátor (*Alligator mississippiensis*) szerepel a washingtoni egyezmény II. függelékében, valamint a 338/97/EK rendelet B mellékletében. Ennek alapján élő példányainak, illetve bármely származékának a behozatalához a (re-)exportáló ország illetékes hatósága által kiállított CITES export- és az importáló ország illetékes hatósága által kiállított importengedély megléte és bemutatása szükséges. Ezek az engedélyek azonban hiányoztak.

A terhelt az elsőfokú eljárás során érdemi védekezésében elmondta, nem tudott arról, hogy az ajándékba vásárolt aligátorfej behozatala engedélyköteles. Az elsőfokú bíróság érdemben nem foglalkozott a terhelt védekezésével, csak azt mondta ki, hogy a külföldre utazó vagy onnan érkező személy köteles tájékozódni a kivihető, illetve a behozható, engedélyhez kötött dolgokról.

Nem büntethető, aki cselekményét abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, ha erre alapos oka van. E szerint tehát a terhelt védekezését nem csak a külföldre utazók általános tájékoztatói kötelezettségének oldaláról kell vizsgálni.

A terhelt cselekményének elkövetése előtt a szükséges jogi tájékoztatót elmulasztotta, e miatt tette a felróhatóság körébe esik. Ez azonban azt jelenti, hogy mulasztása miatt, vagyis hanyagságból a szükséges ismereteket nem szerezte meg, tettét tehát gondatlanságból követte el. A természetkárosítás büntette alapesetének azonban nincs gondatlan alakzata.

A Legfelsőbb Bíróság megállapította, hogy a terhelt cselekménye az általánosan ismert vagy megismerhető jogi előírásoknál nehezebben megismerhető tilalmat sértett. A természetvédelmi oltalom alá eső növény- és állatfajok bonyolultan szabályozott, terjedelmes listájának felkutatása és megismerése, a vonatkozó jogszabályok

23 A Legf. Bír. Bfv. II. 360/2007/5. számú ítéletét idézi Elek Balázs: i. m. 57–59. o.

egybevetése szaktudást feltételez. Azt is tudni kell, hogy ezek a listák változnak, ezt pedig nehéz nyomon követni. A cselekmény körülményeiből látható, hogy a terhelt nem készült fel az aligátorfej behozatalára: hirtelen ötlettől vezérelve vásárolta meg egy üzletben. Ennek alapján nem róható fel neki, hogy elmulasztotta a védett állat- és növényfajokra vonatkozó tájékoztatót.

A cselekmény társadalomra veszélyességében való tévedés gyakori lehet olyan büntetőjogilag tilalmazott magatartások esetében, amikor az elkövető a kerettényállást kitöltő igazgatási szabályt szegi meg. Az ilyen igazgatási típusú rendelkezések ismerete csak olyan személyektől várható el, akik hivatalból foglalkoznak ezzel, illetve akik ezen a területen fejtik ki rendszeresen tevékenységüket. Ezzel szemben, aki véletlenül és alkalmilag sérti meg az igazgatási jogszabályokkal rendezett előírásokat, hivatkozhat cselekménye társadalomra veszélyességében való tévedésre.

A Legfelsőbb Bíróság elfogadta a terhelt védekezését, és felmentette őt a természetkárosítás büntette miatt emelt vád alól.

Tudni kell azonban, hogy az igazgatási jogszabályban való tévedés megítélése változhat attól függően, hogy adott szabály mennyire válik általában ismertté. Ha a hatóságok eleget tesznek tájékoztatási kötelezettségüknek arról, hogy milyen állatok, növények vagy származékaik nem hozhatók be az országba, akkor az előbbi ügy kapcsán már nem lehet kiemelt védekezéssel élni.

Súlyos nehézséget jelent ezen a területen a jogalkalmazóknak, hogy a védett példányoknak az államhatáron történő átviteléhez bonyolult és szerteágazó környezet-, illetve természetvédelmi szabályozás kapcsolódik, valamint hogy a vonatkozó jogszabályok mellékleteiben és függelékeiben nagyszámú növény- és állatfaj szerepel, ami átláthatatlan. Ami még e mellett problémát okoz, hogy ezek nagy terjedelműek, és rendszeresen változnak.

Összegzés

Kutatásunk ismét azt a megállapításunkat támasztja alá, amit már többször hangsúlyoztunk korábbi vizsgálataink során: a környezet-

védelmi jogrendszer saját maga nehezíti meg érvényesülését az-
zal, hogy az ellenőrzésre összpontosít, az állampolgárok részéről
pedig önkéntes jogkövetést feltételez. Ha az ellenőrzés során vala-
milyen hibát talál, akkor szankcionál. A környezetvédelmi normák
tehát azt vélelmezik, hogy minden állampolgár ismeri a joganyagot,
ezzel szemben az empirikus vizsgálatok eredményei újra és újra
azt mutatják, hogy az emberek nincsenek tisztában a környezetvé-
delmi jogszabályokkal, hiszen nincsenek felvilágosítva ezekről. En-
nek megváltoztatásában kiemelkedő segítséget nyújthat a vám- és
pénzügyőrség is.